

მისილ ჯავთარაქე

იბერიკრებო

(ემიგრანტის მოგონებები)

**PETRE-VANO
KHVEDELIDZE'S
LIBRARY**

თბილისი
2001

გამოცემა არაკომერციული
-- ©ავტორის და გამომცემლების უფლებები დაცულია

ბამომცემლებისაბან

გამოცემის მომზადებისას დიდი დახმარება გაგვიწიეს ნინო ბაქრაძემ, დავით ჩუბინიშვილმა, გიორგი ქავთარაძემ და გურამ ქუთელიამ.

მხედველობის გაუარესების გამო ავტორს არ მიეცა ხელნაწერის დახვეწისა და საბოლოო კორექტირების შესაძლებლობა. ეს მეტად ფაქიზი და პასუხსაგები შრომა გასწია ბატონმა ნოდარ ებრალიძემ.

წინათქმა მოამზადა ბატონმა რევაზ თვარაძემ. იგი გაეცნო როგორც წარმოდგენილ ტექსტს, ასევე მიხილ ქავთარაძის მიერ სხვადასხვა დროს დაწერილ და გამოქვეყნებულ მასალებს.

გულწრფელი მადლობა ყველას, ვინც მონაწილეობა მიიღო მოგონებათა ამ წიგნის გამოცემის საქმეში.

ნანა ქავთარაძე
მერაბ ელიაშვილი

წინათქმა

ამ წიგნის ავტორს, ბატონ მიხეილ ქავთარაძეს, ოთხმოცდათხუთმეტი წელი უსრულდება. 1927 წელს ემიგრანტად ქცეული სამშობლოში აღარ ჩამობრუნებულა, დღესაც უცხოეთში ცხოვრობს, პარიზის მახლობლად.

ღმერთმა დიდხანს ამყოფოს ამა ქვეყნად, სიკეთე ნუ მოუშალოს!

ფორმალური ვალის მოსახდელად არ ვამბობ ამას. ასეთ რამეს ვერც ვაკადრებდი მოღვაწესა და მამულიშვილს, გარდასულ დღეთა მიუყვრდობელ მემატიანეს, ჩინებულ მთხრობელს, როგორც ქართველ რაინდს და ევროპელ ჯენტილმენს შეშვენის – საკუთარ ემოციათა ღაოკების იშვიათი უნარის მქონეს.

თითქოს მეტი არც არეფერია წინასწარ სათქმელი – ეს მშვენიერი წიგნი თვითონვე მეტყველებს თავისთავზე, ყოველგვარ ინფორმაციას თვითონვე აწვდის მკითხველს და, ამდენად, არავითარ შესავალს არ საჭიროებს. იმას თუ დავსძენ, რომ ბატონი მიხეილის მემუარები ალბათ ათასობით მკითხველსაც განაცდევინებს იმ სიამოვნებასა და სიხარულს, რაც მემომგვარა.

თუმცა უკანასკნელ ფრაზასთან დაკავშირებით ერთი საფიქრალი აღეძერის კაცს.

ქართველებს მაინცდანაინც არც წინათ გვაკლდა, მაგრამ მეოცე საუკუნეში განსაკუთრებით გაგვიძლავრდაერთი პათოლოგიური მიდრეკილება: ის ვისი გემოვნება, შეხედულება, თვალსაზრისი, მრწამსი ჩვენსას არ თანხვდება, დაუძინებელ მტრად გვესახება ხოლმე.

არ მინდა ვიფიქრო, რომ ამ წიგნის მკითხველთაგან მრავლედ იქნებიან ამდაგვარნი, მაგრამ ზოგნი ალბათ მგავსი ზნისანიც გამოჩნდებიან. და, აი, ეცნობა ასეთი ზნის მკითხველი წიგნს და აღმოაჩენს, რომ მისი ავტორი, სხვა ქართველებთან ერთად, მეორე მსოფლიო ომის წლებში გერმანული არმიის იმ ნაწილებში ირიცხებოდა, რომლებიც კავკასიის მისადგომებთან იბრძოდნენ და დღე-ღღეზე საქართველოში უნდა შემოსულიყვნენ.

აქ ერთ რასმე მივაპყროთ ყურადღება: მე ვთქვი – “მეორე მსოფლიო ომი” და არა “სამამულო ომი”. ამით წინასწარ მიგანიშნეთ, რომ ბატონ მიხეილ ქავთარაძეს და მე მგავსი შეხედულება გვაქვს ამ საკითხზე: ისევე როგორც იმდროინდელი ქართული ინტელიგენციის უდიდესი ნაწილი, ჩემი ოჯახიც, სახლელიც, ჩემი სამეგობროც, გარემოცვა, და მეც ჩემდათავად, იმ აზრის ვიყავით, რომ გერმანელთა შემოსვლა საბჭოური ჯოჯოხეთისაგან, რუსეთის იმპერიისაგამ თავის დახსნის ერთადერთი საშუალება იყო იმხანად. დღესაც ასე ვფიქრობ.

არადა, საზოგადოების ნაწილი მაშინაც სხვა აზრის იყო და ეხლაც იმ სხვა აზრს ადგას — ამ საკითხში საქართველო კვლავ ორად არის გაყოფილი.

დიდი ტრაგედიაა ეს ყოველივე — რაც მაშინ ხდებოდა (ორი ურჩხულის შეტაკებისას ქართველობა ერთ მხარესაც იბრძოდა და მეორესაც) და რაც, გარკვეული აზრით დღესაც გრძელდება. ჩვენი ბედუკუღმართი ისტორიის მიერ თავს დატყეხილი ჭირია ეს, უკეთ რომ ვთქვათ ჩვენს მიერ საკუთარი თავისათვის დატყეხილი ჭირი, რამეთუ ის ბედუკუღმართი ისტორია ჩვენივე შექმნილია.

ამჯერად მეტს ნურაფერს ვიტყვით გარდა იმისა, რომ ამ ორი დაპირისპირებული თვალსაზრისის

მიმდევრებმა არამც და არამც მტრად არ უნდა დაეხატათ ერთიმეორე.

ამას ის აჯობებს, წიგნი გადავშალოთ და მოვესმინოთ მეოცე საუკუნის საქართველოს ერთ პირუთვნელ მემკვიდრეს — ბატონ მიხეილ ქავთარაძეს.

რევაზ თვარაძე

შესავალი

წინამდებარე ტექსტის მხოლოდ ძლიერ მცირედი ნაწილი ათიოდე წლის წინათ დაიწერა. იგი იწყებოდა გერმანულ ჯარში ჩემი ჩაწერის დროიდან და შეწყვეტილ იქნა იქ, სადაც მოთხრობილია ჩემი იტალიაში გამგზავრება. შემდეგ ნაწერი რამდენიმე წელიწადი ხელუხლებლად იდო. წერა განახლდა 1997 წლის შემოდგომაზე, მაგრამ დიდი განსხვავებით. იმეამად თვალში სინათლე იმდენად დამაკლდა, რომ თვითონ წერა აღარ შემიძლო, დანარჩენი ტექსტი ჩემი კარნახით ჩაწერილია ჩემი ძმისწულის, ნანა ქავთარაძის მიერ.

ამგვარად, ნაწილ-ნაწილ გრძელდებოდა ტექსტის წერა. მაგალითად, ჩემი ბიოგრაფიის ბავშვობის ხანა დაიწერა 1997 წლის შემოდგომაზე. ტექსტის დაახლოებით ბოლო მესამედის წერა განახლდა 2000 წლის დამდეგს. 2000 წლის მარტში, როდესაც წინამდებარე სტრიქონები იწერება, მე იმდენად დამისუსტდა თვალეზი, და თან სიპერის გამო (93 წლის ვარ) დაწერილის განხილვაც აღარ შემიძლია. შესუსტებული მეხსიერების შედეგად კი მრავალი ადგილი ტექსტისა სხვადასხვა ეპოქას წარმოადგენს.

მე მგონია, ძალიან ძნელი იქნება ნაწყვეტების ქრონიკულად გადალაგება. ასე იქნება, თუ სხვაგვარად, მე აქ მხოლოდ ამჟამინდელ მდგომარეობას ვაცნობ მომავალ მკითხველს. საერთოდ მე ვეხებები მხოლოდ იმ საკითხებს და მოვლენებს, რომლებშიც უშუალოდ ვმონაწილეობდი.

აქ წარმოდგენილ ტექსტს მე "იანიჩარები" დავარქვი, რადგან მაშინ მხოლოდ ომის ამბები მსურდა დამეწერა.

მიუხედავად იმისა, რომ ტექსტი ჩემი ბავშვობის მოთხრობით იწყება, მე მსურს ეს სათაური მთლიანი ტექსტის სათაურადვე დავტოვო, რადგან მიმაჩნია, რომ ჩემი მონაწილეობა მსოფლიო ომში ჩემი სიცოცხლის უმნიშვნელოვანეს ეპოქას წარმოადგენს. ეს სიტყვა მშვენივრად ეგუება ქართველების მონაწილეობას იმ მსოფლიო ომში. ჩვენ ვიბრძოდით სხვისი ჯარის რიგებში ფორმალურად, თითქოს იმ სხვისი ინტერესებისათვის, ხოლო გულში ყველას საქართველოს აღდგენის ფიქრი გვაძოძრავებდა. მატერიალურადაც ძლიერ ჰვავდა ჩვენი მდგომარეობა იმ სურათს, რომელიც უთარაღის მიერ არის დახატული წიგნში "მამლუქები". თვით ჩემი მაგალითი რომ ავიღოთ, მე გვიან გავიგე, რომ ჩემი ქერჩში ყოფნის დროს იმავე მიდამოებში დაიჭრა ჩემი ერთადერთი ძმა ალექსანდრე (საშა), რომელიც წითელ ჯარში იბრძოდა, როგორც ოფიცერი. ასეთივე მდგომარეობაში იყო ყოველი ჩვენთაგანი, როგორც ემიგრანტი, აგრეთვე ყოფილი ტყვე.

ბევრი უსიამოვნება მოხდა ჩვენთვის და გერმანელებისათვისაც ამ ორი სხვადასხვა ერის წარმომადგენელთა ერთად ბრძოლის დროს. ასეთი იყო ზოგიერთ ყოფილ ქართველ ტყვეთა მიერ ჩადენილი ან მხოლოდ განზრახული ღალატი ჩვენი მოკავშირე გერმანელების წინაშე.

ყველაზედ საშინელი შემთხვევა იყო ტყესელის ამბავი, რასაც რამდენიმე ასეული ქართველი შეეწირა, მაგრამ თუ მიუდგომლად წარმოვიდგენთ, ეს იყო სასოწარკვეთილ ახალგაზრდათა სასოწარკვეთილი აქტი თავის გადარჩენის მიზნით ჩადენილი. თუ დაუფიქრდებით იმაზე, თუ რა პირობებში გაიზარდა ის ახალგაზრდობა, რომელმაც ეს ჩადინა, საპატრიუტო თუ არა, ადვილად ასახსნელი მანც არის. ვიმეორებ, საქმე შეეცნოდა თავისთავის გადარჩენას, რადგან იმ დროს ყველას და მათ შორის მეც, გვევონა, რომ დატყვევების შემთხვევაში რუსები ყველას დაუნდობლად ამოხოცავდნენ.

ამისი დამამტკიცებელი საბუთია თვით ჩემი საკუთარი განცდები, როდესაც მე დამჭრეს. პირველი ჩემი საზრუნავი ჭრილობის მიღებისთანავე, იყო გამეგო სასიკვდილოა თუ არა ჩემი ჭრილობა, რადგან ელევისებურად აზრი დამებადა, თუ განწირული ვიყავი, შემეცვალა ტყვიამფრქვევზე ჯარისკაცი ლეჟავა; ასე ვფიქრობდი, ლეჟავას ნაცვლად დავმდგარიყავი ტყვიამფრქვევთან, რაც საშუალებას მომცემდა, ლეჟავაზე მეტ ხანს შემეკავებია რუსები, რაც ჩემი იქ სიკვდილით დამთავრდებოდა. და მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც მივხვდი, რომ ჩემი ჭრილობა სასიკვდილო არ იყო, ლეჟავასთან მივედი და როცა ენახე, რომ მას მარჯვენა მკლავი მოწყვეტილი ჰქონდა, იმაზე ვიზრუნე, რომ იგი სხვა მსროლელთა შეგვეცვალა. ყოველივე ეს ჩემს თავში იმიტომ ტრიალებდა, რომ დარწმუნებული ვიყავი, თუ ტყვედ ჩავვარდებოდი, უთუოდ დამხვრეტდნენ.

მთელი ომის განმავლობაში ყოფილ ტყვეებთან მჭიდრო კონტაქტში მყაოფს, მე არასოდეს შემხვედრია არც ერთი ქართველი ჯარისკაცი, რომელიც ჩვენი და მისი საქმის სამართლიანობაში რაიმე ეჭვის მატარებელი ყოფილიყო. აქვე უნდა დავუმატო, რომ მრავალი ჯარისკაცი, უნდა ვთქვა, უმეტესად შეგნებულები საკმაოდ დაეჭვებულები იყვნენ გერმანელთა გამარჯვებაში.

მე მგონია, რომ შეუძლებელი არ არის, რომ ქართველების და გერმანელების ერთად ბრძოლის ფაქტმა ჩვენში ქვეყნისათვის რაიმე მნიშვნელოვანი სასარგებლო შედეგები მოიტანოს.

ვერობის გაერთიანების საქმე თუ წარმატებით გაგრძელდა, ამ გაერთიანების მეთაური სახელმწიფო უეჭველად გერმანია არის და იქნება. მის სიტყვას და სურვილს უდიდესი ძალა მიენიჭება. უკვე საკმარისად ცნობილია ფაქტები და არსებობს საბუთები, რომ წარსული ომის განმავლობაში ქართველებს და გერმანელებს გულწრფელად სწამდათ, რომ მათი ინტერესები ერთიანი იყო. ყველა ამის გამო, მიუხედავად ახლანდელი, თითქმის უიმედო მდგომარეობისა, ჩვენ იმედი არ უნდა დავკარგოთ, რომ საქართველო ყელავ აღსდგება და რომ ამ საქმეში სწორედ ისე, როგორც პირველი ომის შემდეგ მოხდა, გერმანელები უპირველეს როლს ითამაშებენ.

1. ბავშვობისა და ყრმობის წლები

ძველსენაკელი ქავთარაძენი

ძველსენაკელ ქავთარაძეთა სადაურობის მაჩვენებელი ცნობა მე მხოლოდ ერთი მომეპოვება. ჩემი ბავშვობის დროს მე მიწაზე გენეალოგიური ხის სქემა, რომელიც მამაჩემს შეუკეთავს და დაუდგენია თავიკი აზნაურობის საბუთად. ამ აზნაურობის მთავარი საბუთი ის იყო, რომ მისი პირდაპირი წინაპარი სასულიერო პირი ყოფილა. ასეთ აზნაურებს საეკლესიო აზნაურებს უწოდებდნენ. მასხოვს, რომ ამ სქემის მეექვსე თუ მეშვიდე საფეხურზედ, ყველაზე მაღლა, მოხსენებული იყო ვინმე საბა ქავთარაძე, ქუთაისის მიტროპოლიტის მიერ სენაკში დანიშნული. საუბედუროდ, იქ აღნიშნული თარიღები მე მაშინ არც მაინტერესებდა და არც მასხოვს, მაგრამ იქიდან გამოდინარე, რომ მამაჩემი, ერისტო ქავთარაძე XIX საუკუნის შუა ხანებში დაიბადა, და რომ მასსა და ზემოთ აღნიშნულ საბას შორის დაახლოვებით 6-7 სახელის ქავთარაძე მაინც მოიხსენიებოდა, ის საბა XVIII საუკუნის დასაწყისში მაინც უნდა ყოფილიყო მოსული. მაშასადამე ქავთარაძეთა ყველა ოჯახი, რომელთა რიცხვი ჩემი მეხსიერებით 20-მდე აღიოდა, თუ მისი პირდაპირი შთამომავლები არა, მისი საშუალებით მაინც იყვნენ დასახლებული სოფელ ძველსენაკში. .

თვით სოფელ სენაკის შესახებ მე სხვა ისტორიულ ცნობებს არ ვიცნობ, გარდა ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ შემონახული ცნობებისა. თავის ცნობილ ნაშრომში იგი ორჯერ ასახელებს სენაკს – სენაკების სახელით (ცხადია, ესაა ახლანდელი “ძველი სენაკი”, რაგან მეცხრამეტე საუკუნემდე “ახალი სენაკი” არ არსებულა და სამეგრელოშიც ერთადერთი სენაკი იყო. მეც, როცა კონტექსტით გაუგებარი არაა, ასევე მარტივად ვიხსენიებ ჩემი საგვარეულოს სოფელს). ვახუშტი აგრეთვე ამბობს, რომ “არს სენაკს ეკლესია გუმბათიანი, კეთილშენი, საყოფელი აფხაზთა კათალიკოზისა” ამისი დამადასტურებელი სხვა მატერიალური ძეგლი, სენაკში ჩემს დროს აღარ არსებობდა, გარდა უკვე გაუქმებული ე.წ. “ქავთარაძეთა ეკლესიისა”, რომელიც მდებარეობდა მაშინდელი სენაკელი დეკანოზის ფართო სახლ-კარისუკან, სენაკიდან ეკისკენ მიმავალი გზის მარცხენა მხარეს. ეს ეკლესია საკმაოდ საინტერესო ნაგებობას წარმოადგენდა. იგი მდებარეობდა მოზრდილი ტრიალი მინდვრის შუაში. კიდევ ეტყობოდა, რომ ეს მინდორი ადრე სასაფლაო უნდა ყოფილიყო. შენობა ხისა იყო, გარედან კირით შეთეთრებული, მრგვალი ფორმისა. მას გარეშეშეშე უვლიდა დაახლოებით 2 მეტრი სიგანის აივანი და თავზე ადგა წვეტიანი, კონუსის ფორმის ყავრის სახურავი. გასაბჭოების პირველ წლებში ეს ეკლესია დაარღვიეს და, როგორც გამიგონია, ეკლესიის

მასალიდან თავისი სახლი გაუფართოებია ჩვენი სოფლის ძველთაგანვე კომუნისტს, ვინმე ჟურდელისას, რომელიც თავის სახელოსნოში ერთდროულად ორ ხელობას ეწეოდა: იგი იყო ჩვენი სოფლის ერთადერთი დალაქიკა და პროფესიული მეწაღეც.

როგორც აღვნიშნე, მე შემიძლია ჩამოვთვალო მექსიერებაში დარჩენილი ოციოდე კომლი ქაეთარაძეებისა. უნდა დაეუმატო, რომ სენაკში ასე მრავალრიცხოვანი გვარი სხვა არ სახლობდა. სხვა მრავალრიცხოვან გვართა შორის მე მასსვს ჯანჯღაღები და დავითაიები. ერთ უბანს "სადავითაიოც" კი ერქვა, მაგრამ ისინი, ერთად აღებულნი, ქაეთარაძეებზე ცოტანი იყვნენ.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, ნახსენები ეკლესიის მახლობლად, ცხოვრობდა მანუ ქაეთარაძე, რომელსაც 4 ვაჟი ჰყავდა. უფროსს ერქვა ლევანი, მომდევნოს — მისეილი, შემდეგ მოდიოდნენ ონისიძე და მამაჩემი — ერისტო. იმ დროს სენაკში სკოლა არ არსებულა და მამაჩემს წერა-კითხვა უსწავლია ახლად აშენებული ეკლესიის ეზოში მცხოვრებ მონაზონ — ფედიკასაგან. სხვა სენაკელი ბავშვებიც მასთან სწავლობდნენ. როცა მე დაახლოებით 13 წლის ვიყავი, მამაჩემს ვკითხე, რაღაც მიზეზის გამო, შენ რომ ჩემხელა იყავი რას აკეთებდი მეთქი. ჩვენი სახლის აივანზედ ვისხედით და თვალწინ და გარშემო გაშლილი იყო ფართო ეზო, გევმის გარეშე გაშენებული მუხის, ნიგვზის, კოპიტის ხეებით, აქა-იქ ბროწეულის ბუჩქებით, მაგნოლიებით და სხვ. მამამ მიპასუხა: ამ მინდორზე ჭკინის ვთამამობდით და ჩვენს წინ გადამოდიოდა ეზოზე მიმითითა. მე გამიკვირდა და ვკითხე, შენ თვითონ სადღა ცხოვრობდი მეთქი. ჩვენ ქაეთარაძეების ეკლესიის მახლობლად ვცხოვრობდითო, — მიპასუხა. მე ვკითხე თუ რას წარმოადგენდა ეს ჭკინი, და გავიგე, რომ ეს ყოფილა მთლიანი ხისგან გამოჭრილი ბურთი, რომელიც მოპირდაპირე გუნდების მოთამაშეებს დანიშნულ ლელოში უნდა გაეტანათ თავმოკაკილი მსხვილი ჯოხების საშუალებით. ეს უნდა იყოს ის, რასაც დღეს "პოკის" უწოდებენ. ამავე ასაკში მამაჩემი ფოთში შეგირდად აუყვანია ვინმე ბერძენ ვაჭარს, რომ მას ვაჭრობის საქმე შეესწავლა. ორი-სამი წლის შემდეგ ვაჭარს სტამბოლში გადასახლება გადაუწყვეტია და მამაჩემიც თან უნდა წაყვანა. მამჩემს, უკვე გემთან მისულს, გასხსენებია, რომ სახლში თავისი პატარა ფუთა დაავიწყდა. გაქცეულა მის მოსატანად. როცა დაბრუნებულია, გემი რიონის ნაპირს უკვე მოცილებული იყო. მე მამას ვკითხე, რა გქონდა ფუთაში ისეთი, რომ უმისოდ წასვლა არ შეგეძლო-მეთქი — დიდი არაფერი, ერთი წყვილი ნიფთა-პერანგი და შარვალი მქონდაო. ამგვარად იგი თავის სოფელში დაბრუნებულია. კიდევ ორი წლის შემდეგ მამასა და მის უფროს ძმა ლევანს ძველ სენაკში საბითუმო სავაჭრო გაუხსნიათ ისეთი გავრცელებული საქონლისა, როგორიცაა მარლი, ფეკილი, ხელი თევზი და ამგვარნი. საქმე თავიდანვე ძალიან კარგად წასვლიათ და რადგან მამაჩემმა უფრო უკეთ იცოდა ვაჭრობის საქმე, მას თავზე აუღია ამ საქონლის მომწოდებელი ადგილებისკენ მგზავრობა, როგორც ის ამბობდა, რუსეთში. როდესაც მე გამოვკითხე, თუ რუსეთში სად დადიოდა, აღმოჩნდა, რომ იგი ასტრახანსა და ქერსს არ გასცილებია.

მამაჩემმა საინტერესო დეტალები მიაბო მაშინდელი სამეზავრო პირობების: იმ დროს სამეგრელოს სამთავროს არსებობის უკანასკნელი წლები იყო. რუსები უკვე შემოსული იყვნენ, მაგრამ ადმინისტრაცია ჯერ კიდევ მთავრის მოხელეთა ხელში იყო. მამა პასპორტის ასაღებად მისულა სათანადო უწყებებში, სადაც მდივნად ვინმე დადიანი მსახურობდა —

აბლაგაზრდა კაცი. მან მამაჩემს სათანადო საბუთის ჩვენების შემდეგ წაუწერა წოდებად— აზნაურობა, მაგრამ რუსულ პასპორტში “ДВОРЯНИН”-ის მაგივრად, ქართული “აზნაური” ჩაუწერა. მამაჩემი მარცმუნებდა, რომ ეს მან განკუთვნილია, შურიით, რადგან ის (დადიანი) ვერ ურიგდებოდა, რომ წოდებით მისზე დაბალი ხალხი მისთვის მიუწევდომელ საქმეებს აკეთებდნენ. ეს აზნაურობა მამას იმისთვის სჭირდებოდა, რომ იმ ხანებში ქერჩნაც და ასტრახანშიც დღევანდელი თანამედროვე სასტუმროების როლს ასრულებდნენ ე.წ. “პოსტოალი დვორ”-ები (ჩვენებურად “ბაკები”) და ტრაქტირები, სადაც აზნაურებს და არააზნაურებს სხვადასხვა ცხოვრების პირობებში ღებულობდნენ. ასე რომ, იქ პირველად ჩასულმა მამაჩემმა თავისი აზნაურობა ვერაფერში გამოიყენა. ეს ამბავი მას სიბერემდე არ დაჰვიწყებია.

სხვა სიძნელეებიც ახლდა თურმე მამაჩემის მოგზაურობას. მეზავრობის დროს იგი ტანსაცმელს იცვლიდა და გახდილი ჩოხის ნაცვლად რუსულ ქურთუკს იცვამდა. დასრულების დროსაც იგივე “ქარნაული” მგორდებოდა. როდესაც მე ეს ვაფიქვრე, მან ამიხსნა: საქართველოში რომ ქურთუკით ვენახე, დამცინებდნენ — გარესებულაო; რუსის ვაჭრებთან რომ ჩემი ქამარ-ხანჯლით გამოვცხადებულყავი, იტყოდნენ, ეს ვილაყ კნაზიაო და უფრო ძვირად დამიფასებდნენ საქონელს. ასე გრძელდებოდა რამდენიმე წელს და მათი ვაჭრობის საქმე სწრაფად იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. არ ვიცი, ზუსტად რომელ წელს, XIX ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში, მათთან გამოცხადდა მაშინ ფრიად განთქმული, პარიზული “დრეიფუსის” ბანკის აგენტი და ძმებს შესთავაზა ბანკის სახელით კავკასიის შავი ზღვის სანაპიროზე მიმდებარე რაიონებში სიმინდის მარცვლის შესყიდვა. “დრეიფუსის ბანკი” იმ დროს ევროპაში მარცვლეულით ვაჭრობის უდიდესი დაწესებულება იყო. მამაჩემმა და მისმა ძმამ ლევანმა დიდი სიამოვნებით მიიღეს ეს წინადადება. მათი რეპუტაცია დიდად გაზრდილა. რამდენიმე წლის შემდეგ მათ ფორმალურად ჩამოაყალიბეს საზოგადოება — სახელად “ძმები ქავთარაძეები”. ამ საზოგადოებაში შეიყვანეს ლევანის ორი ვაჟიც — გიორგი და ანდრია (ჯაკუ). 1910 წელს გადაიცვალა ბიძაჩემი ლევანი. პირველი მსოფლიო ომის დაწყების დროს ევროპასთან სავაჭრო კავშირი შეწყდა. ამგვარად, სიმინდის ექსპორტიც შეჩერდა. შეჩერდა აგრეთვე მარგანეცის ექსპორტიც, რომლის მრეწველობაშიც ქავთარაძეთა ფირმა უკვე ჩართული იყო. ყველა ამის სანაცვლოდ ფირმამ ხელი მოაწერა კავკასიის არმიისათვის სიმინდისა და შეშის მიწოდების იჯარას. ეს იყო უზარმაზარი საქმე — 500 000-იანი არმიის სიმინდითა და შეშით მომარაგება. ომის განმავლობაში ფირმამ გადაინაცვლა ყარსის მიდამოებში, სადაც ფირმას ჩაჰქონდა სიმინდი და იჯარით აღებულ აჯამეთისა და ჭალადიდის ტყეებში მოჭრილი შეშა. ეს იყო საკმაოდ დიდ ორგანიზაცია — რამოდენიმე ასეული ფურგონით, ტყეებში დაგებული ვიწროლიანდაგის რკინისგზით, მრავალრიცხოვანი მუშახელით, ნოქრებით და სხვა.

ასეთ მდგომარეობაში მოუსწრო ფირმას ომის დასრულებამ და რევოლუციამ. ამ დროისათვის ფირმა დიდი მასშტაბის სავაჭრო-სამრეწველო დაწესებულებას წარმოადგენდა მისი საკუთრებას, უმთავრესი რომ დაგასახლო, შეადგენდა თამბაქოს პირველი ფაბრიკა აფხაზეთში (შემდგომ სოხუმის პირველი თამბაქოს ფაბრიკა). ასეთივე ფაბრიკა ქუთაისში, საკუთარი ნაგებისადგომი ფოთში, რიონის ნავსადგურში, აგრეთვე 99-წლიანი კონტრაქტი ფოთის ახალ პორტში ერთი გემის მისადგომი ადგილისა. მრავალი დასატვირთი

პუნქტი ზღვისპირის გაყოლებით: ანაკლიაში, რამჭირვეში და სხვაგანაც სიმინდით იალქნიანი გემების დასატვირთად. საკუთარი სიმინდის ბელელი ახალსენაკის სადგურის გვერდით, რკინიგზის მისადგომით ცალ მხარეზე და შარაგზით მეორე მხარეზე. ჰქონდათ სახლი თბილისში, დღევანდელი რუსთაველის გამზირზე, ასევე საკუთარი სახლი ფოთში ბულვარის კიდზე, სადაც, საცხოვრებელი ბინის გარდა, მოთავსებული იყო საექსპორტო ბიუროს გამგეობა. ხოლო ქვეთარაძეთა დიდი ოჯახის საერთო ბუდე წარმოადგენდა ვრცელი, 16 ჰექტარიანი მამული ძველ სენაკში, თანამედროვე კომფორტით აღჭურვილი დიდი სახლით.

ამ მამულში დაიბადე 1906 წლის 21 ნოემბერს. დედაჩემი იყო პეტრე სალაყაის 20 წლის ასული მატო. გათხოვებამდე იგი თეკლათის ქალთა მონასტერში იყო მიხარებული და შემდეგ, მონასტერთან არსებულ ქალთა სკოლაში ბავშვების ზედამხედველობა ევალებოდა. იგი აქ მამამისმა დატოვა იმავე სკოლის დამთავრების შემდეგ, რადგან სახლში კიდევ ორი გასათხოვარი ქალი ჰყავდა. ასე რომ, მაჰანკლების საშუალებით ნაპოვნი უმზითვო საცოლე მდიდარმა კაცმა პირდაპირ მონასტრიდან გამოიყვანა. ყველი ადამიანი სიამით იგონებს თავის ბავშვობას, მაგრამ ჩემი ბავშვობა, განსაკუთრებით იმ ხანაში, მართლაც ზღაპრულ გარემოში მიმდინარეობდა. შეიძლება ითქვას, რომ ჩემს განკარგულებაში იყო მთელი ეს მამული საცხე მრავალსახეობით. მე ვიყავი პირველი შვილი, რომელიც ამ დიდ და მრავალრიცხოვან ოჯახში დაიბადა. ეს მამული უზარმაზარ ფერმას წარმოადგენდა: მრავალრიცხოვანი ნაპირით, ღორებით, ცხენებით, ძაღლებით, ასობით ქათმით, ათეულობით ინდაურით, ბატით, ისვით. ყოველივე ეს ხმარდებოდა არა მხოლოდ ოჯახს, არამედ ყოველდღიურად სტუმართათვის გაწოდებულ სუფრასაც. თვით ოჯახის წევრთა გარდა, მამულში ცხოვრობდა ათიოდე მოკვამაგირე, რამდენიმე ნოქარი, ორი შვიარალბული აჭარელი დარაჯი დღისით და ღამით მორიგეობისთვის, მზარეული, ხაბაზი, მეჯინიბე, მევენახე-მელვინე, მრეცხავი, მეფრინველე ქალები, მეტლე, გადიები, გერმანელი და ფრანგი გუვერნანტები...

ჩემი ბიძაშვილები - გიორგი და ჯაკუ ომის დაწყების წინა წლებში დაქორწინდნენ. ასე რომ, მათი შვილების დაბადებამდე და, ასე ვთქვათ, წამოზრდამდე მთელი ეს პატარა სამყარო მე და ჩემი სამი წლით უმცროს ძმა სამას გვეკუთვნოდა. მაგრამ ნურავინ წარმოიდგენს, რომ მე დაუსჯელად ფელობდი ამ სამყაროს. დედაჩემი თუშკ კი მალეღუბდა, როგორც გონებრივად ძლიერ განწინასწორებული ადამიანი, ჩემს ცეცხლსა ზოგჯერ ცივი გადაწყვეტილებით ჰკეცავდა. მე მახსოვს ჩემი თავი სასადილო ოთახის ერთ კუთხეში დაყრილ სიმინდზე დაჩოქილი შიშველი მუხლებით. ასეთი რამ ხშირად არ ხდებოდა, მაგრამ როცა ეს მოხდებოდა, დათქმულ ვადამდე მე ეს სასჯელი უნდა მომეხდა.

ჩემი ბავშვობის უპირველესი გატაცება ცხენები იყო, მაგრამ ჩემს მამულში ბავშვის ყურადღებას სხვაც ბევრი რამ იპყრობდა. მამულში თავისუფლად გაშვებული დედალ-მამალი შველი, მამულშივე ჯებირით დაგუბებული პატარა ტბა შიგ ჩაშვებული ნავით, იმ პატარა ტბიდან გამავალ რუხე ჩადგმული პატარა წისქვილი, რომელიც მამაჩემმა, შეიძლება ითქვას, სათამაშოდ გააკეთა, რადგან იგი შეუჩერებლად სამ საათზე მეტ ხანს ვერ იმუშავებდა და ჩვენი სუფრისათვის საჭირო სიმინდსაც ვერ დაუქვავდა ღომისათვის. მაგრამ ჩემთვის ამ წისქვილს სხვა მომხიბლავება ახლდა, რადგან გამდინარე წყლის სიმცირისა გამო ცემენტით გაკეთებულ ღრმა კსონზე იდგა, რომელშიც დაახლოებით 150 000 ლიტრი წყალი ეტოვდა.

ეს კესონი ზამთარში მოზრდილი თევზების "სასუღარს" წარმოადგენდა. როდესაც საკმაოდ წამოვიზარდე, მამა ნებას მამლევედა ეს კესონი მუხლამდე დასულ ღონემდე დამეცალა. ამ კესონში პატარა ხილით ჩავდიოდი ხოლმე და ოცამდე მოზრდილი თევზი ამოშავდა ვედროთი. ასეთი რამ, ცხადია, წელიწადში ორჯერ თუ ხდებოდა, რადგან ეს თევზები მამაჩემმა ტყეხურში დააჭერინა და იმ აუზში ჩაუშვა, რომელიც 2-3 წყაროთი იკვებებოდა.

ნადირობის ნებაც ძალიან ადრე მომცეს. მე შემეძლო, როდესაც ყურძნის დამწიფება ახლოვდებოდა, თოფით მენადირა ვენახში დაუპატიევლად მოსულ ჩიტებსზე, უმთავრესად შაშვებსზე. ბაღს მე მხოლოდ ხეზე ასული ვჭამდი. ყოველივე ამას დედაჩემი, ცხადია, გულგრილად ვერ შეხედებოდა. ზღის მაღალ ხეზე ბავშვის ძრომა, არც ისე უხიფათოა. არც ვახშებს შორის თოფით სვირნობაა თამაში. ამის გამო დედა ჩემთვის გამაღიზიანებელ სიფრთხილეს მიმართავდა. ფარულად ვინმე მითვალთვალებდა, რაც ბავშვის თავმოყვარეობას ლახავდა. მე დედას ესაყვედურობდი, მაგრამ ეს ვერ მოვაშლევინე. დაბინდებისას კი ერთი პრივილეგიაც დავისაკუთრე — მთელი დღის განმავლობაში დაბმული ძაღლების აშვება. როცა ისინი ყეფით მიდამოს მოედებოდნენ, მეც იმათთან დავერბოდი აზარტში შესული. ეს ჩემთვის უდიდესი სიამოვნება იყო.

მე და ჩემს ძმას გვეძინა ოთახში, რომლის ფანჯრები დასავლეთისკენ იყო მიმართული, საიდანაც ჩვენი ეზოს გადაღმა მოჩანდა ორ კილომეტრის სიშორეზედ აღმართული, ისტორიულადაც ცნობილი შვეფის ციხე თავისი მაღალი კოშკით. ეს იყო მიწზე ჩემს ბუნებაში რომანტიკული ნერვის ჩასახვისა. ჩემს ფანტაზიას რით არ შეუშოსია შორით მღებარე შავი კედლები; და როდესაც უკვე მოზრდილმა, 13-14 წლისამ, ეს ციხე ახლოს ვინახულე და როგორც მეძებარმა, დაუყოვნებლივ გარს შემოვიფარე, შიგაც გავეჩრიკე და ვერავითარი საოცრება იქ ვერ ვიპოვე, გული ისე მეტკინა, თითქმის ძვირფასი სათამაშო დამმსხვრეოდეს. მოუხედავად ამ მოულოდნელი გაწილებისა, ეს ძველი ჩემს მეტსიერებასა და არსებაში სამუდამოდ აღიბეჭდა. ახლაც კი, ღრმა სიბერეში, დროდადრო, სრულიად უმიზეზოდ და მოულოდნელად თვალწინ წარმომიდგება ხოლმე. ჩემი ფანჯრებიდან ხილულ ამ სანახაობას თან ახლდა სულ სხვაგვარი, რომანტიზმით აღსავსე მოვლენები. ეს იყო უპირველესად ჩვენი მამულიდან ერთი კილომეტრის მანძილზე გამდინარე ტყეხურის შუილი. ეს ხმაური წარმოიშობოდა რიყის ქვებით მოფენილ ტყეხურის ფსკერსა და ნაპირებსზე მდინარის ტალღების შეჯახებით. ეს იყო მთელი ღამის განმავლობაში შეუწყვეტელი, შორიდან მოწვდენილი მუსიკის ხმა, რომელსაც ბანს აძლევდა ჩემი ფანჯრების ახლომდებარე მობალახე პირუტყვისა ძოვის ხმა და, დროდადრო, ცხენების ფრუტუნე. იშვიათად ამ იდილიას არღვევდა ჭერქვეშ კედელში დატანებულ საპაერო მილიდან მოწვდენილი სულ სხვაგვარი ხმა წრიპინისა, რადგან იმ მილში ბელურების ერთი ოჯახი იყო დაბუდებული. ამგვარი აღწერილობანი, თუ ჩემს წარსულს მოვიგონებ, დაუსრულებლად შეიძლება გაგრძელდეს, ამიტომ დროებით მსურს ერთი ყოფითს ეპიზოდს დაუბრუნდე:

ჩვენი სოფლიდან რამდენსამე კილომეტრზე მღებარე სოფელ უფალკარის და მის მიდამოებთან მფლობელის შთამომავალი გიორგი ჩიჩუა თავის ასულს, ნუკას, აფხაზ აკტამურ ინალიფაზე ათხოვებდა. ადგილზე გადახდილი ნადიმის შემდეგ, პატარძლის წასაყვანად მოსულ მაყრებთან ერთად მეგრელთა გამცილებელი მაყრიონიც მთაზე მღებარე სოფლიდან

ბარში ჩამოვიდა. ვიორგი ჩიზუა ჩვენი მეგობარი კაცი იყო, სამურზაყანოელთა უმრავლესობა კი, ცხადია, სამურზაყანოს სიმინდის მთავარ შემსყიდველ ქაეთარაძეთა ოჯახს კარგად იცნობდა. როდესაც მაყრიონი ნოქალაქე-ახალსენაკის გზაზე ჩამოვიდა, ჩვენი ჭიშკრის გასწვრივ უნდა გაეყოლოთ, ცხენების წყურვილის მოსაკლავად, ასე ამბობდნენ. ჩვენი დიდი ჭიშკარი გაიღო და 200-მა ცხენოსანმა ააესო ჩვენი ეზო. ეს იყო ორივე მხარის მაყართა ქალებისა და ვაგების ორი ჯგუფი თავიანთი მოახლეებითა და მეჭვინიბეებით. ამ ხალხს ქაეთარაძეები მარტო ცხენებისათვის წყლის მიწოდებით ვერ გაისტუმრებდნენ. დაუყონებლოვ გაიცა ბრძანება სბოების დაკვლისა და ფრინველთა თავების წაჭრისა. მოჯამაგირეები შეუდგნენ კაკლისა და მუხების ჩრდილქვეშ ფიცრებისაგან მაგიდების გამართვას. შორიდან გოჭების ჭყივილიც მოისმოდა. არც ჭერჭლის, არც სანოვავის პრობლემა არ არსებობდა, მაგრამ წარმოიშვა სულ სხვა, მოულოდნელი პრობლემა. ეს იმაში გამოიხატა, რომ, როგორცა ვთქვე, მაყრიონს მოახლეთა და მსახურთა საკმაოდ დიდი რიცხვიც თან ახლდა. იმათ ხომ ვერ დასვამდნენ მათი ზატონების გვერდით. ქალთა საკითხი უფრო ადვილად გადაიჭრებოდა, რადგან მათ თვით სახლის შენობაში გადიები და მოსამსახურეთა ქალური პერსონალი გაუმასპინძლდებოდა. სულ სხვა იყო მძლებელ მამაკაცთა საკითხი. ეს მოახლენი თუ მეჭვინიბენი თავიანთი ზედაურებით და ვერცხლით მოჭედილი ქამარ-ხანჯალით თითქმის არაფრით განსხვავდებოდნენ მათივე ზატონებისაგან, თქვენ წარმოიდგინეთ - საქციელითაც. ჩვენი მოჯამაგირეები სუფრასთან მათ ამფონობას ვერ გაუწევდნენ. ამ ამბის ვადაწყვეტაში გვიშველა ჩვენი სოფლის მოძღვარმა ბაძუ ქაეთარაძემ, რომელიც ჩვენი ოჯახის მოყვარეც იყო. იგი ყველაზედ უკეთ იცნობდა გარშემო მცხოვრებ მოსახლეობას და სულ ცოტა ხანში შეარჩია კიდეც შესაფერი ხალხი ამ სტუმარ აფხაზთა გვერდით დასასმელად.

მე მაშინ 12 წლის თუ ვიქნებოდი, დიდ სუფრასთან გამართული მეგრულ-აფხაზი მაყრების სასიძლერო შეჯიბრი მე არ მაინტერესებდა და არც რამ უცხო იყო ჩემთვის, რომ განსაკუთრებით მეხსიერებაში ჩამბეჭდოდა. მე უფრო მიპყრობდა ჩვენი ეზოს გარშემო შემორტყმულ მესრებზე მიბმული ზედაურების ცქერა და დათვალიერება. მათი ჭიხვინის გაგონება მერჩია მაყრების სიმღერის ხმას, რომელნიც ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ: სუფრა ჩემთვის ცნობილი და თითქმის მოყირჭებული სანახაობა იყო, ხოლო ამხელა რემა ასეთი ზედაურებისა — არასოდეს მენახა. მთვრალივით მიმოვდიოდი მათ შორის. ღამე შეუწინველად ჩამოწვა და დასაწოლად წასვლა მიბრძანეს. როცა ჩემს საწოლ ოთახში შევედი, მითხრეს, რომ მე და ჩემი ძმა იატაკზე ერთ კუთხეში გაშლილღებზე უნდა დავწოლილიყავით, ჩვენს საწოლებს კი სტუმრებისთვის ამზადებდნენ. შთაბეჭდილებითა და სანახაობით დაღლილმა მალე დაეხუჭე თვალები. შუალამეზე, მეონი, გამოძევიდა, მაგრამ ისევ უმაღლეს ჩამეძინა, მხოლოდ ის ვიცოდი, რომ ჩემი და ჩემი ძმის გვერდითაც ვიღაც ახალგაზრდა გოგოები იწვნენ. გარიჟრაჟზე კიდევ ერთხელ გამეღვიძა, გადავბრუნდი ჩემს გვერდით მწოლიარე ახალგაზრდა ქალისაკენ. მასაც გაეღვიძა, მომხვია და, დაიძინე, გენაცვალო, მითხრა და გულზედ მიმიკრა. ამის შემდეგ ვერ დამიდგენია, მეხსიერებაში არ დამრჩა, რა

მოხდა, მაგრამ ეს კი მშვენიერად მახსოვს: მან მკერდიდან მომიშორა და საკმაო მკაცრი ხმით, თუმცა დაყვავებით მითხრა: "ახ! ენა ვარ, გოლუაფირო!" (ეს არა გენაცვალე!). მე არაფერი ჩამიდენია, მაგრამ, ვფიქრობ, ჩემმა ორგანომ გაამხილა, რომ ზიჭი ვიყავი. გოგომ ზურგით მისკენ შემბარუნა და მითხრა, დაიძინე, გენაცვალეო. მეც, ალბათ, ყველაფერი დამიცხრა და მორჩილად ჩამეძინა. თითქმის გათენებული იყო, როცა ვავიღვიძე. სახლში ფუსფუსი იყო ატეხილი. ჩვენს ლოგინებზე მწოლი ქალბატონებიც დგებოდნენ. მე უმაღლესი ზედაურები გამახსენდა. წამოვხტი და სირხილით იქითკენ გავეწიე. ცხენებს მეჯინიბები კაზმავენდნენ. სულ მცირე ჯგუფი სტუმრებისა ისევ სუფრასთან ღრიალებდა. მაყრიონი წასასვლელად ეზადებოდა. როცა ყველანი მზად იყვნენ, ერთმა ჯგუფმა რაღაც ცხენოსნური თამაში წამოიწყო, რომელშიც სიძე ინალიფაც მონაწილეობდა. ამ თამაშის დროს ინალიფას ცხენი წაექცა. ცხენიც და მხედარიც უმაღლესი წამოხტნენ და ინალიფა, შეიძლება ითქვას, ცხენის ადგომას თან აჰყვა, თითქმის არც კი ჩამოვარდნილიყოს. იქ დამსწრენი ძლიერ დაღონდნენ, რადგან მხედრისათვის, და ისიც სიძისათვის დიდი სირცხვილია, რომ ცხენი წაიქცა - მათი აზრით, კარგ მხედარს ცხენი არ უნდა წაექცეს. ამ მოვლენამ მათი წასვლაც დააჩქარა. ყველანი ცხენებზე შესდნენ და მაყრებმა საზეიმო სიმღერა წამოიწყეს:

„აფხაზეთში წაიყვანეს თამარ ქალი დიელო, და!

მოწამიე ხარ შენ, საქართველოვ!“

ამ სიმღერით მაყრიონი ჭიშკარში გავიდა და შეფისკენ მიმავალ გზას დაადგა.

შემდეგ გავიგეთ, რომ სიძეს ცხენთან ერთად დაცემის დროს ლავიწი მოსტეხა, სირცხვილით ვერ გაუმხელია და გზაში, 2-3 კმ-ის გავლის შემდეგ მისთვის გამძლეობას უღალატა, გული წასვლია და ცხენიდან ჩამოვარდნილა. ასეთი იყო ჩვენს სახლზე "გავლით" შეჩერებულ სტუმართა მასპინძლობა.

გიორგი ჩიჩუა და ასტამურ ინალიფა - სიმამრი და სიძე - ორივე დახვრიტეს აგვისტოს აჯანყების დროს.

კიდევ ერთი ეპიზოდი ჩემი ბავშვობიდან: ერთ დღეს ჩვენ გვეწვია ორი ჩემთვის უცნობი მანდილოსანი. ისე მოხდა, რომ უფროსთაგან შინ არავინ იყო და მე მომიხდა მათი მიღება. ვიქნებოდი, ალბათ, 6 წლისა. ესენი იყვნენ ბიძაჩემის, ჯაკუს ახლად შერთული მეუღლის დედა, ფოთის ყოფილი ქალაქისათვის სოლომონ ჭოჭუას ქვრივი ლოზა მაჭავარიანის ასული და მისი მეგობარი, და რაღაც ნათესავიც, ქუთაისის პოლიცემისტერის ქვრივი ნასტია აგივესკაია. მე ბავშვობაში ძლიერ თამამი და ჩემი ასაკისათვის შეუფერებლად მოლაპარაკე ვიყავი. ვუთხარი, რომ უფროსები შინ არ იყვნენ, და შევთავაზე, ვიდრე დიდები მოვლენ, მამულს დაგათვალისწინებთ-მეთქი. იმათ სიცილი დაიწყო და გაუკვირდნენ ჩემი ასე ადრეული "მომწიფება". კარგო, და გამომყენენ. მე ისინი წყაროსაკენ წავიყვანე. ვუჩვენე დიდი აუზი და ნაპირთან მიბმული ნავი და თურმე ისიც მიიტქვამს, რომ ჯერ პატარა ვარ და ნება არა მაქვს თქვენ ნავით გასერიროთ-მეთქი. შემდეგ ისინი სხვა პატარა აუზისაკენ წავიყვანე, რომელიც საბანაო აუზად იყო გაკეთებული. ისინი ამ აუზთან რომ მივიყვანე,

თურმე აუფსენი, აქ მხოლოდ დიდ სიცხის დროს შეიძლება ბანაობა, რადგან წყაროს წყალი ძალიან ცივია-მეთქი. აუზი ნახევრად იყო სავე, წყალი მუხლამდე თუ იქნებოდა. აუზთან ერთი დიდი ხე იდგა, რომლის ქვეითა ტოტები აუზზე იყო გადაშლილი. ერთ ტოტზედ ავედი, რომ ჩემი სითამამე მეჩვენებოდა, ტოტზედ ფეხი დამიცდა და წყალში ტყაპანი მოვადინე. ქალბატონები ძლიერ შეწუხდნენ, ამოსვლა არ მაცალეს და ვითომ მიშველეს, რომ ამოვსალოყავი, დამავლეს ხელი და, ჩემი პროტესტის მიუხედავად, სრულებით გამამიშველეს, იმათ შეეშინდათ, ფილტვების ანთება არ დამრთებოდა და ჩემს გადარჩენას ცდილობდნენ. ერთმა მათგანმა კაბა აიწია და ქვედა კაბა გაიხადა, თავზე ჩამომაკვეს და იმ კაბის თასმები ყელის გარშემო შემომაკრეს. ასე კაბიდან თავამოყოფილს ხელი დამავლეს, ერთმა მარჯვენა, მეორემ მარცხენა მკლავში და ჩქარი ნაბიჯით სახლისაკენ გამაქანეს. ეს მოხდა ჩემი სასტიკი პროტესტის მიუხედავად. ვეჯიროდი, მაგრამ ტირილს მოვერიდე სირცხვილის გამო. სახლამდე საკმაოდ დიდი მანძილი იყო, მე ჩემს ბედს შეუურიგდი და მორჩილად მიჰყვებოდი. სახლს რომ მივუახლოვდით, დავინახე, რომ უფროსები უკვე დაბრუნებულიყვნენ, მაგრამ მათში სტუმრებიც ერივნენ, მათ შორის ჩემი ტოლი ბავშვებიც. ამ ამბავმა თავზარი დამცა. როგორ შემძლო, მე, თავმომწონეს, შიშველი წავმდგარიყავი თოჯინებით მოთამაშე ჩემვსეა გოგონების წინაშე. დავიწყე ტირილი და თავის განთავისუფლებას ვლამობდი. ასე ატირებულს და აბღაველებულს მომეცება დედაჩემი. მე კვლავ საშინლად ვღრიალებდი. დედაჩემი ჩემი ტირილის მიზეზს მშვენივრად მიხვდა. ჩემთვის კაბა არ მოუცილებოდა, სახლში შემიყვანა და სირცხვილს გადამარჩინა. ქალებს თავის მართლება დასჭირდათ, რადგან დედამ მათ მიერ მიღებული ზომები ზედმეტად ჩათვალა, უთხრა, გავეშვათ, თვითონ მოირბენდნენ სახლში. დედაჩემის ასეთი შეტედულება მათ სოფლელი ქალის უეცრობად მიუჩნევიათ და მცირე ნაწყენობა დაჰადებულა ამ ამბისა გამო. ამ ეპიზოდის შესახებ, უკვე თბილისში, ხშირად მილაპარაკია ამ მანდილოსნებთან და მათ დავცინოდი ხოლმე. ამას უნდა დავემატო ერთი სცენა, რომლის მოწმეცყავი 15-ოდე წლის შემდეგ.

ის ქუთაისელი ნასტია, რუსი იყო, მაგრამ ქართულად კარგად ლაპარაკობდა, როგორც ყველა ქუთაისელი რუსი. ლიზას პატარა ძაღლი ჰყავდა. რუსული სახელი ერქვა - „მურზიკა“ და რუსულადვე ელაპარაკებოდა მას. ნასტიამ შენიშნა, ლიზა, შენ რომ დიდად პატრიოტობ და ქართულად ლაპარაკს მოითხოვ ყველასაგან, შენს ძაღლს რუსულად რატომ ელაპარაკებო. ლიზამ უპასუხა, ძაღლებს რუსული უკეთ ესმითო. ნასტია საშინლად გაბრაზდა, როგორ, რა სისულელეს ლაპარაკობ. გინდა, ახლავ დავიმტკიცო? როგორ დამიმტკიცებო, უპასუხა ნასტიამ. როგორ და, აბა ქართულად უთხარი მაგ ძაღლს, წავიდესო. ნასტიამ უთხრა ძაღლს: წადი, წადი, მომშორდით. მურზიკა არ გაინძრა. მაშინ ლიზამ დაუძახა პოშოლ, პოშოლ და მურზიკა გატრიალდა და წავიდა. ამ ამბავმა ისინი ისე წაქიდა, რომ კაოგახანს დამდურებულები იყვნენ. ამ ამბის მოწმე მხოლოდ მე ვიყავი.

ჩემი ცხენოსნობის ამბავი ვირზე შეჯდომიდან იწყება. პირაქემმა გიორგიმ და მირა ახლად შერთულმა მეუღლემ, ლორთქიფანიძის ასულმა სონიამ, თავიანთ საქორწინო მოგზაურობაში მეც წამიყვანეს, როგორც საბედო. ამათუბანში ვიყავით. ვიქნებოდი 5 წლისა. პარკში ვირებს აქირავებდნენ ზავშევისათვის. სონიამ ერთ ვირზედ შეწავა. მე ვაყვაცოლა გამოფინინე და უარი ვთქვი, რომ ჩაღნდარი წინ გამძღოლოდა და სადავე თვითონ ავიღე ხელში. კაცს ძალიან გაეხარა, რადგან სხვა საქმეც ჰქონდა, მითხრა, ყოჩაღო, და სხვა ზავშევისკენ მიბრუნდა. მე ვირს უზანგები ვკარი ნაცვლად ღეზელისა. ეს იღვთი მშვენიერად ვიცოდი. ვირი ჩქარი ნაბიჯით ვაჰყვა პარკის ერთ-ერთ დახლართულ ზილიტა, რომელიც მეწერ ტყეში შედიოდა. ასე უმიმრად ვიარე კარგა ხანს. სრულეპით არ მადარდებდა რომ არ ვიცოდი თუ სად ვიმყოფებოდი. საღამო ეამი იყო. მივიხედ-მოვიხედე და ცოტა დაეფიქრდი, რადგან მიგზვდი, რომ არ ვიცოდი, თუ სად ვიყავი, მაგრამ არ შემძინებია. სიბნელე თანდათან ძლიერდებოდა და უკვე ძლივ მერეოდა. ამის შემდეგ ჩემს მესხიერებას არაფერი შემოუნახავს. გამომეღვიძა ისევ პარკის ცენტრში. ჩემს ვარეშემო ხალხი იყო შემოკრებული და რადიკას ლაპარაკობდნენ პოლიციისა და ჟანდარმერიის შესახებ. თურმე კარგა ხანი გასულა, ყველა დარწმუნებულა, რომ მე მომიტაცეს. გიორგის პოლიციისათვის შეუტყობინებია. მთელ მხარეში ზომები მიუღიათ განტაცებულთა საძებნელად. იმ ხანებში გავრცელებული იყო ასეთი საქციელი. ყაჩაღები ხალხს იტაცებდნენ ხოლმე გამოსასყიდის მისაღებად. ასე დამთავრდა ჩემი პირველი მხედრობა.

მეორე, ახლა ნამდვილი ცხენოსნობა იმ ხანებშივე მომიხდა, მხოლოდ ჩვენსავე ეზოში. ჩვენთან ხშირად მოდიოდა სტუმრად ზოგჯერ ორთელიანი ეტლით, ზოგჯერაც ცხენზე ამხედრებული, სენაკის მაზრის უფროსი, პოლკოვნიკი მანსვეტაშვილი (მამინე - მანსვეტოვი). იმ დღეს ეტლით მოვიდა. თეთრი ცხენი ჰყავდა, სახელად "მუშა". საუბრებში გამოხრდილი და გახედნილი მშვენიერი ცხენი. ეტლიდან გამოსხნილი ცხენი ეზოში ზაღამ წაწინიდა, უფროსები ჩრდილში საგრილებელს სვამდნენ. მანსვეტაშვილმა თავის ცხენს მოუჭმო. ცხენი მოვიდა პატრონთან. პატრონმა ხელში ამიყვანა, ცხენზე შემსვა, სადავეები ხელში მომცა და მითხრა, ნუ გეძინია, სადავე დაიჭირე და თვითონ გატარე. მე არ უღოდა არ შემძინებია და ცხენი ჩვენი სახლისაკენ წავიყვანე. რამდენიმე ნაბიჯის შემდეგ ცხენმა ფეხი აჩქარა. 1-2 წუთის შემდეგ ძუნბულზეც გადავიდა. მე არ შემძინებია, მაგრამ საფრთხე ვიგრძენი, რადგან ჩოროთის გამო ცხენი მაღლა მისროდა, მე რე კვლავ მის ზურგს ვენარცხებოდი და სულ ადვილად შეიძლებოდა, რომელიმე მხარეს გადავვარდნილიყავი. მოვიასწრე და ფაფარს ხელი ჩავავლე. ყოველივე ამის მნახველ მანსვეტაშვილს გაჰყვირებია ცხენის საქციელი. გამოიქცა, დაგვეწია და ცხენი შეაჩერა. მე, ალბათ, ცოტა გაფითრებული, ცხენიდან ჩამოსვეს. ასე დასრულდა ჩემი პირველი ნამდვილი ცხენოსნობა. შემდეგ მახსოვს, რომ ამ შემთხვევის გამო დიდი ზჭობა გაიმართა. ვერ გავეგოთ, თუ რატომ აჩქარა ცხენი. ზევრი დაკვირვებისა და კვლევის შემდეგ მიზეზი აღმოაჩინეს. ეტლიდან გამოშვებულ ცხენს მთელი თავისი აღკაზნულობა ზედვე ჰქონდა და ეტლის გამწვევი ორი ჭაპანიც გაეაზედ ჰქონდა

გადაჯვარდინებული. ჭაბუნის ბოლოები ცხენის ფერდებზედ ხვდებოდა და ეს დარტყმა ძლიერდებოდა ცხენის ნაბიჯის მომატების პროპორციულად. მანსვეტოვი ძალიან კმაყოფილი დარჩენილა აღმოჩენით, რადგან იგი თავისი ცხენის აბსოლუტური მომზაურებით იკვებინდა.

ჩემი მორდუ ფარნა კუპრეიშვილი

მეგრული სიტყვა "მორდუ" აღმზრდელს ნიშნავს. იგი შეიძლება ეწოდებოდეს ბავშვის ძიძის ქმარსაც, აგრეთვე სხვა პიროვნებასაც, თუკი ეს დაკავშირებულია ერთ წეს-ჩვეულებასთან. მეგრელებსა სწამთ, რომ როდესაც ოჯახში ბავშვი გარდაიცვლება, თუ ბავშვის მშობელი სხვა ბავშვზე გადაიტანს ზრუნვას, საიქიოში მის ბავშვსაც ასევე მოუვა ეს ზრუნვა. ამგვარად, გარდაცვლილი ბავშვის მშობლები, სინამდვილეში მამა, საზრუნავ ბავშვად ირჩევენ უმეტეს შემთხვევაში შეძლებული ოჯახის შვილს, რომ მათი შვილის უზრუნველყოფა საიქიოში უფრო ადვილი ყოფილიყო. აი, ასეთ მზრუნველსაც ეწოდება მორდუ. ფარნა კუპრეიშვილი იყო ჩემი მორდუ. იგი მცველი იყო ჩვენს მიერ შეძენილი ერთი დიდი ტყისა, რომელიც სადღაც საჩიქოვანოს მიდამოებში მდებარეობდა ლეჩხუმ-იმერეთ-სამეგრელოს საზღვარზე. ჩვენს მიერ ამ ტყის შეძენას თავისი ისტორია აქვს. ტყე ჩიქოვანთა საგვარეულო საკუთრებას წარმოადგენდა, მაგრამ ერთი ჩიქოვანის მიერ ახალი დინასტიის დაარსებამ ყველა მისი შთამომავალი, გადადიანებული ჩიქოვანებიც, ამ ტყის მფლობელად გადააქცია. ეს ტყე, რომლის ხსენებაც მე წამიკითხავს რომელიღაც ისტორიული ხასიათის ნაწერში, ცნობილი იყო ძვირფასი ჯიშის ხეების სიმრავლით. მას, როგორც ხედავთ, მრავალი პატრონი ჰყავდა, მაგრამ დიდ სივრცეზე განფენილობის გამო, თითქმის უპატრონოდ რჩებოდა. ჩიქოვანები ერთმანეთს უსაყვედურებდნენ ამ ტყით სარეგულობის უთავბოლოდ დარიცხვას და მუდმივი დავა ჰქონდათ ერთმანეთში. ერთ-ერთ ამ დავაში მომრიგებლად მიუწვევიათ მამაჩემი. გაირკვა, რომ ტყე უნდა გაყიდულიყო, მაგრამ ჩიქოვანებს მისი ყიდვის უნარი არ შესწევდათ, დადიანებს კი ყიდვა სრულებით არ აინტერესებდათ, რადგან ჩვენ იქიდან წასული ვართ და ტყე მაინც ჩიქოვანების ხელში იქნებაო. ამავე დროს უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ძნელად მისადგომ ადგილებში მდებარე ტყის რაციონალური, ინდუსტრიული ექსპლუატაციის პერსპექტივები უვზოობის გამო შორეული საქმე იქნებოდა. მოლაპარაკების დროს მამაჩემისათვის ცხადი გახდა, რომ პატრონთათვის ერთადერთი გამოსავალი იყო ტყის გაყიდვა და მისი ფასი ნამდვილ ღირებულებასთან შედარებით ბევრად მცირე იქნებოდა. ამიტომაც შეიძინეს მამაჩემმა და მისმა ძმამ "თურწუს ტყე", რომლის მცველიც ჩვენს მიერ ნახსენები ფარნა იყო.

ფარნას მიერ ჩემზე ზრუნვა რით უნდა გამოეხატა, თუ არა ჩვენთვის დროდადრო ძღვენის მოტანით, პირადად ჩემთვის კი უცხო, განსაკუთრებული საჩუქრის მორთმევით. მოტანილ ძღვენთა შორის აღსანიშნავია და დაუფიქვარია ერთი. ფარნამ ერთხელ ტყის თაფლი მოგვითანა, მაგრამ იგი უჩვეულო საწყაოში იყო ჩასხმული, სახელდობრ ღამის

ქოთანში. ამ ამბავმა დედაჩემი ძალიან შეაფიქრინა და ფარნას დაკითხვა დაუწყო, ვითომ აღტაცებულმა, ასეთი ლამაზი ქოთანი საიდან გაქვსო. ფარნამ აუხსნა, ზონში ვიყიდეთ, და ასეთი ჭურჭლეულობის ცნობილი ვაჭარი დაუსახელა. დედამ ჰკითხა, რაში ხმარობთ ამასო. ფარნამ აუხსნა, ყოველგვარი წენიანი საჭმლისთვის, რომელსაც მოხრაცკა არ სჭირდებაო. ამან დედა დაამშვიდა და თავლის ჭამის ნება დაევრთო; მაგრამ ფარნას სხვა იშვიათი საჩუქრებიც მოუტანია. ერთი მათგანი მარტო მე არ მეკუთვნოდა. მან საცოლე მოუყვანა ჩვენი ოჯახის მეგობრის, კოკი დადიანის მიერ ნაჩუქარ შველს, რომელსაც მჩუქებელის პატივსაცემად „კოკის“ ვეძახდით. პატარძალს „თინა“ დაარქვეს. პირადად მე კი სულ პატარა დათვის ბელი მომიყვანა. ჩემს ბედნიერებას საზღვარი არ ჰქონდა. შინ და გარეთ სულ ერთად ეკოტრიალობდით. პატარა ძმასავით მიყვარდა და იმასაც ვუყვარდი. მაგრამ იგი საკვირველად სწრაფად იზრდებოდა ჩემთან შედარებით და რამდენიმე კვირის შემდეგ მასთან თამაში სახიფათო გახდა, რადგან თათებს ლოყებზე მითათუნებდა და სისხლს მადენდა. დედაჩემს გადაუწყვეტია დათვის მოძორება და ერთ დილით, როდესაც ის ვეღარ ვნახე, ამიხსნეს, რომ გაიპარა, ალბათ დედამისთან დაბრუნდაო. მე ცოტა კი ვიტყვი, მაგრამ ნორმალურად მივიჩნიე, რომ იგი დედასთან დაბრუნებულიყო. განვლო რამდენიმე ხანმა და ფარნამ ახლა არწივის მართვე მომიყვანა. მასთან თამაშობა კი შეუძლებელი იყო. იგი დიდ ვალიაში ჩასვს, მაგრამ ჩემს საკუთრებად ითვლებოდა და მისი გამოყვება ჩემი პრივილეგია იყო. ყოველ დილით მზარეული ესტატე სიორდია პატარა არწივისათვის წვრილ-წვრილად დაჭრილ ხორცის ნაჭრებს მაწვდიდა. მაგრამ ის პარტყიც ისე ჩქარა იზრდებოდა, როგორც ჩემი მეგობარი დათუნა. ერთ დღეს ხორცს ჩემი თითის პაწაწინა ნაჭერიც მაიყოლა. მინდოდა, ეს ამსავი დამემალა, მაგრამ მაინც გაიგეს და მართყეს ბედიც გადაწყდა. დედაჩემმა მშვიდად დამარწმუნა, ამიხსნა, რომ არწივი მტაცებელი ფრინველია, მას ვალიიდან ვერასოდეს გამოიყვან, დამწყვედელი კი თვითონაც უბედური იქნებაო. დამატებით მომატყუა კიდევ: ამას ვინმე მონადირეს ვაჩუქებთ და იგი მიმინოდ გამოიყენებსო. მე კიდევ პატარა ვიყავი, რომ ეს ამსავი არ დამეჯერებინა. ასეთი გახლდათ ჩემი და ჩემი მორღეს ურთიერთობა.

გამომრჩა მორღედ ვახდომის ცერემონიის აღწერა. იგი მხოლოდ იმაში გამოიხატებოდა, რომ მე ჩემს მომავალ მორღეს ერთი ზღუჯა თმა მოვაჭვრი მატრატლით.

ესტატე სიორდია

ეს პიროვნება პატარა ბავშვობიდანვე აღმებეჭდა მეხსიერებაში. იგი ჩვენი მზარეული იყო. ჩვენი ოჯახის მასპურთა შემადგენლობაში, რა თქმა უნდა, წერა-კითხვა ყველამ იცოდა, მაგრამ კულტურით ესტატე ყველაზე მაღლა იდგა. გაზრდილს მხოლოდ ის კითხულობდა და შინაარსს სხვებს უამბობდა ხოლმე. ახალგაზრდობაში აფთიაქარის შევიდოდა გაველო. ამიტომ ზოგ მასზედ კულტურულად მაღალ პირზედაც მეტი იცოდა არა მარტო ფარმაკოლოგიისა, არამედ მისი დროის მედიცინის ამბებშიც კარგად ჩახედული იყო. ის იყო დაბალი ტანის, ჭადრაწვერიანი კაცი, რომლის მუშაობისათვის ცქერა ჩემთვის არათუ

მოსაწყენი არ იყო, არამედ მზად ვიყავი, რომ მისი დანის მოძრაობისათვის, მუდმივად მექცირა. ეს ის დროა, როდესაც სამზარეულოს მაგიდას მე ცხვირით ძლივს ვწვდებოდი, მაგრამ მეც მისთვის გასართობს წარმოვადგენდი. დროდადრო, როდესაც ხახვისა და პილიპლის ჭრამი იყო გართული, თავის სალოც თითს, პილიპლში ამოვღებულს, მისი მაგიდის კიდეზე მიდებულ პირში გამომაღვებდა. ეს, რა თქმა უნდა ხუმრობა იყო, მაგრამ მე პირი არც თუ სახუმროდ ამეწყვებოდა ხოლმე. ამის მიუხედავად, ამ ხუმრობას მე აღერსად ვიღებდი და ფეხს არ ვიცვლიდი, ვიდრე ვინმე არ მეტყოდა, დედა გეძახისო. როდესაც ცოტა წამოვიზარდე, იგი ხანდახან მიკეთებდა ხოლმე ასაფეთქებელი მასალიდან დამზადებულ პაწაწინა „ყუმბარებს“, რომელთაც მე ქვის კიბის საფეხურებზე ვალაგებდი და მაღლიდან მრგვალ რიყის ქვას დავუშვებდი, რაც საკმაოდ ძლიერ ხმას გამოსცემდა – ისეთს, რომ სამზარეულოს კიდის გარშემო მუდამ მოფუხფუხე ქათმები თუ სხვა ფრინველები დაფეთებულბულები გადმოკარგებოდნენ. იმ ოთახში, სადაც ესტატეს ეძინა, მუდამ დიდი დასტა იდო წაითხული თუ წაუკითხავი გაზეთებისა, რომელთაც იგი ლამფის სინათლეზე ლოგინში კითხულობდა. ამის გამო მოჯამაგირეებმა ხუმრობით სასთუმალთან მათულებსაგან მოწული დაფა ჩამოუკიდეს და ზედ ერთი გაშლილი გაზეთი მიამაგრეს, ვითომ ასე უფრო ადვილად წაიკითხავო. მისი ოჯახი ჩვენგან კარგად მოზარებით რომელიღაც სოფელში ცხოვრობდა და ერთადერთი იყო, ვინც თითქმის ყოველ კვირამ ერთხელ მაინც დროს პოულობდა, რომ შინ წასულიყო. ჩვენი ოჯახის ყველა წევრი მას დიდი მოწინებით და მორიდებით ეპყრობოდა, არასდროს იგრძნობოდა, რომ იგი მსახური იყო და არა წევრი ოჯახისა. მეონი, არასოდეს პატარა შენიშვნაც კი არ მიუღია. როდესაც საკმაოდ წამოვიზარდე, შემძლია თქვა, რომ ბევრ ჩემზე უფროს ადამიანზე მეტი ცოდნა შევიძინე სამეცრელოს ეთნოგრაფიისა და წერილ ისტორიული ამბებისა ესტატეს მონათხრობიდან, რომელთა მოსმენაც არასოდეს მწყინდებოდა. მე მიმაჩნია, რომ ადვილობრივ ცხოვრებასა და წარსულზე მისგან მოსმენილმა ამბებმა ბევრი რამ შესძინა ჩემი ზოგადი კულტურის ჩამოყალიბებას; რაც მისგან მომისმენია, იგი მე არსად წამიკოთხავს. ამგვარად, იგი ჩემთვის ფრიალ სასარგებლო წიგნს წარმოადგენდა.

მეპურე პავლია

მისი გვარი აღარ მახსოვს. მისი საქმე მხოლოდ პურის ცხობა იყო. ეს იყო მაღალი, ბრგე რაჭველი, ლაპარაკის ნაცვლად რაღაცას ბურღლუნებდა. მოჯამაგირეები მას დაკინებით ორთავას ეძახდნენ, იმიტომ, რომ უცნაური თავის ქალა ჰქონდა. ერთი ყურიდან მეორე ყურამდე მაღლიდან რაღაც ღარი ეტყობოდა მელოტ თავზე. მარტო ამისგამო ეძახდნენ ორთავას, თორემ თავში ბევრი არაფერი ედო. გულჩახვეული კაცი იყო, არავისთან არ მეგობრობდა და არც საუბარში ებმებოდა ხოლმე; მაგრამ თავისი ხელობა კი მშვენიერად იცოდა. ისეთი გემრიელი პური მას მერე არსად მიჭამია. რა თქმა უნდა, ეს ბავშვობის დაუვიწყარ შთაბეჭდილებას უნდა მიეწეროს. მეონი ოჯახიც არ ჰყოლია.

მევენახე და მეღვინე სოფრომა იმერელი - სოფელ სვირიდან. ამ კაცმა წერა-კითხვაც არ იცოდა. იგი თავის ხელობის გარდა, შეიძლება ითქვას, მოურავობასაც ეწეოდა, რადგან, რაც მე მასხოვს, იგი ყველაზედ ადრე იყო მოსული ჩვენს სახლში. მევენახისა და მეღვინის ყოლა ძველ სენაკში გაუმართლებელი და საკირველი ამბავია, რადგან ტყუერის დაბლობზე, სადაც სენაკი მდებარეობს, წესიერი ღვინის დაყენება შეუძლებელია; ეს წამოწყება მამაჩემის აკიატებული სურვილი იყო. ჩვენი ვენახი იმდენად პატარა იყო, რომ რამდენიმე ასეული ბოთლი ღვინო, რომელიც დგებოდა, მამაჩემს პირადად ძლიერ ყოფნიდა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი მართო სადილზე სვამდა ღვინოს და არასოდეს, სტუმრობიანობის დროსაც კი შექიფიანებული არ მინახავს. სოფრომას თავისი მიმზიდველობა ჰქონდა ჩემს თვალში. თავისუფლად ხმარობდა ნაჯახს, ხერხს, სატექს და ამგვარ იარაღებს. მე კი ბავშვობიდანვე ვიყავი ჩხირკედლაობით გატაცებული, რაც საბოლოოდ იმაში გამომაღდა, რომ სახლი რომელშიაც დღესაც ვცხოვრობ, ჩემი ხელით ავაშენე შორეულ საფრანგეთში. ყოველი ხელოსნური სამუშაოს დროს, სოფრომას გარშემო ვტრიალებდი და მოხმარებას ვცდილობდი; და თუმცა მოხმარების ნაცვლად ხელს ვუშლიდი, იგი მოთმინებით იტანდა ჩემს მასთან ყოფნას. სოფრომას რჩევით მამაჩემმა ჩემთვის მჭედელს გააკეთებინა სასაეშვო, მაგრამ ნამდვილი პატარა ნაჯახი და სხვა იარაღებიც მიყიდა, რაც ჩემთვის შეუფასებელ ავლადიდებას წარმოადგენდა. ამ საქმით ჩემი გატაცების დასასურათებლად ერთი რამის თქმაც კმარა: ჩემი ორივე ხელის ათივე თითის ფრჩხილები დაბევევსა და დაზიანების გამო, ახლად ამოსულია. დედაჩემს ეს ძალიან აფიქრებდა, მაგრამ მამამ ამის აკრძალვის ნება არ მისცა. ჩემს ბავშვობაში საქართველოს სხვადასხვა აგარაკებზე, ჩემს ტოლებთან ომბანას თამაშობის დროს, ხმლებისა და სატევერების გამოთლაში ტოლი არა მყავდა.

მაქსიმე მაჭავარიანი - მუნჯია

მოჯამაგირედ ჩვენთან დედამისმა მოიყვანა. ალბათ 18-19 წლის იქნებოდა. მას განსაზღვრული საქმიანობა არ ეკისრებოდა, ყველაფერს აკეთებდა, კარგი ხასიათის ახალგაზრდა იყო, მაგრამ განსაკუთრებულება ის იყო, რომ მხოლოდ მე შემეძლო მასთან თითქმის ლაპარაკი და საუბარი. დასაწყისში, როგორც სხვები, მეც ვცდილობდი ლაპარაკით მიმემართა ხოლმე; ნაცვლად იმისა, რომ მისთვის რამე მესწავლებინა, თვითონ შევისწავლე მისი მუნჯური ლაპარაკი და ჩვენ ორს შორის არავითარი დაბრკოლება აღარ იყო ნათქვამის გაგებაში. მუნჯია ერთადერთია ჩვენს მოჯამაგირეთაგან, რომლის შესახებაც მე ვიცი, თუ რა მოუვიდა ზოლოს. როდესაც სენაკიდან და სხვა ადგილებიდან გაძევებულებმა თბილისში მოვიყარეთ თავი, მუნჯიაც ჩვენს შორის აღმოჩნდა. როდესაც მე საქართველო დაეტოვე, მუნჯია ჩვენს თბილისურ სახლში ცხოვრობდა. შემდეგ მისთვის სამუშაო აღმოუჩენიათ, ცოლიც შეურთავს, მასავით მუნჯი ქალი, და ერთ დღეს ავტომანქანას გაუტანია, რადგან

მას მანქანის მოახლოება არ ესმოდა, მძღოლს კი ვერ წარმოედგინა, რომ მის წინ მიმავალი კაცი ყრუ-მუნჯი იყო და საყვირს ვერ გაივონებდა.

ქართული-აფხაზური საკითხი

ჩემი ზაფხური მოგონებიდან მსურს ჩვენი ოჯახის ცხოვრებიდან გავიზიაროთ საკმაოდ საეკლესიო ეპიზოდი ზემოთაღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. ძველი სენაკის სათავადაზნაურო სკოლაში საკმაო რიცხვი სწავლობდა აფხაზი ზაფხუბისა, რომელნიც ადგილობრივ ოჯახებში იყვნენ დაბინავებული. მათ სანახაუდო დროდადრო ჩამოდიოდნენ მშობლები. ზოგი მათგანი ჩვენთან ათევდა ხოლმე ღამეს. ხშირად ხდებოდა, რომ ორი-სამი წყვილი ამ მშობლებისა ჩვენთან სადილობდა ხოლმე. იმ დღეს, როგორც მუდამ, სხვა მეგრელი სტუმრებიც იყვნენ, რაც ჩვენი სახლისათვის ჩვეულებრივი ამბავი იყო. სადილის მოლოდინში ყველანი ფართო აივანზე ისხდნენ და აფხაზ-ქართველთა დამოკიდებულებასზე იყო ლაპარაკი. საუბარი, ცხადია, მეგრულად მიდიოდა. რადგან აფხაზებმა, უმთავრესად სამურსაყანოდან, საყველპურო ქართული, მართალია, იცოდნენ, მაგრამ ასეთ საკითხზე გაბმულ ღისკუსაში მეგრული ვრჩიათ, რადგან ამ ენაზედ ისინი სენაკელ მეგრელებზე უკეთაც ლაპარაკობდნენ. მე მაშინ კიდევ ზაფხვი ვიყავი, მაგრამ ზოგი რამ საქართველოს ისტორიიდან სწორედ მათგან ვაიგე. სახელდობრ ის, რომ მთელ დასავლეთ საქართველოს აფხაზეთი ერქვა, მაგრამ ისინი (აფხაზები) ამას დოკუმენტად იყენებდნენ, რომ თქვენ უნდა იყოთ ჩვენი ქვეყნადოქმეტი და არა ჩვენ თქვენიო. ამას იმასაც ამატებდნენ, რომ საქართველოს გაერთიანება ქუთაისში მუდღარ აფხაზური დინასტიის მეფეთა მეთაურობით დაიწყო და აღსრულდაო. ისტორიის მცოდნე ყველა ქართველმა იცის, რომ ეს ფორმალურად ასეც მოხდა, მაგრამ აფხაზები, არ ვიცი, შეგნებულად თუ შეუგნებლად ივიწყებდნენ იმ რთულ პოლიტიკურ კომპლიკაციასაც, რომლის ინიციატივაც ქართლის ერთ დიდ თავადს მარუშიძეს ეკუთვნოდა. მე მხედველობაში მაქვს დავით კურაპალატის მიერ ნაშვილები ზაგრატის გამეფება ქუთაისში და სრულიად საქართველოს გაერთიანება ამის წყალობით. მაგრამ ეს ისეთი ვრცელი საკითხია, რომ მასზე აქ ვერ ვილაპარაკებ. მასხოვს, რომ მეგრელები, სხვა არგუმენტებთან ერთად, აფხაზებს მოავონებდნენ ქართველთა და აფხაზთა ჩვევების, ზნეობის, კულტურის, ვთქვათ ცეკვა-სიმღერის, ერთიანობას. რუსთაგან აბსოლუტური განსხვავების საპირისპიროდ, ვისკენაც აფხაზები აშკარა მიდრეკილებას იჩენდნენ. ამ საუბარში შემოგვესწრო ახალი სტუმარი. ეს იყო რუსი მოხელე, სკოლების "პოპეჩიტელი" (მზრუნველი). ასეთი მოხელეები თითქმის უცვლელად ჩვენთან სადილობდნენ, როცა სენაკში ჩამოდიოდნენ ხოლმე. სადილის დროც მოწვენილიყო და ყველანი სუფრას მოესხდნენ. რუსის სტუმარი საპატიო ადგილზე დასვეს. იგი აღტაცებული იყო ქართული კერძებით, მაგრამ ღვინის დალევას კონიაკის სმა ამჯობინა. სადილი ჩვეულებრივად მიმდინარეობდა. აფხაზები და ქართველები ღვინოსა სვამდნენ, ის კი ქართულ კონიაკ თვითონვე ისხამდა; ახლა მიკვირს, რომ არავინ დაფიქრებულა, თუ ამას რა უნდა მოჰყოლოდა, მაგრამ ისიც საფიქრებელია,

რომ მეგრული თავაზიანობა და აფხაზურიც ამ საქმეში ჩარეულიყო და რუსისთვის ესწავლებინა – ზეერს ნუ სვამო. სადილო მთავრდებოდა და რუსი სკამზე ძლივს იკავებდა თავს, რომ არ გადმოვარდნილიყო. დედაჩემმა სუფრასთან მომსახურე ქალს, ჩვენივე ნოქარის, ქიშვარდ სანიკიძის დას მართას ანიშნა და ჩუმად უთხრა, ევ კაცი სტუმრების ოთახში წაიყვანეო. მართამ რუსს ფრთხილად ხელი მკლავში მოჰკიდა. მართა ცხრამეტობედ წლის მაღალი და სპორტული ტანის გოგო იყო, ქერათმეგობანი, ევროპული ტიპის სახისა. მართამ რუსი სასტუმრო ოთახში წაიყვანა. ამ ოთახსა და სასადილო ოთახს შორის ჩვენი სახლის დიდი სასტუმრო დარბაზი იყო და როცა მართამ რუსი სასტუმრო ოთახში შეიყვანა, ჩვენსა (სასადილოსა) და იმ ოთახს შორის ყველა კარები ღია იყო დატოვებული. რამდენიმე წუთის შემდეგ ჯერ ძლიერი ლაწანის და შემდეგ იატაკზე დაცემის ხმა მოისმა. მართაც დაუყოვნებლივ სასადილოში შემოვარდა და აღელვებულმა გვითხრა, მაგ პირუტყვმა ლოგინზე წაქცევა მომინდომო. სტუმრები წამოიშალნენ, რუსი აიყვანეს და ლოგინზე დააწვინეს, მაგრამ ამ ხნის განმავლობაში დედაჩემს საქმე სხვანაირად გადაუწყვეტია. მან მართას დაავალა, წადი შენს ძმას დაუძახეო და გაკვირვებულ ქიშვარდს დედაჩემმა უბრძანა, ახლავე გაიქეცი, სანდრო თურქია მოიყვანე თავის ფაეტონითო. მამაჩემმა რომ ეს გაიგონა, მიხვდა, თუ რისთვის მოყავდათ ფაეტონი და დედაჩემს უთხრა, მატო, რას შერები, სტუმარს სახლიდან აუდგებო?! დედამ მკვანედ უბასოხა, შენ იმით მოუარე, ვინც სტუმრის სახელს იმსახურებს, ეს შენი ვალიაო, მაგრამ არ დაგავიწყდეს, რომ დიასახლისი მე ვარო. ამ ხნის განმავლობაში ქიშვარდიც დაბრუნდა ფაეტონთან ერთად. ეს ამბავი ასე სწრაფად იმიტომ მოხდა, რომ სანდრო თურქია თავისი ფაეტონით ჩვენი სახლიდან 60 მეტრზე თუ იქნებოდა დაშორებული. დედამ ქიშვარდს და სანდროს უბრძანა, ეს რუსი ახალ სენაკში წაიყვანეთ, სანიკიძის სასტუმროში, და ფული წინდაწინ გადაიხადეთო. ეს საქმე ასე შესრულდა. სუფრასთან დამშვიდვებულმა სტუმრებმა აივანზედ დაწყებული ლაპარაკი მოიცილეს – უფრო მეგრულენა. იმათ აფხაზებს უთხრეს, ამ ხალხში უნდა ვაგვეცვალოთო?! ეს რომ აფხაზის სახლში მომხდარიყო, ხომ მკვლელადაც მოხდებოდაო. იმდამისვე მამაჩემმა მაზრის უფროსს შეატყობინა (მანსვეტოვს) მომხდარი ამბავი. ეს საჭირო იყო, რადგან რუსი “პოქოიტელი” მისი რეკომენდაციით მოვიდა ჩვენსა. ამ ამბავს არავითარი გართულება არ მოჰყოლია, რადგან მანსვეტოვმა მშვენივრად გაიგო ყველაფერი, რადგან თვითონაც ქართველი იყო. იქნებ სხვა რამ მომხდარიყო, მაზრის უფროსი რომ რუსი ყოფილიყო.

კიდევ ერთი ეპიზოდი ჩვენი ოჯახის დამოკიდებულებებისა აფხაზეთთან.

მე უკვე მოვიხსენიე, რომ ქვეთარაძეები მუდმივი მყიდველები იყვნენ აფხაზეთში მოყვანილი სიმინდისა.

ამ სიმინდის ყიდვა იმგვარად ხდებოდა, რომ წალეხული სიმინდის საფხაზური პატრონებს ეგზავნებოდათ გაყიდვის შემდეგ. ერთხელ ასეთი ფულის გავზავნა მზადდებოდა. ფული ცალკე კონვერტებში იყო განაწილებული და ერთ-ერთ ნოქარს ევალებოდა მათი აფხაზეთში

წალეს-დარიგება გამყიდველუბისათვის. ამჯერად ამ მოვალეობას ასრულებდა ნოქარი ანდრი წიფურია. ჩანთით წასაღები ფული ინახებოდა მაგიდის უჯრაში, ოთახში, რომელშიც თვით წიფურიას ეძინა (სიბინდის საწყობში). მეორე დილით, წასვლის წინ წიფურიამ კონვერტები ამოიღო, ჩანთაში ჩაალაგა, ცხენს მოახტა და სამურზაყანოსკენ გასწია. იქ მან მიწის პატრონი მემამულეები კარდაკარ დაიარა და როცა ყველა კონვერტები დაარიგა, უკან დაბრუნდა. ამ საქმეში არც ქვეითები არსებობდა და არც ხელის მოწერა. წიფურია უკან დაბრუნდა და... ცხოვრება თავისი გზით მიმდინარეობდა. რამდენიმე თვის შემდეგ იმავე წიფურიამ დალაგების მიზნით რომ თავისი უჯრა სულ გამოიღო, უჯრის უკან ორ ფიცარს შორის განხეილი კონვერტი შეამჩნია, ზედ ერთ-ერთი აფხაზის გვარი ეწერა. წიფურია იმ აფხაზს იცნობდა და იგი მაშინვე მიხვდა, რომ ეს ის კონვერტი იყო, რომელიც მას უნდა წაეღო და არ წაუღია. მამაჩემი ამ ამბავმა ძლიერ შეაწუხა. ცხენს მოახტა და თვითონვე წაიღო აფხაზეთში (სამურზაყანოში) და ბოდიში კი არ მოუხდია, პირდაპირ საყვედურით მიმართა იმ აფხაზს, რა დღეში მაყენებდიო, წიფურიას რომ ეს კონვერტი არ ეპოვა, რა უნდა გეფიქრა ჩემზე, ხომ იცოდი, რომ ფული ყველა შენს მეზობელს დაურიგდო. იმან უპასუხა: ვიცოდი და იმედი მქონდა, რომ თვითონვე მიხვდებოდი ამ გარემოებასო, მაგრამ თქვენ რომ ეს ფული კიდევ არ გეპოვნათ, ერისტო, როგორ გვინია, მე ამას განგებ ჩაღვნილად მივიღებდიო? ასეთი ალბ-მიცემობის ზნეობა არსებობდა მე-19 საუკუნეში.

შეხვედრები იმდროინდელი საქართველოს ცნობილ პიროვნებებთან

ჩემი ბავშვობისა და ყმაწვილკაცობის დროს წილად მხვდა საკმაოდ ინტიმურ გარემოებაში შეხვედრა რამდენსამე საქართველოს ფრიად ცნობილ, თუ შედარებით ცნობილ პიროვნებასთან.

კათალიკოსი ამბროსი- ის იყო ამ დროს ეპისკოპოსი გურია- სამეგრელოსი. სოფელ ძველ სენაკში ჩამოსულმა, მან შეჰყარა სენაკის გარშემო მდებარე სოფელთა მღვდლების ყრილობა. ეს კრება ჩვენს მამულში სახლის მახლობლად, მუხებისა და კოპიტების ჩრდილში გაიმართა. ასეთ ყრილობაზე არასასულიერო პირს დასწრება ეკრძალებოდა. მე ვიყავი ერთადერთი ასეთი პირი, რომელიც ყრილობას თავიდან ბოლომდე "დაესწრო". ცხადია, მე ჩემი შესაფერი როლი მეკისრებოდა. ჩემი მოვალეობა იყო, რომ მაგიდაზე მდგომი წყლის ღოჭი მუდმივ ცივი წყაროს წყლით საესე მდგარიყო. მე მაშინ დაახლოებით 10-12 წლის ვიქნებოდი. მაგიდაზე ღოჭის გარშემო ზუსტად არ მახსოვს 12 თუ 15 ჩაის ჭიქა იდგა, შიგ ჩაის კოვზებით, და მათ გვერდით — ერთი დიდი ქილა შინდის მურაბისა. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, მოღაპარაკეთა ყელის ვასასველებლად. მე დიდი გულმოდგინებით ვასრულებდი ჩემს მოვალეობას და ერთგვარი სიამაყითაც კი ვიყავე შეპყრობილი, რომ ისეთ კრებას ვესწრებოდი, რომელზეც არცერთ ადამიანს ჩემს გარდა, დასწრების უფლება არ ჰქონდა.

დოქის ავსება საკმაოდ სწორად მომიხდა, რისთვისაც სირბილით მივდი-მოვდიოდი, კარგადიდი მანძილის მიუხედავად. ჩვენი სოფლის მღვდელმა, ბაძუ ქაეთარაძემ შენიშნა, რომ მომცა, სირბილი საჭირო არ არისო. მე ვუპასუხე: მიბარია-შეთი. ამ კრებაზედ უმრავლესობა ჩემთვის უცნობ პიროვნებას წარმოადგენდა. ნახსენებ ბაძუს ვარდა ვიცნობდი მჭეფის სამწყსოს სუცესს ვესევი ხოფერიას, რომელსაც მე სწორად ვხედავდი თავისი ჯორით ჩვენი სახლის წინ ჩავლილს. მეორე იყო კოტიანეთის მღვდელი კირილე ჯაფახია. იგი ჩვენი სკოლაში ქართულ ენასა და საღმრთო რჯულის გვასწავლიდა. მე დიდი გულმოდგინებით ვუსმენდი მონაწილეთა სიტყვებს, რომელთა აზრი, უნდა გამოვტყდე, მთლად ვარკვევით არც კი მესმოდა. ლაპარაკი ქართულ ენაზედ ხდებოდა, მაგრამ, ჩემდა გასაკვირად, ზოგი მღვდელი, ნაწილობრივ მეგრულად, ნაწილობრივ ქართულად ლაპარაკობდა. მე მაკვირვებდა ასეთ კრებაზედ მეგრულის გამოყენება, რადგანაც ასეთ საკითხებზე ლაპარაკს არასოდეს არსად არ შევსწრებივარ. ისე მეკონა, თითქმის მეგრული მხოლოდ შინაურობაში გამოსაყენებელი ენა იყო, რაც ბოლოს და ბოლოს მართალიც არის, რადგან ეს ენა უკვე რამდენიმე საუკუნეა სხვაგვარად არც გამოიყენება.

მეორედ როდესაც ამბროსი ხელაიას პირისპირ შევხვდი, იგი უკვე საქართველოს კათალიკოსად იწოდებოდა. ეს იყო უკვე გასაზოგების შემდეგ. მე მაშინ ჩვენს თბილისურ სახლში გიორგი და ჯაკუ ქაეთარაძეების ბინაზე ვცხოვრობდი (ჩემი ბიძაშვილების, რომელთაც მე, ასაკის დიდი განსხვავების გამო, მუდამ ბიძებს ვუძახდი). კათალიკოსი ამბროსი ახლად განთავისუფლებული იყო მეტეხის ციხიდან, სადაც იგი გენუის კონფერენციისადმი გაეზაფილი ცნობილი წერილისათვის იჯდა. როგორც მან თვითონვე თქვა, ეს მისი პირველი გამოსვლა იყო სახლიდან. რადგანაც პატიმრობაში ისე დასუსტებულიყო, რომ ძლივს მომჯობინდა. როცა იგი ჩვენს სახლში მოვიდა, სასტუმრო დარბაზში რამდენიმე სტუმარი იჯდა. მე მხოლოდ ორის გვარი მასსოვს – ექიმი ჩხენკელი და აგრეთვე ექიმი ძიკო თოფურია. ეს თოფურია ბიძაჩემის დეიდაშვილი იყო. იგი შემარცხენე მიმართულების კაცი იყო, სოციალისტობდა კიდევ. როცა ვაიგო, რომ დარბაზში კათალიკოსი უნდა შემოსულიყო, ბიძაჩემის საწოლ ოთახში დაიმაღლა და რადგან იმ ოთახიდან სხვა გამოსასვლელი არ იყო, იქ დამწყვდელი იჯდა, ვიდრე კათალიკოსი წავიდოდა. უფრო გვიან, ამ საქციელის მიზეზი რომ ჰკითხეს, თქვა, მე არასოდეს მღვდლისათვის ხელზედ არ მიკოცნია და თითქმის მეშინოდა კიდევ, როგორ ვაგებდო, კათალიკოსის ხელზე კოცნით დავიწყოო. საპატიო სტუმრის ყოფნისას სხვა ყურიოზული რამეც მოხდა. გიორგის, ჩემი ბიძის უმცროს შვილს ლუტუ ვახტანგს ძლიერ მოეწონა დარბაზის წინ დერეფანში მოსასხამთან ერთად დატოვებული კათალიკოსის კერთხი. ვერცხლის თავს გარშემო თასმა მოაბა, ცხენივით მოახტა და ეზოს გასწვრივ გაჭიმულ აივანზე გააჭენ-გამოაჭენა. ბავშვი დატუქსეს, მაგრამ ამ ხმაურის ასახსნელად კათალიკოსსაც უამბეს, თუ რა მოხდა. ჯაკუმ თქვა „კერთხი სათამაშოდ გამოიყენაო“. ამბროსიმ გაიღიმა და უპასუხა, უმანკო ბავშვმა რომ საქართველოს კათალიკოსის კერთხი სათამაშოდ მიიღოს, ამით არა გაფიქვდება, უბედურება ის იქნება, სხვებმა, უფრო პასუხისმგებლებმა არ მიიჩნიონ იგი სათამაშოდ.

ნიკო ნიკოლაძე - ამ დიდ პიროვნებას მე პირველად ამ ბინაზედვე შევხვდი, მხოლოდ ეს იყო ცოტათი უფრო ადრე, დამოუკიდებლობის დროს. ზარი დაირეკა. შემოსასვლელ

კარგს მისაღები ღერეფანი ზევიდან გადაჰყურებდა. მე რომ მოაჯირიდან გადავიხედე, დავინახე, რომ ვიღაც კაცი კიბეზე ამოდოდა. მეც იმ მხარეს გასწიე და ნიკოლადეს, უკვე მაღლა ამოსულს, პირისპირ შევეჩქე. მან მკითხა, დაბლა კარი ღია იყო, განვუბ არის დატოვებული, თუ ვინმეს დარჩა ღიაო. არა, ბატონო, ალბათ ვინმეს დარჩა-მეთქი, ვუპასუხე. პასუხის ვაცემა ძლივს მოვაწყარი, რომ ამ 80 წლის კაცმა კიბე ჩაირბინა, კარი მიხურა და სანამ მე გონზე მოვიდოდი, ისე მაღლა ამოვიდა. მეონი, იმ დღესეუ იყო, ჩვენთან სადილობდა და ნასადილეკაც ჩვენთან დარჩა, რადგან ბიცოლაჩემს სადამოსთვის მოწვეული ჰყავდა სტუმრები მისი პეტროვადელი მეგობრის, ვინმე ღუმბაძის ქალის შინაურული კონცერტის მოსამსენად. დარბაზი სტუმრებით იყო სასესე და იმათი ჩამოთვლა მე აღარ შემიძლია. კონცერტის შემდეგ ქალებმა მოიკალათეს და თავიანთი საუბარი გააბეს. მამაკაცები მოწინააღმდეგე კუთხეში ფეხზე მდგომნი დინჯად საუბრობდნენ. ხომ მოსალოდნელია, რომ ქალებს მოდისა და თატრის შესახებ ესაუბრათ, ხოლო მამაკაცებს — პოლიტიკაზე. მაგრამ საწინააღმდეგო ხდებოდა. ქალები ალტაცებით ლაპარაკობდნენ საგარეო საქმეთა მინისტრის, გეგეჭკორის ელენატონაზე, მის მაღალ გემოვნებაზე ჰალსტუხების შერჩევაში. ასევე აქებდნენ მაშინდელ შრომისა და მომარაგების მინისტრს ერადეს, რომელიც თბილისის დეპოს მუშა იყო. მაგრამ ამბობდნენ, სრულიად უადგილოა მისი თანამდებობისათვისო, გეგეჭკორს კი სწორედ მისი თანამდებობის შესაფერისად მიიჩნევდნენ. არ ვიცი, ვის მოუვიდა აზრად, რომ ამ საქმის გადასაწყვეტად და მსაჯულად ნიკოლადეს მიმართეს. ნიკოლადემ მოკლედ მოისმინა ქალების არგუმენტები და შემდეგ თქვა, მე თქვენ სრულიად არ გეთანხმებითო, პოლიტიკის სკოლა საერთოდ არ არსებობსო, ყოველივე დამოკიდებულია კაცის უნარსა და ჭკუაზეო. კარგად ჩაცმის უნარის გამოჩენას პოლიტიკსთან არაფერი საერთო არა აქვსო, რადგან საქართველოს დიდი საერთაშორისო საკითხები არც გააჩნია, მე არ ვიცი რა შეძლო ან რაში გამოიჩინა მან ასეთი ადგილის დამსახურებაო. რაც შეეხება მომარაგების მინისტრს ერადესო, მე ვფიქრობ, სთქვა მან, რომ მთელ ჩვენს მთავრობაში ეს ერთადერთი კაცი უნდა იყოს, ვინც თავისი საქმე უკეთ იცის, ვიდრე სხვებმა — თავიანთო. ამ განჩინებამ ქალთა ალტაცებას ცივი წყალი გადაასხა. ნიკოლადეს არავინ შედავებია და სადამო ასე დასრულდა. მხოლოდ შემდეგ, ზურგსუკან იმავე ქალებმა ნიკო ნიკოლადეს სუსტი ადგილი მოუხანეს და თავის სასარგებლოდ ცდილობდნენ გამოეყენებინათ ეს არგუმენტი. ისინი ამბობდნენ, ნიკოლადე ქალების მადეგარი კაცია და მას შერს, რომ ქალები გეგეჭკორით ალტაცებულენ არიანო. ამ არგუმენტების ახალი მსაჯულობა თქვენთვის მომინდვია, ამ სიტყვების წამკოთხელო.

მინდა მოვიგონო ნიკოლადის ერთ-ერთი სტუმრობა უკვე გასაბჭოების დროს. ეს ჩვეულებრივი სადილი იყო კვირა დღეს. სუფრას უსხდნენ ჩვენი ოჯახისათვის შინაური გენერალი — გერასიმე ქავთარაძე, მისაკო ჩხენკელი — ექიმი, და ჩემს ვარდა კიდეც ორი ახალგაზრდა სტუდენტი, გიორგის და ჯაკუს დისშვილი ტოგო ზომტარია და სენაკის სათავადაზნაურო სკოლის ყოფილი უფროსის შვილი — ლუბა ლორთქიფანიძე. გენერალმა ქავთარაძემ ახალგაზრდების სადღევრძელო დალია და შესაფერი სიტყვებით მოგვმართა. ნიკოლადემაც მოისურვა რამდენიმე სიტყვის თქმა. მან უკვე იცოდა, თუ რა სარბიელისკენ ისწრაფოდა ყოველი ჩვენთავანი, და სთქვა, მე რომ 5 შვილი მყავდეს, ხუთივეს ვაჭრობა-მრეწველობაზე ვავუშვებდიო. ჩვენ ხმა ჩაკვინდეთ ვაკვირვებულვებმა, რადგან ვიცოდით, რომ არათუ თვითონ არ აურჩევია ასეთი გზა, რადგან იგი განათლებით ინჟინერი იყო,

არამდე თავისი სამი შვილიდან (ერთი ვაჟი და ორი ქალი) არც ერთი ამ გზით არ აღუზრდია. ახლა ფეიქრობ, რომ ეს გარემოება მას უბრალოდ იმ წუთის დაავიწყდა კიდევ: ეს ამბავი მე აქ მხოლოდ იმისთვის აღვნიშნე, რომ მჩვენებია ასეთ დიდ კაცსაც ზოგჯერ შესაძლებელია უჭერსული რამ წამოსცდეს.

სულ სხვა პირობებში და გარემოებაში შევხვდი უკანასკნელად ნიკო ნიკოლაძეს. ომის დროინდელი შემის საკითხთან დაკავშირებული ნაცნობობის გამოყენებით, ჯაკუბ შეუცვტა და ჭალადიდიდან მიიღო ერთი ვაგონი მუხის ხის შემა, რაც მაშინ თბილისში ადვილი საშოვარი არ იყო. ეს ამბავი რომ ნიკოლაძეს გაუგია, ჯაკუსტოვის უთხოვია, თუ კიდევ ერთი ვაგონის მიღების მოხერხება შეეძლოა, ჩემთვისაც გამოიწერეო. ჯაკუბ ეს აუსრულა და რამდენიმე დღის შემდეგ ვაგონის სამეგრელოდან გამოგზავნის საბუთის ასლი მე გადმომცა და მითხრა, როგორც ის პირველი ვაგონის საქმე გააკეთე, ისევე ეს შემა ვანოს გამოატანინე და ნიკოლაძესთან მიიტანოსო. ვანო სალაყაია დედაჩემის ძმა იყო. იგი ომის დროს ყარსში იჯდა და იმავე ჭალადიდიდან მიღებულ შემას სათანადო სამხედრო უწყებათა შორის ანაწილებდა. ამჟამად კი თბილისში, დიდუბეში, საწყობის უფროსი იყო, სადაც შემის ნაწილი ამ საწყობის საშუალებით თბილისშივე ურიგდებოდა იმ დროის სამხედრო უწყებებს. ახლა კი ეს საქმე სახელმწიფოს ხელში იყო. ვანოს თავისი სამსახურის გარდა საკუთარი საქმანო დაწესებულება ჰქონდა, ხუთი ფურგონით. იგი ამ საწყობსაც ვმსახურებოდა და თბილისის მცხოვრებლების სხვადასხვა საჭიროებასაც აკმაყოფილებდა. მე ვანოსთან მივედი და ქალაქი გადავეცი. მან თარიღს დასვდა და სთქვა: "ამის მოსვლას კიდევ რამდენიმე დღე დასჭირდება". მითხრა, მე თვითონ შეგატყობინებო. ორი-სამი დღის შემდეგ მასთან კვლავ მივედი. მას ეს დავალე გაასვენდა და რკინიგზის სათანადო კანტორაში მივედით, სადაც აღმოჩნდა, რომ ვაგონი უკვე ორი დღის მოსული იყო და მისი გამოტანა იმ დღეს უკვე დაგვიანებული აღმოჩნდა. მხოლოდ მეორე დღეს გახდა შესაძლო. მომდევნო დღით საღამოს, როცა უკვე შემა მიტანილი იყო, მე ნიკოლაძესთან სახლში მივედი, რომ ამ ოპერაციისათვის დახარჯული ხარჯები გამომერთმია, და ქალაქი გაუწოდე. მან თარიღები გასინჯა და მკითხა: აქ სამი დღის ჯარიმაა გადასახდელი, როგორ მოხდა ქო.უფთხარი, არ ვიცი, ორი დღეა, რაც ბიძაჩემს მივეუტანე ეს ქალაქი-მეთქი. იგი, ალბათ, ყველაფერს მიხვდა, უკმაყოფილოდ თავი გაიქნა-გამოიქნა და საჭირო ფული მომცა, რაც მე ვანო ბიძას გადავეცი. მაგრამ სხვა სამსახურიც გაუწიე. შეთავაზე, რომ, როგორც ჩვენ მოვიქცეთ, მე მხერხავეებს მოგიყვანთ და ისინი იმავე პირობებში შემას დაგიხერხავენ და სარდაფში დაალაგებენ-მეთქი. ეს პირობები იმაში გამოიხატებოდა, რომ ერთი კვირის წინ, როდესაც ჩვენ შემა მოგვივიდა, მე წავედი ვერის დაღმართზე მაშინ არსებულ პატარა ბაზარში, სადაც ასეთი მხერხავეები იდგნენ ხოლმე. ორ მხერხავეს მოვერიგდი, რომ განსაზღვრულ საფასურად და ერთი სადილის ჭმევით ერთ ვაგონ შემას დახერხავენ და სარდაფში ჩვენვე დაეწყობოდათ. ასეც მოვიქცეი. მეორე დღით იგივე მუშები ვიპოვე ბაზარში და იმავე პირობით ნიკოლაძის ბინაზე წავიყვანე, რომელიც მაშინდელი ვანოვის ან ველიამინოვის ქუჩაზე, ახლანდელი ქალაქის მმართველობის უკან მდებარეობდა. ამით განისაზღვრებოდა ჩემი პირადი კონტაქტი ამ დიდ პიროვნებასთან.

ვასო აბაშიძე - ეს იყო რევოლუციის წლებში. ვასო აბაშიძე თავისი დასით საქართველოს სხვადასხვა მხარეებში მოგზაურობდა. მათ რეპერტუარში ჰქონდათ მაშინ პოპულარული ოპერეტა "არშინ მალაღან". ეს ჰქვია, მეონი, აზერბაიჯანელი მუსიკოსის

ნაწარმოები იყო და მამამდიანური ცხოვრებიდან იყო ამოღებული. დასი ძველ სენა ქ ერთი კვირით ესტუმრა. ჩვენი სოფლისათვის თეატრი უცხო რამეს არ წარმოადგენდა, რადგან ადგილობრივი თეატრის მოყვარულთა დასი არსებობდა, რომელიც თვეში ერთხელ მაინც მართავდა წარმოდგენებს. მათ რეპერტუარს უმეტესად პატრიოტული შინაარსის პიესები შეადგენდა. აქვე უნდა ვთქვა, რომ ამ დასში ხანდახან მაშინ ახალგაზრდა მოყვარული არტისტი აკაკი ხორაყაძე თამაშობდა. იმეამდ ვასო აბაშიძის მთელი დასის ჩვენს სოფელში მოსვლა დიდი მოვლენა გახლდათ. აქედანვე სჩანს, რომ ეს სოფელი კულტურულად "რალაცას" მაინც წარმოადგენდა. ვასოს თან ახლდნენ და დასში მონაწილეობდნენ მისი მეუღლე და ქალიშვილი ტასო, რომელიც გათხოვილი იყო თბილისელ სომეხზე, პროფესიით მეთარე ვინმე აბგარზე. ვასოს ოჯახში ჩვენთან ცხოვრობდა, გარდა აბგარისა, რომელიც დასის სხვა წევრებთან ერთად განაწილებული იყვნენ სოფლის სხვადასხვა ოჯახებში. დასში არაქართველებიც იყვნენ, რომელთაც ქართული არც იცოდნენ, მაგრამ ქართულად კი მღეროდნენ. დასს მუდმივი ბინა არ გააჩნდა. წარმოდგენები სათავადაზნაურო სკოლის ზემო სართულის დარბაზში იმართებოდა, რომელშიც საამისო სცენაც მუდმივად იყო მოწყობილი. მათი მუსიკალური წარმოდგენა, თუმცა საკმაოდ გულუბრყვილო და პრიმიტიული შინაარსისა, დიდ შთაბეჭდილებას ტოვებდა ამნაირი რამის უნახავ ხალხზე. მახსოვს, რომ თვით ვასო მაინცდამაინც კმაყოფილი არც იყო, რადგან გაჭედილი დარბაზის მაყურებლების ორი მესამედი მაინც ბავშვებისაგან შედგებოდა და რადგან ისინი დადებული ფასის ნახევარს იხდიდნენ, ვასო ლაპარაკის დროს დაუფარავად ამბობდა, ოქროს მთებს შეგვიპირდნენ და მე ვერ თქვენი მასპინძლობის გარდა, ვერაფერს ვხედავო. ახლა რომ მისი ლაპარაკი მაგონდება, ცნობილი არტისტისაგან, როგორი სახელიც მას ჰქონდა და იყო კიდევ, მე, ბავშვიც კი გაწილებული ვიყავი. იგი მუდამ თავის ოჯახის გარშემო საუბრობდა და წამდაუწუმ თავის სიძეს აქებდა, ხომ კარგი ბიჭია ჩემი აბგარო. სხვა მე არაფრის მოგონება შემიძლია მათი ვიზიტდან.

მეორედ უკვე კარგა სიბერეში შესულს შევხვდი. ეს იყო საქართველოდან ჩემი წამოსვლის წინა წლებში. იგი ჯაკუმ მოიყვანა სადილად. ამჯერად ყველას ძლიერ მოგვეწონა. ეს იყო ენამახვილი მოხუცი, რომელიც მშვენიერი მთხრობელიც იყო და თავისი ბუნებრივი იუმორისტული ნიჭით არა მხოლოდ გვართობდა, არამედ უსახლვრიოდ გვხიზლავდა. საღამოს, როცა წასვლა დაამარა, მე და ტროვმ ვავაცილოთ, რომ ტრამვაიში ჩავვსება — შორს საგალი არცა ვეჭვინა. ტრამვაი ოპერის წინ ჩერდებოდა, თითქმის ჩვენი სახლის პირდაპირ. გამთხოვრების დროს ამ განთქმულ იუმორისტს ჩვენ ხუმრობით მივმართეთ: ბატონო ვასო, მოუფრთხილდით, კიდევ არ მოგპარონ თქვენი ოქროს საათი, რადგან ვინ იცის, ისეთმა ვინმემ მოპაროს, რომელიც თქვენს სახელს არ იცნობს, თქვენი მოთაყვანე არ არის და უკან აღარ დაგიბრუნებს, როგორც პირველ შემთხვევაში მოხდა-თქო. მართალი ხართ, მართალი, პატრიოსანი და უპატიოსნო ჯიბიგირებიც არსებობენო — გვიპასუხა მან. როცა ვასო ტრამვაიზე აღიოდა მთელი მგზავრები ერთმანეთს ეჩურჩულებოდნენ: ვასო აბაშიძე, ვასო აბაშიძეო.

კონსტანტინე გამსახურდია - ჩემს მიერ საქართველოს დატოვების დროს, ე.ი. 1927 წლის დასაწყისში კონსტანტინე გამსახურდია უფრო თავისი თეატრალური გამოსვლებით იყო ცნობილი, ვიდრე თავისი მწერლობით. ერთი ასეთი თეატრალური

გამოსვლის ნიშნითა ოპერის თეატრში ზუგდიდელი მკვრელების წამოწყების წინააღმდეგ გამოსვლა. ამ შემთხვევაში მასში სიანდა ცხელი ტემპერამენტის საკმაოდ მჭკრეტელეული პატრიოტი. მსმენელები და მათთან ერთად მეც, აღფრთოვანებულნი ვიყავით მისი გამოსვლით. იმ დროს მის მთავარ ნაწერებს წარმოადგენდა მოდერნული სტილის პრეტენზიით დაწერილი რომანი „დიონისეს ღიმილი“ და მოთხრობების პატარა წიგნი საერთო სათაურით „მარჯვენა თვალით“. ქართულ პროზაში შეიძლება ითქვას, რომ ეს მოვლენად ითვლებოდა. იმ ხანებში გვესტუმრა იგი სადილად ჩვენ. მისი საუბარი ბანალობას არ ვასცილებია, მაგრამ როდესაც მისი სადღევრძელო დაილია და მან სამადლობლო სიტყვა წარმოთქვა, მაშინ მის მიერ წარმოთქმული ფრაზა დაუეწყრად დარჩა ჩემს მესსიერებაში, მოულოდნელი, საკვირველი და საუბედუროდ, ჩემს თვალში ავტორისათვის სრულიად არასასიქადულო. სიტყვა, ცხადია, მარტო ამ ფრაზისაგან არ შედგებოდა, მაგრამ მე მხოლოდ ზუსტად იმ ფრაზის განმეორება შემიძლია. მან სთქვა: ჩემთვის რა თქმა უნდა, დიდი ზედნიერებაა, რომ საქართველოს შვილი ვარ, მაგრამ ისიც უნდა ვთქვა, რომ ძნელია და უბედურებაა დიდი მწერლისათვის პატარა ქვეყნის შვილობაო. ამ სიტყვებმა ჩემში დიდი ტკივილი გამოიწვია, რადგანაც მე ამ კაცისადმი რამდენადაც შეაძლებელია კეთილად ვიყავ განწყობილი. მას რომ თუნდაც თავისთავში მომავალ დიდ მწერალს ვერძნო, წინასწარ ამაზე ლაპარაკი უკვე ცუდი რამის მომასწავებელი იყო. მის ახალ რომანებს ჩვენს აქ ომის შემდეგ ვავეცანი. საყოველთაო მოწონება ზედა „დიდოსტატის მარჯვენას“, რაც მე მგონია, რომანებში უაღრესად ღარიბ ქართულ ლიტერატურას აღსანიშნავ შენაძენად ჩათვლება. ხოლო ყოველივე ეს „დავით აღმაშენებლის“ მე ვბედავ თქმას, ჩათვალავით დამთავრდა. ჩემს თვალში კონსტანტინე გამსახურდია ქართული კულტურის ერთი მაღალხარისხოვანი მუშაკათაგანია. დიდ მწერლად თავის გამოცხადება კი მისი ხასიათის ზოგიერთ თვისებებს მიეწერება: საუბედუროდ, ქართველთათვის კარგად ცნობილი საკუთარ სიდიდეზედ ვადაჭარბებული წარმოდგენა, ბაქიოზა და მკვეხაროზა.

დიდ ომთან დაკავშირებული ორი მოვონება

დავებრუნდეთ პირველი მსოფლიო ომის ხანას. 1915-იან წლებში კავკასიის ფრონტზე რუსეთის არმიას კრიტიკული მდგომარეობა შეექმნა. სამიშროება დაიბადა რუსეთის მიერ კავკასიის დატოვებისა — რუსებმა სახელმწიფო არქივების გადატანაც კი დაიწყეს. ქაუთარაძეებმა შესაფერისი ზომები მიიღეს და სამივე ოჯახი, მამაკაცების გარდა ყელეზნოვოდსკი გადასახლდა. ვიმეზავრეთ მატარებლით. ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა კასპიის ზღვის ნაპირზე გავლის დროს დიდ იალქნიან გემთა სიმრავლემ. მე ზღვა ფოთშიც ნანახი მქონდა, მაგრამ იქ პორტში ჩატეხილი გემები არც კი მინახია. აქ კი თვალწარმტაცი სანახაობა იყო. ყელეზნოვოდსკი სადგურთან ახლოს მდებარე ვინმე გენერალ ინოზემცევის სახლში დავზინავდით. ამგვარი სამი ერთნაირი სახლი ერთ დიდ

მაბულში იდგა. ეტყობა მის პატრონს ისინი მოაგარა კეთათვის მისაქირავებლად გაეშენებინა. ჩვენი სახლის გარდა ორი დანარჩენი ცარიელი იყო. საფიქრებელია, რომ ეს გენერალი დიდი ვინმე ყოფილა, რადგან ჟელეზნოვოდსკის მახლობლად ერთ რკინიგზის სადგურს ინოზემცევკა ერქვა. იმ დროს ამ ადგილებში აქა-იქ გაფანტული იყო, არ ვიცო, უკრაინელების, თუ რუსების ახალშენები. მათ ხუტორებს უწოდებდნენ. მე მაშინ 9 წლის ვიქნებოდი. ერთ დღეს მე და ჩემმა სამი წლით უმცროსმა ძმამ, სამამ ამ ხუტორებისაკენ გავისეირნეთ. გზაში ზავშევსის საკმაოდ მრავალრიცხოვანი გუნდი შეგვხვდა. ვვიცნეს, რომ ადგილობრივი არ ვიყავით, შემოგვეხვივნენ და ჩვენი ვინაობა იკითხეს. მე ვუპასუხე „ვრუშინები“ ვართ-მეთქი. ეს პასუხი მათ არაფერს ეუნებოდა. გვკითხეს, ქრისტიანები თუ ხართო. მე ვუპასუხე, რომ ქრისტიანები ვართ-მეთქი. ამით არ დაკმაყოფილდნენ და კითხვა დაგვისვეს: „НСМЦВ НЬСТ?“ (გერმანელებს თუ უბრძოლვოდ) ნორმალურად დადებითი პასუხი უნდა გამეცა, მაგრამ გამახსენდა მაშინდელი ქართველების სიმპათიების მიმართულება ამ ომის დროს. ცივად ვუპასუხე დამკითხავს, არა-მეთქი. ცხადია, ზავშევსმა მტრებად ჩაგვთვალეს. დროებით მოგვმარდნენ და განსაზღვრული მანძილიდან ქვევსის სროლა დაგვიწყეს. ჩვენ გზაჯვარედინზე ვიმყოფებოდით. ერთ კუთხეში რაღაც პატარა შენობის ნანგრევები მოჩანდა. ორი კედელი მიწასთან იყო გასწორებული. მხოლოდ ერთი კუთხე კიდევ ფეხზედ იდგა. ეს გადაეპყიეთ ჩვენს საფარად და იქიდან ვაპასუხობდით. ერთი ქვა ჩემს ძმას თავში მოხვდა და სახე სისხლით შეეღება. რუსის ზავშევები, ეტყობა, ამ ამბავმა შეაშინა და სხვადასხვა მიმართულებით გაიქცნენ. სამს ჭრილობა სინამდვილეში იმდენად საშიში არ იყო, რამდენადაც მისი სისხლის ღენა მნახველს დაამინებდა. ჩვენ სახლში დავბრუნდით. სამს ჭრილობა მოზანეს, ზედ რაღაც დააწესეს და მთელი ამბავი ამით დამთავრდა.

ამ ამბის თხრობა აქ შეწყვეტით და 25 წლით უფრო გვიან ამ არემარემოვე დავბრუნდეთ. „ბერგმანის“ IV ასეული კავკასიის ფრონტზედ იმყოფებოდა. გერმანელები სტალინგრადის მიმართულებით იზრძოდნენ. კავკასიაში შესასვლელად მოყვანილი ჯარები მთავრებილის გასწვრივ იყვნენ განლაგებული, მოზლოკიდან იალბუშამდე, ცოტათი კიდევ უფრო შორს, და სტალინგრადის დაცემას ელოდებოდნენ, რადგან ალბათ ფიქრობდნენ, რომ სტალინგრადის დაცემის შემდეგ როგორც ხის ტანიდან მოჭრილი ერთი ტოტი, მთელი კავკასია შედარებით ადვილად ხელში ჩაუვარდებოდათ. იმავე დროს ქსენტუკში გერმანული საჰაერო ძალების ზაზა იმყოფებოდა. ერთ იქ მომსახურე ოფიცრის ინიციატივით, რომელსაც ცოლად ქართველი ქალი ჰყავდა, ქართველ ტყვეთაგან ასეული შეუდგენიათ. იმ ოფიცერმა ჩვენი ერთეულის უფროსს თხოვნით მიმართა, მისთვის ორი ემიგრანტი დაეთმო, რომელთაც შექცეულად თარჯიმნობასთან ერთად ასეულის ჯარისკაცებიც გაეთვითცნობიერებინათ. ჩვენი ერთეულის უფროსმა ობერლენდერმა (რომელიც ომის შემდეგ გერმანიის პირველი კანცლერის მთავრობაში აღმოსავლეთ გერმანიიდან დევნილი მოსახლეობის მინისტრი იყო) მფრინავთა ოფიცერს ვიქტორ ნოზაძე და დავით ვაშაძე გაუგზავნა. მათ წასაყვანად მოფრინდა ერთი პანწაწინა თვითმფრინავი, რომელსაც სახელად ერქვა „მტორო“, რაც წეროს ნიშნავს. ეს თვითმფრინავი მართლაც წეროს ჰგავდა. იგი ჯდებოდა ნებისმიერ, თუნდაც ქვიან და ოღორჩოღრო ადგილზე და აფრენაც შექცელო ამგვარი ადგილიდან. მაგრამ ასეთ

თვითმფრინავს სამი კაცის წონაზე მეტი ბარგის წაღების საშუალება არა ჰქონდა. ამიტომ ვიქტორმა და ვამაქმე მხოლოდ ორი პატარა ჩანთა წაიღეს შიგ აუცილებელი საგნებით. მათ მიერ დატოვებულ ბარგის მისაწოდებლად ჩვენ შესაფერ შემთხვევას ვუცდიდით, რომ ესენტუკში მიმავალი მანქანით მე მათთვის ბარგი წამეღო. დაახლოებით 15 დღე ვუცადე ამ შემთხვევას და მათი ბარგი ავიკიდე, რომ გამვლელ მანქანათა შორის ესენტუკისკენ მიმავალით შესარევლა. დიდი ხნის ცდა არ დამჭირებია, საშუალო საბარგო მანქანამ გამოიარა, რომელიც საპერო უწყებას ეკუთვნოდა. მეზარეუბი სწორედ ესენტუკში მიდიოდა. ვუთხარი, რისთვის სად მივდიოდი. იმ ასეულის არსებობაც სცოდნიათ და სიამოვნებით ამიყვანეს მანქანაზე. შორი გზა არ გვექონდა ვაელოდი, რომ საიდნლაც რუსის ერთი პატარა თვითმფრინავი გამოჩნდა. ასეთი თვითმფრინავის იქ ყოფნა, ცხადია, ჩვენთვის საფრთხეს წარმოადგენდა. რადგან რუსული თვითმფრინავის ჩვენ თავზე ყოფნა ეჭვიუტანელად ჩვენზე შეტყვის მოტანით უნდა დამთავრებულიყო. ჩვენ მანქანა შევჩერეთ და ვავიფანტენით. ისე მოხდა, რომ მე სულ ახლო აღმოვჩნდი ასეთ შემთხვევაში მანქანის დამცველ ჯარისკაცთან. მას ორფეხიანი ტყვიამფრქვევი ჰქონდა. ჩვენ ორმა გავაკეთეთ ის, რაც ასეთ შემთხვევისთვის უნდა ვაეკეთებინა. საამისოდ ყოველი გერმანელი ჯარისკაცი გაწვრთნილი იყო. მან თავისი ტყვიამფრქვევი ჩემს წაკუზულ ზურგზე დადო. ტყვიამფრქვევის ფეხები კისრის აქეთ-იქეთ უღელეით დამადო და თვითონ დაირიქა. ჩვენ რაღაც დანგრეულ შენობას ვიყავით მოფარებული. ტყვიამფრქვევის იერიშს იგი ტყვიამფრქვევის კაკანით შეხვდა. რუსებმა რომ ეს დაინახეს, ერთი ყუმბარაც არ გადმოუვდიათ, ისე გაუჩინარდნენ. ეს იმითაც ახსენება, რომ რუსებს მეტი დავიანების ნებაც არა ჰქონდათ, რადგან კიდევ სამი-ოთხი წუთი რომ დაყოვნებულიყვნენ, მათ გაფრთხილებული გერმანული "მესერშიტი" იპოვიდა და მწყერილებით ძირს ჩამოავდებდა. განვაში რომ დასრულდა, გერმანელმა თავისი ტყვიამფრქვევი მომაშორა და ტყვიის ლენტების ჩალაგებას შეუდგა საამისო ყუთში. მე თავი ავეცი და ისე მეჩვენა, რომ სადღაც ადრე ნანახ კარემოში ვიმყოფებოდი. დაფიქრებული და გაკვირვებული მარჯვნივ და მარცხნივ ყველაფერს ვათვალიერებდი. გერმანელები სწორედ იმ დროს შემომხევივნენ, როდესაც ჩემთვის რაღაც უცნაურობაში ყოფნის საიდუმლო გაიხსნა. გერმანელებს კი ეგონათ, რომ მე შიშისაგან კანტუზია მივიღე და იმიტომ ვიდექი ასე მათთვის გაუგებარ გამომეტყველებით. ჩემს სახეზე მათთვის სრულებით უადგილო ღიმილი იკითხებოდა. ერთი ახალგაზრდა ოფიცერი მომიხსლოვდა, ლოყაზედ ხელი მომიცაცუნა და მიიხრა, კმარა, გამოფხიზლდი, ყველაფერი დამთავრდაო. მე მას ვუპასუხე, მართლა ძილიდან გამოვფხიზლდი-მეთქი. რას ნიშნავს ეს თქვენი სიტყვებიო, — მკითხა მან. მე დაწვრილებით ვუამბე, თუ ამ ადგილმა რა გამახსენა, რადგანაც ამ ნანგრევებში სწორედ ის ადგილი გამოვიცანი, სადაც პირველი ომის დროს მე და ჩემი ძმა, ვით გერმანიის მხარეზე მყოფი "მეომრები" რუსებს შეეებრძოლეთ. ეს ოფიცერს სულ მოკლედ ვუთხარი. მან მოულოდნელობის გამო ვერაფერი გაიგო. ამიტომ შემდეგ ჩემს გარშემო შემოკრებილ ჯგუფს ვკითხე, ჩვენ ხომ ელენზოვოდსკის სადგურის ახლომახლო ვიმყოფებით-მეთქი. კიო, მიპასუხეს. ამის შემდეგ მათ ჩემი ბავშვობისდროინდელი გერმანოფილობა დაგაწყული "ბრძოლის" ამბავიც მთელი დეტალებით ვუამბე. მათ აღტაცებას და გაკვირვებას საზღვარი

არ ჰქონდა. ერთმა ოფიცერმა თქვა, თქვენ ყოველგვარ სუბრობის გარეშე ნება გაქვთ პირველი მსოფლიო ომის ვეტერანის მედალი მოითხოვოთო. ამის შემდეგ ჩვენ კვლავ მანქანაზე ავედით და მათ სწორედ იმ სახლთან ჩამომსვენეს, რომელშიაც ქართული ასეული იყო დაბინავებული.

ძველი სენაკი რევოლუციამდე ზანაში

ჩემი ბავშვობის პირველ ხანებში ძველი სენაკი საკმაოდ დაწინაურებულ სოფელს წარმოადგენდა. დაეწყოთ იქიდან, რომ სოფლის ცენტრი ეგანათებული იყო ათიოდე მაღალ ბოძზე ასაწევ-დასაწევ ნავთის ნათურებით. სოფელში იყო საბოქაულო, თვით საბოქაულო შენობა და სხვა სახლი სტრატეგიებისათვის. იყო აფთიაქი, ნიკიტა ჯინორიასი, და ფოსტატელერაფის შენობა. სოფელში ექიმი არ ცხოვრობდა, მაგრამ რევოლუციამდე ამ სოფელს ორი ექიმი ემსახურებოდა. ახალსენაკელი ზოფერია, და ზუსტად არ ვიცი, სად მცხოვრებო-ჯორჯიკია, მწერალ ჯაფუ ჯორჯიკიას ძმა. სოფლის ცენტრში, ახალ სენაკ-ნოქალაქევის გზაზე, დაახლოებით 150 მეტრი სიგრძის და 50 მ სიგანის მოედანზე ორსავე ვრძელ მხარეს ჩამწკრივებული იყო სხვადასხვა ხასიათის დუქანები. ყოველივე ეს ერთად სენაკის ზაზარს წარმოადგენდა. ზაზარში ყოველი დარგის საეჭრო იყო წარმოდგენილი, ისევე, როგორც ხელოსნები. იყო ორი მჭედელი, ორივე რაჭველი, ერთი მეთუნეუქე – ისიც არ იყო მეგრელი, ერთი მექოთნე, ორი მეუნავირე, ორი ხარაზი, ერთი თერძი და ერთიც მენექმე და ამავე დროს დალაქი, გვარად კურდღელია. ორი მეფართლე, ერთი მათვანი იყო იაკორა გუნია, ერთი – საოჯახო მოხმარების საგნების, საღებავების, სხვადასხვა წვრილმანი საქონლის კარგად შეძლებული ვაჭარი მეთო შეროზია. კიდევ იყო ორი მაღაზია საოჯახო, შეიძლება ითქვას “ლუქსი” საგნებისა: ნოხი, საბნები, ძვირფასი მოქარგული ბალიშები, სამკაულები და ამგვარი. ამათ პატრონთაგან მახსოვს ერთის გვარი – ჭუბაბრია, რომლის აბრაზე კიდევ იყო შერჩენილი ნიკოლოზის დროინდელი წარწერა: “მეორე გილდიის კუპეცი ჭუბაბრია”. ცხადია, იყო ორი თუ სამი სამიკიტნო. ორი გვარი მახსოვს: ჯაკობია და მამა-შვილი დიმიტრი და ალექსანდრე ალასანიები. იყო ერთი საყასბოც. სხვა დუქნებიც იყო, მაგრამ მათი დანიშნულება აღარ მახსენდება. შუა ზაზარში აღმართული იყო კარგა ფართო შენობა, რომელსაც ყაფანი ერქვა. შენობას კედლები არ ჰქონდა. მხოლოდ აგურისაგან ამოყვანილ ბოძებზე დადებული სახურავისქვეშ ეკიდა უზარმაზარი სასწორი, რომლის გარშემო ელაგა ჩვენთვის, ბავშვთათვის წარმოუდგენელი სიძიმის საწონები. ეს მოედანი ყოველდღიურად, ასე თუ ისე მიმავალ-მომავალი ხალხით, ჩვეულებრივი ზაზრობის სახეს ინარჩუნებდა, მაგრამ წელიწადში ერთხელ, დანამდვილებით არ ვიცი, შემოდგომის რომელ თვეში, იქ იმართებოდა დასავლეთ საქართველოს რევოლუციური მნიშვნელობის ზაზრობა. მაშინ ამას “იარმუკას” ეძახდნენ. ამ ზაზრობაზე ვაჭრები, ისე როგორც მყიდველები, მთელი დასავლეთ საქართველოს კუთხეებიდან მოდიოდნენ. მთელი ეს დიდი მოედანი სახელდახელო კარეებით ან ჯიხურებით აივსებოდა. ზაზრობა ერთი კვირა მაინც გრძელდებოდა, მაგრამ

ამით არ ამოიწურებოდა ამ ბაზრობის ხასიათი. ამ მოედნიდან თითქმის იქვე, დუქანთა ერთი მწკრივის უკან შემონახული იყო საბაზრო მოედანზე ორჯერ დიდი ტრიალი მინდორი, სადაც პირუტყვის ყიდვა-გაყიდვა იმართებოდა. ხარ-კამეჩი, ძროხა, ცხვარი, თხა, ღორი, ზოგჯერ ინდაურებიც, და მათი გამყიდველები თუ მყიდველები ავსებდნენ ამ უზარმაზარ მინდორს. ბაზრობის დამთავრების შემდეგ კი იგივე მინდორი გამოყენებული იყო სამეგრელოში ყველაზედ განთქმული მარულის სასტარტო პუნქტად. ცხენების მიერ გასავლელი წრე, რომელიც ამ მოედანზე იწყებოდა და თავდებოდა, 25 კილომეტრს აღემატებოდა, ამ დღისათვის ეს მინდორი, დაცარიელების შემდეგ, სადღესასწაულოდ მოკავშული ცხენოსნებით ივსებოდა. ასეთი მარულის დეტალები, მე მგონია, სხვათა მიერ უკვე აღწერილია, ამიტომ აქ არ შეეჩერებები.

ასეთ მნიშვნელოვან პუნქტს წარმოადგენდა ძველი სენაკი იქვე, 7 კილომეტრზედ მდებარე ახალსენაკის ვეერდით. ადვილი წარმოსადგენია, თუ რამდენად უფრო გაზრდილი იქნებოდა იგი დღევანდელ დღეს, რკინიგზის სადგურის ახალი სენაკთან დაარსებას ძველი სენაკის ზრდა-განვითარება რომ არ შეეჩერებინა. ეს კი შემდეგნაირად მოხდა.

თავიდან რკინიგზის სახი ძველ სენაკზედ უნდა გასულიყო, მაგრამ ამისათვის საჭირო გახდებოდა ტექსურზე ერთის ნაცვლად ორი ხიდის აგება. გარდა ამისა, ლიანდაგს უნდა გადაეჭრა ნაყოფიერი ყანები ტექსურის ჭაღისა. ახლანდელ ახალ სენაკში დიდი მამულები ეკუთვნოდა მიქელაძეებისა და მხეიძეთა ოჯახებს. თვით ახალი სენაკი, როგორც ასეთი, არც არსებობდა. მხეიძეებმა და მიქელაძეებმა რკინიგზის საზოგადოებას უსასყიდლოდ შესთავაზეს სადგურისა და მის გარშემო მდებარე ადგილები. ზემოთ აღნიშნული ერთი ხიდის ხარჯების და ლიანდაგის გავლით დაზარალებული ყანების ანაზღაურების ჩათვლით, მშენებელთათვის ბევრად უფრო ეკონომიური ჩანდა სადგურის ახალ სენაკში აგება. არ ვიცი, ეს მდგომარეობა შეიცვალა თუ არა, მაგრამ საქართველოდან წამოსვლამდე სენაკის სადგურის აგების გეგმაში რაღაც უაზრობა მეჩვენებოდა. სადგურის შესავალი ფაასდი მხოლოდ მხეიძეების და მიქელაძეების მიერ დასახლებულ ადგილების კენ იყო მიმართული, ხოლო სადგური და მის უკან მდებარე დამხმარე ლიანდაგები — ქალაქის მხარეს. ასე რომ, მოქალაქეებს სადგურში მისასვლელად რკინიგზის რამდენიმე ლიანდაგი უნდა გადაეჭრათ და მეორე მხრიდან შესულიყვნენ სადგურში. იქნებ ჩემს შემდეგ ეს გარემოება შეიცვალა, მაგრამ მაშინ ეს სადგური, ასე ვთქვათ, იმ ორი ოჯახის საამებლად გაშენდა. ამას მოჰყვა დაქვეითება ძველი სენაკისა და აშენება ახალი სენაკისა. ისე როგორც მოუვიდა მცხეთას, თბილისის დაარსების შემდეგ, რასაც მოგვითხრობს ქართლის ძატიანი.

სენაკის ბაზრობასთან დაკავშირებული ამბით უნდა მოგიხსნოთ, თუ რა მოხდა ერთ-ერთი ამგვარი ბაზრობის დროს, როდესაც მე სამი წლისა თუ ვიქნებოდი.

ერთ ღამეს სოფლის ცენტრის გარს შემოერტყა, ამზობდნენ 150-ზე მეტი შეიარაღებული მხედარი. უპირველეს ყოვლისა, მათ განაიარაღეს პოლიცია. ბოქაული ვერ შეიპყრეს, რადგან ბუხრის მილში ამძვრალა თურმე.

ეს ამბავი შუალამისას დაიწყო. მე იმ დროს მძინებია. თურმე გამომეღვიძა, რადგან ფანჯრებიდან თოფის ხმა შემოდიოდა. დედაჩემმა ჩემდა დასამშვიდებლად მითხრა, დაიძინე, შეილო, ნუ გეშინია, კურდღლებზე ნადიდრობენო. მე თურმე დავიჯერე და ძილი განვაგრძე.

თავდამსხმელს მეთოდურად გაუძარცვათ ყოველი ვაჭარი, ვინც კი იპოვეს. როგორც შემდეგ ამბობდნენ, ერთი მძარცველთაგანი ჩვენს ჭიშკართან მდგარა და ხანდახან ყვიროდა: ქათარაძეებო, გარეთ ნუ გამოხვალთ, თქვენ არავინ გერიჩით! როდესაც ძარცვა დაასრულეს, ყველანი შარავნაზე შეიკრინნენ, უკან ორი თუ სამი მძევალი შემოისვა სამმა უკანასკნელმა მხედარმა, მათი გვარების ყვირილით იძახდნენ, ნუ გვესვრითო, ისინი უკანა ცხენებზე სხედნო. მე მხოლოდ ერთის გვარი მახსოვს. იგი ჩვენი მოგვარე იყო. შემდეგ გავიგეთ, რომ ერთი მძევალთაგანი მოუკლავთ, რადგან მის წინ ცხენზე მჯდომისათვის უთქვამს, გიცანი ვინცა ხარო; მხედარს იგი მაშინვე მოუკლავს. მძარცველების ვინაობა ვერასოდეს დადგინდა, ხოლო ხალხის უმრავლესობა დარწმუნებული იყო, რომ ეს რაზმი მეგრულ თავადაზნაურთაგან შედგებოდა, რადგანო, ამბობდნენ, 150 ბედაურზე ამხედრებულ იმ ცხენოსანთა მსგავსად მოკაზმულ 150 მხედარს ვერც ერთი ყაჩაღთა გუნდი ვერ შეადგენდაო, და არც ყაზალახით დასჭირდებოდათ პირის ახვევა, როგორც ყოველ მათგანს ჰქონდაო. თვით ჩვენ ოჯახშიც კი ზოგი ასე ფიქრობდა და იმიტომ გვამშვიდებდნენ, რომ ჩვენ შეიარაღებული ყარაულები გვყავდა. სხვა იარაღიც გვქონდა, რომლის დარიგებაც შეგვეძლო მოჯამაგირეთათვის. სხვები ამ აზრს ეთანხმებოდნენ და ნახევარ ხუმრობით თუ სერიოზულად უმატებდნენ, თანაც ჩვენს სუფრასთან ნაჯღოში სტუმრებიც იქნებოდნენო. ასე იყო, თუ ისე, ეს ამბავი სამუდამოდ საიდუმლოდ დარჩა.

ძველ სენაკს განსაკუთრებით ღირსშესანიშნავი და ამის გამო აღსანიშნავი ძველი არ გააჩნდა. ახალი სენაკიდან ძველი სენაკის ბაზარს მოახლოებული კაცი, ვიდრე ბაზრის მოედანზე გავიდოდა, მარცხნივ ჩაუვლიდა სათავადაზნაურო სკოლის ეზოს, რომლის კუთხიდან სოფელ ეკისკენ მიმავალი გზა იწყებოდა. მარჯვენა მხრიდან კი იგი ჩაუვლიდა არც ისე ძველი ეკლესიის შენობას, შემდეგ პატარა კოწია სახლს ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკის განყოფილებისას. შემდეგ იყო შემოღობილი პატარა პარკი, რომელსაც სენაკელები მედიდურად ბულვარს ეძახდნენ. ამ ბულვარისა და მოედნის კუთხეში, ბულვარის ტერიტორიაზე, იდგა მე ფიქრობ, ძველი სენაკის ყველაზე შესანიშნავი მატერიალური ღირებულება. ეს იყო მრავალსაეკუნოვანი უზარმაზარ-ფულუროიანი, მაგრამ მხოლოდ სამი თუ ოთხი მეტრი სიმაღლის ჭადრის კიდევ ცოცხალი ტანი. მისი ფულუროს დიამეტრი ორ მეტრს აღემატებოდა, ხოლო მიწიდან 50 სმ-ზე ამოჩრილი ფესვებისაგან შემდგარი ზედაპირის დიამეტრი 10 მეტრი მანც იქნებოდა. ჭადრის დარჩენილი ქერქის სისქე ალბათ 25 სმ-ს არც აღემატებოდა, მაგრამ მისი ცოცხლად დარჩენილი ტანის ზემო ნაწილიდან სრულებით ჯანმრთელი, მხოლოდ მკლავის სიმსხო ტოტები იზრდებოდა. მე მახსოვს დრო, როდესაც იგი შემოუღობავად იდგა დამეურმეების მიერ დროებით გამოშვებული ხარები მის ფულუროში ჩრდილს პოულობდნენ. ეს მიმანჩია მე, როგორც ვთქვი, სენაკის ყველაზე ფასეულ სიძველედ. იმედი მაქვს, რომ ჭადარი ისევ ცოცხალია.

მოედნის მეორე ბოლოში, მარჯვენა კუთხიდან იწყებოდა ჩვენი მამული, რომელიც შარავნას გასდევდა ორასიოდ მეტრის მანძილზე. სიღრმეში ეს მამული ტყუარის ჭალამდე ჩადიოდა. შიგ მრავალი შენობა იდგა. მთავარი საცხოვრებელი სახლის გარდა სახლის მარჯვნივ და უკან სხვა ძველებური ოდა იდგა, რომელიც ორმხრივ ფარდულებით იყო გაფართოებული, ხოლო უკნიდან მიშენებული ჰქონდა გომური და საჯინიზო. მათ უკან

სამი დიდი სასიმიინდე იდგა ხის მაღალ ბოძებზე. დიდ საცხოვრებელ სახლს უკან კი დიდი სახლის მთელ სიფართოზე, მაგრამ 50 მეტრის დაშორებით კრამიტით დახურული შენობა იყო, რომლის სასურავი ფასადიდანაც და უკნიდანაც ფარდულებს ქმნიდა. ამ შენობის შუა ნაწილში მოთავსებული იყო მარანი, რომელიც მხოლოდ ყურძენი იწვევდა. ზე იყო ორი საწნახელი და ერთი პრესი, ხოლო თვით ღვინო კი, საცხოვრებელი სახლის სარდაფში ინახებოდა. მარნის ცალ მხარესიყო მოჯამავირეთა ოთახები. იქ ცხოვრობდნენ მზარეული, დარაჯები და მეეტლე, მეორე ბოლოში კი გამართული იყო სამრეცხაო და კიდევ ერთი სხვადასხვა დანიშნულების ოთახი. მარნის საცხოვრებელი ნაწილის მხრიდან ოციოდ მეტრის დაშორებით კიდევ ერთი ხის შენობა იდგა, რომელსაც ჯერ კიდევ ხელას ეძახდნენ, მაგრამ აქაც სულ სხვადასხვა საგნები ინახებოდა. ხელას მიშენებული ჰქონდა სათონე და მესურე პავლიას ოთახი. მამულში ორი მოქმედი ჭა იყო. ერთი გომურის კარების ახლოს, ხოლო მეორე — საცხოვრებელთან. სახლში წყალსადენი იყო გაყვანილი, ხოლო სასურავებზე ცემენტის 500 ლიტრის მოცულობის აუზი იყო აშენებული, საიდანაც ჭიდან საქანავით ამოყვანილი წყალი სახლში შესასაბამის ადგილებამდე ნაწილდებოდა. სახლშივე იყო აბანო და საპირფარეშო, მაგრამ ეზოში მამაპაპეული ჩეჩმაც იდგა, მოჯამავირეთათვის განკუთვნილი. მასსოეს, რომ ჩენი მამულის სხვადასხვა ადგილზე სხვა ჭების კვალიც იყო დარჩენილი. ამას მინიშნება ადგილ-ადგილ ბრტყელ ზედაპირზე ჩაღრმავებული წრეები, სწორედ ჭის დიამეტრისა. ასეთ ადგილებში ხარობდა განსაკუთრებით მაღალღეროიანი ია და ამიტომ აქაურობა თავიანთი განსაკუთრებული ფერით და სურნელებითაც მთელი მამულის ორიგინალობას წარმოადგენდა. მასსოეს, როდესაც გაცეცხდებოდი და მახელებდა, ამ ჭებისა კენ მაგ ზაენიდა დედა იის დიდი ფოთლების მოსაჭრეფად, რომელთაგან იგი საკმაოდ სასიამოვნო გემოს დასალევე წამალს მიმზადებდა. საქონლითან ერთად ინდაურები, ქათმები, იხები და ბატები ეზოს უკან ნაწილში თავისუფლად სეირნობდნენ ხოლმე, მხოლოდ ღორები იყვნენ ვანცალკეებულნი. იმათთვის ცალკე შემოღობილი იყო საკმაო სივრცის მინდორი და საღორეც იქ იყო დადგმული. საერთოდ მამულის მთელი ფართობი არ მუშავდებოდა. აქა-იქ იყო ტყიანი პატარა კუნძულები. ერთადერთი, მეტად თუ ნაკლებად ვრცელი — სიმიინდის ყანა იყო. სხვა შედარებით მცირე მონაკეთები ეთმობოდა უპირველესად ტომატსა და ლობიოს, და ბოლოს, საკუთრივ ზოსტანსაც. გვყავდა ფუტკარიც. სახლის წინ ყვავილნარი იყო გაშენებული. მამულის ერთი კუთხე ხილის ბაღს ჭირა. იქ დარგული იყო მრავალნარი ვიშის ვაშლი და მსხალი, აგრეთვე ატამი და ბალი. ეს ორი ხილი მშვენიერად ხარობდა. მაგრამ სხვადასხვა ვიშის მსხალი და ვაშლი ადგილობრივი პირობებისათვის გამოუსადეგარი გამოდგა. უმეტესობა ჭიანდებოდა და თუ რომელიმე დამწიფდებოდა, მათ შენახვაზე ფიქრიც ზედმეტი იყო. სამავიეროდ მშვენიერად ხარობდა ადგილობრივი წითელი ვაშლი, რომელსაც იმ რჩეულ ვაშლებზედ ნაკლები სურნელება და გემო როდი ჰქონდა. ამ ვრცელ მამულს ვფლობდი მარტო მე, ვიდრე ჩემი ძმა და ბიძაშვილებიც წამომეწეოდნენ. სოფლიდან ახალი სენაკის სადგურში წასასვლელ-წამოსასვლელად ჩვენ ერთცხენიანი და ორთვლიანი ეტლი გვქონდა. მე ძლიერ ადრე დავიწყე ამ ეტლის მართვა და ხშირ შემთხვევაში უფროსებმომიყვანა და მომყავდა ხოლმე. ამ ეტლისათვის ჩვენ საგანებო ცხენი გვყავდა მიჩენილი. ეს იყო ციმბირულ-მონგოლური ვიშის ჭაკი, დაბალი ტანის, გაბურღილი მუცლით, წვრილკანჭება,

რომელსაც ორი კვიცი მუდამ თან დასდევდა. როდესაც მე ახალი სენაკიდან უკან ვბრუნდებოდი, თავლია, ასე ერქვა ცხენს, როგორც კი დიდ ჭადარს მოაღწევდა, დაიჭიხუნებდა. ამის გაგონებაზე კვიცები ცხენისაკენ გამოიქცეოდნენ და მათთან ერთად ქავთარაძეთა მოდგმა – ჩემზე უმცროსები. მე იძულებული ვიყავი, ეტლიდან ჩამოესულიყო, აღვირში ხელი მომეკიდა და ასე ვაა გამეკვლია კვიცებსა და ბავშვებს შორის. ვიდრე ჭიშკარს დაეხურავდი, თავისი კვიცებით გარშემორტყმული ცხენი და ბავშვებით ავსებული ეტლი აღვირზე ხელჩაკიდებულს მიმავდა ხოლმე ფარდულამდე. ზემოთ ვახსენე, რომ მეეტლეც გვყავდა-მეთქი, მაგრამ იგი სხვა ნამდვილი ეტლის და სხვა ჯიშის ცხენების მოვლისათვის იყო განკუთვნილი. იმ ეტლს იშვიათ შემთხვევაში ვიყენებდით – როცა რამდენიმე მეზავრი თავისი ზარვით სადგურში უნდა წასულიყო.

სკოლა

ჩემი სკოლაში შესვლის და იქ სწავლის მიმდინარეობა ჩემს მესხიერებაში არ შემორჩენილა. სკოლა ოთხწლიანი იყო. მეოთხე განყოფილების შემდეგ ბავშვები რომელიმე სხვა სასწავლებლის პირველ კლასში უნდა გადასულიყვნენ. მე მასხოვეს მხოლოდ რევოლუციის მოხდენის შედეგად ნიკოლოზ მეფის სურათის ჩამოსხნა კლასის კედლიდან. ეს მოვლენა ალბათ ჩვენ აგვიხსნა მასწავლებელმა, მაგრამ არც ეს მახსოვს. ვიგონებ მხოლოდ სურათის კედლიდან ჩამოღებას. ამის შემდეგ მასხოვეს ხალხის სიმრავლე ჩვენი სკოლის პირდაპირ მდებარე ბუღვარში. მასხოვეს ჩემთვის უცნობი ორატორების გამოსვლები, რომელთაც მე მხოლოდ ერთი გვიანდელი სცენა ჩამრჩა მესხიერებაში. მგონი, რაღაც არჩევნები იყო. გამოდიოდნენ ორატორები სოციალ-დემოკრატების, რევოლუციონერების, ფედერალისტების და ეროვნულ-დემოკრატებისა. ბუნდოვნად მახსოვს, რომ მე ჩემს თავს ეროვნულ-დემოკრატად ვთვლიდი. ამ საქმის არაფერი გამეგებოდა, მაგრამ ბუნდოვნად ვგრძნობ, რომ ეს მიდრეკილება ოჯახში მქონდა შეთვისებული. ამიტომ უნდა იყოს, რომ შემდეგი სცენა გარკვევით დამამახსოვრდა. ვიღაც ახალგაზრდა კაცი მაგიდაზედ ავიდა და სიტყვა “ეროვნულ-დემოკრატია” წარმოთქვა. რამდენიმე სიტყვა ძლივს თქვა, რომ ჩვენი სოფელელი, გვარად ქავთარაძე, მას მიუახლოვდა და უთხრა, არასოციალისტების მოსმენა ჩვენ არ გვინდაო, ტანისამოსზე ხელი ჩაავლო და აიძულა, მაგიდიდან ჩამომხტარიყო. სხვა მოვლენებიდან ის მაგონდება, რომ ყური მოვკარი ჩვენი სოფელელი, ყოფილი სტრატეგიკი, როგორ იმართლებდა თავს წარსულ სამსახურში ყოფნის გამო და როგორ ცდილობდა, რომ იგი ახალ პოლიციაში მიეღოთ, რასაც მილიცია ერქვა. ამის შემდეგ ძველი ყოფა ისე აირია, რომ ჩემს ბავშვურ მესხიერებაში ნათლად წარმოდგენა არც ერთ მოვლენაზე აღარ შემრჩენია. მხოლოდ გარკვევით მახსოვს ჩვენი სოფლის პრისტაჟის, ჩინით ოფიცრის, ვინმე მაღლაკელიძის გაცხარებული საუბარი ჩვენს სახლში სასადილო მაგიდასთან. იგი ხან ქართულად, ხან რუსულად ლაპარაკობდა: ჩვენ პოლიციელები ამდენ და ამდენ ათასკაციან

ძალას წარმოადგენთ და ასეთ უწესრიგობას არ დაუშვებთო. იგი გულისხმობდა მინარჩობის შენარჩუნებას. მე არ ვიცი კიდე რამდენ დღეს დარჩა ის პრისტავად. არც ის მახსოვს და არც ვიცი ის, ვინ შეცვალა იგი. იმ მაღლაკლიძის შვილს საფრანგეთში შეუტყვი.

მასსოვს სენაკში მოწყობილი დემონსტრაციებზე საშინლად დამახინჯებულ, ვითომ "მარსელიეზას" რომ მღეროდნენ. ალბათ უნდა მცოდნოდა, ქვეყნად რა ხდებოდა, მაგრამ ეს ამბები ჩემს მქსიურებაში არ დარჩენილა. არც ისე პატარა ვიყავი, რომ ასე თუ ისე მოვლენათა კურსში არ ვყოფილიყავი, მაგრამ ჩემს ბუნებრივ მიდრეკილებებს მიეწერება, რომ ამ მოვლენათა ვარიაციები ჩემმა მქსიურებამ ვერ შემიინახა, როგორც საგნები, რომლებიც ჩემს ბუნებრივი მისწრაფებების გარეშე იდგნენ. ბავშვობიდანვე, რაც მე კარგად არ მესმოდა, არც მაინტერესებდა. რაც საქმარისად არ ვიცდიდი, იმის შექახვს ლაპარაკსაგან თავის შეკავება დღემდის შემომრჩა. ამის გამო იყო, რომ ბავშვობიდანვე მე უფრო ჭკვიანად მთვლიდნენ, ვიდრე სინამდვილეში ვიყავი. საერთოდ ბავშვობიდანვე "ჩაგატყუილი", რაც უფრო ვიზრდებოდი, უფრო ჩუმდებოდი. იმდენად, რომ ყრბობის ასაკში, ხუცრობით "მუნჯეს" მიწოდებდნენ.

ასე მგონია, რომ დედაჩემს განსაკუთრებულიად ეყუყარდი. მოქცევადაც იმისა, რომ საქმოდ სპარტული რეკიმიტ მზრდიდა; დარწმუნებული ვარ, ამის გარეშე იგი ტკივილს განიცდიდა. მისი შეგნებით, ფუფუნება კაცს აფუცებდა. დედა შვილებს გვაძულვებდა, ცეცხლი თითონ აგვქნოთ, როცა ციოდა, ლოგინი თითვე აგველაგებია. არც გადამტყუებულ თბილად გვაცემვდა, მაგრამ როდესაც ავად გახდებოდი, აშკარად ეტყობოდა, რომ ძლიერ ღელავდა. იგი ძლიერ ზრუნავდა, რომ ჩვენს ბუნებაში მორალი და სხვა დიდებითი თვისებები მტკიცედ ჩაენერგა. ყოველთვის, როდესაც ჩვენ ხეობრივად უარყოფით რამეს ჩავიდენოდი, ბევრად უფრო მკაცრად ვისჯებოდი, ვიდრე სხვა ცელქობისათვის, თუნდაც ჩვენს ცელქობას დიდი ზარალი მოჰყოლოდა, როგორც, მაგალითად, ძვირფასი ლანჩაკის დამტყუება ან დიდი სარკის გატეხვა სალონში და სხვა ასეთი რამ. სასჯელი უმეტეს შემთხვევაში ფიზიკური კი არა, მორალური იყო, როგორც, მაგალითად, სიტყვები: "მომშორდი, აღარ მიცეპხარ", რასაც მოყვებოდა მისი საქციელით თითქმის დამტკიცება იმისა, რომ მართლა ვძულდით და მასსოვს, რომ ეს ჩვენზე საშინლად მოქმედებდა. მე ვამჯობინებდი გავუწყებლე, ვიდრე დედის სიყვარული დამკლებოდა. მაშინ მე ჯერ კიდევ საქმოდ ბავშვი ვიყავ, რომ მიმხვდარიყავი დედაჩემის საქციელის ხელოვნურობას. ამიტომ იყო, რომ ვცდილობდი ჩემი კარგი საქციელით დედის სიყვარული კვლავ მომეპოვებინა. ასე ადრე შობილების მიტოვებამ ნება არ მომცა ყოველი სიკეთე, რაც მათ ჩემთვის გაიღეს, მათთვის ოდნავ მაინც შეზღო.

დედაჩემი ქალთა საშინასტრო სკოლაში გაიზარდა. იქ მას იმავე საგნებს ასწავლიდნენ, რაც, ალბათ XVIII საუკუნის სკოლების პროგრამას წარმოადგენდა. ე.ი. წერა-კითხვა, ზოგჯერ კალიგრაფია, საღმრთო სჯული, გალობანი, ჭრა-კერვა, სხვა საოჯახო საქმე და ლიტერატურა.

ასეთი აღზრდის ქალი მოხვდა ოჯახში, სადაც დიასახლისისათვის რუსულის ცოდნა აუცილებლობას წარმოადგენდა, რადგან იმეითად გაივლიდა ძველ სენაკზე რუსის რომელიმე დიდი თუ პატარა მოხელე, რომ ჩვენს სახლში არ მოსულიყო. დედაჩემმა რუსულის სწავლა გადაწყვიტა, მაგრამ ამისათვის მას არც ერთ რუს მასწავლებელ ქალისადმი ან

მამაკაცისადმი არ მოუპარათეს. მან დაიწყო რუსული წიგნების კითხვა. ენის სასწავლად კი მას საკმარისად დიდი ნიჭი აღმოაჩნდა. სამი თუ ოთხი წლის შემდეგ რუსულში ისე გაიწავა, რომ იყო შემთხვევა, როცა რუსის მოხელე მკითხვეა დაუსვა, თქვენ, ალბათ, მოსკოვში მიიღეთ განათლებაო. და როდესაც დედა უპასუხებდა, მე არავითარი რუსული სკოლა არ გამივლია და სამეგრელოს არასოდეს გავცილებივარო, ყველა განცვიფრებული იყო. ახლა რომ საქმეს ვუფიქრდები, ეს მოვლენა ადვილი ასახსნელიც არის. დედაჩემმა თავისდაუნებურად და შეუცდომრად რუსული მწიგნობრული ენა შეისწავლა. მამასადამე მისი რუსული ჩვეულებრივი რუსული როდი იყო, არამედ ზომავდ მეტად ხელოვნური, ოფიციალური, ამბულეზული ტონისა, რაც იმას გულისხმობდა, რომ ასე მოლაპარაკე ადამიანი რაღაც განსაკუთრებულ მაღალ ფენას უნდა ეკუთვნოდესო. მოხელეებს შთაბეჭდილება ექმნებოდათ, რომ ისინი მათზე უფრო მაღალი რანგის ქალბატონს ელაპარაკებოდნენ, რაც ცხადია, სიმართლე არ იყო.

თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ დედაჩემი სილამაზით, არისტოკრატიული თავდაპირით და რაღაც თავისთავში დარწმუნებით ისეთ ადამიანის შთაბეჭდილებას ტოვებდა, რომელიც ლოგიკურად შეუფერებელი იყო მის სოციალური მდგომარეობისათვისაც კი. მარტო მდიდარი კაცის მეუღლეობა მას ამ იერს ვერ მიანიჭებდა. დედაჩემმა შემთხვევით ისარგებლა და მე გერმანული ენა სკოლის ასაკამდე ბევრად ადრე ვისწავლე. ეს შემთხვევამ მოიტანა. მამაჩემს შეუძენია ამერიკული ტიპის სამეურნეო მანქანები, რომელნიც უმეტესად სიმინდის მეურნეობისათვის იყენებენ განკუთვნილი. სახნისები, სათესი მანქანა, სიმინდის სამარგლავე მანქანა, ტაროების გამოფენის, ჩალის დასაკეცი მანქანები და სხვა ამგვარები. ამ მანქანების ათვისებისათვის მან, არ ვიცი საიდან, ჩამოიყვანა ერთი გერმანელი მექანიკოსი, სახელად ოტტო. ცოლს ელისაბედი ერქვა. ის ქალი გახდა ჩემი გადია. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მე დედის ძუძუ არ მიწოვია, არც სხვა ძიძა მყოლია. დედამ მამაჩემს აყიღვინა ჯოგიდან გამოყვანილი ძროხა, რომ მის ჯანმრთელობაში დარწმუნებული ყოფილიყო და ის იყო ჩემი "ძიძა" გერმანელ ქალისაგან მე გერმანული სწრაფად შევითვისე და შესაძლებელია, გერმანულს უფრო ადვილად ვლაპარაკობდი, ვიდრე ქართულს. გერმანელი ცოლქმარი ჩვენთან თითქმის ომის დაწყებამდე დარჩნენ. მათი წასვლის შემდეგ ეს ენა თითქმის დამავიწყდა, მაგრამ ამ ენასთან ახალი კონტაქტისთანავე ისევ აღმიდგა მქსიერებაში. ჩემმა ძმამ ამ შემთხვევით ვერ ისარგებლა, რადგან იგი ჩემზე სამწლიანხვედრით უმცროსი იყო.

სკოლაში კარგ მოწაფედ ვითვლებოდი და ეს არც ისე გასაკვირია, რადგან ჩემს ამხანაგებთან შედარებით უფრო მეადვილებოდა ასეთი სახელის დამსახურება, რადგან ეს ჩემი პატარა ამხანაგები უსათუოდ კულტურულად უფრო დაბალ დონეზე მდგომ გარემოში იზრდებოდნენ, ვიდრე მე. თუ ჩემი ამხანაგები, ალბათ, იშვიათი გამოკლებით, მხოლოდ თავიანთი სახელმძღვანელოების კითხვით კმაყოფილდებოდნენ, ჩვენს სახლში ნამდვილი ბიბლიოთეკა იყო ჩემს განკარგულებაში. საკმარისია ვთქვა, რომ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ გამოცემული ყოველი წიგნი უკლებლივ გვქონდა ჩვენს ბიბლიოთეკაში. იყო, რა თქმა უნდა, სხვა წიგნებიც. მე მათ რაიმე ხელმძღვანელობის გარეშე განურჩევლად ვკითხულობდი ხოლმე. მასხოვს, რომ წიგნებს, რომელთაც ვერ ვიკავდით, გვერდზე გადავებდით ხოლმე. შეიძლება ითქვას, რომ ჩემთვის ეს ბუნებრივ შერჩევას

წარმოადგენდა. მრავალ წაითხულ წიგნთან ზეერის ხელმოწერად წაითხვა მომხსნა ზეერად უფრო გვიან, მაგრამ მე მასხივს, რომ ვერგაგეპულის ხელახლად წაითხვის დროს ისინი ჩემთვის, თითქმის დავიწყებულნი, ძველი ნაცნობები იყვნენ და, მე მგონია, რომ ასეა, ამ წიგნების ხელახლა წაითხვა მიაღწილდებოდა და მათი შინაარსი ჩემს თავში უფრო ღრმად და ადვილად ლაგდებოდა. ამასთან დაკავშირებით ერთი ეპიზოდი მინდა მოვიგონო: გალობის მასწავლებელი გიორგი ზოკერია რაღაც სიმღერას გვასწავლიდა. ჯერ მისი ტექსტის გაგებაში გვეშველოდა. სიმღერაში ერთი ასეთი სტრიქონი იყო: "პაპა მყავდა მეომარი, ლხინი იყო მისთვის ომი" ზოკერიამგადმოხსნა და მკითხა, ქავთარაძე, როგორ გესმის შენ ეს სიტყვები?! მათი მნიშვნელობა მშვენიერად გავიგე, მაგრამ მათი ორაზროვნებაც უმაღლესად შეამჩნია მაშინდელი ჩემი ასაკისათვის შეუფერებლად უფრო მაღლა მდგომმა მკითხველის გონებაში. მე ვუთხარი, ლოთი ყოფილა, ბატონო, ის პაპა-მეთქი. ზოკერიამ მე გამაშვალავი თვალეზით თვალეზში შემომხსნა: ქავთარაძე, შენი გონება მახვილური ხუმრობა მოსაწონია, მაგრამ შენ რომ შენსავე ხუმრობაზე ღიმილი არ მოგდის და თვალეზში ისე მიყურებ, თითქმის არც ხუმრობო, თუ ამით ჩემს გასულელებას აპირებ, ეს სრულეზით აღარ არის მოსაწონიო. მაშინ მეც ვიკადრე გაღიმება და თავი ჩავლუნე.

ამგვარი რამ ზეერად უფრო მაღალ დონეზე ერთხელაც გავიმეორე, მაგრამ ამჯერად ჩემი მასწავლებელი, საუბედუროდ, ხუმრობას ვერც კი მიმიხვდა. ეს იყო გიმნაზიის დამამთავრებელ კლასში. ქართულს გვასწავლიდა ახლად გაკრეჭილი მღვდელი გამზარდა. ეს პატიოსანი კაცი უსაქმოდ და ულუკმაპუროდ დარჩა, მასწავლებლობის გარდა სხვა რა დარჩენოდა. ქართულის მასწავლებლობა უკისრია. ეს იყო სკოლების პროგრამის არე-დარევის, ყოვლად შეუფერებელი მასწავლებლების და სასკოლო დონის დაცემის ხანა. გამზარდიან კლასშივე დასაწყრი თემა მოგვცა, "თორნიკე ერისთავის" შინაარსი დაწერეთ თქვენი სიტყვებითო. მე ავიღე კალამი და „თორნიკე ერისთავი“, რომელიც თითქმის მთლიანად ზეპირად ვიცოდი, სხვა რითმებითა და სხვა სტილით ახალ პოემად დავწერე, მაგრამ სტრიქონები ერთიმეორეზედ იყო გადაბმული, მამასადამე მას ლექსის ვარევენული ფორმა აღარ ჰქონდა. გამზარდიან შემდეგ გაცეითლზე რვეულები დაგვირიგა და ჩემი რვეული ყოველგვარი შესწორების გარეშე დამაკმაყოფილებელი ნიშნით დამიბრუნა. ახლაც არ ვიცი, შეამჩნია თუ არა მან ნაწერის არანორმალური სახე. მას შემდეგ რამდენჯერმე მომგონებია ეს ეპიზოდი და ყოველთვის გამიკიცხია ჩემი უადგილო ხუმრობის სისასტიკე. ასეთი რამ მხოლოდ ახალგაზრდამ შეიძლება ჩაიდინოს. გამზარდიანს რა ზრალი იყო, რომ მას თავისი ხელობის ასრულება აუკრძალეს და ცოლ-შვილის გამოსაყვებად იძულებული იყო იმ ხელობისათვის მიემართა, რომლისთვისაც ის სრულეზითაც არ იყო მომზადებული. კიდევ ერთ სხვა შემთხვევას მოვიგონებ იმავე დროიდან:

მაშინ შემოღებული იყო ახალი საგანი - საბჭოთა აღმშენებლობა. მასწავლებლად გყავდა ძლიერ ახალგაზრდა, სრულეზით უსწავლელი კომუნისტი, გვარი არ მაგონდება. თავის ლექციებში ეს ჩვენი ლექტორი წარამარა იმეორებდა სიტყვას "ბურჟუაზია". ჩემ გვერდით მჯდომმა კვატაშა ზოჭოლაყამ მას კითხვა დაუსვა: ამხანაგო მასწავლებლო (ასეთ მიმართვას გვაიძულებდნენ ჩვენ), აგვიხსენით, რას ნიშნავს სიტყვა "ბურჟუაზია"? ლექტორი შეცბუნდა, თან ფითრდებოდა, თან წითლდებოდა. ბოლოს რაღაც სვეცნის და

სინანულით ძლივს წაილულელა ძე ჯერი მეგრული კილოთი: რაზე მეკითხებით ამას, თქვენ ხომ იცით, რომ გლახა სიტყვაა, მტეი მე რა უნდა აგიხსნათო?! ასეთ მასწავლებლის გვერდით, შესანიშნავი მასწავლებლებიც გვყავდა.

სკოლის მოგონებამ ფოთში გადამხატუნა. ისევ სენაკს დავუბრუნდეთ.

მაგონდება ერთი ეპიზოდი რევოლუციის პირველი თვეებისა ჩვენს სოფელში. დიდი მიტინგი იყო. ჩამოსული იყო დედაჩემის შორეული ნათესავი სალაყაია. იგი მენშევიკი იყო, ევროპაში ნამყოფი, იქნებ კიდევაც ნასწავლი. მისი საუბრის თემა აღნიშნულ მიტინგზე ქალთა საკითხს შეეხებოდა. მან ილაპარაკა ქალთა ემანსიპაციაზე და, ცხადია უმთავრესად ქალებს მიმართავდა. მოუწოდებდა, თავიანთი უფლებები დაეცვათ, რომ მამაკაცთა მონობისაგან განთავისუფლებულიყვნენ. ამ რამდენიმე სიტყვით უნდა მოეჭრა მისი საუბრის შინაარსი. კიდევაც რომ ვცადო, მისი აღდგენა არ შემძლია, მაგრამ უნდა ვილაპარაკო ოპონენტზე, რომელიც ამ გასათავისუფლებელ ქალთა შორის აღმოუჩნდა. ეს იყო ლაერენტი ბესელიას ცოლი. ქალწულობაში ქავთარაძე. მიტინგის ტრიბუნად გამოყენებული იყო ბულვარის ეზოში მდგარი, უკვე ნახსენები ზანკის შენობის აივანი. ამ აივანზედ ავიდა ბესელიას ცოლი და აივანის მთელ სიგრძეზედ ჩქარი სიარულით თავისი საოპონენტო სიტყვა დაიწყო. იგი მეგრულად ლაპარაკობდა: ვინ დაგავალათ, ზატონო, ჩვენი განთავისუფლება, ვინ შემოგრივალათ, რომ მონობაში ვართო, რაც ჩვენი საქმეა, იმაში ჩვენი ქმრები არ ერევიანო. რაც ჩვენი ქმრის საქმეა, იმაში ხომ არ გსურთ ჩვენ ჩავერიოთო? ჩვენ არავის მონები არა ვართ, არავის საქმე არ არის, თუ რა დამოკიდებულებაში ვართ ჩვენს ქმრებთანო. ამ ლაპარაკის დროს მან მანდილი მოიხადა და მას დროშასავით ჰაერში აფრიალებდა. მის სიტყვებს მსმენელთა ამკარა მხარის დამჭერი შეძახილები სდევდა თან. ის ისე გათამამდა, რომ სალაყაიას უთხრა, თქვენ იქნებ იმას აპირებთ, რომ ზომა დაგვიდგინოთ, თუ ჩვენ ქმრებს რამდენად გავუმალოთ ფეხებიო. ამას საშინელი ხარხარი მოჰყვა და შერცხვენილი პროპაგანდისტი ტრიბუნიდან ჩამოვიდა. იმ საღამოს ეს ქალების დამცველი ჩვენს სახლში ვაჟმშობდა და მას არც სუფრასთან მოჰკლებია დამცინავი ხუმრობა, მაგრამ მხოლოდ მამაკაცებისა, რადგან რამდენად ვიცო, იმ სუფრასთან მსხლმ მანდილოსთავან არც ერთი იმ მიტინგს არც დასწრებია. ამ სალაყაიამ, რომელიც ფრიალ თავმდაბალი, მორცხვი და პატიოსანი კაცი იყო, საფრანგეთის ოკუპაციის ხანებში გაურკვეველი მიზეზით თავი მოიკლა.

პირველი ბავშვური სიყვარული

ეს ამბავი მოხდა, როდესაც მე პირველდაწყებითი სკოლის დამთავრების შემდეგ უმაღლესდაწყებითი სასწავლებლის პირველ კლასში ვსწავლობდი. კლასში გოგონები და ვაჟები ერთად ვისხედით, მაგრამ გაყოფილ ჯგუფად. ჩემს კლასში სწავლობდა ჩემი ტოლი გოგონა თამარ დადიანი. იგი ნოქალაქეველი იყო. არც კი ვიცო, სენაკში ვის ოჯახში ცხოვრობდა. აღარ მახსოვს, როგორ მოხდა, რომ ჩვენ ორნი თანაკლასელებმა რაღაცევიარად

განგაცალკევებს და ჩვენს შესახებ, ვითომ ჩვენდა არაგასაგონად, ლაპარაკობდნენ ხოლმე. ყოველ შემთხვევაში, სხვა არაფერი აღრინდელი არ მახსოვს ამ საქმის გამო. იქნებ ჩვენ გვანსხვავებდნენ როგორც უფრო მაღალი წრის ბავშვებს. გაკეთილზე "კაკო ყაჩაღის" სწავლას შეუდევით. ჩვენმა მასწავლებელმა მოისურვა ამ სწავლებისათვის საინტერესო და გასართობი სახე მიეცა. ამისათვის მე და თამარი ავეირჩია. ჩვენ უნდა ერთმანეთისათვის გვეთქვა კაკოსა და მორე ყაჩაღის მონოლოგები. როდესაც მივედით იმ ადგილამდე, სადაც კაკო ეკითხება მხედარს: "რა გნებაჲ შენა?" და მხედარი უპასუხებს: — "შენთან სიცოცხლე, შენთან სიკდილი, შენთან ყოფნა და შენთან დარჩენა". და მიიღებს პასუხს: "მომწონს ეგ სიტყვა, შენც მომეწონე და ამისთვისაც გენდობი შენა!"... კლასში გაისმა თავშეკავებული ფხუკუნის მსგავსი სიცილი. ბავშვებმა უკვე დააქანონეს ჩვენი "შეყვარებულობა". ჩვენ ორს ამის შესახებ ერთმანეთთან სიტყვაც არ ამოგვიღია, მაგრამ ამ მოვლენამ, როგორც ეს ხშირად ხდება ბავშვთა შორის, ორივეს ამოუშლელი კვალი დაგვიტოვა. ასე გაგრძელდა, რამდენიმე ხანი. ჩვენ შემთხვევაც არ მოგვცემია, რომ ერთმანეთისათვის ერთი სიტყვა, თუნდაც არაფრისმთქმელი, გვეთქვა. ამას მოჰყვა, რომ თამარი მოულოდნელად აუად კაბდა. რამდენიმე დღის შემდეგ მისი გარდაცვალების ამბავი მოვიდა. როცა ეს მასწავლებელმა შეგვაცნობინა, მთელმა კლასმა ჩემს კენ გამოიხედა. მე მაშინ ვიგრძენი, რომ ამ გამომხედვას რაღაც აზრი და საფუძველი ჰქონდა. გადაწყდა, რომ მის დასაფლავებას მთელი კლასი დაესწრებოდა. დანიშნულ დღეს კლასის დამრიგებლის მეთაურობით მთელი კლასი ნოქალაქევის გზას დაადგა. რვა კოლომეტრი გვქონდა საელი. მგონი, ნაშუადღევ იქნებოდა, როდესაც იქ მივალწით. როდესაც დადიანების ჭიშკარს მივაღვეით, ეზოში აუარებელი ხალხი იყო. ვიღაც მაღალი ჭადარაწვევრიანი ჩინოსანი მოგვეგება. გარშემო რაღაც ბრძანებები ვასცა, რამდენიმე წუთით სახლის დარბაზში შევიდა და, იქიდან დაბრუნებული, წინ წავვიძღვა და ოდის დიდ დარბაზში შევყევანა. ყველაფერი ეს ხდებოდა ხის ტოტზე ჩამოკიდებული ზარის რეკვის აკომპანიმენტით. ეზოში მყოფთა დამწუხრებული სახეები და, საერთოდ, რაღაცნაირი უჩვეულო ატმოსფერო ჩვენც გადაგვედო. ასე წინასწარ ვალეანზუზულნი შევედით დარბაზში. თეთრ კუბოში თეთრი ვარდებით დაფარული პატარა ანგელოზი იწვა. ჭადარა მაღალმა კაცმა კუბოს სამ მხარეზედ გავეანაწილა და მეოთხე მხარეს იატაკზე მსხდომ თმაგამლილ შოსან ქალებს ხელით ნიშანი მისცა. დაიწყო სამეგრელოსთვის ცნობილი მიცვალებულის გამოტირების ცერემონია. ქალებმა მოთქმა დაიწყეს, რასაც მეგრულად "თოლუა" ანუ "თვალუა" ქვია. ერთი მათგანი მოთქმის წამყვანი იყო. იგი საამისოდ მწუხარე ჰანგზე ნახევრად სიმღერით მიცვალებულს ესაუბრებოდა. იგი გრძელ ფრაზებს წარმოთქვამდა. მე იმდენად შეპყრობილი ვიყავ ამ სანახაობით, რომ ყოველივეს დამახსოვრების უნარი საიდან მექნებოდა, მაგრამ ზოგი რამ მაინც შემიძლია მოვიგონო. მტირალი ქალი თამარს ეუბნებოდა: ჩემო ანგელოზო, ნუთუ ვერ ხედავ, რომ შენს სანახაუდ მოსული შენი მეგობრები გარს გახვევიაო. როგორო გეკადრება, რომ სიტყვას არ იღებო?! მეერ თითქმის გონს მოვიდაო ქალი, და ისეთი რამ გაიგო, რაც ადრე არ იცოდაო, მიცვალებულს ეუბნება: როგორო, არ შევიძლია?! მამ შენ მართლა გარდაიცვალე?! მამ მართლა შავი დღე გაუთენდა შენს უბედურ მშობლებს?! ვაჟა, ვაჟაიო!!! და მთელი ქალთა

დასი ამ ვაგის ძახილს შეუერთდა. ზოგმა თავში ცემა დაიწყო, ზოგი ლოყას იკაწრავდა. ხოლო მოთქმა თანდათან ძლიერდებოდა. მთელი ჩვენი კლასი, როგორც ერთი კაცი, ამ მოთქმას შეუერთდა. ისე ავღრიალდით, რომ პროფესიულ მოზარეებსაც კი ვვკობნიდით. ასეთი კოლექტიური შეპრობილება ორ თუ სამ წუთს გაგრძელდა. მეტი არც შეიძლება, რომ გავრძელებულიყო. სხვაგვარად რამდენიმე ბავშვს, და მათ შორის მეც, გული წაუვიდოდა. ჭაღარა კაცმა კიდევ რაღაც ანიშნა ქალებს. მოთქმა დაუყოვნებლივ შეწყდა, ხოლო ჩვენ მოტირალთა მსგავსად ერთბაშად შეჩერება ვერ შევძელით. ჩვენი მოთქმა ჯერ ხმამაღალ სლოგანზე გადავიდა, შემდეგ გახშირებულ სუნთქვაზე, ბოლოს ჩვენც მოვახერხეთ გაჩუმება. ჭაღარა კაცი მოგვიასლოვდა, გვანიშნა, წამომეყვითო, და დარბაზიდან გაგვიყვანა. მაშინ ყოველივე ამისი ანალიტიკური თვალთ დანახვა, ცხადია, მე არ შემეძლო, მაგრამ საამისო გონება და სიმწიფეც რომ მქონებოდა, იმ ღრმა მწუხარებით და აღელვებით მოცულს ყოველივე მომხდარის გონების თვალთ დანახვა, ცხადია, არ შემეძლებოდა. ახლა, როდესაც ამ დიდებულ სცენას ვიგონებ, სრულიად სერიოზულად ვამბობ, რომ ეს იყო პროფესიონალთა მიერ საქვეყნოდ ცნობილ, რომელიმე თეატრის სცენაზე დადგმული ტრაგედიის ერთი სურათი და ის ჭაღარა კაცი მე მესახება ვით რომელიმე დიდი თეატრის სახელოვანი რეჟისორი. იქნება ამგვარი სცენების გამოყენება ქართულმა კინომ სცადა კიდევაც, მაგრამ ჩემ მიერ იმ დღეს ხილული ზუნებრივი სპექტაკლის სიძლიერის მიღწევა, ვეჭვობ, რომ ვინმეს შეძლებოდა.

დარბაზიდან გამოსული ბავშვები ერთად შეგვეყარეს და სადილის საჰმელად უნდა წავეყვანეთ. იმათ წასვლამდე ვილაც ახალგაზრდა ქალმა ხელი წამავლო და მითხრა, თამარის დედას შენი ნახვა უნდაო. ჯერ ერთ ჩვეულებრივ ოთახში შევედით. იქედან შავებით შემოსილი ქალი გამოვიდა და სრულებით ზნელ ოთახში შემიყვანა. იქ სავარძელში ჩემთვის ხანში შესული მამაკაცი იჯდა — თამარის მამა. ქალმა ამ კაცთან მიმიყვანა და უთხრა, ეს არის ჩვენი თამარის მეგობარი, ერისტო ქაფთარაძის შვილი. მამაკაცმა თავზე ხელი გადამისვა, შუბლზე მაკოცა, ერთი სიტყვა არ უთქვამს. ქალმა იმავე ოთახის სხვა კუთხესთან მიმიყვანა, გვერდით მომისვა და მოფერება დამიწყო. მეონი, მითხრა: ჩემი თამარი აღარა მყავს, მის ნაცვლად შენ მოგეფერები, ისე მიიღე, თითქოს თამარი გეფერებოდესო. მე მივხვდი, რომ ჩვენი, ჩემი და თამარის დამოკიდებულება მისთვის ცნობილი იყო. მითხრა, თამარს ვარდები უყვარდა, ახლა ვილა მოუვლის მის ვარდებსო. მე დაუფიქრებლად და გულუბრყვილოდ ვუპასუხე: მე მოვალ ხოლმე, ვარდებს მოვრწყავ-მეთქი. ქალმა მწუხარედ ამოიოხრა, ეპ, შვილო! შენ შენი საქმე გექნება, უნდა გაიზარდო, იმ სიმორიდან შენ როგორ ივლი, ან თამარს რით უშველიო. გარეთ გამიყვანა, კიდევ მაკოცა და მითხრა, წადი შენს ამხანაგებთან, სახლში რომ დაბრუნდები, დედაშენს ჩემს მავიჯრად მოკითხვა უთხარიო. სადილის შემდეგ მასწავლებელმა ეზოში გამოგვიყვანა, შეამოწმა, რომ არაფინ აკლდა, და სენაკის გზას გავუდექით. უკვე მზე ჩადიოდა. ბავშვებმა, ისე როგორც მე, თითქოს ყველაფერი დაგვაფიწყდაო, ჯერ მორიდებულად და შემდეგ უფრო ხმამაღლა ხალხური მყვირალა სიმღერა დავიწყეთ გზად მიმავლებმა. შუაგზა გავლილი გვექნებოდა, როდესაც

ჭალადიდიდან სამუშაოდან დაბრუნებულმა ურმეშმა გზა დაგვიტომა. ერთმა მეურმემ მასწავლებელსა ჰკითხა, ვისი ქორწილი იყო, საიდან მოგყავით ეს ბავშვები? ივანე დადიანმა გაათხოვა თავისი ქალიშვილი, უბასუხა მასწავლებელმა. ივანეს ამხელა ქალიშვილი როდი ჰყავდაო, იკითხა მეურმემ. მასწავლებელმა რაღაც შეცვლილი კილოთი უბასუხა: ის ბავშვი ისეთმა ვინმემ წაიყვანა, რომელიც ასაკს არ არჩევს. ვერ გავიგე, რას მეუბნებიო, უთხრა მეურმემ. ღმერთმა წაიყვანაო, უბასუხა მასწავლებელმა. ვაი, ვაიო! წამოიხსრა მეურმემ. რა შავი დღე გათენილა ივანე დადიანსაო. ამ შემთხვევამ ჩვენ რეალობაში დაევარუნა. კარგა ხანს წუმად მივდიოდით, მაგრამ შემდეგ ბუნებამ თავისი ვაიტანა, კვლავ სიძღვრის გუნებაზე დაედექით და როდესაც სენაკში შევდიოდით ისეთი ყოვინითა და ხალისით გავკოდიო, კაცი იფიქრებდა, გამარჯვებული ჯარი ომიდან ბრუნდებო. სენაკიდან ნოსირელები ნოსირში წავიდნენ, ეკის მცხოვრები გორაკისაკენ მიმავალ გზას დაადგნენ, შუფელები კი ორიოდ კილომეტრით მდებარე შუფისაკენ წავიდნენ. მეც ჩემს სახლში დავბრუნდი... დავბრუნდი ვინმე დაქვრივებული კაცის გრძნობებით...

ბავშვობა სენაკში

მე უკვე ისეთ ასაკს ვიყავ მიღწეული, როდესაც ნება დართული მქონდა, დროადრო ვენახში შევსულიყავ და თოფის გასროლით მაშვები დამეფრთხო. ერთ ასეთ „ნადირობის“ წინ, მაღლა ტოტებში მჯდომი მაშვი შევნიშნე. ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც თოფს მარტო საფრთხობელად კი არა, არამედ სანადიროდ ვიყენებდი. მაშვი ხიდან ჩამოვარდა. გასარებულმა მივირბინე. შორიდანვე გზედავდი, რომ მაშვი ადვილზე იჯდა და არ იძვროდა. ახლო მისულმა დავინახე, რომ მას ორივე თვალი სისხლით ჰქონდასაყვე და მივხვდი, თუ რატომ არ იძვროდა იგი. ამ ამბავმა ჩემზე საშინელი შთაბეჭდილება მოახდინა. ვთვლიდი, რომ საშიზლარი რამ ჩავიდინე. ბრმა ჩიტე შემებრაღა და რომ ორივესათვის, ჩემთვის და ჩიტისათვის ტკივილი გამეპრო, ბრმა ჩიტს მეორე ტყევა დაეახალე. მას შემდეგ მე ჩიტისთვის თოფი არ მისროლია. ასე დაიწყო და დამთავრდა ჩემი ნადირობის ამბავი.

წინა ფურცლებში მე მოვიხსენიე ჩემი ცხენოსნობის დასაწყისის ორი ეპიზოდი: ჯერ ვირზე და შემდეგ მანსვეტოვის ცხენზე შეჯდომა. მას შემდეგ კიდევ მქონდა ცხენზე ჯდომის ჩვეულებრივი ეპიზოდები, მაგრამ აქ უფრო რთული ამბავი უნდა გავიხსენო. ერთცხენიან ეტლში გასაბმელ ჭაკს, თაფლას, ხომ მუდამ ორი კვიცი სდევდა თან. უფროსი, ლამაზა, ორ წელზედ მეტისა იყო. ეს ცხენები მე მშვენიერად მცნობდნენ და თუ დედას ყოველგვარი სიძნელის გარეშე ვიჭერდი ხოლმე, კვიცები მერიდებოდნენ. მე კი განვიზრახე ორწლანაბერნიან ლამაზას გასდევნა მეცადა. ერთ სიცხიან დღეს, როდესაც ცხენები ცარიელ გომურს შეეზიზნენ მცსუნვარე მზისაგან თავის დასაფარავად, მე ვისარგებლე, გომურში შევედი და შესასვლელი კარები გადავკეტე. თაფლა თავისი შვილებით ერთ კუთხეში იყო ატეხული. მე მათ მივუახლოვდი, ბაგის კიდზე ავედი, თაფლა ჩემსკენ მოვიზიდე და ზედ

შევეჯექი. ცხენი მშვიდად იდგა. შემდეგ ლამაზას გადაწვედი და მოფერება დაუწყო. არც ის იძვროდა. ალბათ იცოდა, რომ გასაქცევი გზაც არ ჰქონდა. ამან მე გაამთამამა და ლამაზასთვის მოულოდნელად მის ზურგზე გადავეჯექი. კვიცი საშინლად დაფუთდა. ყალბულად შედგა და არ ვიცო, როგორ მოხდა, ერთი წუთის შემდეგ მიწაზედ ვვდე, ხოლო ის პირაღმა ბაგაში ჩავარდა, შიგ ვაიჭვდა. ცხენი წამოდგომას ლამობდა, მაგრამ ვიდრე თავისი გაზრდილობით ბაგის კილის დამჭერი პალო არ მოანგრია, ფეხზედ ვერ წამოდგა. მე ცხენის გახედნის ცდას თავი დაეხრებე, ზოსლოს კარები ვაგულე და გარეთ გამოვედი. როცა ცხენებიც გარეთ გამოვიდნენ, შევამჩნიე, რომ ლამაზა ოდნავ კოჭლობდა. მე ეს არ გამიმხელია, მისი კოჭლობა არც არავის შეუმჩნევია, და როდესაც სრულიად მორჩა, მეც გული დამიმშვიდდა, მაგრამ ეს ამბავი არავისთვის არ გამიმხელია. უფრო გვიან, უფრო მშვიდ პირობებში მე მოვახერხე მისთვის ლაგმის ასხმა და რამდენიმეჯერ შეჯდომაც კი. ლამაზა ამას მიეჩვია, მაგრამ სხვების მიმართ იგი ჯერ კიდევ გაუხედნავი ცხენი იყო.

ცხენებთან ჩემი დამოკიდებულების ამის მოყოლა მსურს, რამდენიმე წლის შემდეგ მომხდარი ამის თხრობით დაეასრულო. ამ დროს მე უკვე ფოთის გიმნაზიაში ვსწავლობდი. სენაკის მამული ჩამორთმეული გვექონდა. ამ სამი ცხენის გაპარება მოვახერხეთ და ისინი ჭალადილში ერთ ჩვენ მოყვარესთან იყვნენ შეხიზნული. მას ამ ცხენების დაუსრულებლად შენახვა არ შეეძლო და ისინი ფოთში ჩამოგვიყვანა. ჩემმა მასპინძელმა, ალექსანდრე ხოშტარიამ, მას ჩემი ბიძაშვილი კატო ჰყავდა მეუღლედ, გადაწყვიტა ცხენები პალიასტომის ტბაზე მდებარე კუნძულზედ გადაეყვანა. როდესაც ცხენები ტბის ნაპირას მივიყვანეთ, იქ, საიდანაც პალიასტომიდან გამდინარე კაპარჭინა იწყება, ადგილზე, რომელსაც ფოთელები პარკს უწოდებენ, ნავი ნაპირს მოვაყენეთ. მე ლამაზას ძველებურად მოვეფერე, კისერზედ მოზმული თოკით საცხვირე ვაფუკეთე. შევეჯექი და რამდენიმე მეტრი ვაგატარ-გამოვატარე. სხვებთან ერთად ჩემზედ წლინახევრით უფროსი ტოგო ხოშტარიაც იყო. მანაც ცხენზე შეჯდომა მოინდომა. მე ვუთხარი — ტოგო, ეგ ცხენი გაუხედნავია, შენ არ შეგისვამსო. მან დამცინავად მიპასუხა, შენ თუ შეგისვა, მე არ შემოძლიაო? არ ვაწყენინე და ვუთხარი, მე გაფრთხილებ, და როგორც გინდა, ისე მოიქეცი-მეთქი. ტოგომ ცხენი ერთ გადაჭრილ ხის ძირთან მიიყვანა და საკმაოდ ადვილად ზედ მოექცა. ვფიქრობ, რომ ლამაზას მე ვგვანე. და როდესაც მისგან მოშორებით დამინახა, შეხტა, შემოხტა და ჩემმა ტოგომ მიწაზე ძღენკა მოადინა. შერცხვენილი ტოგო წამოდგა და მე ვუთხარი, ტოგო, ხომ გაგაფრთხილე, ეგ და მე ერთად გაზრდილები ვართ და შენთვის სასიარცხო არაფერია, რომ ცხენმა გადმოგაგდო მეთქი. ამის შემდეგ თოკი მხოლოდ დედას შევაბით. ჩვენ ორი თუ სამი კაცი ნავში ჩავსვდით და დედა ცხენი წყალში შემოგვყვია. კვიციებიც დედას წამოჰყვნენ. მდინარის სიფართოე იმ ადგილას ალბათ 30-ოდე მეტრი იქნებოდა, მაგრამ შუა დინებაში იგი საკმაოდ ღრმა იყო. ცხენებს ცურვა დასჭირდათ. უმცროსს გაუჭირდა და ხვინვინით დედას შესჩვილა. დედა შეიღოს გვერდით ამოუდგა და თითქო ხელი მოხვიაო, შეილი ნაპირზედ გაიყვანა. ამის შემდეგ მეორე მსოფლიო ომამდე, მეონი, მე ცხენზე არ შევემჯდარე, მაგრამ ამ ამბების თხრობა შემდეგისათვის უნდა გადავლო.

სენაკში ჩემი დაბადებიდან საბოლოოდ იქ ყოფნას მოწყვეტამდე ჩემს სახლში არავინ გარდაცვლილა, გარდა ბიძაჩემი ლევანისა. ეს ამბავი ჩემი ბავშვობის იმ დროს ეკუთვნის, სადამდისაც ჩემი მესხიერება სწვდება. მე ვიქნებოდი, მგონი, სამიოდე წლისა. ბიძაჩემს მე "ბაბუას" ვეძახდი. იგი დედაჩემს შვილოს ეძახდა. მას სიბერეზე ბევრად ადრე გულის დაავადება შეეყარა. გარდაცვალებამდე დაახლოებით 10 წლით ადრე უკვე ვოვორებიან სავარძლით მოძრაობდა ხოლმე. მე ჩვევად მქონია, სადაც მას მოიყვანდნენ, მისთვის პატარა, სულ დაბალი სკამი მიმეტანა ფეხების შესადგმელად. ამ სკამს მეგრულად "კველა" ჰქვია. ერთ დღეს დავინახე, რომ მის ოთახში და შესასვლელ კარებთან უცნობი ხალხის სიმრავლე იყო. მე კველა მოვიტანე და ბაბუას ლოგინს მივიუხსლოდი, რომ ბაბუასთვის სკამი მიმიწოდებინა. ვიღაც უცნობმა მითხრა — შვილო, ბაბუას კველა აღარ სჭირდებაო. მხოლოდ ეს მახსოვს მე იმ დროიდან. ასე რომ მთელი ჩემი ბავშვობის სენაკთან დაკავშირებული ამბები რაიმე გლოვის ან მწუხარების გარეშე ხდებოდა. სამაგიეროდ უსტუმრო დღე, მგონი, არც არსებობდა. უკვე ნახსენები ჩიჩუას ქორწილის გარდა კიდევ ორი ქორწილი მახსოვს. ერთი მათგანი ბიძია ჯაკუს ქორწილი იყო. იგი მაშინ ფოთში ცხოვრობდა. მან შეირთო ფოთის ქალაქისთვის ასული კატია ჭოჭუა. კათიას და მის ძმას პეტიას პეტერბურგში ჰქონდათ სწავლა მიღებული. ჯაკუმ თავისი საცოლე და მაყრიონი სპეციალური მატარებლით ჩამოიყვანა ფოთიდან. ეს არ იყო ქართული ტრადიციული ქორწილი. მას უფრო ევროპული და მოდერნული სახე ჰქონდა. თან ერთი უცნაურობაც ახლდა. ბიძაჩემმა ახალ სენაკში მდგარი რუსის სამხედრო ნაწილის სასულე ორკესტრიც ჩამოიყვანა. ახლაც ვერ გამიგია, რაში სჭირდა ეს. მახსოვს, რომ საქორწილო სუფრა სახლში იყო გაშლილი. ხალხი, ალბათ, მრავლად უნდა ყოფილიყო, რადგან სასადილო ოთახსა და დიდ სასტუმროს შორის ტიხარი მოხსნეს. ორკესტრი სახლის გარეთ, ერთ-ერთ კედლის ძირს განლაგდა. სხვა რამ ამ ქორწილის გარშემო ჩემს მესხიერებას არ შემოუწინებია.

მეორე ქორწილი, ბევრად უფრო უპრეტენზიო, ლევანისა და მარიას ქორწილი იყო. ლევანი ჩვენი ახლად აყვანილი მოჯამაგირე იყო, მარია კი ჩვენი სახლის მოახლე. მგონი, ერთ წელსაც არ გაველა მოჯამაგირის მოსვლიდან, რომ ერთ დღეს ისინი ორივენი გაქრნენ. როცა მათი გაქრობის მიზეზი გაიგეს, მარიამ თურმე მამაჩემის მისვლაზე ტირილი დაიწყო და პატიებას ითხოვდა. მრცხვენოდა, ჩემი გადაწყვეტილება გამემაღლაო. მამაჩემს უთქვამს, თუ ესურს, რომ გაპატიო, ორივენი უნდა დაბრუნდეთ, რომ ქორწილი გადაგხადოთო. ამ ქორწილში განსაკუთრებული რამ არ მომხდარა, გარდა იმისა, რომ მე პირველად ვიჯექი საქორწილო სუფრასთან და მოწმე ვიყავი იმ უბრალო და გულუბრყვილო მხარულებისა, როგორც ეს წვეულება ჩატარდა. ლევანი და მარიაც ჩვენგან კარგად დამორებული სოფლიდან იყვნენ. მათი ამბავი მას შემდეგ არაფერი შემიტყვია. დედა მიამბობდა, ჩვენ მარიას საჭირო მზითვები გაუბატანეთ, როგორც მას შეუფერებოდაო.

კიდევ სხვა ქორწილიც გადავიხადეთ. ეს იყო ჩვენი მოახლის, კესა დანელიას და გიგო დავითაიას ქორწილი. კესა ბანძელი იყო, დავითაია კი — სენაკელი. დავითაიამ არ ისურვა, რომ ქორწილი ჩვენ გადაგვეხადა, არამედ თავისივე სახლში მოაწყო. მე იმ ქორწილს არ დაესწარებივარ. დედაჩემი კი დაესწრო, რადგანეს თავის მოვალეობად ჩათვალა. კესასაც, ცხადია, მზითვები ჩვენ მივეცით. მას ერთი მოხუცი დედის გარდა არავინ ჰყავდა.

ერთი ქორწილიც გაიმართა ჩვენს სახლში. ეს იყო ქორწილი დედაჩემის სოფელელ, თელათელ ვინმე მაშავასი. პატარძალი იყო ჩვენს სახლში მოახლედ ნამყოფი პისტინია, ვვარი არ მახსოვს. პისტინია თითქმის შინაბურა იყო. შეუღლება დედამამმა მოახერხა, რადგან სასიძო მისი სოფელილია დარწმუნებული იყო, რომ მას ღირსეულ ქალს შერთავდნენ. პისტინია უპატრონო ქალი არ იყო. მას გლეხის პირობაზე კარგი ოჯახი ჰქონდა. მე და დედა ქორწილს დავესწარი. უკვე ბალლი აღარ ვიყავი. კარვად მახსოვს ის უთანხმოება, რომელიც ქორწილის თითქმის დასრულების შემდეგ მოხდა. საქმე შეესებოდა შეპირებული მზითვის მთლიანად ვერ შესრულებას, პისტინიას მამა შეპირებული ორი მოზერის მიცემას არ აპირებდა. სასიძო შეურაცხყოფილად გრძნობდა თითქოს თავს. იგი ამბობდა, თუ თავიდან ისე მოგვეწონეთ, რომ ასეთი მზითვები შემპირდით, ახლა რაღას მიწუნებთო. და თუ ასეა, მაშინ თქვენი ქალიშვილი თქვენვე გაყვდიო. მაშინ დამარცხებულმა პისტინიას მამამ ზოდიში მოიხადა და მოწმეთა წინაშე დაიფიცა, ევ მოზერები ჯერ არა მყავსო. მათ ყიდვას ვაპირებდი და შესაფერი ვერ ვიშოვე. სიძის დაწუნება რას მიქვია, გეფიცებით, პირობას ავასრულებო. ასეც მორიგდნენ და ჩვენი პისტინია შესაფერი მაყრულით წაიყვანეს თელათისაკენ.

კიდევ ერთი რამ უნდა მოვიგონო ჩემი უადრესი ბავშვობიდან. ეს არის ღიდი თოვლი სამეგრელოში. ეს მოხდა, მეონი, 1910 წელს. ამბობენ ორი არმანი თოვლი იდოო. მახსოვს ასეთი სურათი: ესადილობდით. ფანჯრებიდან არაფერი სჩანდა, რადგან სახურავის გადმოთოვლის შემდეგ ვარშემო სამმეტრიანი თოვლის კედელი იყო შემორტყმული. მახსოვს, რომ ვიღაცის ძაღლი ამ თოვლის გორიდან ჩვენს სუფრას გადმოჰყურებდა. სახლიდან სხვადასხვა მხრივ მიმართული ზილიკები თოვლის ორმეტრიან კედლებს შუა გადიოდა. ამ ზილიკზე ძაღლმა მიკინა. სისხლი არ გამომდენია, მაგრამ მშობლები და მთელი ოჯახი აღელდა. შიშობდნენ, ვითუ ძაღლი ცოფიანი იყო. გიორგიმ გადაწყვიტა, ახალ სენაკში ექიმთან წავეყვანეთ. ახლა მიკვრის და ვერ გამოვია, საიდან აღმოჩნდა ძველ სენაკში მარხილი. სანდრო თურქიას ცხენები მარხილში შემბულელები იდგნენ ჩვენი სახლის წინ. გზაში, შებუსა და ახალ სენაკს შორის, ერთ პატარა ხევში მარხილი გადავვიბრუნდა. ყველანი თოვლში გადავცვივდით. მე მსინჯავდნენ, ზომ არაფერი მოუვიდაო. ოთხი წლის ზიჰს თოვლში გორაობით რა უნდა მომსვლოდა! ახალ სენაკს ადვილად მივაღწიეთ და იქ ქალაქის ციხის კედელში ჩადგმულ უხარმაზარ რკინის კარებთან გაეჩერდით. ეს იმიტომ, რომ რაღაც ჩემთვის უცნობ მიზეზით ექიმი დატუსაღებული იყო. რკინის კარები გაიღო და შიგ შევედით. აქ, ალბათ, პირველად ჩემს სიცოცხლეში დავინახე რუსის ჯარისკაცები ხიმტებიანი თოფებით. მოვიდა ექიმი, ნაკბნეი გასინჯა და სთქვა, მხოლოდ გალურჯებულია კანი, გაკაწრულიც არ არისო. მე მეონი, ბავშვს არავითარი საშიშროება არ მოეღისო. შემდეგ თამბაქოს სახვევი ქალაღლი მოხია, ენაზე დამადო და კარვა ხანს უცქირა. შემდეგ ქალაღლი მომაშორა და თქვა, ბავშვს არაფერი მოუვაო. ბაბუას გარდაცვალებასთან ერთად ეს არის ჩემი უძველესი მოგონება.

არითმეტიკას გვასწავლიდა ბავშვებისათვის ძლიერ საყვარელი რაჟდენ გამსახურდია. მისი შვილი ჩემი თანაკლასელი იყო. მან გვითხრა, მამა აუღარ არისო. რამდენიმე ბავშვმა გადავწყვიტეთ მისი ნახვა. ვაკეთილგონების შემდეგ მასწავლებლისშვილს ვაჟყევით. იგი შორს არ ცხოვრობდა - ეკისკენ მიმავალ გზაზე, დაახლოებით იმ მიდამოებში, სადაც ქვეთარაძეთა ეკლესია იყო. მასწავლებლის ცოლმა სადილად დავეტოვა და კარგა ხანმა გაიარა, ვიდრე ჩვენ სახლებში წასვლა დაეპირეთ. ჩემი დავვიანების გამო კი სოფელში განვაში ატეხილა. ჩემი დარაჯი, რომელიც მე სკოლამდე მაცილებდა და უკან წამოსაყვანდაც მოდიოდა, სკოლაში მოსულა და მისთვის უთქვამთ, რომ არც ერთი ბავშვი აქ აღარ არისო. ეს რომ ჩემს სახლში გაუგიათ, ბიძაჩემი ბოქაულთან მოსულა და საერთო განვაში აუტეხიათ. ბოქაულს სასწრაფო შიკრიკი გაუგზავნია მაზრის უფროსთან, რომ გზები შეეკრათ, რადგანაც ფიქრობდნენ, რომ გამიტაცეს. ასეთი მოტაცება ხანდახან ღროგამომგებით ხდებოდა ხოლმე, გამოსასყიდი ფულის აღების მიზნით. გიორგის სანდრო თურქიას ეტლი აუყვანია და თვითონ აპირებდა ახალ სენაკში წასლას. ამ დროს მათ შეამჩნიეს ეკის გზაზე ჯერ კიდევ შორს მყოფი სამი ბავშვი, რომლებიც ბაზრისკენ მოდიოდნენ. ეს პირველად სანდროს შეუმჩნევია და გიორგისთვის უთქვამს, მოვიცადოთ, ვიდრე ისინი მოვლენო. ჩვენს მოსვლამდე მიტნეს, რომ მათ შორის მეც ვიყავი.

ბიძია გიორგი ძლიერ გაჯავრებული იყო, მაგრამ, როდესაც აუუხსენი, თუ რატომ დამავიანდა, მოლბა და სანდროს ეტლით სახლში დაგბრუნდით. სანდროსაც გზა იქით ჰქონდა. საწყალი დედამეტი დამშვიდდა. ეს იყო მეორე განვაში ჩემი "მოტაცების" გამო.

როგორ გადავურჩი დახრწობას

ერთ დღეს მე და მუნჯია, ჩემს პატარა ძმასთან, ჩვენს ჭკათფლასთან და მის კაცებთან ერთად ტეხურისკენ წავედით საბანაოდ. მივედით იმ ადგილას, სადაც გაღმა მხარეს გამსახურდიები სახლობდნენ. იმ ადგილზე მათი წისქვილისათვის წყლის დასავსებლად ჯებირი იყო გაკეთებული. ამგვარად მდინარის სიღრმეში თანდათან შესვლა შეიძლებოდა. ჩვენ ცხენებიც ვაბანავეთ, უმთავრესად იმიტომ, რომ კუდქვეშ დაბუდებული ყვითელი ხოჭოსმაგვარი ზუზუბი მოგვეშორებინა. ცხენები ძლიერ კმაყოფილნი იყვნენ. შემდეგ ჩვენ თვითონ დავიწყეთ ბანაობა. ცურვა არც ერთმა არ ვიცოდით. მე მსურდა, რამდენადაც შემეძლო ღრმად შევსულიყავ წყალში, მაგრამ რომ არ ავეტივტივებინე, ჩემი ძმა შევისვი კისერზე და კისრამდი წყალში შევედი. ამ დროს მუნჯიამ შეუგებლად ხელი მკრა. მე მხოლოდ ერთი ნაბიჯი გადავდგი წინ, მაგრამ სუნთქვა აღარ შემეძლო, რადგან წყალი ცხვირზე მაღლა მწვდებოდა. ბედად არ დავიბენი და იმ შეგნებამ, რომ დედამეტი ორივე ვეხრწობოდა, გამხედაობის და მოხერხების უნარი მომანიჭა. ნახევარი ნაბიჯი უკან გადმოვდგი და ჩემი ძმა, რამდენადაც შემეძლო, შორს გადავისროლე. მაგრამ რადგანაც

სუნთქვა შეკავებული მქონდა, კარგა ბლომად წყალი ჩაველაპე, ვიდრე თვითონაც სამშვიდობოს გავიღოდი. მუნჯია იქვე წელამდე წყალში იდგა, მან ვერც კი გაიგო რაც მოხდა, არადა მე და სამა სასწაულებრივ გადაურჩით. ეს ამბავი დავმაღე, რომ დედაჩემს არ გაეყო. მუნჯიას კი კიდევ სცოდნოდა, რა მოხდა, ამისი მოყოლა დედაჩემისთვის არ შეეძლო.

რვა ბავშვი კიბუხე

ბალი შემოსული იყო. ჩვენები სახლის გვერდით ჩრდილში ისხდნენ. სახლის შორიასხლო ერთი მაღალი ზღის ხე იდგა მის ტოტებზე ძლიერ მაღალი კიბე იყო მიყუდებული. ამ კიბეზედ ასული იყო ქავთარაძეთა მთელი შთამომავლობა: რვა ბავშვი ჩემი მეთაურობით. მე ყველაზე მაღლა ვიყავი ასული. გასაგებია, რომ კიბე "მშვიდად" ვერ დარჩებოდა. იგი ტოტის სიგრძეზედ გასრიალდა და დასავარდნად გადაიხარა. ჩემ ქვევით მყოფი ბავშვები დაუყონებლივ ჩამოცვივდნენ. მე კი ყველაზედ მაღლა მდგომმა გადმოხტომა ვერ ვავსედე, კიბიანად მიწას დავენარცხე და კეფა მიწას დავარტყი. დავარდნისთანავე ისევ ფეხზე დავდექი. ამ ამბავს შორიასხლო მჯდომი ქალები უცქეროდნენ და არც არავის შეშინებია, მაგრამ როდესაც წამოვდექი, ალბათ, კეფით დაცემის გამო თავბრუ დამეხვა და ხელახლა დავეცი. დედაჩემს რომ ეს დაუხანავს, კივლით ჩემსკენ წამოსულა, მაგრამ ვიდრე ჩემამდე მოვიდოდა, მე უკვე ფეხზე ვიდექი.

ბოლშევიკური აჯანყება ძველ სენაკში

ეს მოხდა თურქების მიერ ბათუმის აღების შედეგად. იქედან დაბრუნებულმა ლეზერტირებმა ძველ სენაკში აჯანყება მოაწყვეს. ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები დაატუსაღეს, ერთ-ერთ სკოლაში დაიბანაკეს და სოფელს მათთვის საჭმლის მიწოდება უზრძანეს. ჩვენი ოჯახიც არ დაავიწყდათ და 50 კაცი დღიური ულუფა შეგვაწერეს. არ ვიცო, რას აპირებდნენ და მათი საბოლოო მიზანი რა იყო, ორასიოდე კაცი იქნებოდა. ათიოდე ჩვენი სოფლიდან, დანარჩენი ჩვენს შორიასხლო სოფლებიდან. ორი თუ სამი დღე იზოგინეს, მგონი, არაფერ შეუწყებიათ, იმიტომ, რომ საჩივრები და უკმაყოფილება არ მახსოვს. ბოლოს ახალ სენაკში მატარებლით ჩამოსული გურიის გვარდიის ბატალიონი ორიოდე ქვემეხით ახალსენაკიდან ძველსენაკისაკენ დაიძრა. მათ მოახლოვებაზე აჯანყებულები სასწრაფოდ ზაზარში შეიკრიბნენ და ძუნძულით ნოქალაქევის მიმართულებით წავიდნენ. გვარდიელები მათ არ გამოსდევნიან. თურმე ნოქალაქევის ციხის გაღავანში შეხიზნულებს დასცემიან. ნახევარი მათგანი გზაშივე გაფანტულა. გვარდიელებს ციხის გაღავანში ორიოდე ყუმბარა ჩაუგდიათ. ისინიც დანებებულან. ასე დასრულდა ეს აჯანყება. მეორე დღეს ბატალიონი ფეხით დაბრუნდა უკან და ღამე ჩვენს სოფელში გაათიეს.

დამავიწყდა, მეთქვა, როდესაც აჯანყებულები ნოქალაქევისაკენ დაიძრნენ, მათთვის საშველად შეწირული ლობოს ქვაბი ჩვენი ალაყაფის წინ იდგა, ხიდის მოაჯირზე. რანდენიზე გაქცეულთაგანმა მოასწრო თითო პეშვი ლობოს შეჭმა, დანარჩენი კი გურულებს დარჩა. ჩვენ ზოები მივიღეთ, რომ ცარიელი ქვაბი მაინც არ დაგვკარგოდა. ამ აურზაურში ერთი გვარდიელი ოფიცერი ჩვენ ჭიშკართან შეჩერდა. გამოთქმასზე შევატყვე, რომ იგი, მოუხედავად გურიის ბატალიონში სამსახურისა, უჭველად ქართლელი იყო. იგი შემეცითა, ეს ქვეთარაძეების სახლ-კარიაო? მე ვუთხარი, დიას ბატონო-მეთქი. თქვენაო, მკითხა მან, სახლში ღვინო გაქვთ თუ გარეთ ყიდულობთო. ამ კითხვამ დამაფიქრა. ალბათ, ღვინის წართმევას ფიქრობენ-მეთქი. ვუპასუხე: ცოტა ღვინო გვაქვს, მაგრამ თუ სტუმრები მოგვივიდა, ზაზარში ვყიდულობთ-მეთქი. კარგო, თავზე ხელი გადამისვა და წავიდა. საღამოს ეახშმად რომ დამიძახეს, ვხედავ ეს ოფიცერი სუფრას უწის. მაშინვე მივხვდი, რომ ჩემ მიერ მისი მოტყუება უადგილო იყო. არამცთუ მივხვდი, ვგრძნობდი, რომ ამის უკან რაღაც ამბავი იმალებოდა. მე ზიძია გიორგი ცალკე გავიხსენე და ვუამბე ჩემი და ამ ოფიცრის ლაპარაკი. ეს კაცი თურმე ჯაკუს კარგი მეგობარი ყოფილა თბილისში. ჯაკუს მისთვის კვებით უამბნია, თქვენ რომ გგონიათ, სამეგრელო ისეთი არ არის, ჩვენ პურიცა გვაქვს და ღვინოცო. თუ როდისმე ჩვენსკენ გაიარო, ჩვენს სახლში მიდი და თვითონ დარწმუნდებიო. გიორგისათვის ოფიცრის თურმე უთქვამს, რომ ჯაკუს სახელით ვესტუმრე თვენს ოჯახსო. გიორგი მაშინვე მიუხვდა ოფიცრისა და ჩემი საუბრის მიზეზს, რადგან იცოდა, რომ ჯაკუ კახელებსა და ქართლებს შორის ხშირად იკვებნიდა თავის მეღვინეობას. მაშინ გიორგიმ მე მითხრა ყველას წინაშე, მიშა, გვიამბე ამ კაცმა რა გკითხა, რა უპასუხე და ავებისნი შენი ტყუილის მიზეზიო. მე ვუთხარი, ეს გვარდიის ოფიცერია, მაგათ ზურგუხსია არ უყვართ და ვიფიქრე, ალბათ ღვინის წართმევას გვიპირებენ-მეთქი. მაშინ ახლა უთხარი მართალი ამ კაცსო, — მითხრა გიორგიმ. მე ვუპასუხე, რა უნდა ვუთხრა, წამომყვეს და სარდაფში ღვინით სავსე კასრებს ვაჩვენებ-მეთქი. იმ კაცმა თავია გაიქნია, მართლა უცნაური ხალხი ხართ ეს მეგრელები, ამ ბაღშია როგორ ჭკვიანად მომატყუაო.

სკოლეების ნაკლებობა სამეგრელოში

ჩემი ბავშვობისდროინდელ სკოლათა ნაკლებობის მაჩვენებელია შემდეგი ამბავი: ჩვენს სკოლაში საკმაოდ შორეულ სოფლებიდან დადიოდნენ ბავშვები, მაგრამ უახლოესი ნოსირი ჩვენგან ტყუერით იყო გამოყოფილი, მდინარეზე კი ხიდი არ იყო. როცა წყალი დიდი არ იყო, ბავშვები ფეხით ფონზე გადმოდნენ, ხოლო ოდნავ წყალდიდობის დროს ნავეებით გადმოჰყავდათ ხოლმე. ასეთ მენავეობას ეწოდა პეტრე გამსახურდია, რომელსაც სკოლაში ორი შვილი დაუდიოდა. ერთ ასეთ დღეს მას ნავი გადაუბრუნდა. მისი შვილების გარდა, მეონი, კიდევ სამი ბავშვი იხსდა ნავში. სამი სხვისი და ერთი თავის შვილის ნაპირზე გადასროლა მოასწრო. ერთი კი დაედუხა. ამ ტრაგედიის შემდეგ ამ ბრგე ვაკაცს ერთი წელიც კი არ უცხოვრია.

სარა ქალი არ გვენოთ. ეს სახელი მამაკაცს ერქვა. სარა ძლიერ მოხერხებული, ხუმარა და მზიარული კაცი იყო. ტანად საშუალოზედ დაბალი, მაგრამ ფართო მხარბეჭიანი და მუხლმავარი კაცი ჩანდა. იგი დროდადრო მეთევზეობას ეწეოდა და თავის ნანადირევს კარდაკარ ჰყიდდა სოლმე. ასევე კარდაკარ გასაყიდად დაქონდა დედლები, ყვერულები და ვარიები. დედლები ხუმრობდა, მგონი, სარას ჩვენგან მოპარული ქათმები მოჰყავს და ისევ ჩვენზე ასაღებსო. სულ სხვა კაცი იყო მისი ძმა ბესა. იგი, მგონი, არც თავისთვის, არც სხვისათვის არასოდეს მუშაობდა, რადგან მთელი დღე ბაზარში ერთი სამიკტონოდან მეორეში გადადიოდა. ცხადია არა იმისთვის, რომ ფული დაეხარჯა, რომელიც მას არასოდეს ჰქონია, არამედ სხვისი სუფრიდან რომ ერთი ლუქმა რგებოდა. ბესას თავში ჩადებული ჰქონდა, რომ ნათლილებზედ ჯვრის ამოღებით მას ოდესმე ბედი ეწეოდა (ასეთი რწმენა იყო სამგრელოში) ზოგი მას შერეკილადაც კი თვლიდა და დასცინოდა. სარა კართხიას მე უფრო ახლოს ვიცნობდი. არა მხოლოდ იმისა გამო, რომ მას გასაყიდი რამ ხშირად მოჰქონდა ჩვენთან, არამედ იმიტომ, რომ იგი აუცილებელი მოწმე და მთავარი პერსონაჟი იყო ნადობისა, რომელიც ჩვენს ოჯახში ყოველ შემოდგომას იმართებოდა. ასეთი რამ ჩვენთან იმართებოდა არა სიმინდის გასამარგლაჲდ, როგორც ეს უფრო ხშირად ხდება, არამედ მოტეხილი სიმინდის ფუჩრის გაცლისას. მოტეხილ ტაროებს გომურის ერთი კედლის გასწვრივ ჰყრიდნენ სოლმე. ეს გროვა მუდამ სახურავამდე აღიოდა. ნადში მონაწილეობას იღებდნენ ჩვენი მოასლეები და მოჯამაგირეები, აგრეთვე ათიოდე მეზობელი მამაკაცი ან დედაკაცი. მთელი ეს ხალხი სიმინდის გროვაზე რამდენადაც შეიძლებოდა მაღლა განლაგდებოდა და ფუჩრეცვლილ ტაროებს მოპირდაპირე კედლისკენ ისროდა. ამ ხალხის გამართობი და წამახალისებელი სარა იყო. იგი ხელმძღვანელობდა საერთო სიმღერას. წამომწყები თვითონვე იყო. მისი სიმღერათა ტექსტები ზოგჯერ ხალხური ცნობილი ტექსტები იყო. ზოგს კი თვითონვე იგონებდა და საკმაოდ პორნოგრაფიულსაც. სიტყვად მოიტანა და უნდა აღვნიშნო, რომ სარასაგან და სხვა ჩვენი მოჯამაგირეთაგან მე მრავალი სიმღერა მისწავლია და ახლაც კი მახსოვს. ზოგი მეგრული, ზოგი ქართული. მე მრავალი კრებული წამიკითხაქს ქართული სიტყვიერებისა, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ შემხედვრია. სიმინდის გაფუცქენა ნაშუალამეკის 2 საათამდე გრძელდებოდა, შემდეგ ყველასათვის ვახშამი იყო მომზადებული, რომელზედაც მე დასწრების ნება მქონდა. ეს იყო ჩემთვის ყველაზე დიდი გასართობი და ბედნიერება, რისი სსოვნაც მე ბავშვობიდან შემომჩრა, ალბათ, იმიტომ, რომ სხვა შემთხვევებში არ მახსოვს, რომ ჩემთვის გვიან დამინების ნება დაერთოთ.

ჩვენი სახლის გაჩხრეკა გვარდიელების მიერ

ეს მოხდა დამოუკიდებლობის დროს. ეზოში შემოვიდა გვარდიელების ასეული და სახლს ალყა შემოარტყა. უფროსი სახლში შემოვიდა და მამაჩემს უთხრა, ახალსენაკში სამხედრო

საწყობი გადარცევის და ნაბრძანები გვაქვს გარშემო სოფლებში ნაძარცვი იარაღი ვეძიოთო. მამაჩემმა ჰკითხა: კაცო, ცეცხლსის მძარცველებს ჩემს სახლში ეძებთო? იარაღი, რა თქმა უნდა მაქვს, მაგრამ ეს ის იარაღი არ არის, რომელსაც თქვენ ეძებთ. დასამალი მე არაფერი მაქვს, მე თვითონვე ჩაგაბარებთო. წავიდა და სამი თოფი, რომელსაც მაშინ "ბერდანკა" ერქვა, გამოუტანა. ამ თოფებს მაშინ არმია აღარ ხმარობდა, არამედ მხოლოდ პოლიციელებს ჰქონდათ, თანაც ეტყობოდა, რომ ახალი იარაღი არ იყო. მამამ ჰკითხა, ეგ არის ცეცხლსიდან გატანილი იარაღიო? უფროსმა უპასუხა, სახლი მაინც უნდა გავჩხრიკოთ. ინებეთ, თქვენი ნებაო, — უთხრა მამამ. გვარდიელები სახლის ჩხრეკას შეუდგნენ. ერთ კუნჭულსაც არ სტოვებდნენ — ლოვინები, ყველაფერი თავდაღმა გადაატრიალეს. დედამ გაცვივებით ჰკითხა, ბალიშებსა და მუთაქებში როგორ შეიძლება იარაღის დამალვაო? თან ერთმანეთს ესუბრებოდნენ, ამისთანა ლოვინში არც მე მაწყენდა წოლაო. ბოლოს განჯინაში იპოვნეს ერთი თოფი, რომელიც მამამ არ გამოიტანა, რადგან იგი მსხვილ ნადირზე სანადირო თოფად ითვლებოდა. როცა მამაჩემმა უთხრა, ეს სანადირო თოფიაო, ოფიცერმა გაიღიმა, მაგრამ მისმა თანაშემწემ წაილულულა, ეს ჩვენისთანებზე სანადიროდ არიო?! ჰმ, მამამ დაცინვით ჰკითხა: შენ, შენი თავი დათვად მიგანია თუ ტანადო?! ამ სუბრობით დასრულდა ეს ამბავი და მთავრობის წარმომადგენლები წავიდნენ. შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ვერცხლის დანა-ჩანგალსა და კოვზებს შორის აქა-იქ აკლდა. ზარალი დიდი არ იყო და ჩვილის რა აზრი ჰქონდა. ასე დასრულდა ეს ამბავი. უნდა აქვე აღვნიშნო, რომ ცოტათი ამაზე ადრე მომხდარ კომუნისტების აჯანყებას ასეთი რამ არ მოჰყოლია.

გ ი მ ნ ა ზ ი ა შ ი

(წითელი არმიის შემოსვლა თბილისში)

ეს ამბავი როდესაც ხდებოდა, ზაფხული იყო. შემოდგომისათვის მე უკვე თბილისის პირველ გიმნაზიაში გადავედი. იქ სულ სხვა მდგომარეობა დამხვდა. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება მზადდებოდა. ხალხში და განსაკუთრებით ახალგაზრდობაში პატრიოტული განწყობილება სუფევდა. გვარდიელებს ყაჩაღებად და ქურდებად არავინ თვლიდა, მაგრამ მე მაკვირვებდა ჩვენს სტუმრებს შორის არსებული კრიტიკული განწყობა ქართული კავკასიური მთავრობისადმი. მე მიკვირდა, რომ რუსების თავიდან მოშორებას და ადგილობრივი ხელისუფლების დამყარებას ხალხი მეტი ალტაცებით არ ხედებოდა. როდესაც დამოუკიდებლობა გამოცხადდა, მე ძლიერ გახარებული ვიყავი და თეთრწყვერა ლამაზი მოხუცი ჟორდანიას ამის ავტორად მიმაჩნდა, ხოლო ჩვენს სუფრასთან მხედარ სტუმართაგან მისი კრიტიკა ვერ გამეგო და გულის მიკლავდა. მახსოვს და ჩემთვის უზენდირეს დღედ მიმაჩნია, როდესაც დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ჟორდანიამ რუსთაველის პროსპექტზე თეთრი ვარდებით შემკულ ორ წყვილ თეთრ ცხენებზემჯულ

ეტლით ჩაიარა მთავრობის სასახლიდან რუსთაველის გამზირის ზოლომდე. ეს ჭაღარა მოხუცი ერეკლე მეფის, თამარის და დავით აღმაშენებლის შთამომავლად თუ არა, საქმის გამგრძელებლად მოსჩანდა. ამ სცენას ჩვენი სახლის აივანიდან ვუცქეროდი რუსთაველის გამზირზე. ოთახში შტურუნებული კი ჩვენი სტუმრების მიერ ჟორდანას მიმართ გამოთქმულ კრიტიკას და დაცინვასაც კი ვუსმენდი. ეს მე ვერ გამეგო, ამის შესახებ კითხვის მიცემისა მრცხვენოდა და მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ დავიწყე დამოუკიდებლად შეგნება ადრე მოსმენილ კრიტიკის სიმართლისა. ვიდრე ეს მოხდებოდა, კიდევ ერთი დღესასწაული მოგვესწრო ჩვენი დამოუკიდებლობის გადახდისა. საამისოდ უზარმაზარი ზეიმი გაიმართა 26 მაისს ვაჟზე. ამ ზეიმის მთავარი მასპიზები თბილისის ყველა სასწავლებელთა მოწაფეები იყვნენ სტუდენტთა ჩათვლით, ქალნი და ვაენი. ჩვენ ყველას შეგვასწავლეს საკმაოდ მოკლე და ადვილი გიმნასტიკური მოძრაობანი, რაც მუსიკის ტაქტის ქვეშ უნდა აგვესრულებინა. ყველას საამისო ფორმა გვეცვა –რამდენიმე ათას ახალგაზრდას. ყველანი ბედნიერები ვიყავით. როგორც მასსოვს, იმ დღეს სახლში დაბრუნებულს, მგონი, კრიტიკა აღარ მომისმენია. ალბათ უფროსებსაც ეუხერხულებოდა არდაჯერება იმისა, რასაც სედავენენ.

გიმნაზიაში ქართულის მასწავლებლად გვყავდა ივანე რატიშვილი. იგი ხანშიშესული კაცი იყო, ღრმა პატრიოტი. ამ დღესასწაულის შემდეგ მან საწერად მოგვცა თემა „საქართველოს მდგომარეობა რუსეთის შემოსევიდან დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე“ და თვითონვე კონსპექტურად გვიამბო, რა მოხდა ამ 120 წლის განმავლობაში, და გვითხრა, რასაც ფიქრობთ ამ მოვლენებზე, თქვენი სიტყვებით აღწერეთ. ამ თემის დასაწერად ორი საათი გვექონდა. კლასმა დაწერა და რვეულები ზატონ ივანეს ჩაებარეთ. ორი თუ სამი დღის შემდეგ მან რვეულები უკან დაგვიბრუნა და გამოაცხადა, მე მსურს მთელ კლასს წავეკითხო ყველაზე საუკეთესო ნამუშევარი. ჩემს განცვიფრებას საზღვარი არ ჰქონდა, როდესაც მივხედი, რომ ის ჩემს ნაწერს კითხულობდა. საოცარია, რომ მე ეს ამბავი უფრო გამივირდა, ვიდრე გამეხარდა. ამის თქმა სახლში არც კი მიფიქრია, მაგრამ მოხდა სულ სხვა რამ. იმ ხანებში, ჩვენს გიმნაზიაში ჭიათურის სამრეწველო კომპანიას, რომელსაც ერქვა „ჩემო“, მეორე სართულის ნახევარი ჰქონდა დაქირავებული, სადაც საზოგადოების გამგეობა იყო მოთავსებული. ამ საზოგადოებაში გამგეობის ერთი წევრთაგანი იყო ბიძაჩემი ჯაკე, რადგან ქავთარაძეების ფირმის სამარგანეცო განყოფილებას ის განაგებდა. კვირა დღე იყო. ჩვენ ჩვეულებრივზე მეტი სტუმარი გვყავდა და ბიძაჩემმა ხალხს უამბო ჩემთვის მოულოდნელი ამბავი. თურმე ივანე რატიშვილი „ჩემოს“ საერთო დარბაზში მისულა და იქ მყოფთათვის ამაყად განუცხადებია, ჩვენ ისეთი ახალგაზრდები გვეზრდება, რომ მომავლის იმედი უნდა გვექონდესო, და იქ მყოფთათვის ჩემი თემა წაუკითხავს და წარმოიდგინეთ თქვენ ჩემი სიხარულიო, თქვა ჯაკემ, რომ მან ამ თემის ავტორად მიხეილ ქავთარაძე გამოაცხადაო. მე იმ სუფრასთანვე ვიჯექი და სიხარულის მაგივრად შემრცხვა და თავი უხერხულად ვიგრძენი. სტუმრებმა კი დიდი სიყვარულით მომილოცეს და, არ მასსოვს, ვინ მითხრა, ეს ნაწერი არ კმარა, როცა გაიზრდები, საქმით უნდა დაამტკიცოო. გიმნაზიაში ამ ამბავს ჩემთვის მაინცადამაინც სასიხარულო რამ არ მოჰყოლია. ზოგს უხაროდა, ზოგს კი აშკარად შურდა. განსაკუთრებით იმათ, რომელნიც (იყვნენ ასეთები), ერთმანეთში ჯერ კიდევ რუსულად ლაპარაკობდნენ. უფრო არასასიამოვნო ამბავიც მოხდა. კლასში კედლის

გაზეთი გვერდზე. ამ გაზეთის ხელმძღვანელების გაფართოებული არჩევნები ხდებოდა. ვილაცამ ჩემი კანდიდატურა წამოაყენა. შორს მჯდომმა და ამ ამბებში არც დიდი მონაწილეობის მიძღვრა შერა ბაგრატიონმა რუსულად წაიკითხა – ევ “რატომღაც ვისკაჟა” გვეკლდაო. ჩემი რეაქცია ის იყო, რომ თითქმის არც კი გამეგონოს. მხოლოდ რამდენიმე დღის შემდეგ ვუთხარი: ჩემი სურვილით და დაუკითხავად ხომ არ დამიწერია ის წერილი-მეთქი. რაში გამოვიჩინე ვისკაჟა-მეთქი? იგი გაწითლდა და არაფერი მიასპეხა. ასე ჩაიარა ამ ამბავმა. იმ კედლის გაზეთს მე და ქირურგ ვირსალაძის შვილი ჭებმძღვანელობდით. მთელ კლასს ვთხოვდით, რაიმე დაეწერათ. მე რამდენიმეჯერ ვთხოვე შერა ბაგრატიონს. ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ შერა ნიკო ზურის შვილი იყო და ასეთი კაცის შვილს შეეფერებოდა კიდევ გაზეთში თანამშრომლობა, მაგრამ, საუბედუროდ, მისი დედაუნა ქართული კი არა, რუსული იყო; იმდენად, რომ პარიზში ჩამოსულმა მან ქართველებს უთხრა - მე ნიცაში უნდა წავიდე, რადგან იქ ზებია მაქვსო. ასეთი ქართულის მცოდნეს, მართლაც არ შეეძლო ჩვენს ქართულ კედლის გაზეთში მონაწილეობის მიღება.

სხვა განსაკუთრებული, გინნაზიაში მომხდარი რამ მე არ მაგონდება. პირადად ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა კოტე მაყაშვილის ვაჟის, იუნკერი მაყაშვილის (სახელი არ მახსოვს) დასაფლავებამ. იგი მოკლულ იქნა იუნკერთა სკოლაზე კომუნისტების თავდასხმისას. წესის აგება მაშინ ჩვენი გინნაზიის გვერდით მდგომ რუსული სტილის ტაძარში ხდებოდა. არ ვიცი, როგორ მოხდა, მაგრამ მახსოვს, რომ ჩემს გარდა არც ერთი ზაფხუმი იქ არ მიწახვეს. ისე მოხდა, რომ კუბოს აწვევსას მე სულ პირველ რიგში აღმოვჩნდი და თითქმის გვერდში ვუდექი მაყაშვილის დედას, როდესაც ნოე ჟორდანიამ სამძიმრის თქმით ხელი ჩამოართვა. განურჩევლად იმისა, თუ რა აზრის ვიყავი მე მაშინ ჟორდანიასზე, ამ სურათმა ჩემზე დაუფიქრარი შთაბეჭდილება დატოვა. რამდენიმე თვის შემდეგ რუსეთის თავდასხმაც მოხდა. მაშინდელ ზაფხუის შთაბეჭდილებას დიდი ფასი არა აქვს, რა თქმა უნდა, უფროსებთან ერთად ჩვენც ალელგვებული ვიქნებოდით. მახსოვს, როგორ გაიარა ფრონტისკენ მიმავალმა სამხედრო სკოლამ (იუნკერთა). ხალხი მათ ოვაციებით აცილებდა. ცოტა ხნის შემდეგ ფრონტი ისე მოახლოვდა, რომ მთელი დღისა და ღამის განმავლობაში, მართალია, კანტიკუნტად, მაგრამ გამუდმებით ზარბაზნების ხმა ისმოდა. ვერ ვიტყვი, სასოწარკვეთილება და შიში თუ სუფევდა ჩემს გარშემო. მე კი პირადად სრულებითაც არ მოველოდი დამარცხებას, თუმცა ამის შესაძლებლობაზე ლაპარაკი სწორად მესმოდა ხოლმე. სკოლაში გამოგვიცხადეს, მებრძოლების გასამხნეველად ამანათები უნდა გავუვზავნოთო. დაუყოვნებლივ მთელმა მოწაფეობამ დაიწყო ამანათების მიტანა. მე მინდა მკითხველს მივაწოდო ერთი რამ საუბარი, რომელიც მე ჩვენს სუფრასთან გავიგონე და მაშინდელი გაკვირვების გამო შინაარსი დღემდე დამამახსოვრდა:

სუფრას უჯდა ერთი პოლკოვნიკი არტილერიისა, გვარად კიზირია. იგი ფრონტიდან იყო მოსული, მაგრამ საკვირაო ჩოხა ეცვა, მოვერცხლილი ქამარ-ხანჯლით და სამხედრო სამხარულებიც ჩოხაზედ ეკრა. იგი ამბობდა, ფრონტი ჩვენთან ისე ახლოა, წარმოიდგინეთ ასეთი საშინელება, რომ მოისურვონ, ყოველ წუთს შეუძლიათ მათ ოპერა დაკვივრიონო. ამასთან აკავშირებდა ქართული ჯარის გამოუვალ მღვთმარჯოლში ყოფნას. მისმა სიტყვებმა საშინლად გამაკვირვა, ვფიქრობდი, როგორ შეიძლება ოპერის დანერგვაზედ ტირილი, თუ

ქვეყანას სამშობროება მოუღოს-მეთქი. მეორე სტუმარმა კიდეც "უკეთესი" რამ სთქვა, ღმერთო, არ ვიცი როგორ მოვიქცე, მე ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია, მგზრძოლთა შორის ვიყო, მაგრამ, რა ვუყო, წვრილშვილის პატრონი ვარო. ამანაც გამაკვირვა, მაგრამ არა ისე, როგორც ეს დღეს მაკვირვებს. ახლა თავს ვეკითხები, ამ ქართველებს ესმოდათ კი, თუ რასა რომაეზდნენ?! იქნებ ეს საერთო მოვლენა არც იყო, მაგრამ ასეთი რამ გავიგონე. კიდეც ერთი სურათი მახსოვს. რუსთაველის პროსპექტზე, რომლის მზიანი მხარეც მოსიერნე ხალხით იყო გაჭვდილი, ერთმა მხედარმა, რომელიც აქ, საფრანგეთში გავიგე, იუნკერი მიხეილ დადიანი ყოფილა, ცხენი ჩამოაქროლა და ხმამაღლა ყვიროდა: "მტერმა ზურგი გვიჩვენა, გაუმარჯოს ჩვენს ჯარსო!". მოსიერანები მას ტაშით აცილებდნენ. ეს მე აქ მოვიტანე, როგორც ერთი სურათი მაშინდელი ვითარებისა. სკოლაში ამბავი მოგვივიდა, ფრონტზე მარო მაყაშვილი მოკლესო. მაროც კოტე მაყაშვილის ასული იყო. მოწაფეები ამ ამბავმა ძლიერ დაამწუხრა. თბილისის დატოვება ყველასათვის მოულოდნელად მოხდა. მე პირადად შუალამისას გავიგე: ჩვენთან მოვიდა ბიცოლაჩემის ძმა პეტრე ჭოჭუა. მას ზურგანთანა ჰქონდა მოკიდებული და ჩვენ გავადვიდა, რომ გამოგვშვიდობებოდა, ჯარს უნდა გაეყვყო. სახლში მე მარტო ვიყავი, რადგან ბიცოლაჩემი თავისი ორი ბავშვით სამი დღით ადრე სენაკში წავიდა. მისი გამგზავრებაც უნდა აღეწერო. თბილისიდან ჩვეულებრივი მატარებლები არ ვადიოდნენ. სადგურის უფროსის თანამშემწე იყო კორძაია. მას ჯაკე კარვად იცნობდა, და უთხრა, ჩემი ცოლ-შვილი უნდა მომითავსო რომელიმე ვაგონშიო. კორძაიამ უთხრა, აი ამ ვაგონში შედიო, და თვითონ ძლიერ დასაქმებული მოგვშროდა. ვაგონი ინგლისურ საელჩოსთვის იყო. დედა და გოგონა უკვე შესული იყვნენ, როდესაც ვილაც სამხედრო ინგლისელი გამოვიდა და საფუთურზე მდგომ პატარა ბიჭს, გოგის გადაეღობა. მატარებელი კი უკვე იძვრებოდა. ვაგონთან ჩოჩქოლი ატყდა. მე და ჯაკე ქვევიდან შევცქეროდით ამ სცენას. კორძაიამ ეს შეამჩნია, ჯიბიდან სასტვენი ამოიღო და უკვე დაძრული მატარებელი შეაჩერა. მან ინგლისელს მიმართა, თქვენ ხომ ხედავდით, რომ მე შემოვიყვანე ესენიო. თქვენ გინდათ, რომ თქვენი ვაგონი მოვასხნევიო და გვერდზე გადავაყენო? ინგლისელმა არაფერი არ უპასუხა, გოგის ხელი მოჰკიდა, შიგ შეიყვანა და ვაგონის კარები გამოხსურა. მატარებელიც ხელახლა დაიძრა. შემდეგ ბიცოლამ გვიამბო, რომ ინგლისელებს ზოდიში მოუხდიათ და მთელი გზის განმავლობაში ყურადღებას არ გვაკლებდნენო.

პეტრეს ჩემს გარდა შინ არავინ დაუხვდა იმიტომ, რომ ბიძაჩემმა ჯაკემ იმ ღამით ბინა მიატოვა სხვაგან დასაძინებლად. შემდეგ გვიამბო, მე ვიცოდი, რომ იმ ღამეს თბილისსა ცლიდნენ და ემიშობდი, რომ ვინმეს ამით არ ესარგებლა და არ მოვეკალითო. პეტრეს ნათქვამიდან რომ ქალაქის დაცლის ამბავი გავიგე, ფანჯარა გაავლე და ვხედავდი, ჯარის სვლასხვა ნაწილები როგორ მიდიოდნენ ჯაკის მიმართულებით. დილით კი ქალაქში სრული სიჩუმე იყო. ერთი იმ დილის სცენა: ჩვენი სახლისგვერდითა სახლში მეპურე იყო. წინ ცარიელი ავტომობილი იდგა, რომელსაც პურით ტვირთავდნენ. ამ დროს, როდესაც მანქანა უკვე სავსე იყო, მანქანის გარეშემო ჩოჩქოლი ატყდა. მძღოლს ფრონტისკენ უნდა წაუღო ის პური. თავშეყრილი ხალხი კი გაყვიროდა, ფრონტზე პური ვის უნდა წაუღო, ჯარმა ფრონტი დატოვაო. ვილაცამ დაიძახა, ეგ მაგან მშვენივრად იცის, თვითონ უნდა გაყიდოს პურიო, და ხალხი მანქანას მიჰყია. ყველა სვლასხვა მიმართულებით მივრბოდა, ილღიებში

ამოწილი პური. მეც ჩავირბინე, ერთი ცხელი პური მეც შემხვდა და მალე ავირბინე. ახლაც მიკერს, რამ გადამადგმევინა ეს პრაქტიკული ნაბიჯი.

შუადღე მოწვენილი იყო წითელი ჯარის ნაწილები რომ გამოიხდნენ. რუსთაველის პროსპექტი მთლად ცარიელი იყო. საიდან იყო, საიდან არა, რაც რუსთაველის პროსპექტზე მცხოვრებთ რუსი გორჩინებს და კუხარკები ჰყავდათ, ქუჩაში გამოეფინნენ და ჯარისკაცებს კოცნიდნენ.

ნამუადღე იყო, მთავრობის სასახლესთან, რომელიც ოპერის გვერდით მდგომ კედტთა კორპუსის ყოფილ შენობაში იყო მოთავსებული, ხალხის გროვა შევნიშნე. შემდეგ სახლის სახურავზედ გამოიხდნენ ვილაეტები. ისინი ქართულ დროშას ხსნიდნენ, რომ მის ნაცვლად რუსული წითელი დროშა აღეშართათ. ჩემ გაკვირვებას საზღვარი არა ჰქონდა, როდესაც ამის მოქმედთა შორის ჯორდანაას რუსი მეეტლე ვიცანი.

საქართველოს მცხოვრებლთა მაშინდელი განწყობილება სპჰოთა რეჟიმის დამყარებას უფრო ადვილად ურიგდებოდა, რადგან ამას ხალხის არცერთი ფენისათვის დიდი შევიწროება არ გამოუწვევია. ეკონომიური მდგომარეობა მცირე ხნით მოუწყობლობისა და სიბხლის გამო ცოტა ხნით თითქოს გაუარესდა. მაგრამ მალე მან გაუმჯობესება დაიწყო. მთავარ ტყვიულს ქვეყანა კვლავ რუსების ხელში ჩაგარდნის გამო გრძნობდა. მხოლოდ მაშინ გადაიქცა პატრიოტიზმი საყოველთაოდ გაცდილ გრძნობად, თითქოს ქვეყანამ მხოლოდ ახლა გამოიღვიძა. ბევრი რამ, რასაც ადრე ყველა იწუნებდა, სანატრელად გადაიქცა. ეს სანატრელი - თავისუფლება იყო. ჩვენი ოჯახის ეკონომიური მდგომარეობაც არც ისე შერყეულა, როგორც მოსალოდნელი იყო. სწრაფი ჯერ ჩვენთვის არ წაერთმიათ და ჭიათურაც კიდევ ჩვენ ხელში იყო. მაშინ დაიწყო ლენინის მიერ მოგონილი ნები - ასე ერქვა ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკას. ეს იყო ლენინის მიერ მოგონილი სრიტი, მთელი რუსეთის იმპერიის მასშტაბით, დროებითი თავისუფლების მინიჭების სახით წვრილ ზურჯუაზის ხელში შერჩენილი ქონების მთლიანად გამოწუწვნისა. ამუშავდა წვრილი მრეწველობა, გაიხსნა მაღაზიები, გაჩნდა საქონელი, მაგრამ ამავე დროს დაიწყო შეუზრალეული ვადასახადების დადება ამ ახლად აღორძინებულ მრეწველობაზე და იგი დასრულდა მაშინ, როდესაც მოსკოვმა ყველაფერი გამოწუწვნა, რაც კი შესაძლებელი იყო, მაგრამ ამ ნების დასრულება მოხდა რამდენიმე წლით უფრო გვიან, ვიდრე ავგისტოს აჯანყება. ამგვარად, ცხადია, რომ ავგისტოს აჯანყება ეკონომიური შევიწროებით ან ხალხის გაღატაკებით არ იყო გამოწვეული, არამედ მას უეჭველად მხოლოდ ეროვნული საფუძველი ჰქონდა. ახლა ჩემთვის ადვილია კრიტიკული ანალიზის გაკეთება ავგისტოს აჯანყების წინასწარ განწირულობაზე, მაგრამ მაშინ, ცხადია, მეც ისევე "მთვრალი" ვიყავი და კიდევაც უნდა ვყოფილიყავი, ჩემი ასაკის გამო, როგორც მთელი ქვეყანა იყო. ამ აჯანყების წინა წლებს განმავლობაში, მთელი ქართული ახალგაზრდობა მზად იყო ტყეში გასულ ქაქუცა ჩოლოყაშვილს შეერთებოდა. მეც ამასვე ვოცნებობდი ყველა ჩემ ნაცნობ ტოლმებთან ერთად. ახლა ცოტა უკან უნდა დავიხიოთ, რამდენიმე წლით:

1922 წლის შემოდგომაზე გამოცდები ჩაგაბარე ფოთის გიმნაზიაში შესასვლელად. გამოცდები ნორმალურად ჩატარდა. მხოლოდ რუსული ენის ჩაბარების შესახებ მინდა ერთი ებიზოდის მოგონება. რუსულს ვაბარებდი მასწავლებელს, გვარად, მგონი, კრაფჩენკოს, რომელიც გარუსებული უკრაინელი იყო. გვესწრებოდა გიმნაზიის იმპექტორი ღებუაძე.

მასწავლებელმა მკითხა, რომელ რუს მწერლებს იცნობ და მათში რომლის სიმპათია გაქვსო. მე ვუპასუხე, ასე თუ ისე, ნაწილობრივად მაინც ყველა გამოჩენილ მწერლებზე მაქვს წარმოდგენა, მაგრამ ყველას პუშკინი მირჩევნია მეთქი. გამომცდელს ძლიერ ესამოვნა ჩემი სიტყვები და მითხრა, მის რომელ ნაწარმოებს იცნობ ყველაზე უკეთო. მე ვუპასუხე, რაც წაკითხვას შეეძება მისი ყველა ცნობილი ნაწარმოები წაკითხული მაქვს, ხოლო ყველაზედ უფრო "პოლტავა" მომწონს და თუმცა ეს ჩემთვის არასოდეს დაუვალუბრიათ, ეგ პოემა ზეპირად ვიცი-მეთქი. როგორ? მკითხა. მე ვუთხარი, იმიტომ, რომ, ალბათ განსაკუთრებით მომეწონა და თქმის ჩემდა უნებლეთისე ჩამებუჭდა თავში, თვითონვე გვიან აღმოვაჩინე, რომ ზეპირად ვიცოდი მეთქი. გაელიმა და მითხრა, მე რომ ამ ამბავის დამტკიცება მოვთხოვო, შევიძლიაო? რატომაც არა მეთქი და დავიწყე პოემის ზეპირად წარმოთქმა. პოემის ორი მესამედი რომ დაეასრულე, შემაჩერა, ახლა საკმარისია, მხოლოდ ერთ კითხვას დავისვამ კიდევ: როგორ ფიქრობ, რისი თქმა სურდა ავტორს ამ პოემის დაწერითო? მე ვუპასუხე, როგორ შემიძლია თქმა, თუ რას ფიქრობდა ავტორი, მაგრამ მე შემიძლია ვითხრაო, მე თვითონ რას ვფიქრობ- მეთქი. ძალიან კარგი აბა, მითხარიო. სულ მოკლედ ვუპასუხე, ვუთხარი: ამ პოემაში გხედავ, თუ როგორი დიდი მნიშვნელობის საქმე შეიძლება ჩაფუძნოს კაცმა, პირადი ცხოვრების, მხოლოდ პირადად მისთვის მნიშვნელოვანი საქმის გამო-მეთქი. კარგად ვერ გავიგე, რისი თქმა გსურსო, - მკითხა მან. კოჩუბეი ვეტმანის საიდუმლო კავშირს შვედების მეფესთან პეტრე დიდს არ შეატყობინებდა, რომ იგი, კოჩუბეი, შეურაცხყოფილი არ ყოფილიყო გეტმანსა და მარიას შორის მომხდარი ამბისა გამო, რითაც მან თავის სამშობლოსაც კი უღალატა-მეთქი. მასწავლებელი შემფოთდა, როგორ თუ უღალატა, კოჩუბეი ხომ პეტრეს მორჩილი ვასალი იყო. ასე, რომ მან თავისი სამშობლოს ღალატი კი არა, პეტრეს ერთგულება გამოიჩინაო. მე კი გმონია, რომ გეტმანმა უკრაინის ღალატისათვის წაადგებინა თავი კაჩუბეის-მეთქი. მასწავლებელს კიდევ რაღაცის თქმა უნდოდა, მაგრამ დგებუაძემ შეაჩერა და უთხრა, ამ ახალგაზრდამ თქვენ უკვე გაგაფრთხილათ, რომ მხოლოდ თავის შეხედულებას გამოთქვამს და თუ თქვენი აზრით ის მცდარია, ეს მხოლოდ თქვენ ორის აზრთა სხვაობაა, რაც გამოცდის ფარგლებს სცილდებაო. კრავჩენკო დადუმდა და თქვა, მე მის ჩაჭრას არ ვაპირებ, მხოლოდ მისმა უცნაურმა აზრმა გამაკვირვაო. დგებუაძემ უპასუხა, გაკვირვებით მეც გამაკვირვა, მაგრამ ძალიან გამაბრაო. გიმნაზიაში მიმიღეს და კრავჩენკოს არასოდეს ჩემს მიმართ რაიმე ანტიპათიური დამოკიდებულება არ შესტყობია.

ფოთი

ფოთი ჩემთვის სრულიად ახალი და უცნობი ქალაქი იყო. უნდა ითქვას, რომ კულტურულადაც საკმაოდ ჩამორჩენილი: თეატრი საერთოდ არ არსებობდა. იყო ერთადერთი კინოთეატრი, მისი დარბაზი ამავე დროს სხვადასხვა დანიშნულებასაც

ემსახურებოდა. როგორც, მაგალითად, ერთ ხანს ორჯერ ზედიზედ სხვადასხვა სასამართლოს პროცესი გაიმართა ამ დარბაზში. ერთი შექცებოდა ვინმე ფრანგიშვილის და მისი ქალიშვილის პროცესს. მათ ზრადღეზოდით დანაშაული სისხლის აღრევამ. ეს პროცესი დასრულ კარებს მიღმა იმართებოდა. დასწრება შეეძლოთ მხოლოდ ოურისტებს ან ოურიდიულ ფაქულტეტზე მოსწავლე სტუდენტებს. მეორე პროცესი საჯაროდ ხდებოდა. ვინმე ახალგაზრდა ამირან ცხომარიამ ქორწინების შემდეგ ამოხოცა ქალის მშობლები ახლადშერთულ ცოლთან ერთად. იგი მათ რაღაცაგვარ მოტყუებას აბრალებდა. მასხოეს, როდესაც ამირანი მისი სოფლიდან ფოთში ჩამოიყვანეს სატუსალოში ჩასაკეტად, შუა ქალაქში გაატარეს ლამაზი, მხარბეჭიანი, ამაყად მიმავალი ვაეკაცი. ჯერ ადრევე ქალაქი მისადმი რატომღაც სიმპათიით იყო განწყობილი, მაგრამ მისმა პირადად ნახვამ, ეს სიმპათია კიდევ უფრო გააძლიერა. მე იმ პროცესს არ დაესწრებივარ, მას რაღაც ძლიერ მსუბუქი სასჯელი მიუსჯეს. ცოტათი უფრო გვიან, მე მომიხდა მასთან შეხვედრა, როდესაც ჩემი ნათესავი მასპინძლის, ალექსანდრე ზოშტარიას შეილისათვის, ტოვოსათვის გადასაცემი საშემლი მივიტანე. იგი დატუსალებული იყო ფედერალისტთა პარტიის სამხედრო ჯგუფის უფროსობის დანაშაულისთვის. კარი გაგვიღო დარაჯმა, მაგრამ მიტანილი სადილის მიმღებში ამირანი ვიცანი. მან მითხრა, ტოვოს რა თქმა უნდა ვიცნობ, მიეუტან საშემლსო. ეს ის დრო იყო, როდესაც საქართველოში ყოველ კუთხეში ხდებოდა ამგვარი ორგანიზაციების წევრთა დატუსალება. მე ჩემ თავს ეროვნულ-დემოკრატიულ ვთვლიდი, მაგრამ რადგანაც ფოთში ახალგაზრდობის უმრავლესობა ფედერალისტებს წარმოადგენდა, თითქმის ყველა ჩემი ახალი ნაცნობი ფედერალისტი იყო. ერთ დღეს წერილი მომივიდა, რომ დაბარებული ვიყავი ფედერალისტთა საიდუმლო კრებაზე. მე ერთ ჩემს ამხანაგს, კვატამა ზოჭოლავას გაეანდე ეს ამბავი. მან გაიღმა და მითხრა, მეც დაბარებული ვარ იმავე კრებაზე, და მითხრა, მოდი და იქ განაცხადე შენი ვინაობის ამბავი. მეც ასე მოვიქციე და ვიდრე მე ვინმე მომისმენდა, სხვა მხარიდან ჩამოსულმა ინსტრუქტორმა დაჭერილთა ნაცვლად ახალი კომიტეტის შემადგენლობის სია გამოაცხადა, რომელშიაც, ჩემდა გასაკვირად, ჩემი სახელიც ეწერა. მაშინ დაუყოვნებლივ სიტყვა მოვიხსოვე და განვაცხადე, აქ შეცდომაა, მე ეროვნულ-დემოკრატი ვარ და არა ფედერალისტი-მეთქი. ისიც დავუმატე, რომ არც ეროვნულ-დემოკრატიულ ორგანიზაციაში ვორიცხები-მეთქი. მე მინდოდა კრებიდან წაესულიყავი, მაგრამ რადგანაც ყველა დანიშნულები ჩემი ამხანაგები იყვნენ, მთხოვეს, დარჩი, შენ მაინც ჩვენს ამხანაგად დარჩები. მეც დავრჩი და, მართალი გითხრათ იმ კრებაზე სხვა საიდუმლო არა თქმულა რა და ჩემს წასვლას არაერთგვაროვნად მნიშვნელობა არა ჰქონდა, რადგან მე კომიტეტის შემადგენლობას უკვე ვიცნობდი. იქ მე მმართველს იმის ახსნაც, თუ რატომ არ ვიყავი ეროვნულ-დემოკრატიულ ორგანიზაციაში ჩარიცხული. ეს იმიტომ, რომ ამ ორგანიზაციის ორი მთავარი პირთაგანი-კვანი გეგელია და ბოჩია გაბელია, რომელთაც მე ვიცნობდი, სხვადასხვა მიზეზების გამო არ მომწონდა და ანტიპათიურად ვიყავი მათადმი განწყობილი. გეგელია მალე გაათავისუფლეს და უმაღლეს ხმა დაირჩა, რომ მან რაღაც პირობაზე ხელი მოაწერა. ეს გეგელია ძმისშვილი იყო კარვად ცნობილი გარდაცვლილი კომუნისტი ფარნა გეგელიასი. იგი უფრო გვიან საზღვარგარეთ წამოვიდა ოფიციალური ვიზით. მის

გამოსათხოვარ ვახშამ ბერიაც დაესწრო. აქაც მის ყოფაქცევაზე ეჭვი მიიტანეს და ემიგრანტულ ეროვნულ-დემოკრატიულ ორგანიზაციაშიც გარიცხულად არა, მაგრამ გარიყულად ითვლებოდა. იგი ომის დამთავრების შემდეგ ერთი პირთველთაგანი იყო, ვინც საქართველოში დაბრუნდა, მაგრამ საქართველოში ჩასვლის ნაცვლად მას ლუბიანკაში ამოაყოფინეს თავი. ორი თუ სამი წლის შემდეგ, საფრანგეთიდან მასთან ერთად ჩასული მისი ფრანგი კომუნისტი ცოლი ტუსალოზის შემდეგ საქართველოდან პარიზში დაბრუნდა და ჩამომიტანა დედაქმნის ოთხ სტრიქონიანი წერილი, საიდანაც გავიგე, რომ დედა ცოცხალი იყო. გვევლია რამდენიმე წლის შემდეგ გაათავისუფლეს და მან გამოაქვეყნა მთელი სერია წერილებისა, სადაც წერს, რომ თითქოს რეზისტანსის (წინააღმდეგობის) - ფრანგული საიდუმლო ანტიგერმანული ორგანიზაციის წევრი იყო. მისმა მეუღლემ მიაბზო, რომ ტუსალოზის განმავლობაში ყოველდღე დამკითხავდნენ, ვინ რა დავალებით გამოგვ ზავნათ საქართველოშიო, და ჩემს ტარილზე და უდანაშაულობის გამოცხადების პასუხად ერთ სილას გამილაწუნებდნენ და ისევე საკანში მპარუნებდნენო, ჩემს ქმარს კი ყოველდღე ცემდნენ, რომ გამოეცხათო. გვევლიას სატუსალოდ განთავისუფლების შემდეგ დიდხანს არც უცოცხლია. საფრანგეთიდან წასვლის წინ გვევლია სადღაც შემხვდა და მითხრა, საქართველოში მივდივართო. ვუთხარი, მე მიკირს შენი საქციელი, ისეთი რა დამსახურება უნდა გაეცნა, რომ იმედი გქონდეს შენს წარსულს გაპატიებენ და საქართველოში უფლებლად შეგიშვებენ-მეთქი. ეგ ხალხი ერთმანეთს არ ინდობებს და შენ ვინ გაგახარებს-მეთქი. ასე მიპასუხა, მიმა, მეც გპირდები, საფრანგეთში რომ მოგვკდე, ნიახური სომ არა ვარ, მეორედ ამოვიდეო; ჩემი ნათქვამიც აუხდა და მისი სურვილიც დამეყოფილდა.

დაბრუნდეთ ფოთის გიმნაზიას. მასწავლებელთა შემადგენლობა უცნაურად ჭრელი იყო. შესანიშნავ პედაგოგთა გვერდით იყვნენ ახალბედა მასწავლებლები, როგორც გამზარდია და ზემოთ უკვე ნახსენები ვილაც "კომსომოლი". შესანიშნავ პედაგოგთა შორის კი მინდა დავასახელო ნინო ქადეიშვილი. იგი გვასწავლიდა ლოდიკას, ფსიქოლოგიას და დასავლეთ ევროპის ლიტერატურას. უცნაურია ამ ქალის ბიოგრაფიის ერთი ნაწილი. ტანად პატარას, სახით თითქმის უშნოს, საფეკრებელია რომ ხეირიანი ქმრის შერთვის იმედი რომ არ ჰქონია, ერთი ქართველი სტუდენტი აურჩევია და მისგან შვილი იყოლია. ეს ამბავი, მაშინდელ შეხედულებით სასკანდალო, მას სრულებით არ აწუხებდა და მის მცნობთაგან არც არავის აზრადაც არ მოუვიდოდა ეს საქციელი მისთვის ნაკლად ჩათვალა. ჩვენ ყველანი ვიცნობდით მის მშვენიერ ბიჭუნას და არავინ თავს ნებსას არ მისცემდა იმის გახსენებას, რომ ეს ბიჭი ზუში იყო. ან დედამის მის მდგომარეობას მისი რეპუტაციისთვის ნაკლად ჩათვლიდა. ნინომ ზემოთ ნახსენები დეგუბადე, რომელიც აუად გახდა, შეცვალა ვიმნაზიის დირექტორის მოადგილის, ანუ ინსპექტორის პოსტზე. ნინო ორივე თანამდებობას, ინსპექტორისა და მის მიერ აღებული საგნების სწავლებას, უნაკლოდ და ღირსეულად ასრულებდა. მე მასთან პატარა გაუგებრობა მომიხდა. ნინო კარგ მოწაფედ მთვლიდა და არასოდეს არ მაჩანდა საჭიროდ, ჩემი მეცადინეობის შედეგები გაესინჯა. ერთ დღეს ლოგიკის გაკვეთილზე ერთმა მოწაფემ წაბზორძიკა ლოგიკაში არსებული ერთ-ერთი ლათინური ფორმულის წარმოთქმაში. ეს ფორმულა ზეპირად უნდა გვეცოდნოდა და მისი შინაარსი კი არ იყო გამოყენებული, არამედ სტრიქონის მარცვალთა განლაგება. ნინომ მე შემომხედა და მითხრა, ქავთარაძე,

გაუსწორეო. მე ფორმულა ზეპირად არ ვიცოდი, მაგრამ სხვა მხრივ ყოველ მის საგანში პირველთაგანად ვითვლებოდი მთელ კლასში. ნინოს საშინლად გაუკვირდა. სახეზე დიდი წყენა შეეტყო. მან მკაცრად მითხრა ქეთარაძე, თქვენ ჩემი ნდობა გააყალბეთ, მაცადეთ, ეს ძვირად დაგიჯდებათო. ეს სამოსწავლო წლის ბოლო იყო, გიმნაზიას ვამთავრებდით. ნინომ სასტიკად გადამიხადა. სამივე საგანში ნიშნების დაწერის ნაცვლად ხელახალი გამოცდები დამინიშნა. პირველ მოწაფედ მიჩნეული მოსწავლისათვის ადვილი წარმოსადგენია ეს რა დიდი სასჯელი იქნებოდა. მე გამოცდისა კი არ მეშინოდა, არამედ შერცხვენილი ვიყავ ამ სასჯელის, თუმცა დამსახურებულის, მიღების გამო. როდესაც ამ მისჯილ გამოცდაზე გამოვეცხადდი, მასწავლებელთა დარბაზში მთელ შემადგენლობის წინაშე და ჩემი რიგი მოვიდა, მე მაგიდას მიუჯდოდი, ქაღალდებზე განაცხადა, ქეთარაძის გამოცდა ზედმეტად მიმანია, სამივე საგანში მის გამოცდებს ჩათვლილად ვაცხადებო. რამდენიმე კვირაში სწავლაც დასრულდა. ჩვენ გავიგეთ, რომ განათლების უმაღლესი ინსტანციის ბრძანებით გამოსათხოვარი ბანკეტების გამართვა, რომელთაც მაშინ "ვეწერს" ეძახდნენ, აკრძალულიყო. ამან გაეჭიხა და ქაღალდის კლასები უსაზღვროდ დააღიწა (ქალთა და გათათა გიმნაზია გეოგრაფიული იყო, მაგრამ ვაჭები და ქაღალეები ცალკე დარბაზებში სწავლობდნენ). მდგომარეობის გამოსწორება თავს იღუპა ჩვენმა ერთმა თანაკლასელმა გოგონამ. მას სახელად პინა ერქვა. მამამისი ფოთელი ზერძენი იყო, რომელსაც საბილარდე ჰქონდა. პინამ ვკითხრა, ძალიან კარგად ვიცნობ მეიშვილსო. ეს კაცი ფოთის განათლების განყოფილების უფროსი იყო. არაფერ უწყის, რა მანქანებით პინამ ეს მოახერხა, მეიშვილმა უმაღლესი ბრძანება დაარღვია და აკრძალული საღამოს მოწყობის ნება დართო. ასეთი საღამოები თვით გიმნაზიის შენობაში, ცენტრალურ დერეფანში ხდებოდა ხოლმე. ორივე კლასის მოსწავლეებმა ჩვენს თავზედ ავიღეთ სახლებიდან სანოვავისა და ყოველივე საჭიროს მოტანა. მე მაშინაც მიყვარდა ჩხირკედლაობა და დამატებითი განათება მე მოვაწყვე. საღამომ მშვენიერად ჩაიარა. სიტყვების დიდი სიმრავლე არ ყოფილა. მაშინდელი ახალგაზრდები ჯერ კიდევ მორიდებულნი ვიყავით. უფროსთა გვერდით იმ დროს ახალგაზრდები "რეჩებს" გამოთქმას ერიდებოდნენ. თუ არა სხვათა დავალებით, დამოუკიდებლად ასეთი გაბედულების გამოჩენა მეტეორულად ითვლებოდა. ასე რომ, მხოლოდ მასწავლებელთა შორის ორიოდმე თქვა რამდენიმე მოკლე სიტყვა. ბოლოს გიმნაზიის დირექტორი, ფილიმონ ნადარეიშვილი წამოდგა, სათანადო დარიგება მოგვცა "საზოგადოებრივ ასპარეზზე ჩვენი გაშვების წინ". მან დიდი იმედი გამოსთქვა, რომ ჩვენ ღირსნი ვიყავით ჩვენი დიპლომისა და წარმოთქვა, მე სრული ნდობა მაქვს წლევეანდელი გამოშვების ღირებულებისა, რომელთა შორის ისეთები ირიცხებიან, როგორიცაა ლიზიკო ნადარაძე და მისი ქეთარაძე არიანო. ყველამ ტაში დაუკრა. ლიზიკოსთვის მე არასოდეს არ მიკითხავს, თუ რა იგრძნო მან, მაგრამ მე, უპირველესად ყოვლისა, გამიკვირდა. შემდეგ, თითქოს შემრცხვავო, გავწითლდი. არავითარი ნატამალი სიძარულისა ან სიამაყისა მე არ განმიცდია. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მე და ლიზიკოსი, თუმცა ეს არასოდეს გაგვიმტკიცებია, ერთმანეთი მოგვწონდა.

1922 წლის გაზაფხულზე ძველი სენაკის აღმასკომის და პარტიული ორგანიზაციის ინიციატივით შედგა პატარა მიტინგი, რომელზედაც გამოტანილ იქნა რეზოლუცია, დადგენილება, რომლის მიხედვით ქვეთარაძეთა მამული უნდა ჩამორთმეულიყო. ეს ჩვენ შეგავტყობინეს და აგვისტოს, რომ მთელი მამული უძრავ-მოძრავი ქონებით სასოფლო საბჭოს საკუთრებაში გადადის. აქ უნდა გაიხსნას სამეურნეო სკოლაო. იმ დროს სენაკში მხოლოდ მე, ჩემიძმა და ჩვენი მშობლები ვცხოვრობდით. ნება დაგვრთეს ერთი ოჯახისათვის საჭირო და აუცილებელი ავეჯისა და ჭურჭლის წაღება. პირუტყვითაცან მხოლოდ ერთი ძროხა გაგვატანეს. ჩემი მშობლები და ჩემი ძმა საშა ვაჟარ იაგორა გუნიას სახლში გადაესახლდით. ჩვენს სახლში კი დაუწყონებლივ გადაიტანეს რამდენიმე კლასი უმაღლეს დაწყებით სასწავლებლისა. ამ დროისათვის ჩვენი მხოლოდ ორი თუ სამი მოუკამაგირე გვყავდა, რომლებიც თავიანთ სახლებში წავიდნენ. ჩვენთან დარჩა მხოლოდ მუნჯია - მაქსიმე მაჭვარიანი. იგი ერთი წლის შემდეგ ჩემ ძმასა და ჩვენს მშობლებთან ერთად ფოთში გადმოსახლდა ჩვენი სიძის, ხოშტარის ოჯახში. მამაჩემმა ეს ამბავი გარეგნულად სრულიად მშვიდად გადაიტანა. ისე სწანდა, თითქოს ჩვენი მეგობრები და მოყვარეები ჩვენზედ უფრო დამწუხრებულნი არიანო. მაგალითად, ალექსანდრე ხოშტარია რომ ჩვენსა მოვიდა, მამაჩემს ტირილით მიუახლოვდა, თითქოს მისი შვილის გარდაცვალების გამო სამძიმარს ეუბნებოდაო. მამა ღიმილით გადაეხვია და მისი დამშვიდება სცადა. ვიდრე მამა გუნიასთან ცხოვრობდა, ჩემი ძმა ჩვენ ყოფილ სახლში გადატანილ ერთ-ერთ კლასში სწავლობდა. მას ძლიერ გაუეკირდა, რომ ჩვენს ბაღში მას ბლის ჭამა აუკრძალეს. ასე უეკირდა ჩვენს ძროხასაც, რომელიც ჭალაში გარეკილ სოფლის საქონელს არ გაჰყავდა, არამედ თავის ყოფილ ჭიშკარს მიაღება და მთელი დღე ბღაოდა. საჭირო შეიქმნა მისი გუნიას სასიძინდის ქვეშ დაბმა. ეს ყოველივე ჩემი თვალთ არ მინახავს, რადგან უკვე ფოთში ვიყავი. მას შემდეგ მე სენაკში ფეხი არ დამიდგამს. ჩვენ მამულის გარეთაც გვექონდა უძრავი ქონება. ჩვენი ჭიშკრის გადაღმა, მამულის თითქმის მთელ სიგრძეზე, რაც ორას მეტრს აღემატებოდა, მოპირდაპირე მხარეს მიწის მთელი ზოლი ჩვენ გვეკუთვნოდა. აქ მხოლოდ ბაზრის მხარეზე სამი მოსახლე იყო, რომელთაც პატარ-პატარა ნაკეთებზე თავიანთი სახლები ედგათ. ესენი იყვნენ: ტერეზა - ასათიანის ქვრივი, ჩიქოვანის ქვრივი და ყარამან გვეგანავა. მიწის დანარჩენ ნაწილზე განლაგებული იყო სიძინდის საწყობები, ერთი ხუთთოთახიანი ოლა, რომელიც რაიმე ქირის გარეშე ვუთმობდით სოფლის პოლიციის, ხოლო შემდეგ მილიციის პოსტს. ყველაფერი ეს ადრევე იყო ჩამორთმეული. ამ დროებას უკავშირდება მრავალი ეპიზოდი, რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა. მხოლოდ ერთი ეპიზოდი მსურს მაინც დავუშვათ, როდესაც ჩემი მშობლების ავეჯი, ძროხა, მუნჯიასთან ერთად ფოთში ჩამოვიდა, ჩვენმა ძროხამ კვლავ სენაკში დაბრუნება მოინდომა. ეზოდან გავიდა, გამოვლილი გზა, კარგად დამეხსოვრებინა, რიონის ხიდზე გადავიდა და ჭალადიდისკენ მიმავალ გზას დაადგა. გზაში ვილაყ მეურმემ დაიჭირა. მისვდა, რომ ამ მიმართულებით მხოლოდ გაქცეული ძროხა შეიძლება წასულიყო, ფოთში უკან ჩაიყვანა და ჩვენ დაგვიბრუნა. ის ძროხა ალბათ "ანტიკომუნისტი" არ იქნებოდა, იგი უბრალოდ თავის დაბადების ადგილისკენ ბრუნდებოდა.

ამ პერიოდში, ზაფხულის განმავლობაში, მე ჩემ ყოფილს თანაკლასელ ნიკო ქსაკასთან ერთად უნივერსიტეტში შესასვლელი გამოცდებისთვის ვემზადებოდი, მაგრამ ყოველივე ეს ჩამალა, რადგან აგვისტოს აჯანყება დაიწყო.

აგვისტოს აჯანყება

აგვისტოს აჯანყებაში მე არავითარი მონაწილეობა არ მიმიღია. უმთავრესად იმიტომ, რომ თბილისში ახლად ჩასულს, ამ საქმეში მონაწილე ახალგაზრდობასთან ჯერ არავითარი ნაცნობობა და კავშირი არ მქონდა. ქვეთარაძეთა მთელი ოჯახი საზაფხულო აგარაკებზე იყვნენ სურამში. თბილისში მხოლოდ მე და ჯაკე ვიყავით. აჯანყებისათვის დანიშნულ ღამით, რუსთაველის პროსპექტზე, ჩვენს ბინაში მხოლოდ მე და ჩვენი სიძის ძმა, პოლკოვნიკი ვანო ანჯაფარიძე (ზურაბ ანჯაფარიძის მამა) ვიყავით. ჯაკე, არ მახსოვს რა მიზეზით, მინ არ იყო. ჩვენ უკვე ვიცოდით, რომ ჭიათურამ ერთი დღით ადრე დაიწყო აჯანყება. ამის გამო, როგორც ცნობილია, გეგმის ასრულება ჩამალა, მაგრამ ანჯაფარიძე აჯანყების მონაწილე უნდა ყოფილიყო და მან მე მხოლოდ ეს მითხრა, აქ პემანი მაქვსო. ჩვენ მთელი ღამე ფანჯარასთან გავატარეთ და მიხეურობი დარაბების ჭურჭუტანებიდან პროსპექტს ვუცქეროდით. ქუჩაზე კაცის ჭაჭანება არ იყო, მხოლოდ დროდადრო ვხედავდით ვაკის მიმართულებით მიმავალ კამიონებს (საბარგო ავტომობილებს), რომელთაც ჩკადან გამოყვანილი ტუსალები დასახვერტად მიყავდათ. როგორც ცნობილია, თვით თბილისში აჯანყება არ მომხდარა. ასე რომ მასიური დახვერტები, რომლებიც იმ ღამეს ჩატარდა, თვეებით ადრე დატუსალებულ ხალხს შეეხო. მეორე დღით ჯაკე მოვიდა, ფული გადმომცა და მითხრა, წადი, სურამში ჩვენებს წაუღეო. ტრამვაი არ დადიოდა და მე ფეხით წავედი სადგურში და მატარებლით სურამისკენ გავემგზავრე. ვიდრე ხაშურამდე მივიდოდით, ფანჯრებიდან ვხედავდით, თუ ახლომასლო სოფლებს როგორ ზომავდნენ რუსების თვითმფრინავები. ხაშურის სადგურზე მატარებელი დიდხანს გაჩერდა. ბაქანზე მრავალი ხალხი იყო. მგზავრებიც ჩამოვიდნენ. მახსოვს ასეთი სცენა: ერთი პატარა ბიჭუნა, ასე 7-8 წლისა, იდგა და ხალხს უამბობდა: კეთისხევის, თუ რომელიღაც სოფლის, არ მახსოვს კარგად, აღმასკომის თავმჯდომარე მოუკლათ და აჯანყებულებს სოფელი აუღიათო. ვიღაც რკინიგზელმა ამ ბიჭს თავში ჩაჰკრა, გაეთრიე აქედან, რეებს ზოდაფო. ბიჭი მოუბრუნდა და უთხრა, რად მირტყამ, აბა წადი ნაჩალნიკსა ჰკითხე, თუ მართალი არ არიო. სადგურზე ჩვენი მატარებლის გასწვრივ ჯავშნიანი მატარებელი ჩამოდგა, საიდანაც გასროლილი ყუმბარების ხმა ჩვენ ადრე გვესმოდა. მატარებლის ჯავშნიანი ფანჯრებიდან ჩვენთვის საშიშლარი სახეები გვიცქერდნენ. ეს არის ერთადერთი ჩემი თვალთ ნახული აჯანყების თანმხლები სურათი. მატარებელი სურამში რომ ჩავიდა, აღმოჩნდა, რომ, როგორც მიმიითქვს, გზა იმ უბნისაკენ, სადაც მე უნდა მივსულიყავი, სწორედ იმ ბანაკს სჭირდა,

სადაც საზაფხულოდ მდგომი და ამჟამად განიარაღებული ქართული ლეგიონი იდგა. უკვე ღამდებოდა, როდესაც ამ ლეგიონის ბანაკზე გამავალი გზით ვავიარე. მთელ ბანაკში სასაფლავის სიჩუმე იყო გამეფებული. არც ხმა, არც რაიმე მოძრაობა. გზასთან ახლო მდგომი კარვების წინ მიწაზეჯვარისკაცები ისხდნენ. მე ჩვენებამდე მივედი, ფული გადავეცი, ვუთხარი, რაც ვიცოდი, რომ სიმშვიდეა მეთქი და უკან დავებრუნდი. აჯანყების შესახებ სხვა მე არა გამიგია რა. ხოლო რაც დღეს ვიცი, ეს ყველაფერი სხვათა ნამშობია, ან ემიგრაციაშია დაბეჭდილი.

ამ მოვლენებთან დაკავშირებით უნივერსიტეტში გამოცდებზე წარდგომის საკითხიც გადაიღო, მაგრამ მე თბილისში დავრჩი და ფოთში აღარ დავებრუნებულვარ, სადაც ჩემი მშობლები და ჩემი ძმა იყვნენ ხოშტარიებთან. ჩემი მშობლები ხიზნები როდი იყვნენ. სოხუმის თამბაქოს ქარხანა კიდევ ჩვენი იყო და ხოშტარია ამ ქარხნის ნაწარმის მიმღები და განმანაწილებელი იყო ფოთში და ეს იყო მისი მთელი შემოსავალი.

გარდა ყოველივე ამისა, საკითხი იდგა უცხოეთში სასწავლებლად ჩემი გაგზავნისა ნავარაუდევო იყო, რომ მე და ტოვო ხოშტარია ერთად წავიდოდით, მაგრამ მოხდა ისე, რომ ტოვო თავის დეიდაშვილ დათიკო ანჯაფარიძესთან ერთად ჩემზედ ადრე წავიდა გერმანიისაკენ მოსკოვზე გავლით. ეს იმიტომ მოხდა, რომ ჩვენს მეორე სიძეს, რომანოზ ანჯაფარიძეს, რომელიც შავი ქვის მრეწველი იყო, სურდა, რომ მისი ვაჟი დათიკო მარტო არ გამეზავრებულყო, რადგან მამამისი შიშობდა, რომ მას მარტოობაში სიძნელეები შეხვედებოდა. ტოვო და დათიკო რომ მოსკოვში ჩავიდნენ, გერმანიაში გამეზავრების ნაცვლად, ორივემ ჩეკაში ამოყო თავი. მათი გამოძიების დაწყება თვეობით გადაიღო და იმით დასრულდა, რომ ტოვოს წასვლა აუკრძალეს და თბილისში დააბრუნეს. ეს იყო მისი ფოთში ცხოვრებისდროინდელ წარსულის გამო, ფოთში ყოფნისას იგი უკვე ერთჯერ მოხვდა ჩეკაში. რაც შეეხება დათიკოს, მისი საკუთარი სიტყვებით რომ ვთქვათ, გაკვირვებულ გამომძიებელს უთქვამს, შენ ამდენი ხანი ვინ გაგაჩერაო, წადი, სადაც გინდა, გინდ გერმანიაში, გინდ იტალიაში. ამგვარად დათიკო ჩავიდა ბელგიაში. მან იქ ვერ ისწავლა, მაგრამ ცოლი შეირთო და ომის შემდეგ იქვე გარდაიცვალა. დარჩა ერთი ქალიშვილი ელენე და ვაჟი პავლე, რომლებიც ბელგიაში ცხოვრობდნენ. ტოვო რამდენიმე კვირა თბილისის ჩეკაში დატოვეს და გამოუშვეს. იგი 37 წლის წმენდების დროს ქუთაისში რომელიღაც დაწესებულებაში ოფისკონსულტად მუშაობდა და ერთ ღამეს დააპატიმრეს და დახვრიტეს.

ამ დროს დაიწყო ლენინის მიერ შემოღებული ზემოთ ხსენებული ნების დასასრულიც. სოხუმის ქარხანა ჩამოგვართვეს. თვით ჭიათურის მთელი წარმოების პარიმანისათვის გადაცემის საკითხი დადგა. ჩემი უცხოეთში წასვლის პერსპექტივაც გაქრა. 1926 წლის შემოდგომაზე მე ვცადე უნივერსიტეტში საინჟინრო ფაკულტეტზე შესასვლელი გამოცდის ჩაბარება, რომელზედაც ჩავიჭერი. ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ ამ ფაკულტეტზე განსაკუთრებით მკაცრი და მძიმე კონკურსი იყო. მათემატიკურ საგნებში უსათუოდ ხუთები უნდა გეკონოდა. მე კი მათემატიკაში არასოდეს არ გერწყინავდი. თუ ეს დარგი მაინც ავირჩიე, იმიტომ, რომ ტექნოლოგიის დიდი მოყვარული ვიყავი და ეს იყო ჩემი ოცნება. მაშინ დამებადა აზრი დამოუკიდებლად რისკის გაწევისა და უცხოეთში წასვლისა. ამ ხნის განმავლობაში ჩემი მშობლები და ძმაც თბილისში გადმოვიდნენ. ჩემი უცხოეთში წასვლის

საქმე ოცნებად ჩანდა, რადგან მე სამიხოდ ფული არა მქონდა, მაგრამ ჩემდა საბუნდოვროდ, თუ საუბედუროდ, შემთხვევამ ფული გამიჩინა. ჩემმა უახლოესმა მეგობარმა კვატამა ზოჭოლაყამ ერთ დღეს მიიხრა, ჩემ დას აგიტპრობიდან სათარგმნელი სამუშაო მიუღია. ეგ არის ვინმე ბრაუნის წიგნი "Классовая борьба в послевоенной Англии" ეს სათარგმნელი სამუშაო კვატამას დას თავის მეგობართან ერთად მიუღია. მათ ჰკონებოათ, რაკი რუსული კარგად ვიცით, ქართულიც ზომ ვიცით და ვიცით და ამ სამუშაოს გაკეთებას შეძლებოთ, მაგრამ, რასაკვირველია, არაფერი გამოსვლიათ და კვატამასთვის მოეშართათ, გვიშველე, ეს სამუშაო უყან ზომ არ უნდა დაეპარუნოთო. კვატამამ წინადადება მომცა, მე და შენ გავაკეთოთ ეგ სამუშაო, აგიტპრობი ამამი ძალიან დიდ ფულს იძლევა და ოთხივეს გვეყოფათ. შევეუდექით მუშაობას. აღმოჩნდა, რომ კვატამას თარგმნა სრულებით არ ეხერხებოდა. იგი რუსულ წინადადებას სიტყვასიტყვით თარგმნიდა რუსული სინტაქსის მიხედვით, რაც, ცხადია, ყოვლად დაუშვებელია. მე ზეერად უფრო მარჯვე აღმოვჩნდი, კვატამამ მიიხრა, ზიჭო მიმა, ზომ ხედავ, რომ მე მხოლოდ გიშლი და ტყუილად დროს ვაკარგვინებ, მოდი, შენ მოუარე ამ საქმესო. კარგი-მეთქი, ვუთხარი და წიგნი საკმაოდ მალე გადავთარგმნე. დაახლოებით 250 ფურცელი იყო. თვით საგანი ასეთ თემაზე ზომ ყველა სხვა დარგებთან შედარებით უფრო ადვილია, რადგან ყველაზედ უფრო მარტივი საპროპაგანდო ენა არის გამოყენებული. როდესაც კვატამას დას სამუშაო ჩაუბარებია, დაწესებულებაში მიმღებს უთქვამს, თარგმანი კარგია, მაგრამ ამის მთარგმნელმა, უმჯობესია, მხატვრული ლიტერატურა თარგმნოსო. აგიტპრობი ძალიან დიდ პონორარს უხდოდა მთარგმნელებს. მე დაახლოებით 400 დოლარი მერგო, რაც მაშინდელი კურსის მიხედვით საკმაოდ დიდი ფული იყო. ეს ხდებოდა 1927 წლის დასაწყისში. ვეროპამი გაპარვა მაშინ საკმაოდ გავრცელებული იყო. მეც ადვილად ვიპოვე თანამეზავრი. ეს იყო ერთი ჩემი შემთხვევითი ნაცნობი, ჩემზე 7-8 წლით უფროსი შალიკო შენგელია. მას საშუალო განათლებაც არ ჰქონდა მიღებული. წარმოდგენა არა მაქვს რით ცხაროვრობდა, მაგრამ მოხერხებული ზიჭი იყო, მშვენიერი ტენორი, თვითონ არამსმელი, მაგრამ ქეიფების მონაწილე. მან მიიხრა, უცხოეთში წასვლას ვაპირებო. მეც ვაპირებ-მეთქი. მამ ერთად წავიდეთო, და გადავწყვიტეთ მომზადება. მას დაახლოებით იმდენივე ფული ჰქონდა, რამდენიც მე. დაენიშნეთ თარიღი და 4 მარტს თბილისი დაეტოვეთ.

თამარ დადიანის სიკვდილზედ

(დაწერილია 1994-95 წწ)

რა იყავ შენთვის, რა ვიყავ მე შენთვის? მაშინ თითქმის - არაფერი. შენ რომ გეცოცხლა ჩვენი გზები მანინც უეჭველად ვაიყრებოდნენ. მე მხოლოდ მექსომებოდა, რომ მყავდა პატარა თანაკლასელი, ოქროსნაწნავიანი გოგონა. ვიფიქრებდი, რომ შენ შენი ბედი იპოვ-

ნე, მეც ჩემსას ვიპოვნიდი. აზრადაც არ მომივიდოდა მეფიქრა, რომ საბედო დაკარგეო. მაგრამ ახლა რად მაგონდები, ვით დაკარგული საბედო? რატომ მგონია, რომ შენთან ერთად იმ პატარა ზიჟის ბუდის დაიმარხა, რომელმაც მაშინ ზავშეური ცრემლით დავიტირა, მაგრამ იმ დღის დასასრულზე ადრე ისე დაგვიჩვენა, რომ უდარდელად მღეროდა.

მე არ დაუფერე "არ გავცვლი სალსა კლდეშა, უკვდავებისას ხეზედას" კლდეზე დალუპვას გადარჩენა ვამჯობინე და ალბათ გადავარჩინე კიდევაც ჩემი სხეული, მაგრამ ვაი იმ უკვდავების ხის ნაყოფს, რომელიც ვიკემე.

მაგრამ ახლა, ჩემი ცხოვრების დასასრულის მოახლოებისას სულ სხვად ქცეულხარ.

რატომ არ ვფიქრობ იმაზე, ვისაც შენს შემდეგ შეეხვდი. ისინი სომ ჩემთვის სევრად მეტს წარმოადგენდნენ, ვიდრე შენ. რად უბრუნდება თუთრ ყვავილებში ჩაძირული შენი მკრთალი სახის მოგონებას ჩემი ფიქრები. რატომ მგონია, რომ ჩვენი ბუდი რომ შეცვლილიყო და ჩემი ცხედარი შენ დაგვტოვო, ბედნიერი მე ვიქნებოდი, შენ კი უბედური, თუ ჩემი ბუდი წილად ვხვდებოდა. ასე იმიტომ მგონია, რომ შენ სანთელივით ჩაუაქრო ქარმა. შენს შემთხვევაში სიდან ქარიშხლის მიერ უდროოდ მოწყვეტილი ნაყოფი იმავე მიწაზე დევდა და იმავე ნიადაგს დაუბრუნდა. საიდანაც იშვა. შენი საფლავის მიწა შენივე მშობელი ქვეყნის ბალახსა ჰკვებავს. აქ მხოლოდ მარცხია, მაგრამ ბუნების წესი არ დარღვეულა.

მე კი ცოცხალი, უცხო მიწაზე დავათრეე ჩემსავე ცხედარს. შენ არ გინახავს შენი სიკვდილი. მე კი ჩემივე თავის მესაფლავედ ვგრძნობ თავს.

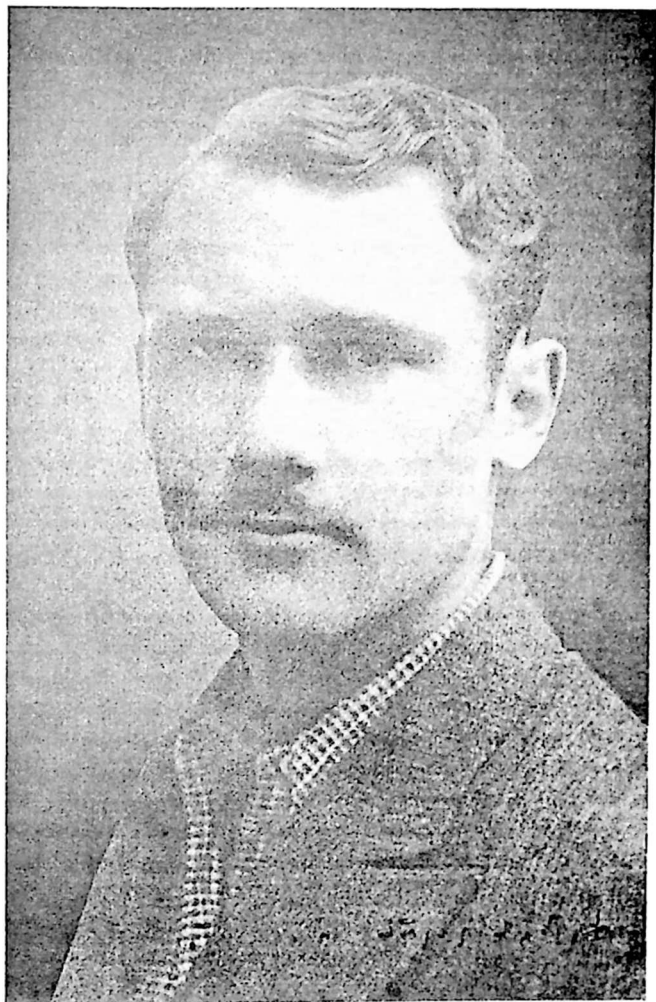
ჩვენი ქვეყნიდან აქ გადმორგულ ყვავილს განა იგივე სურნელება აქვს? კოლხეთიდან ევროპაში ჩამოყვანილი ფუტკრის თაფლს განა იგივე გემო, თაიგული და სურნელება აქვს?

ადამიანის "სურნელება და გემო" კი მისი სული და გულია. აქ ჩემი ზორცილა ცოცხლობს გულგამოცლილი და სულამოხდილი, რადგან ესენი იქავე დამარჩა. ამიტომაც, რომ შენთან დამარხულად მეცულებიან ისინი ჩემო პირველო საბედო, ჩემო უმანკო მეუღლე, ოქროს ნაწნავიანო თამარ.

მე შენი ქვრივი ვარ, დაქვრივებული ათი წლის ასაკში და ოცისა კი სამშობლოთი დაოზლებული.

ნანა! ნანა! დიდუპ ნანა! მე უჩა დღა გოთანაფუ დადიანიშ ოჯახის (რა შავი დღე გათენებია დადიანის ოჯახს).

ჩემო პირველო საბედო, ჩემო უმანკო ანგელოზო, ჩემო უბიწო მეუღლე!

II. უცხოეთისაკმე

ეს ჩემი პირველი მოგზაურობა იყო ბათუმისაკენ. 1927 წელს დიდი ზამთარი იდგა. თბილისში დიდი თოვლი დადო. 4 მარტს კიდეც თოვდა, ჩემი უკანასკნელი შთაბეჭდილება, რომელიც თბილისიდან გამეზავრებას ქნება, პეტროგრადიდან ბათუმში მიმავალ ინჟინერსა და მის მეუღლესთან საუბარი იყო. ისინი საქართველოთი გაკვირვებულნი იყვნენ. საქართველო რუკაზე ყელაზე სამხრეთი ქვეყანააო თურქეთის საზღვარზე მდებარე. ჩვენ რომ აზერბაიჯანზე გავიარეთ, ვფიქრობდით, აზერბაიჯანლებზე უფრო გათათრებულ ქვეყანაში მოვხვდებითო. აქ კი თითქმის ვეროპში აღმოჩნდითო. თქვენში გლეხები არ არიანო?! ამ თემაზე გრძელდებოდა ჩვენი საუბარი თვით ბათუმამდე და მე საკმარისად გრძელი ლექცია წაუკეთებ მათ, როგორც შემძლო. მათ კიდეც ერთი გაკვირება გაიზარდა, როგორ მოხდა, რომ რუსები საქართველოს თითქმის არ ვიცნობთ? რა უნდა მეპასუხა. მე ვუთხარი, ეს, ალბად პოლიტიკის ბრალია მეთქი. მათ განსაკუთრებით აკვირვებდათ თამაში მონაწილეობა საუბარში ზოგიერთი მეზავრი ქართველებისა, რომელთაც მე რუსებს, როგორც ჩვეულებრივ გლეხებს ისე ვაცნობდი. კიდეც უფრო გაკვირვებულნი იყვნენ, როდესაც ამ გლეხებმა სურვინიდან ამოალაგეს ხაჭაპურები, ქაღები და შემწვარი ქათმის ნაჭრები, რასაც ისინი კუბები მსხდომ ყველა მეზავრს თანაბრად უნაწილებდნენ. მაგრამ როდესაც მათ სხვა კუბებიდან მზიარული სიმღერები შემოესმათ, მაშინ მკითხეს, აქ, ალბათ მექორწილეთა ჯგუფი მოგზაურობსო. არა, ვუთხარი მე, ქართველი, მდიდარი და ღარიბი, ბედნიერი და უბედური ყოველთვის მღერის მეთქი. "Боже мой, какой чудесный народ!" - იმეორებდნენ ისინი. შემდეგ დაგვეძინა და ციხისძირთან როდესაც გავიარეთ, მე რუსებს ვუამბე, აქ ძველად დიდი ციხე-სიმაგრე იდგა, რომელსაც "პეტრას" ეძახდნენ-მეთქი და ამ ციხის გამო ქართველებსა და მათ მოკავშირე ზიზანტიელებს დიდი ბრძოლები ჰქონდათ სპარსელებთან. ეს იყო V საუკუნეში მეთქი. მეხუთე საუკუნეში? იკითხეს მათ. ჩვენ სადღა ვიყავით მაშინო? ასე ჩავედით ბათუმში. ბათუმში მე პირველად ვიყავი. შალიკო კი ამ ქალაქს კარგად იცნობდა. მას აქ ბეერი ნაცნობი ჰყავდა და საზღვარზე გადამყვანი აჭარელიც მას უნდა მოენახა. სასტუმროში ოთახი ავიღეთ და ქალაქში გავედით. იგი სადღაც ცალკე წავიდა და მე სეირნობის დროს შევამჩნიე და ვიცანი ქუჩის გადღმა ტროტუარზე ჩემი ნათლია სერაფიმ ნურიანისი. ეს იყო განათლებული მდიდარი სომეხი, რომელსაც იტალიაში ჰქონდა მიღებული განათლება. იგი გემების პატრონი იყო და ამ გზით იყო დაკავშირებული ჩვენს ოჯახთან. მას მამაჩემისათვის უთხოვია, თქვენთან დამოყვრება მსურსო და ამისათვის ჩემი ნათლიობა მოუსურვებია. ჩემი ოჯახის უფროსი წევრები, მამაჩემის

გარდა, სუბრობით დამცინოდნენ, შენ მამაშენმა სომხებს მიგყიდო. ზოგი იმასაც ამატებდა, ნათლიამ, ალბად, შენს მოსანათლავ წყალში მარილი ჩაყარა, როგორც მათ სჩვევიათ, და შენც ნახევრად სომეხი ხარო. ეს სუბრობა ჩემზედ არ მოქმედებდა, არ ვიცი კი რა მიზეზით. ჩემთვის იგი ძალიან სასიამოვნო ნათლია იყო, რადგან ბავშვისათვის მამინდელ დროში იშვიათ საჩუქრებს მაძლევდა. მასხოვს მისგან ნაჩუქარი თვითმფრინავი, რომელსაც ნამდვილი პროპელერი და ზამბარებიანი მოწყობილობა ჰქონდა. ეს თვითმფრინავი, თუ მას ჭერქვეშ დაკიდებდით, ძაგალითად, ჭალზე, და ზამბარას მოგმართავდით, პროპელერი ამუშავდებოდა და რამდენიმე წუთის განმავლობაში დაკიდებული წვრილი თოკის რადიუსით ოთახში წრეს აკეთებდა. იმ თვითმფრინავს დიდხანს არ უცოცხლია, რადგან მე მისი ფრენა კი არ მაკირებდა, არამედ ის ცნობისმოყვარეობა მიზიდავდა, რომელიც მე გამაგებინებდა, თუ რა იყო მის ბეცელში, რაც მას ფრენის საშუალებას აძლევდა. ამიტომ მე იგი დავარღვიე და შემდეგ, როდესაც მისი აწყობა ვცადე, ვერც მე შეველი და ვერც სხვებმა მიშველეს.

ვცადე ისე გამეგლო, თითქოს ნათლიას ვერ ვხედავდი, მაგრამ სახელი დამიძახა და მეც ძალაუფლებურად თავი მისკენ მივაბრუნე. იგი ჩემსკენ ვადმოვიდა და მკითხა, როგორ მოხვდი აქ, ან რატომ ჩემთან არ მოდიო. მე ვუთხარი, აქ შევიოცის საყიდად ჩამოვედი, რომ საკოსტუმე ვიყიდო-მეთქი. იმ დროს ბათუმი საესე იყო სხვადასხვაგვარი კონტრაბანდით და ჩემი ნაამბობი სიმართლეს ჰგავდა. როდესაც მან მითხრა, რამდენ ხანს რჩებიო, მე ვუპასუხე, ალბათ, დღესვე მივიღებ დაპირებულ საქონელს და ამსალამისვე თბილისში დავბრუნდები-მეთქი. ასე გაეთავისუფლე თავი ნათლიაჩემისაგან. რამდენიმე წუთის შემდეგ სხვა ნაცნობს შევხვდი. ეს იყო ფოთელი შალიკო დარჩია. თანაკლასელი ტოგო სოშტარიასი. იმასაც იგივე მიზეზი ვუთხარი ჩემი ბათუმში ყოფნისა. სასტუმროში რომ ვბრუნდებოდი, სასტუმროდან კარგად მოშორებით ვიღაც რუსის ახალგაზრდა ქალმა გამაჩერა, თქვენ ბიმა ქავთარაძე ხართო? მე ვუპასუხე, დიას გახლავართ მეთქი. ახლა წადი, საითაც მიდიხი, და ქუჩის ბოლოს დამიცადეო. მე კი გზას განვაგრძობ, თითქოს თქვენ არც მინახინებართ და შენ იქ დამიცადეო. ცოტა ხნის შემდეგ სხვა მხრიდან ისიც მოვიდა, მითხრა თქვენს სასუმტროსთან ჩეკისტები დეანან და მე შალიკომ გამომეზავნა, შენი გარეგნობა ამიწერა და აქ ვიცდიდი, რომ სასტუმროს არ მიახლოვებოდიო. ქალმა დანიშნულ ადგილას შალიკოსთან მიმიყვანა. ეს ქალი, რომელიც შალიკოს ერთ-ერთი ტრფიული ყოფილა, დაგვმორდა. მე და შალიკო ერთი მეგრელი ახალგაზრდა კომუნისტის ორთახიან ბინაში შევიბინეთ. მასპინძელმა გვითხრა, ნურაფრის გეშინიათ, თქვენს საძებნელად ჩემთან არავინ არ მოვაო. მასპინძლის გვარი აღარ მახსენდება. ის კი მასხოვს, რომ იგი მეგრელი იყო. ისიც კი აგვიხსნა, თავი როგორ დაგვეხსნა, თუ რამ საჭკვოს შევაძინებდით. ჩემი ბინის უკანა ფანჯარა, გვითხრა მან, ეზოში გადის, რომლის იქით სხვა ცარიელი დაუქსატლებელი ეზოა და თავისუფლად გახვალთ პარალელურ ქუჩაზეო. შალიკო მასპინძლის მეოხებით დაუკავშირდა კაცს, რომელსაც ჩვენ ჩაქეში შალიკოს ნაცნობ აჭარელთან უნდა წავეყვანეთ. მან ჩვენი წაყოლა ვერ გაბედა, მაგრამ დაწვრილებით აგვიხსნა, თუ როგორ უნდა მივდგომოდით მის სახლს. იმსალამისვე მე და შალიკო მატარებლით წავედით ჩაქეში. როგორც აღვნიშნე, ცივზამთრიანი წელიწადი იყო. ქუჩებში თოვლი აღარ იდო, მაგრამ ყოველ ქუჩის კუთხეში აფხეილი თოვლის უზარმაზარი ზარცეები იდგა და ღამით საქმოდ

ციოდა. ჩაქემი სადგურიდან რომ გამოვედით, მე გამაყვრვა, თუ როგორი სითბო მოდიოდა იმ პატარა სუბიდან, რომლის ქნაც ჩვენ უნდა წაესულიყავით. როდესაც შემდეგ მასპინძელს ვკითხე, მან ამისხსნა, რომ ეს ჩაქეის მღებარეობის ბრალია, აქ მუდამ სითბოაო. ამ ჩვენს მასპინძელთან უნდა მოსულიყო საზღვარზე ჩვენი გადამყვანი. აჭარელმა ვახშამი გვაჭამა. ეგ იყო საშუალო ხნის თითქმის თერთწევრა კაცი. იგი მომიბრუნდა და მკითხა, - შვილო, რომ არ წახვიდე, რა მოგელისო. მიუხედივს კითხვის მიზეზს და ტყუილი მოვიგონე. ცხადი იყო, რომ იგი გულისხმობდა ჩემს რამე მძიმე დანაშაულობას. ვუბასსუხე. 2-3 თვით ჩამსვადენ ციხეში-მეთქი. მერე 2-3 თვის გულისათვის ეკარგები შვილო შენს მშობლებსო? მე ვუბასსუხე, რატომ ეკარგები, 2-3 წელიწადში ბოლშევიკები აღარ იქნებიან და მეც დაგბრუნდები-მეთქი. ეჰ, შვილო, ღმერთმა ხელი მოგიმართოს, მაგრამ წასული მე ბევრი მინახავს, დაბრუნებული კი არც ერთიო, მითხრა მან. იმ ღამით გამყოლი კაციც მოვიდა. ეს იყო, ალბათ, ორმოციოდე წლის წარმოსადგეი ვაჟაკი, რომელიც მისთვის შესაფერ გვარს ატარებდა: მელურა დეეაძე. მან გადაყვანის შესახებ ბევრი არაფერი თქვა. გვითხრა, მამლის პირველ ყოვილამდე წაიძინოთ და გათენებამდე უფრო ადრე სოფლიდან უნდა გავიდეთო. ასე მოვიქცით და გზას გაუვლექით. მელურამ პატარა ტაქტიკური ვაკეითილი მოგვცა: ხიდან ხემდე უნდა ვიაროთ და ტრიალ ადვილს ვერიდოთ, რადგან თოვლზე მოძრაეი კაცი ღამითაც კარგად მოჩანსო. ხოლო როდესაც სოფელს საკმაოდ გაეშორდით, გვითხრა, ახლა შეევიძლია ერთად და თავისუფლად ვიაროთო. ერთად კი მივედიოდით, მაგრამ თავისუფლების რა მოვასხენოთ. მეჩხერ ტყეში აღმართზე წელამდე თოვლში ვიკვლევდით გზას. შალიკოს ჩემზედ უფრო უჭირდა. ზოგჯერ იძულებული ვიყავით მისთვის დაგვეცადა. იგი დაბალი ტანისა იყო, მოკლე ფეხები ჰქონდა და როგორც ეს ზოგჯერ ხდება ხოლმე, მთაში სიარული საერთოდ ენელებოდა. როცა გათენდა, ნაძვებით დაფარული მთები და გორაკები ზღაპრულ სანახაობას წარმოადგენდა. ალბათ, შუადღე იქნებოდა, ერთი დიდი მთა რომ გადავალახეთ, მელურამ ტყის პირას მდგარ უკაცრიელ ოდასთან მიგვიყვანა, აქ დავისვენოთო. მე ვკითხე, რატომ არის ეს სახლი ცარიელი-მეთქი. აქ მისი პატრონები მხოლოდ ზაფხულში მოდიან, პირუტყვი ამოყავთ და შემდგომამდე აქ რჩებიანო. ასეთი ქოხები მრავლად არის გაფანტული ამ მიდამოშიო. დასვენების შემდეგ ისევ გზა განვაგრძეთ და დაღამებისას უკვე მისი სოფლისაკენ დავეშვით. მისი სოფელი აჭარისწყლის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ერთ პატარა ხეობაში იყო. ბათუმსა და ქედას შორის. სახელი სოფლისა არ მახსოვს, მაგრამ ვიცი, რომ იქ დევამები ცხოვრობდნენ. მელურამ თავის სახლში შეგვიყვანა და მისი ოდის ყველაზე დიდ ოთახში, რომელიც მისთვის სასტუმრო და დარბაზს წარმოადგენდა, დაგვაბინავა. ეს ოთახი აივანზედ გადიოდა, სადაც საპირფარეო იყო მოწყობილი. ეს მე გამიკვირდა, მაგრამ მერე თვითონვე მიხვდები. უცხო კაცს ხომ არ შეეძლო მთელი ოჯახისათვის განკუთვნილი საპირფარეოთი ესარგებლა. ჩვენ ხომ მაჰმადიანურ სოფელში ვიმყოფებოდით. ჩვენ იქ ერთი კვირა დავყავით, მაგრამ არც დიასახლისი, არც მისი გოგონები, რომელთა მხოლოდ ხმა გვესმოდა, ჩვენ თვალთ არ გვინახავს. როდესაც მელურა შინ არ იყო, დიასახლისი კარებს ამოფარებული შემოდგამდა ხოლმე მთლიანი ხისაგან გამოთლილ ვოზზე გაშლილ ჩვენს სადილს. მელურას სხვა შვილთაგან მე ვიცნობდი მხოლოდ 13-ოდე წლის შუქრის, რომელთანაც ხშირად ვსაუბრობდი, მაგრამ მისი პატარა, სამიოდე წლის ძმა ოსმანი

ვერსეზით ვერ მოვიშინაურე. იგი სულ კარებთან იდგა ხოლმე და როგორც კი მიახლოვებას დაუპირებდი, მაშინვე კარს ამოუფარებოდა. შექრის ძალიან ანტიტერქსება, სად მივდიოდი. როდესაც შევატყვე, რომ ჩემ მდგომარეობას შეჰნატროდა, გულუბრყვილოდ შევპირდი, რომ მოვეწყობი, შენც წაგიყვან-მეთქი. მე დარწმუნებული ვარ იმ ზიჭს დღესაც ვეხსოვები, თუ ცოცხალია.

ღისასხლისის მიერ მორთმეული სადილები ერთფეროვნებით გამოირჩეოდა - ცუდი მჭადი და ლობიო. მხოლოდ ერთხელ მოგვიტანეს ახალი და ჩემთვის უცნობი კერძი - ეს იყო წყალში მოხარშული მაკარონის მგავსი ნაჭრები, რომელზედაც თაფლი იყო მოხსნილი. საშველად უეგმური არ იყო. მელუდამ ამიხსნა, რომ ამ საშველს ჩვენ "მკარას" ვეძახითო. ეს არის თხლად გაპრტყელებულ წვრილ ნაჭრებად დაჭრილი მოხარშული ცომიო. ცხადია, აქ ყველასათვის ცნობილ მაკარონთან გვაქვს საქმე. მე ვფიქრობ, რომ ამ კერძის აჭარაში არსებობა უნდა აიხსნას ძლიერ ადრეული დროიდანვე ათვისებული ბიზანტიური ცივილიზაციის ერთ გამოვლენად. მელუდასთან ჩვენ იმიტომ ვაყოვნებდით, რომ კონტრაბანდისტთა ჯგუფის მომზადებას და თავშეყრას დრო სჭირდებოდა. პირველები, რომელნიც ჩვენ შეგვეერთდნენ, იყო ორი ქობულეთელი მილიციელი, რომლებიც კონტრაბანდისტთა ჯგუფს უნდა შეერთებოდნენ თავიანთი სამსახურიდან წამოღებული თოფებით. მათ ეს დაუფარვად მიამბეს, რამაც ძლიერ გამაკვირვა. განსაკუთრებით იმან, რომ მათ სამსახურის თოფები ჰქონდათ წამოღებული. მე უთხარი, ეს საშიში საქმე როგორ გახდეთ-მეთქი. გზაში რომ რამე შეგვემთხვეს, როდესაც შესაძლებელია, რომელიმე თქვენგანმა თოფი დაკარგოს, ამის მიხედვით ხომ მის პატრონს აღმოაჩენენ-მეთქი. იმათ გაიკვირვეს და დაცინით მითხრეს, ჩვენს თოფებს ჩვენი სახელი კი არ აწერიაო, მაშინ აუფხსენი, რომ ყოველ თოფს თავისი ნომერი აქვს და როცა თოფები დაგირიგეს, თქვენ გვართან თოფის ეს ნომერიც ჩაწერეს-მეთქი. ეს ამბავი მათ ძალიან გაუკვირდათ, რადგან ასეთი წესის არსებობაზე წარმოდგენაც არ ჰქონდათ. ცოტა უფრო გვიან გართულდა ჩემი და შალიკოს გადაყვანის საკითხი აჭარისწყლის მარცხენა ნაპირზე. მელუდას ეს საქმე რატომღაც დიდ სიძნელედ ქვეყნებოდა, რადგან მე მათ აქედან ვერ ვასწავლი გადასასვლელ გზასო. ეს გზა, რომელიც სინამდვილეში ბილიკი იყო, აჭარისწყალზედ გადადებული ხის ერთი მთლიანი ტანისაგან გამოთლილ საცალფეხო ხიდს შეეხებოდა. გამოირკვა, რომ მელუდას, მთელი ამ წამოწყების მეთაურს, "წყლის შიში" ჰქონია, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ხიდზე გამველვს თავბრუე ესხმის და წყალში ვარდება. ამის გამგონე მელუდას ძმამ, მისმა შვილმა და კიდევ სხვა დამსწრეთ სიცილი დაიწყეს და მელუდას დასცინოდნენ. ამდენი კაცის პასუხისმგებელი ხარ და ხიდზე გადასვლა არ შეგიძლიაო. ბოლოს საქმე იმით გადაწყდა, რომ მელუდას ძმისშვილმა იკისრა ჩვენი გადაყვანა. დანიშნულ დღეს გზას გაუფლევით. ხუთიდან უნდა გამოესულიყავით და აჭარისწყალს მიეახლოვებოდით. მელუდას ძმისშვილი ათიოდე მეტრით უკან მოგვდევდა, რომ შემჯერდ მავანს თანამგზავრებად არ ჩაეთვალეთ. როდესაც გოგონების ჯგუფს მიეუახლოვდით, ჩვენმა გამყოლმა გოგონებს დაუყვირა, პირი აიფარეთ, ვერა ხედავთ უცხო ხალხი მოდისო?! გოგონებმა ნახევრად შეასრულეს განკარგულება. თავსახორცები კი აიფარეს, მაგრამ გვერდით გავლისას ყოველი მათგანი ღმილით და გაკვირვებით გვათვალიერებდა. მე გამყოლს ვუსაყვედურე, რად გამამჯავნე,

რომ ჩვენ უცხოები ვიყავით, ზედ ხშირ არ ვააწერია, ვინა ვართ-მეთქი. მან მიპასუხა, შევცდი, მაგრამ რა ვუყო, იმათში ჩემი საცოლეც კრიაო. მე დაცინვით ვუთხარი: შენ გგონია, აქ იმიტომ მოვედით, რომ შენთვის საცოლე წაგვერთმია-მეთქი? ხილზე მშვენიერად გადავედით და ერთ პატარა სოფელს რომ მივუახლოვდით, გამყოლმა გვითხრა, თქვენ უფრო შორს იარეთ ჩემვანო. აქ ჩემი მტერი ცხოვრობს, ვინ იცის, იქნებ ჩემს აქ გავლას რამე მოჰყვას და თქვენ რატომ უნდა შეგვეხოთ ეს ამბავი? ეს მტრობა იმაში გამოიხატებოდა, რომ მელუდას გვარისას აქ მოსასვლე გვარეულობიდან ვიღაც მოუკლავს, ე.ი. სისხლი მართებდათ მათი და ერთმანეთთან შეხვედრას ერიდებოდნენ. გამცილებელმა ერთ საბძელის მსგავს შენობასთან მიგვიყვანა, შინ შეგვიშვა და გვითხრა, აქ დაიცადეთ, მელუდა გამოვიღოს და წაგიყვანთო. მე გვითხე, კაცო სხვა ვინმემ რომ კარი გააღოს, რა ვუპასუხო-მეთქი. მიპასუხა, უკვე საღამოვდება, აქა აღრავინ გამოვიღოს, მშვიდად იყავითო. დაღამებისას მელუდამ მართლა გააღო საბძლის კარები. მასთან ის ორი მილიციელიც იყო და გზას გავუღვეით. ერთ ტყეს ვუახლოვდებოდით, როდესაც ჯგუფის დანარჩენი ნაწილიც შეგვბედა. სულ, ჩვენ ორს გარდა, 15 კაცი იყო; გზას ისე მივღვედით, რომ არც სიჩუმეს იცავდნენ, არც გარემოს ათვალიერებდნენ. მე რომ გაკვირვება გამოვთქვი, მელუდას ძმისშვილმა ამისხნა, ჩვენი საქმიანობა აქ არავისთვის დაფარული არ არის და ვერც ვერავინ დაგვიმტკიცებს, თუ რა საქმისთვის და სად მივდივართო. როცა ტყის სიღრმეში შევედით, ზოგი მღეროდა, ზოგი ხმამაღლა გადასძახებდა ხოლმე. მოკლედ ისე იქცეოდნენ, თითქოს მათთვის არავითარი საქმე არ არსებულებოდა. ესეც ამიხსნეს, ჩვენ აქედან მიმავალთ გაჩერებას ვერავინ ვერ ვაგვიბედავს, ერთი-ორი კაცისაგან შემდგარ პატრულს რომ წაააწყდეთ კიდევ, ისინი თვითონვე მოგვერიდებიანო. ჩვენი გზა მაშინ არის გაძნელებული, როდესაც ზურგზე საქონელაკიდებული ვზრუნდებითო, მაგრამ მაშინაც პატრულისა ჩვენ არ გვეშინია, თუ მრავალრიცხოვან რაზმს არ წაააწყდითო. ასე ვიარეთ შუალამემდე და ერთ მაღალ მთის გადასავალზე მრავალრიცხოვან გამველელთა კვალს წაააწყდით. კონტრაბანდისტებმა ივარაუდეს, ესენი, ალბათ, შევშელები იქნებიანდა ალბათ ისინიც ხერთვისში მიდიანო. ეს იმ სოფლის სახელი იყო, რომელშიც ჩვენ უნდა ჩავსულიყავით. ჩვენ სვლა შევანელებით, ხოლო მელუდამ შიკრიკი გააგზავნა, რომ იმ უცნობ გამველელთ დასწეოდა და ამბავი მოეტანა. ისინი არც ისე შორს ყოფილან წასულნი, მალე დაბრუნდა და გვითხრა, ხო, შევშელები არიან, 15 კაცია, ჩვენ დაგვიცდიანო. როდესაც მათ დავეწყით, მელუდამ მათ უფროსთან თათბირი გამართა, რომლის მიხედვით ისე უნდა მოქცეულიყვნენ, თითქოს ერთად წამოსულნი ყოფილიყვნენ. ბოლოს ავედით ერთ მაღალ მთაზე, რომლის ქედსაც უნდა გავყოლოდით. მარჯვნივ აჭარა იყო, მარცხნივ კი თურქეთი. ჩვენ საზღვრის საზს მივღვედით. ამას მოითხოვდა თურმე სხვა გზის უქონლობა. რამდენიმე კილომეტრი ასე ვიარეთ. სვლის დროს დროგამოშვებით წინმავალი უკან რჩებოდა და მიმყოლი სცვლიდა კვალის გასატყნად. ეს საკმაოდ ხშირად ხდებოდა, რადგან თოვლი ძალიან მაღალი იყო და წინ მავალი კაცი ძალიან ჩქარა იღლებოდა. ბოლოს მივალწით ადგილს, საიდანაც თურქეთისაკენ ძირს უნდა დავშვებულყავით. ცოტა ხნის შემდეგ უფრო დაბლა მდებარე ტყეში შევედით და მივატოვეთ გზა, სადაც ხეები საერთოდ არ იყო. სოფელთან ასე თუ ისე მიახლოებულიყავით კვლავ შეჩერდით. ყველამ იარაღი აიხსნა და ერთ უზარმაზარ ხის ფესვებში დამალა, რაზედაც

ზედ ახალი თოვლის მიაყარეს. სოფელს რომ მივუახლოვდით, ვაჭრის სახლი სოფლიდან
კარგა მოშორებით, მთის ძირში იდგა. ეს ოცდაათიოდე კაცი სახლის ღიდ ოთახში შევედით.
ვაჭრის სახლი ღუქანს კი არა, ჩვეულებრივ სახლს წარმოადგენდა. კარებზე ვიღაცამ მაგრად
მაპრახუნა. ვაჭარმა სასწრაფოდ სხვა ოთახში მიმავალი კარები გაღო და ყველანი ჩემსა
და შალიკოს გარდა შიგ შერეკა. კარები გამოხურა და მე და შალიკოს გვითხრა, თქვენ იქ
კედელთან დაჯექით, თუ ვინმემ რამე გვითხოვ, მე ვუპასუხო. კარები გააღო და ორი
თურქი ჯარისკაცი შემოუშვა. ერთ მათგანს უფროსის ნიშნები ეკრა მხარზე. უფროსი
ლაზს შეეკითხა, რამდენი არიანო. ლაზმა უპასუხა, ოცდაათიო. შემდეგი სიტყვები არ
გამიგონია. ჯარისკაცებმა ჩვენსკენ მოიხედეს და კითხვით ლაზს შეხედეს. ლაზმა უპასუხა,
მაგათ თავი დაანებეთ, ეგენი "მენშოიკები" არიან. ასე უძახოდნენ საზღვარზე გადასულ
ქართველ ლტოლვილებს. შემდეგ ლაზმა მათ რაღაც გადასცა, ალბათ კაცის თავზე
დანქსებული თანხა. ჯარისკაცები წავიდნენ. ლაზმა ოთახში შერეკილები გაათავისუფლა
და ღიდ დარბაზში ვაჭრობა გაიმართა. ყოველი მყოფელთაგანი ერთ-ერთ ძმას ეუბნებოდა,
თუ რა საქონელი სურდა და ლაზი ფასს ატყობინებდა. მე, ცნობისმოყვარეობით სავსე, ამ
ბრბოში ჯგუფიდან ჯგუფში გადავიდი. ერთმა ძმამ მეორეს გადაუძახა, ესა და ეს
საქონელი რა ღირსო. 95 უთხარიო, უპასუხა მან ლაზურად. მე გამიკვირდა, რომ ეს ლაზური
კი არა, მეგრული იყო. მე, რა თქმა უნდა, ვიცოდი უკვე ამ ორი ენის ნათესაობა, მაგრამ
ასეთ სიამლოვეს ორ ენათა შორის მიინც არ მოველოდი და როდესაც ერთი ძმათაგანი
მელუდას რაღაცის შესახებ ელაპარაკებოდა. მე ლაზს მივუახლოვდი და რაღაც ვკითხე
ვალუტის დახურდავეის შესახებ მეგრულად. იმან მიპასუხა, ახლა ამისი დრო არ არის, ამ
ხალხის წასვლამდე მოიცადე, ყველაფერს გაგიკეთებო. ამ სცენას შექსრო ერთი აჭარელი
მეორე ჯგუფიდან. მან ხომ ჩვენი საუბრიდან ვერაფერი გაიგო, და მელუდას უსაყვედურა,
აქი ჩვენ ერთმანეთს პირობა მივეცი, ვაჭრების მიმართ ერთ პირით ვივაჭროთ და თქვენ კი
აქ რაღაც საიდუმლოს აკეთებთო. მელუდამ უთხრა, ჩვენზე, ეგენი ვაჭრები კი არა,
მენშოიკები არიან, დაანებე მაგათ თავიო და ის აჭარელიც დაამშვიდა. ცოტა ხნის შემდეგ
ლაზმა ჩვენი თავი ერთ თავის ნათესავ ახალეაზრდა ზიქს გადასცა და უთხრა, ესენი საზღვრის
პოლიციაში წაიყვანეო. ჩვენ მელუდას შეპირებული ფული გადავუხადეთ და იგი კეთილი
სურვილებით გამოგვეთხოვა. ამ ვაჭრის "მალაზის" არსებობა და მისი აღვსმაცემობის
ხასიათი, ცხადია თურქულმა ადმინისტრაციამ მშენივრად იცოდა. სხვა არა იყოს რა, ამ
ტყის პირას, საცოდავი სოფლის განაპირას რა უნდოდა ძვირფასი ინგლისური საქონლით
გატენილ იმ ოდას, რომელიც ჭერამდის საქონლით იყო სავსე. ეს საქონელი მეტწილად
წარმოადგენდა ინგლისურ ლურჯ შევიოტს და ჩალისფერ გაპარდინს. აგრეთვე შავი
აბრეშუმის ქალის თათმანებს, "ვიქტორიას" მარკისას. ფრანგული საქონლიდან მათ ჰქონდათ
მარკა "კოტი"-ს სუნამო და პუდრი. თურმე პუდრი ზოგჯერ გაყალბებული იყო იტალიელების
მიერ და ამის გამოცნობას აჭარელები ქინძისთავის საშუალებით ატყობდნენ, რადგან თურმე
"კოტი"-ს პუდრის ნამდვილი კოლოფები ალუმინის ყოფილა. იტალიელებს კი თავი არ
შეუწყუბიათ და კარდონისას ამზადებდნენ. ეს მე ადრევე მაიმბო მელუდას ძმისშვილმა.
ლაზმა ზიქმა ჩვენ რომ პოლიციაში მივიყვანა, იქაც ლაზი საბაჟოს ოფიცერი დაგვხვდა.
მან ძლიერ თავაზიანად მივეცილო და სოფელში მდებარე ერთ სახლისკენ გავაგებინა, სადაც

საქონლის ზურვით ვადამტანი მუშები ათევენენ ღამეს. ისინი მომაგონებდნენ თბილისელ მეკურტნეებს იმ განსხვავებით, რომ თურქებს ბევრად უფრო დიდი მანძილები ჰქონდათ გასავლელი, რადგან ზღვისპირიდან უნდა მოეტანათ საქონელი ქვეყნის სიღრმეში. სახლში საშინელი სიბინძურე იყო. ვიწვეით ტახტზე გაშლილ დაფლული ფარდაგებზე. უმაღლესი ტილები დავეცია. გამიკვირდა, რომ აღმოვაჩინე, თუ რამდენად ადვილი ასატანი ყოფილა ტილიანობა. საბაქოს ოფიცერი და მე ძლიერ დავმეგობრდით. ეს იყო ასალგაზრდა ცოლშვილიანი კაცი, რომელსაც თავი თურქი ეგონა, მაგრამ მშვენივრად იცოდა, რომ თურქი არ იყო. მე ყოველგვარი წინასწარი განზრახვის გარეშე, ან გარეშე რაიმე დაგვემილი მუშაობისა, შევედექი მისი გაქართველების ცდას. ეს კაცი საკვირველი სიადვილით მეთანხმებოდა ყველაფერზე და საბოლოოდ ორივემ დავინახეთ, რომ ჩვენ ერთი და იმავე აზრისანი ვიყავით, მაგრამ ორთავესათვის უცხო და გარეშე გარემოება გვაიძულებდა, სხვადასხვა ერისა და სახელმწიფოს შვილები ვყოფილიყავით.

სხვა ასალგაზრდა ლაზიც ვავიცანი. მას დედა აჭარელი ჰყავდა. მისთვის ლაზური და ქართული, ორივე დედანას წარმოადგენდა. მის მიმართ მე არავითარი ახსნა და დარწმუნება არ დამჭირებია, პირიქით, მან თვითონ მშვენიერი ფორმულით ჩამოაყალიბა მდგომარეობა. ეტყობა მამაჩემისა და დედაჩემის შორეული წინაპრები ერთ ენაზე ლაპარაკობდნენო და მე ამას მივხვდი, რადგან ჩემთვის ეს ორივე ენა ხელმოკრედ ერთმანეთს შეხვდაო. სამწუხაროდ, სთქვა მან, სხვებს ეს არ ესმით და არც არაფერი იტყვს თავს იმის გამოსარეკვედად, თუ როგორ და რატომ მოხდა, რომ ჩვენ მხოლოდ ზუნდოვანად ვვრძნობთ, რომ ძმები ვართო. ლაზებს მშვენივრად ესმით, რომ ისინი მეგრელების ძმები არიან, მაგრამ აჭარლებსა და ლაზებს ვერ გაუვიათ, რომ ისინიც ასევე ძმები არიან, და მე თუ ეს ვავიგე, იმისი მაღლით არის, რომ მამა ლაზი მაყვს და დედა - აჭარელიო.

ამ სოფელში ყოფნისას მეორე თუ მესამე დღეს დაგვეწია საზღვარზედ ახლად გადმოსული ჯგუფი ოთხი ქართველისა, ოთხივე გურულები იყვნენ. ძმები გერმანე და გრიშა ბარამიძეები, საშურა კოსტავა და გერონტი ქერქაძე. ოთხივე, ცხადია, მენშევიკები იყვნენ. ქერქაძის უფროსი ძმა, არ მახსოვს, ლანჩხუთში თუ ოზურგეთში ფოსტის უფროსი ყოფილა. იგი თურმე თავის ძმას დროდადრო ფოსტაში ამუშავებდა. პარტიული ამხანაგების შთაგონებით ქერქაძეს თავისი ძმის ნდობა გაუყალბებია. ფოსტის სალარო გაუტაცია და ამ ფულით ოთხივენი საზღვარზე გადმოსულან. ისინი ამბობდნენ, ჩვენ ამ ფულს ჟორდანისა გადავცემთო და ისინი სტიჰენდიას დაგვინიშნავენო და უნივერსიტეტში შევალთო. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ თუმცა მათ ოთხივეს საშუალო სკოლა ჰქონდათ დამთავრებული, მათ რამდენიმე წელიწადი სწავლა სჭირდებოდათ, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მათი საჭირო სიმაღლეზე აყვანა უნივერსიტეტში სწავლის დაწყებისათვის.

ჩვენი სოფელში ყოფნა უზომოდ გაგრძელდა. უკვე ათმა დღემ გაიარა და ჩვენ ვუცდიდით, როდის გადაწყვეტდა ჟანდარმერია ართვინისაკენ ჩვენს წაყვანას. მე ამის გამო მეჩვილე ჩემს მეგობარ ლაზს ოფიცრს. იგი დატრიალდა და მეორე დღესვე ჩვენ დავიძარით. ჩვენი გამცილებელი ჟანდარმებიც ადგილობრივი აჭარლები იყვნენ. უნდა გავველო ჭოროხზე მდებარე ერთ ცენტრზე, რომელსაც ბორჩხა ერქვა. აქ კი თურქული რევოლუციური ჯარის ოფიცრებმა დაგვკითხეს. დამტვრეული რუსულით გველაპარაკებოდნენ. მათ

სამხედრო ცნობები აინტერესებდათ. არც მე და არც გურულესს ამ საკითხზე წარმოდგენა არა გვექონდა. შალიკომ კი რამდენიმე ცნობა მიაწოდა. არც კი მახსოვს, რა ცნობები იყო. ბორჩხას დაუმორჩილო და ართვინის გზას შეუვლექით. ართვინში რომ ჩაველით, ჟანდარმებსა ერთ, სასტუმროდ წოდებულ შენობასთან მივეყვანეს. პატრონს ეუბან ერქვა. ისიც მუსლიმანთა ქართველი იყო. მან გვითხრა, ჩემთან დარჩებით, მე პოლიციას შევატყობინებ და როცა გამოვიძახებენ, პოლიციემისტერთან წავიყვანთო. ეუბან სასტუმროს პატრონობის გარდა, თარჯიმანის როლსაც ასრულებდა. ეუბან ერთი დიდი ოთახი მოგვცა. შიგ ფარდაგადფარებული ტახტების მეტი არაფერი იყო. მან ქაბა გვათხოვა და შალიკო ჩვენი მზარეული გახდა. ერთ დღეს, როდესაც მე და შალიკო ქალაქკარგეთ ესეირნობდით, ჭოროხის ნაპირას მდგარი ძველი ციხის მიდამოებში სკოლას წავაწყდით. შალიკო ჩემზედ ადრე მიხვდა, ეს ბავშვები ქართველები იქნებიანო. ასეც აღმოჩნდა. ჩვენ რამდენიმე ქართული სიტყვა გაგიგონეთ და ერთ ბავშვთან დავეუძახეთ. იგი მოვიდა, ქართულად გამოგველაპარაკა და მეორე ბავშვს თურქულად დაუძახა. აქ მოდიო. ისიც მოვიდა. ბევრი ლაპარაკის საშუალება არ მოგვეცა. ბავშვებსა გვითხრეს, თქვენთან კი არა, ერთმანეთშიც არა გვაქვს ნება ქართულ ენაზე ლაპარაკისო. თანაც დავინახეთ, რომ მასწავლებელი ჩვენსკენ წამოვიდა. ბავშვები სხედასხვა მიმართულებით გაიქცნენ და გავაფრთხილეს, არ უთხრაით, რომ ჩვენ ქართულად ვლაპარაკობთო. მე და შალიკოს მასწავლებლისათვის არ დაგვიცდია, ღობეს გავეცალეთ. ართვინი ქალაქად იწოდებოდა. ორი თუ სამი ადმინისტრაციული შენობის გარდა ორი წესიერი შენობაც კი არ მოიპოვებოდა ამ ქალაქში. ღარიბულ მარტივ მაღალხეობში კი მშვენიერი ხარისხის სანოვავე იყოფებოდა. მარტის თვე იყო, მაგრამ იქაური თეთრი ყურძენი ახლად მოკრეფილს ჰგავდა. ასეთი გემრიელი ყურძენი მე თბილისში არ მეჭამა. ხორცის კარგი ხარისხი კი შალიკომ დაადგინა.

რამდენიმე დღის შემდეგ პოლიციემისტერთან დავგვიბარეს. წამოგვყვა ეუბან. ვიდრე დერეფანში ვიციდით, ერთი ოთახიდან სამიწელი ყვირილი ისმოდა ვიღაც კაცისა, რომელსაც უწყალოდ სცემდნენ. შალიკომ გვითხრა, ექ პურდი ან ყაჩაღი იქნებაო. ეუბანაც დაადასტურა. ცოტა ხნის შემდეგ ყვირილი შეწყდა და სწორედ იმ ოთახიდან, საიდანაც ყვირილი მოდიოდა, პოლიციელი გამოვიდა და გვითხრა, შემოდითო. შევედით. მაგიდას ლამაზი, ევროპული გარეგნობის კაცი უჯდა-პოლიციემისტერი. ეუბანს რაღაც უთხრა და ეუბანაც უპასუხა, ჩვენ მივხვდით, იმან ჰკითხა, რა საქმის ხალხია? ეუბან კი უპასუხა, სტუდენტებიო. შემდეგ მისი დავალეობით ეუბან დაგვკითხა, თუ ვინ და საიდან ვიყავით. გვკითხეს, საით ვაპირებდით წასვლას. კიდევ რამდენიმე კითხვა და მან ეუბანს უთხრა თურქულად, - "ფეკი", რაც ნიშნავს - კარგიო. ე.ი. გათავადო. ჩვენც დავტოვეთ ოთახი. მე ეუბანს ვუთხარი, ეს კაცი ნამდვილ ქართველს ჰგავდა-მეთქი. ქართველია, ზეგის შვილია, მაგან ჩემზე უკეთ იცის ქართული, მაგრამ ნება არა აქვს, რომ ქართულად გელაპარაკოთო. ისევ სასტუმროში დავბრუნდით, რამდენიმე დღის შემდეგ ჟანდარმმა თურქული პასორტები მოგვითხანა. ეუბან აგვისნა, ზევ აქედან ნავი მიდის ბორჩხამდე და იმას გააკყვებითო. დანიშნულ დღეს ჭოროხის პირას ჩავედით. ნავი უკვე ნაპირთან იდგა. ის იყო ჩვეულებრივი დიდი ნავი, რომელსაც შეედო 20-30 კაცის გადაყვანა. მენავები ორნი იყვნენ. ერთი თავში, მეორე ბოლოში და ორთავეს ნიშნის მაგივრად გრძელი საჭე ჭჭირა ხელში. ნავში

ათიოდე კაცი იყო, რომელთა შორის - რუსეთის კონსული ართვინში. ნაგში მსხდომებმა, ალბათ, იცოდნენ, ჩვენ ვინ ვიყავით და ზურგმეტყუელ კონსულის შესახებ გვეზუმერებოდნენ, გინდათ, წყალში გადავაგდოთო?! ნავი დაიძრა და მენავეები დიდი მოხერხებით მართავდნენ მას, რომ კლდოვან ნაპირებს არ დასჯახებოდა. მე მომაგონდა, ზორჯომის ხეობაში გლეხებს რომ ტყეები ჩამოჰყავდათ. ასე ჩავედით ბორჩხაში, რომლის იქით ნავი აღარ მიდიოდა. ჩვენ კვლავ ორი ჟანდარმი მოგვეყვებოდა. ერთი ლაზი იყო, მეორე ქართველი. იგი დადიანის გვარს ატარებდა. ხოფისაკენ მიმავალ გზაზედ ცოტა მანძილი რომ გავიარეთ, ქერქაძე ავად გახდა. მას წნაილის მარილწყალი დაეღია და ძალიან ცუდად გრძნობდა თავს, ვერ მოდიოდა. ჟანდარმებმა გვითხრეს, აქ ასლო ლაზის მოსახლეა, ცხენი ჰყავს, იქირავებთ და ქერქაძე ზედ შეესვითო. ასეც მოვიქცით.... ქერქაძე ცხენზე შეესვით და ხოფისაკენ გაეწიეთ. გზაში რამდენიმე ხიდი შეგვხვდა, ქვიტკირისა, თალიანი, მშვენიერი ხელობით აგებული. ეს, ალბათ, იმ დროისა იყო, როცა საქართველოსთან ერთად ეს მხარეც ჰყავოდა. ხოფაში მშვიდობით ჩავედით. იმ დროს იქ ცხოვრობდა მენშევიკი გურუული, გვარად კაჭავაძე. იგი აქ ტყუილად არ იჯდა. ის პარიზელი მენშევიკების კაცი იყო, თურქეთის სასლგართან მუდრომი. საქართველოსთან დამაკავშირებელი საიდუმლო ფოსტა მის ხელში გადადიოდა. ამ კაცმა მივეცილო, თითქმის როგორც ოფიციალურმა მოხელემ, და გამოგვკითხა, ვინ და საიდან ვიყავით. გურულებმა თავიანთი მანდატები წარუდგინეს. შალიკოსაც მენშევიკის მანდატი ჰქონდა. იგი რაიმე მნიშვნელობის მენშევიკი არ იყო, მაგრამ, როგორც პარტიის წევრს, მასაც ბათუმიდან ნდობის მანდატი წამოუღია, რომელშიც შალიკოსთან ერთად მეც ვიყავი მოხსენებული. ამგვარად, მარსელში, ფრანგულ მიწაზე, ჩემი სახით მენშევიკმა დადგა ფეხი. ამის გამო მე შალიკოს ბათუმშივე ვუსაყვედურე. მან მიპასუხა, ზიძია, შენ მენშევიკებს არ იცნობ. სტამბულში ეგენი ჩვენ ვიზას გაგვიკეთებენ და შენ რომ თქვა, ეროვნულ-დემოკრატი ვარო, ქე დაგტოვებენ, და შენ რომ რამე მოგივოდეს, მე დამბრალდება ახალგაზრდა ბიჭი მოატყუაო. ამიტომ მთელი გზის განმავლობაში იმ ოთხი გურულისათვის მე მენშევიკი ვიყავი.

ხოფაში ჩვენ მხოლოდ ერთი ღამე გავათიეთ. მეორე დღეს პატარა გემს ტრაპიზონში უნდა წავეყვანეთ, საიდანაც სტამბოლში მიმავალ გემს გავეყვებოდით. ასეც მოვიქცით. გემი შერეული სასიათისა იყო. უფრო - საბარგო, ვიდრე სამგზავრო. გემის სიღრმეში, სადაც ჩვენ ჩავეყვანეთ, ორასი თუ სამასი ცხვარი იყო. აქ იყო ჩვენი საწოლები, პირდაპირ იატაკზე, რადგან ჩვენ ბაქანის ბილეთები არ გვქონდა. ღამით სულ მცირე ტალღის გამო გემი რომ გადაიხრებოდა, ეს ცხვრის ფარა ზედ გადაგვივლიდა, ხოლო გემის გადმოხრისას უკან გადმოგვივლიდა. დღისით, ცხადია, ბაქანზედ ვიყავით. დიდი ღელვა არ იყო. გემი ყოველ ნავსადგურში ჩერდებოდა. საქონელი აჰქონდათ და ჩამოჰქონდათ, მაგრამ როცა ბურუსი ჩამოწვებოდა, ასეთი ნაპირ-ნაპირ ცურვა სამშრობას წარმოადგენდა და ამიტომ, გემზედ ერთი მშობამი მუშლავური იდგა და მესაჭეს ყოველ ორ-სამ წუთში ზღვის სიღრმეს ატყობინებდა, მაგრამ ასეთი რამ ერთ დღეზე მეტი არ გავრძელებულა. რამდენიმე დღეში ბოსფორს მივუახლოვდით და კონსტანტინოპოლის პირსს მივადექით. აქ ჩვენ თავისუფლად არ გავგიშვეს, სასლგაო პოლიციაში დაგვტოვეს ტუსაღებად არა, როგორც სატრანზიტო ვიზის არმქონე ხალხი. აქ ერთ სცენას შევესწარი: ვიღაც კაცი, დახრჩობას გადარჩენილი,

პოლიციამ მოიყვანა. მას სამინლად სცემეს, თავს რატომ იჩივებოდა. სატუსალო კამერაში, რომლის კარებიც თვით პოლიციის ბიუროსთანვე იყო, ორი ტუსადი იჯდა. ერთი, არ ვიცი რა ეროვნების, მაწანწალა, და მეორე გერმანელი სტუდენტი. გერმანელი სტუდენტი სამინლად კიცხავდა თურქების წესებს. მას, სადღაც მიმავალს სტამბოლზე უნდა გაველო და, რადგან სატრანზიტო ვიზა არ ჰქონდა, პოლიციაში ჩვენსავით თავისუფლად კი არ დატოვეს, არამედ საკანში ჩასვეს. სტამბოლში ჩვენ ათიოდე დღე დავრჩით. რადგან პოლიციისათვის ჩვენი მისაღებში ხანგრძლივი დატოვება უხერხული იყო, ნაპირიდან მოშორებით მდგომ გემზე აყვავით ხოლმე და ამგვარად რამდენიმე გემზე გავათიეთ ღამე. საშემელს პატარა ნაგებობით მოცურავე ვაჭრებისაგან გვიდუღოლბით. ეგენიც, როგორც წესი, სულ ლაზები იყვნენ.

გემიდან გემზე ასეთი გადანაცვლების დროს მოვხვდით ბათუმში მიმავალ ფრანგულ ხომალდზე, რომელსაც "იმერეთი" ერქვა. ამ გემზედ გავიცანი მატყარი ელენე ახვლედიანი, რომელიც პარიზიდან საქართველოში ბრუნდებოდა. მას ჩვენი ნახვა ძლიერ გაეხარდა, თბილისურ ამბებს გვეკითხებოდა და პარიზის შესახებ გვაწვდიდა საჭირო ინფორმაციას. ელენემ შალიკო და მე გემის სალონში შეგვიყვანა. მას უნდოდა შალიკოს სიმღერა მოესმინა. პიანინოსთან მივდით და შალიკომ რამდენიმე რომანსი იმღერა. აისი დანახვად შეძვიდა გემის ოფიცერი, და მე და შალიკოს მოგვმართა, თქვენ აქ შემოსვლის უფლება არა გქვით, რადგან ჩვენთვის თქვენ მაწანწალადაა სტატუსის მქონეთა კატეგორიას ეკუთვნითო. ელენემ ჩარევა სცადა, მაგრამ არაფერი გამოუვიდა. ჩვენ რომ გამოვეშვიდობეთ, მან ჩემად გვითხრა, ეგ მან შურით ჩაიდინაო. მე რაღაც წამყარშიყა, და ცივად რომ მოვიშორე, თქვენ დავსაჯათ ჩემ მაგივრადო.

ერთხელ ერთ პატარა რუმინულ გემზე აღმოვჩნდით. გემს ძროხები მიჰყავდა ქაიროში. ბესარაბელებს რომ გამოველაპარაკე, ჩემდა გასაკვირვად აღმოვაჩინე, რომ ისინი რუსოფილები იყვნენ და რუმინეთში ლალად ცხოვრებას საშუაოთში ყოფნას ამჯობინებდნენ. როდესაც ამით ვაკვირვებულმა მათ კითხვა დაუსვი, მათ რუსული ანდაზით მიპასუხეს: "СВОЯ РУБАХА НОСИЖЕ-О" გემზედ მეწველი ძროხები იყვნენ და ორი თუ სამი დღის განმავლობაში თბილი რძე უხვად ეგვქონდა. სტამბოლში ღამ-ღამობით გრილოდა ხოლმე, დაბლა კი ძროხებთან მშვენიერი სითბო იყო. მე და შალიკომ გადავწყვიტეთ რომ ძროხებთან დავგვეძინა. გურულებს შევთავაზე, თქვენც ჩამოდიხმეთქი. გრიმა ბარამიძემ მიპასუხა, ძამია, შენ თუ ძროხებში ხარ გაზრდილი, შენ ჩადიო. არაფერი ვუპასუხე. ისე კი, იმ გემზე ჩვენი ყოფნა ყველაზე სასიამოვნო იყო სხვა გემებთან შედარებით.

სტამბოლშივე, ბათუმიდან მარსელში მიმავალ ერთ გემზე ყოფნისას გავიცანი ერთი გერმანელი ქალი, რომელიც ბოლშევიკებმა თბილისიდან გაასახლეს. ის პროფესიით მასწავლებელი იყო. მაშინ მე გერმანიაში წასვლას ვფიქრობდი. ქალს ძლიერ გაუხარდა, თავისი მისამართი მომცა ჰამბურგში და მიითხრა, საფრანგეთიდან დამიკავშირდითო. ჩამოდი, მე დავცემარები რითაც კი შემიძლებაო.

ბოლოს ჩვენი ვიზების საკითხიც მოგვარდა. ვიზები მოგვითქანა წულაძემ. იგი სტამბოლში დაახლოვებით იმავე როლს ასრულებდა, რასაც კაჭყაძე-ხოფიაში. ბილეთის ფული ერთა ლიგამ გადაიხადა. ჩვენ სტუდენტების სახელით მივიღოდი საფრანგეთში.

დანიშნულ დღეს ჩვენი გემიც მოვიდა, სახელად "ლუქს", ფრანგული კომპანიისა. გემზედ რომ ადლიოდი, საპოლიციო ფორმალაობის გამო გრძელი რიგი იდგა. რასან თურქული არ ვიცოდით, ჩვენი გავლა ძლიერ დაყოვნდა, რადგან ჩემი მცირე ფრანგულით, ჩემზე ნაკლებად მცოდნე თურქს ვერაფერს ვაგებინებდი. გამოსავალი იმაში ვიპოვნე, რომ ჩემს უკან ორი გერმანელი იდგა. ისინი იყვნენ ფრანგულ ლევიონში ნამსახური ყოფილი ჯარისკაცები, რომელნიც კონტრაქტის დასრულების შემდეგ გერმანიაში ბრუნდებოდნენ. ისინი ფრანგულად თავისუფლად ლაპარაკობდნენ და ჩემს გერმანულ პასუხებს თურქს ფრანგულად უთარგმნიდნენ. ამ დავიდანარაბაში, ოფიცერმა მის წინ მდგომ ჯარისკაც პოლიციელს ლაზურად რაღაც უთხრა. მივხვდი, რომ გამოსავალი ვიპოვე და შემდეგ კითხვასეუდ ოფიცერს გერმანულის ნაცვლად ლაზურად ვუპასუხე. იგი ოდნავაც არ დაიბნა და ასე ლაზურად მოვაგვარეთ ჩვენი საქმე. გემში შესვლის შემდეგ ჩემს გარეშე მოყოფი და ამ ამბის მოწმე ე შემომეტყვივნენ და მეკითხებოდნენ, რა ენაზედ ილაპარაკეთ თქვენ ასე მოულოდნელადო. დიდხანს ვუხსნიდი მათ, მაგრამ ამაოდ. მათ ვერ წარმოადგინათ, რომ იმ ქვეყნის ენაზე, რომლის სახელიც არ ვაგებოდათ, მე შემეძლო თურქის ოფიცერთან მელაპარაკა და თან მემეტყვიებოდა, რომ თურქებთან არაფერი საერთო არა მაქვს მეთქი. მართლაც დაუფერებელი არ არის, რომ ლაზურმა ენამ ინტერნაციონალური ენის როლი ითამაშოს კონსტანტი-ნოპოლის ნავსადგურში?!

სტამბოლიდან გასვლის შემდეგ პირველი გაჩერება პირეის ნავსადგური იყო. ათენის აკროპოლი პირეის ისე გადმოჰყურებდა, როგორც ფუნიკულიორი ვერეს ხედს. მის დანახვაზე, ცხადია, სურვილი აღმემძრა მისი ახლო ნახვისა. ზევრი ვეცადე, მაგრამ ბერძნულმა პოლიციამ ნება არ დამართო. გურულებმა და შალიკომაც ვერ გაიგეს, რამ დამანდელიანა, და რატომ ვიხედებოდი უკან-უკან, როდესაც გემი დაიძრა. მეორედ ნეაპოლში გაჩერდა გემი. იტალიელებმა დაუყოვნებლივ გაგვიშვეს ქალაქში. იმ დროს, თვითონ იტალიელები მასიურად გადადიოდნენ საფრანგეთში სამუშაოდ და იტალიაში ჩვენნაირი მგზავრები რატომღა დარჩებოდნენ. ამიტომ შეგვიშვეს ასე თავისუფლად. ნეაპოლმა ჩემზედ შთაბეჭდილება კი დატოვა, მაგრამ არა ისე დიდი, როგორსაც მოველოდი. უფრო შთაბეჭდავი იყო ვეზუვის შორიდან ცქერა, რომელსაც ბოლი ასდიოდა. შალიკოს და გურულებს პომპეის ამბავი რომ ეუბამე, ეს მათთვის პირველად გაგონილი ზღაპარი იყო. ნეაპოლი დავტოვეთ და ეტნასაც გვერდით ჩაფუარეთ. ღამით მარსელსა და ნეაპოლს შორის ძლიერ ღელვაში მოვხვდით. შალიკო და გურულებიც ავად გახდნენ, აგრეთვე უმეტესობა მგზავრებისა. ჩემს გამძლეობას იმას მივაწერ, რომ ფოთში ყოფნისას რამდენჯერმე გამეგონა, თუ გსურს, რომ ზღვამ არ გაწყინოს, კარგად უნდა ჭამო. მეც ასე მოვიქციე და ჩვენი ექვსი კაცის სადილის თითქმის ნახევარი მარტო მე შევჭამე. სადილი, რომ ვთქვი, განმარტებაც არის საჭირო. გემზე პანსიონის ფული ჩვენ სადა გვქონდა. გემის მზარეულს მოველაპარაკეთ და უფრო იაფად, ვიდრე მუათედ ფასში, მან ექვსივე პანსიონზე აგვიყვანა. საჭმელი სამზარეულოში მომუშავე მაკანთან ზიჭს მოჰქონდა იმ კაბინაში, სადაც თვითონვე იწვა. მშვიენიერი სადილები იყო წითელი ღვინით. ერთ დღეს ჩემმა თანამგზავრებმა გაიკვირეს, რომ ბრინჯში გაკეთებული წიწილის ფეხები ძალიან წვრილძვლიანი იყო, თუმცა მშვენიერი გემო ჰქონდა. მე მაშინვე მივხვდი, მაგრამ არაფერი ვთქვი. მხოლოდ ძალიან გვიან გავუმხილე,

გული რომ არ არეოდათ, ბაყაყის ბარკლები იყო. მარტო შალიკომ დამიჯერა, რადგან მას გაგონილი ჰქონდა.

მეორე დღით, ვიდრე მარსელს მიუეხსლოვდებოდათ, ზღვა უკვე დაწყნარებულიყო. მარსელს როცა ეუხსლოვდებოდათ, ცხადია, ვიცანი ჩემთვის სურათებიდან ცნობილი „Le château d'If“, კუნძული და ციხე-კოშკი, რომელთანაც დაკავშირებულია გრაფი მონტე-კრისტოს ამბავი. მე ეს ამბავი ჩემს თანამგზავრებს ვუამბე. შალიკომ დამიჯერა, სხვებმა დაცინვით მკითხეს, შენ ეს ამბავი რაფერ იცანი, გუშამ იქ იყავიო?! გემიდან რომ ჩამოვედით, იმან გამაკვირვა, რომ ჩვენ ექვსივეს საცოდავი ფუთები საბაჟომ გაგვისინჯა, მერე გავიგე, რომ ისინი მხოლოდ კონტრაბანდით შემოტანილ თუთუნს ეძებდნენ. სადგურიდან ქალაქის ცენტრისკენ მიმავალ გზას რომ გადადექით, ერთ გზაჯვარედინთან მივედით. მარჯვენა მხრიდან ერთადერთი ავტომობილი მოდიოდა. ჩვენ თავისუფლად შეგვეძლო მეორე მხარეს გადაესულიყავით. ავტომობილი ჯერ კიდევ შორს იყო. მე და შალიკო გადავედით, მაგრამ გურულვებმა, არ ვიცი, როგორ მოახერხეს, შენელებული ავტომობილის წინ იქეთ-აქეთ დაიწყეს ბატებივით სირბილი. მძლოლი იძულებული იყო გაჩერებულიყო. გაკვირვებული გვათვალიერებდა, მერე გამოირკვა, მათ არასოდეს ჰქონიათ შემთხვევა ისეთი გზის გადაჭრისა, საიდანაც შორიდან მომავალი ავტომობილი მოჩანდა.

მარსელში მივედით შრომის სამინისტროში მომუშავე ერთ კაცთან სახელად აისორ. მისი მისამართი წულაქემ მოგვცა. თუ რამე გაგიჭირდეთ, მას მიმართეთო. ჩვენ დიდი არაფერი გვიჭირდა, მაგრამ მაინც მივედით. აისორმა კარგად მიგვიღო და აგვისხნა, რომელ საათზე უნდა აგველო მატარებლები სხვადასხვა მიმართულებით მიმავალ მე და შალიკო შენგელიას და გურულებს. ჩვენ ლიონის მახლობლად მივიდოდით, ისინი კი – ოდენკურში, სადაც მრავალრიცხოვანი ქართველობა მუშაობდა „პეკის“ ქარხნებში.

მე და შალიკო ლიონში ჩავედით და იქიდან პონ დე შერიში, ავტობუსით. ამ პატარა ქალაქში იყო მაშინ დიდი ბაგირების ქარხანა, სადაც მრავალი რუსი მუშაობდა. ამ გარემოების გამო აქ აცხსნეს მიქელაქემ და პროკოფი გაგუამ კანტინი (სასადილო), რომელიც მხოლოდ რუსი მუშტრებისთვის იყო ნაგარაუდევი. ამ ორი ქართველის აქ ყოფნა ღირსია აღწერისა. მიქელაქე იყო ყოფილი მოლარე თბილისში თავისუფლების მოედანზედ მაშინ არსებულ სარკინიგზო სალაროსი. მან უეცარი გადაწყვეტის შედეგად პროკოფის გადააბარა სალარო, რომელსაც მიქელაქის მიერ ქეიფში დახარჯული რამოდენიმე ათასი მანეთი აკლდა. მან პროკოფი დაარწმუნა, რომ ნაკლულ ფულს ერთ კვირაში მოგიტან, ჩემ თავს ნუ დაახერხებინებო. პროკოფიმ დაუჯერა, მაგრამ ერთი კვირის შემდეგ მიქელაქე უფულოდ გამოცხადდა და პროკოფის უთხრა, ვუღუპებით, სხვა საშველი არ არის, ფული ვერ ვიმოვე და ორივენი საზღვარგარეთ უნდა წავიდეთო. პროკოფიმ გაიკვირვა, რას ამბობ, კაცი, ეს ხნეირი კაცი, სად უნდა გადავიკარგო, რითი უნდა ვიცხოვროო. მიქელაქემ უთხრა, რაც გაქვს სალაროში, თან უნდა წამოიღოო. ასე აღმოჩნდნენ ორივენი უცხოეთში. შალიკო კარგად იცნობდა მიქელაქეს. მათ ჩვენ შეგვიხიზნეს. იქ მე ერთი თვე დავჩი. ვიცადე, სანამ საქართველოდან ფულს მივიღებდი, კანტინაში ჩემი ვალი გადავიხადე და გრენობლში წავედი. შალიკო იქვე დარჩა. ადგილობრივი ყასაბის ქალი შეირთო. ბოლოს ლევილში აღმოჩნდა და ომის შემდგომ წლებში ლევილშივე გარდაიცვალა. ლევილსა და

პარიზში დღესაც ცხოვრობს შალიკოს ქალიშვილი, გიორგი წერეთლის ქვრივი ეთერ შენგელია. ეთერის გარდა მას დარჩა აგრეთვე ერთი ქალი და ორი ვაჟი. ისინიც საფრანგეთში ცხოვრობენ.

გრენობლი

გრენობლი იმ დროს შედარებით პატარა ქალაქი იყო, უმთავრესად თავისი უნივერსიტეტით ცნობილი. სტუდენტთა ფრიად მნიშვნელოვანი ნაწილი უცხოელთაგან შედგებოდა. თვით უნივერსიტეტი გამოირჩეოდა მაშინ მთელს ევროპაში განთქმული ტექნიკური სასწავლებლით. ეს სასწავლებელი – "L'école d'électricité" – ელექტრობასთან დაკავშირებულ სპეციალისტებს ამზადებდა. ამ სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში არჩილ ელიაშვილი, რომელიც თბილისში გრენობლის ინსტიტუტის მსგავს დაწესებულებას ხელმძღვანელობდა. გრენობლის ინსტიტუტიდან გამოვიდა აგრეთვე მიხეილ მაკარაშვილი. იგი პეყოს საზოგადოებაში მუშაობდა – ჯერ სოშიში, ხოლო უფრო გვიან პარიზში, სადაც გარდაიცვალა. მათ გარდა გრენობლში კიდევ ოციოდე ქართველი სტუდენტი სწავლობდა: გიორგი ჟურულის ორი ვაჟი – ღურმიშანი და კოტიკა, ექიმ ვასტანე ღამბაშიძის შვილი გივი ღამბაშიძე, აკაკი ზარკალაია, შალიკა ზაქრადე, კოლა კალაძე, ილო კვანჭახაძე, საბაშვილი, პეტოკო ჯაფარიძე, მიხეილ გაფრინდაშვილი, ტიტე აფხაზაფა, ვასო ჩიტაძე, პავლე ვამაძე ...

მე, ჩასვლისთანავე მუშაობა დავიწყე ქალაქგარეთ მდებარე ვაგონების ქარხანაში. ეს იყო ჩემი პირველი შეხვედრა რეალობასთან. საკვირველი სიმშვიდით შეეუდეთ ჩემთვის ყოვლად უცნობ ცხოვრებას. ასევე ადვილად მივეჩვიე მალვიძარას, თითქოს უკვე რამდენიმე წლის სტაჟი მქონოდა ასეთი ცხოვრებისა. ქარხანაში ისეთი მუყაითობით ვმუშაობდი, თითქოს ჩემთვისვე ყოფილიყო მოგონილი ის სამუშაო, რომელსაც ვაკეთებდი. ჩემი გამოუცდელობაც კურორტულ საქციელში გამოვლინდა. როდესაც სამუშაოს გათვალისწინებულ დროზე ადრე ვათავებდი, არსებინად დავუდგებოდი და ახალი სამუშაოს მოსვლას ვუცდიდი ხოლმე. ცეცხის უფროსმა შენიშვნა მომცა. ვიცი, რომ შენ ყველაზე მეტად მუშაობ, მაგრამ გთხოვ, ისე მოიქეცი, რომ შენი ასეთი საქციელი (ჩემს დაჯდომას გულისხმობდა), ჩემზე უფროსებმა არ დაინახონო. მუშები კი სულ სხვა მიმართულებით მისაყვედურებდნენ. შენი გამოუცდელი ბევრითობით ჩვენ გვიფუჭებ საქმესო. როცა ვუპასუხე, მაშ როდესაც არაფერი მაქვს საქმე, რა უნდა ვქნა-მეთქი, უკვე მოჭერილი ჭანჭიკები მოხსენი და ახლად მოუჭირო, სრულიად სერიოზულად მითხრეს მათ. მე ეს რჩევა არ ამისრულებია, მაგრამ ჩემს ზეჯი-თობას მოვუკელი და ვცდილობდი, იმავე ტემპით მემუშავა, როგორც ჩემი კოლეგები მუშაობდნენ. ჩემს სამუშაოთა შორის მე გარედან ცეცხში უნდა შემომეტანა დიდი საბარგო ვაგონის რესორები. თითო მათგანი 85 კილოგრამს იწონიდა. ცხადია, მათ შემოსატანად სპეციალური გოგორები გვქონდა. მე მათი გამოყენება მეზარებოდა. მხარზე დადებული

შემომქონდა ხოლმე. ერთმა ხნიერმა მუშამ გამაფრთხილა, მიშელ, მაგას ნუ შერები, ეჭლა ჟანზე ხარ და ღონე ზევრ რამეს გაბედინებს. არ უნდა გადააქარბო, თორემ ხანში როდუ საც შეხვალ, მაშინ ყველაფერი ეს თავზე გადაგხდებო. ეს უმაღლე დაუუჯერე, რადგან მიუხვდი ჩემს დაუფიქრებლობას. კიდევ ერთი ეპიზოდი მახსოვს ჩემი იქ მუშაობისა. გაეცივდი, რალაც გრიბის მსგავსი მჭირდა. სამჭედლოში მომუშავე მჭედელმა შემამჩნია და მითხრა: მიშელ, ცოდოა, შენ რომ წამლებს ყლაპავდე, მოდი ჩემთან, ერთ საათში მოგარჩენო. კარგი- მეთქი, ვუთხარი. მან ხელში ერთი დიდი ურო მომცა, რომლითაც მე დაახლოებით ორ წუთში ერთხელ იმ გასურებულ რკინის ნაჭერისათვის უნდა დამერტყა, რომელსაც მჭედელი ფორმას აძლევდა. მჭედელმა მითხრა – ახლავე გამიშვდი წელამდეო. მეც ასე მოვიქეცი. სამჭედლოში ცხელოდა. ხუთი წუთის შემდეგ მთელი ტანი ოფლით დამეფარა. იმდენი ოფლი მომდიოდა, რომ შარვლის სათავე დამისეულა. დაახლოებით 45 წუთის შემდეგ მჭედელი შეჩერდა. თავისი განჯინიდან სუფთა პირსახოცი გამოიღო, გამამშრალა და, როდესაც ისევ ჩავიცვი, მითხრა, ეჭლა ერთი საათის განმავლობაში თბილი ქურთუკი ზედ გეცვასო, მეც ასე მოვიქეცი და შუადღის დასვენების საყვირმა რომ დაიყვირა, უკვე მორჩენილი ვიყავი და თან წამოღებული სადილის ჭამას შეეუდექი. ამ ქარხანაში მე დაახლოებით რვა თვე ვიმუშავე. იქ მუშაობას თავი იმიტომ დავანებე, რომ სხვა სამუშაო ვიმოვე, თითქმის ქალაქშივე მდებარე ქარხანაში.

ეს სულ სხვა ხასიათის სამუშაო იყო. ჩვენ ვამზადებდით რკინა-ბეტონის ბოძებს, ასეთ-სავე ჩამოსხმულ ღობის ნაწილებს, დაახლოებით ორი მეტრი სიგრძისას ორ ბოძს შორის ჩასადგმელებს, რაც საბოლოოდ რკინა-ბეტონისაგან ჩამოსხმულ ღობეს შეადგენდა. მე ცემენტთან საქმე არა მქონდა, ცემენტში ჩასაყოლებელ რკინის ჩონჩხებს ვამზადებდი, რასაც არმატურას ეძახიან. დაახლოებით რვა თვის შემდეგ კიდევ გამოვიცვალე სამუშაო, რადგან ჩემი ქარხანა საღმრთო შორს გადავიდა იმავე საქონლის ადგილზე დასამზადებლად. ეს მესამე მეტალურგიული ქარხანა იყო, სადაც ხდებოდა მონტაჟი საშუალო სიდიდის ყოველგვარი მანქანებისა, თუ ლითონისაგან შემდგარ რაიმე დანიშნულების საგნებისა. აქაც, მგონი, რვა თვე დავრჩი, რაც ერთად ჩემი ორი წლის განმავლობაში გრენობლში ცხოვრების დროს ამოწურავს.

გრენობლში ჩასვლისთანავე მე ვცადე უნივერსიტეტში მეცადინეობა დამეწყო. თუმცა იქაური ქართველები ჩემს განზრახვას სკეპტიკურად შეხედნენ, მე მაინც არ დაუუჯერე და ჩავეწყრე კიდევ უნივერსიტეტთან არსებულ კომერციულ სკოლაში, მაგრამ, ცხადია, არაფერი გამომივიდა, რადგან საფრანგეთში სწავლების პირობები ისეთია, რომ გამოირიცხავს სტუდენტის პარალელულად მუშაობას სწავლის განმავლობაში, როგორც, მაგალითად, ეს ამერიკაშია შესაძლებელი. ხოლო, ამავე დროს, საქართველოში ჩვენი ოჯახის მატერიალური მდგომარეობა საგრძნობლად შეირყა და ამას ისიც დაემატა, რომ საქართველოდან ფულის გადმოგზავნა აკრძალა და შეწყდა. ამ დროიდან ერთი ანეგდოტი უნდა გავიხსენო. გრენობლში ცხოვრობდა გიორგი ჟურულის ოჯახი. მათ საარსებო წყარო ჰქონდათ. ქალბატონი ჟურული ხშირად ასესხებდა ხოლმე სტუდენტებს მცირე თანხებს. ერთმა მათმა შვილმა გვიამბო, თუ როგორი იყო ამ მოვლენის მიმართ დედამისის რეაქცია, როდესაც ფულის გამოგზავნის შეწყვეტა შეუტყვია, მას წამოუძახია, საწყალი ბიჭები (სტუდენტებს გულისხმობდა), დამეკარგა ჩემი გასესხებული ფულებიო.

საღამოობით ადგილობრივი ქართველები მუდამ ერთსა და იმავე კაფეში ვხვდებოდით ხოლმე ერთმანეთს. ერთ დღეს ამ კაფეში მხოლოდ მე და კოლა კალაძე ვიყავით მისული. მას ქართული გაზეთები ჰქონდა ახლად მიღებული. მან მკითხა, მამაშენს რა ჰქვიაო. მე ვუპასუხე, ერისტო ჰქვია მეთქი, თან მისი გაზეთისაკენ გავიხედე. იგი შეუმჩნევლად შეტრიალდა და გაზეთი მომარიადა. მე კი მოვასწარი, რომ სამგლოვიარო განცხადებათა შორის მამაჩემის გვარი და სახელი წავემკითხა. არაფერი შევიმჩნეო და როდესაც სხვა ქართველები მოვიდნენ, შევემჩნეველად სახლში წავედი და იქ მარტოკამ დავიწყე ტირილი. მეორე თუ მესამე დღეს ჩემი უმცროსი ძმის საშას წერილიც მომივიდა. არაფერი არ გამომხვლია არავისთვის და ჩემს დარდს გულში ვიკლავდი. ამ ამბის შემდეგ გრენობლის ქართულ წრეში ერთი ტრაგედია დატრიალდა. უცნობი მიზეზის გამო შალიკა ბაქრაძემ თავი მოიკლა. ეს ასე მოხდა: მასთან ყველაზე ახლო მყოფნი — მე, მიმა მაკარაშვილი, შოთა ჭყონია და ვანო ანდრონიკაშვილი მივედით სასტუმროში, სადაც შალიკა ცხოვრობდა, თავისი წინანდელი ზინიდან ახლად გადასული. ჩვენი მისვლის მიზეზი ის იყო, რომ მის საქციელში რაღაც უცნაურობას ვხედავდით. ვგრძნობდით, რომ შალიკას რაღაც აწუხებდა. ჩვენ თითქოს სრულებით მშვიდად მივეილო. დავესვა და კარებისაკენ წავიდა ისე, თითქოს ჩვენთვის რამის მორთმევას აპირებდა, მაგრამ მან მოულოდნელად კარი გააღო, დერეფანში გავიდა და კარი გარედან გადაკეტა. ჩვენ მივხვდით, რომ ეს ცუდ რამეს ნიშნავდა, კარებს მივვარდით, მაგრამ ვერაფერს გავხდით, რადგან ვიდრე მეოთხე სართულზე ვინმე ამოვიდოდა, რევოლვერის ხმა გავიგონეთ, რასაც იატაკზე დაცემის ხმაც მოჰყვა. როდესაც მსახურებმა კარები გაგვიღო, სწორედ ოთახის პირდაპირ მეორე მხარეზე მდებარე საპირფარეშოს შესასვლელში უკვე მკვდარი შალიკა ედღო. მარცხენა ძუძუსათვის სისხლით ჰქონდა შეღებილი, ხოლო მის გვერდით პაწაწინა რევოლვერი ედღო.

შალიკა ჩემი კლასის ამხანაგი იყო, თბილისის გიმნაზიიდან. არ ვიცი, ამიტომ, თუ სხვა მიზეზით ჩემზედ სხვებზედ უფრო მეტად იმოქმედა ამ ამბავმა. მაშინ, როდესაც იქ მყოფი სამი დანარჩენი ქართველი ხმაამოუღებლოდ იდგა, მე მუხლებზე დავემვი და ხმამაღლა ტირილი დავიწყე, თან შალიკას ვეფერებოდი. შემდეგ სასწრაფო მოვიდა და როცა გამოძახებულმა ექიმმა სიკვდილის მიზეზი დაადგინა და დაკრძალვის საბუთს ხელი მოაწერა, ცხედარი მორგში წაიღეს. შალიკას დასაფლავებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ მე იმავე კოლა კალაძეს წავაკითხე წერილი, რომელსაც მე ჩემს ძმას ვუგზავნიდი. იქ იყო ფრაზა, სადაც როგორც მახსოვს, ვწერდი: მე ჯერ მამაჩემის გარდაცვალების ამბავი მონელელები არ მქონდა, რომ აქ სხვა უბედურებაც დამემატა — მეთქი და ვუამბობდი შალიკას თვითმკვლელობის ამბავს. ამ სიტყვებიდან კალაძე მიხვდა, რომ მამას გარდაცვალება უკვე ვიცოდი და გაკვირვებულმა მკითხა, შენ ეგ იცოდი და რატომ არ გავაგებინეო?! მე ვუპასუხე, ჩემი უბედურება მე მეყოფოდა, თქვენ რატომღა უნდა შემეწუხებინეთ — მეთქი.

ამის შემდეგ გრენობლში კიდევ ერთი თვითმკვლელობა მოხდა. გრენობლში თავის ოჯახთან ერთად მცხოვრებმა საბაშვილმა სამართლებლით გამოიჭრა ყელი, ხოლო თხუთმეტი ოდრე დღის შემდეგ მესამე გრენობლელმა ქართველმა, გივი დამბაშიძემ პარიზში, თინა მამულაშვილის სახლის წინ მოიკლა თავი. ამჯერად მისი თვითმკვლელობის მიზეზი თითქოს ცნობილი იყო, რადგან ყველამ იცოდა, რომ გივის თინა უყვარდა.

სოშო და ვალენტინე

ყველა ამ ამბავმა ერთად ჩემთვის გრენოზში დარჩენა არასასიამოვნოდ გახდა. ვა-
დავწყვიტე, გრენოზი დამეტოვებინა. თანაც საფრანგეთში ყოფნისთვის აუცილებელი
პირადობის მოწმობა და მუშაობის უფლებაც წესიერად არ მქონდა მოგვარებული. უკვე
ორი წლის განმავლობაში საფრანგეთში ახლად ჩამოსვლის დროს მიღებული დროებითი
მოწმობით ვცხოვრობდი, რომლის მიხედვითაც ოფიციალურად მუშაობის უფლებაც არც
ქმნიდა. ამისთვის საჭირო იყო, რომელიმე დიდ ფირმაში სამუშაო კონტრაქტი მიმეღო
და ამას მოჰყვებოდა ჩემთვის საამისო პირადობის სასურთის გაცემა. ასეთი ყველაზე შესა-
ფერისი ადგილი აღმოსავლეთი საფრანგეთში მდებარე პეკოს ქარხნები იყო, სადაც რამდე-
ნიმე ასეული ქართველი მუშაობდა. ამიტომ გავემზავე მე ვალენტინეში, სოშოს მახ-
ლობლად, სადაც "პეკოს" ავტომობილის კი არა, არამედ სამეურნეო და სხვა სახელოსნო
იარაღების დამამზადებელი ქარხნები იყო. გარდა ამისა, სხვა გარემოებაც ჩემთვის უფრო
მოხერხებული იყო, იმიტომ, რომ ვალენტინეში უმეტესად ეროვნულ-დემოკრატიული ცხოვ-
რობდნენ და მუშაობდნენ, სოშოს ქარხნებში კი მენშევიკები სჭარბოდნენ, ხოლო ჩვენსა
და მენშევიკებს შორის საკმაოდ დაჭიმული დამოკიდებულება სუფევდა. ვალენტინეში მა-
შინ იმყოფებოდა საკმაოდ დიდი ჯგუფი ქართველი ეროვნულ-დემოკრატებისა. იქ არსე-
ბობდა ქართული კუხარაული სტამბა, სადაც ჩემს იქ ყოფნისას აიწყო აღექვანდრე ასათი-
ანის წიგნი „ძველი და ახალი მენშევიკი“. იგი აწყო შემდეგში ჩემმა უახლოესმა მეგო-
ბარმა მიტო სინჯიკაშვილმა. ვალენტინეშივე მუშად კი არა, არამედ ქარხნის მმართველო-
ბაში მოხელედ მუშაობდა მაშინ უკვე საკმაოდ ცნობილი, შემდეგში კი ჩემი დიდი მეგობა-
რი ელისე პატარიძე, რომელიც ადგილობრივ ეროვნულ-დემოკრატიული ორგანიზაციის
მეთაური იყო. ქარხანაში ადვილად მიმიღეს. კონტრაქტიც მომიცეს. იქ მივიღე ჩემი პირვე-
ლი ნამდვილი პირადობის მოწმობაც. მაგრამ ჩემი სამუშაო საკმაოზე მეტად ცნელი იყო,
რადგან მე ლითონის, ასე ვთქვათ, გაბმარტყელებელ ცეხში მოვხვდი. ამ ცეხში მხოლოდ
სრულიად ახალგაზრდები მუშაობდნენ, რადგან გაბმარტყელებელ-ჩამოსასხმელი ფოლა-
დის მორები დიდი სისწრაფით უნდა გავცეცარებინა მანქანაში, ვიდრე ეს მორი 50 მეტრი
სიგრძის ფოლადის ლენტად გადაიქცეოდა. ასე რომ, მუშაობა სირბილით მიმდინარეობდა.
წამდაუწუმ მანქანიდან გაბოსული გაფარვარებული რკინა მარწყვებით უნდა დაეკეცა: რა
და მანქანაშივე დაგვეტრუნებინა ხელმეორედ გასატარებლად. ეს ხდებოდა დიდი სისწრა-
ფით, რადგან რკინას თავისი ელვარება არ უნდა დაჰკარგოდა, ვიდრე საბოლოო ფორმას
მიიღებდა, ხოლო ეს საბოლოო ფორმა, როგორც ვთქვი, რამდენიმე ათეული მეტრის სიგ-
რძე მორგად დახვეული ფოლადის ლენტი გახლდათ, რომელიც მუშაობაზე დაღვნილი
იყო, რომ შემდეგში დამუშავებისათვის გაცივებულიყო მისგან ხერხებისა და სხვა იარაღე-
ბის დასამზადებლად. მუშაობა არა მარტო მძიმე, არამედ საკმაოდ სასიფათოც იყო, ამო-
ტომ მე ელისეს ვთხოვე, ეცადა ჩემი სხეულს გადაყვანა. მან მოახერხა და სხვა ცეხში გადა-
მიყვანეს, სადაც სხეულს სხვა ზომის ზამბარები მზადდებოდა. ამ ცეხში მე რამდენიმე თვე
დავრჩი, საიდანაც სოშოს ქარხანამდე საუკეთესო პატარა მატარებელი დადიოდა, რომე-

ლიც პეოზსვე ეკუთვნოდა. ამ ქარხანაში მე საავტომობილო "ჯაჭვთან" ვმუშაობდი. "ჯაჭვს" ეძახდნენ ეს კალატორის მსგავსად მოძრავ დანადგარს, რომელზეც ჯერ კიდევ უზორობლო და უმოტორო შეღებილი ავტომობილები იყო რიგში ჩაწყობილი. მუშები ამ მოძრავი დანადგარის ორივე მხრიდან იდგნენ და ავტომობილის კარებს, ზურგს, სახურავსა და სხვა შეღებილ ნაწილებზე შერჩენილ საღებავის ზურთულებს სველი სახეხი ქაღალდით ხეხავდნენ, ვიდრე სარკისებრ ზედაპირს არ მიიღებდნენ. სამუშაო განსაკუთრებით ძნელი არ იყო, მაგრამ შეჩერებაზე და დასვენებაზე ფიქრიც არ შეიძლებოდა, რადგან მანქანათა რიგი სულ წინ მიიწევდა და მუშას საშუალება არ ჰქონდა თან გაჰყოლოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს მუშა მის გვერდით მდგომ სხვა მუშას ხელს შეუშლიდა მუშაობაში. ამ ქარხანაში მე რამდენიმე თვე ვიმუშავე და აქედან პარიზში სიტროენის ქარხანაში გადავედი, სადაც იმავე სამუშაოზე მიმიღეს, რადგან ასეთი მოწმობა მქონდა.

პარიზი

პარიზში ჩამოსვლის პირველსავე დღეს ჩემდაუნებურად ტაქსით დავათვალიერე პარიზის ყველაზე განთქმული უბანი. სადგურიდან გამოსვლისთანავე მეტროს ნაცვლად ტაქსი ავიყვანე და მძღოლს ქუჩის სახელი და ნომერი ვუთხარი. ვიცოდი, რომ ჩემი მეგობარი სინჯიკაშვილი, ვისი მისამართიც მე მქონდა, რომელიმე განაპირა და ღარიბ უბანში უნდა ყოფილიყო დაბინავებული და ცოტა არ იყოს, გამიკვირდა კიდევ, როცა მძღოლმა პარიზის საუკეთესო გამზირებით მატარა. ტრიუმფალურ თაღს შემოუარა, ვიქტორ ჰიუგოს ავენიუსს გაჰყვა და ერთ ქუჩაზე შეჩერდა. მივიხედ-მოვიხედე, აქ არავითარი დასახლების-ხოვანი სასტუმრო არ ჩანდა. მე ვუთხარი, აქ არ უნდა იყოს-მეთქი და ჯიბიდან სინჯიკაშვილის წერილი ამოვიღე, რომელშიც ქუჩის სახელი ეწერა. ეგ სიტყვა ისევე გამოითქმებოდა, როგორც იმ მდიდრული ქუჩის სახელი, მხოლოდ ერთი ბოლო ასო აკლდა, ასო, რომელიც არ გამოითქმებოდა. მძღოლმა მითხრა - ეგ ქუჩა სულ სხვა უბანში მდებარეობს და მე გამიკვირდა კიდევ, რომ თქვენ აქ მოდიოდითო. ეს იმას ნიშნავს, რომ მე ამ უბანში მცხოვრები კაცის იერი არ მქონდა. როდესაც მძღოლმა საჭირო სასტუმროსთან მიმიყვანა, მაშინ უკვე არ ვეჭვობდი, რომ სინჯიკაშვილი აქ იცხოვრებდა. ეს იყო მაშინ პარიზის ერთი ყველაზედ ღარიბი უბანი, რიგით მეცამეტე. სასტუმრო საკმარისად უსუფთაო, ღარიბული და უსიამოვნო საცხოვრებელს წარმოადგენდა. საბედნიეროდ, მე იქ დიდხანს არ მიცხოვრია, რადგან "სიტროენის" ქარხნის ახლო უბანი, სადაც მე გადავედი, ბევრად უფრო სუფთა და უფრო მაღალი სოციალური დონის ხალხით იყო დასახლებული. "სიტროენის" ქარხანაში საუბედუროდ მხოლოდ სამი თვე მომიხდა მუშაობა. ეს შემდეგი მიზეზით მოხდა:

პარიზული ახალგაზრდა ქართველები კვირაობით სენ-კლუს პარკში დადიოდნენ ხოლმე და შინაურული ფეხბურთით ერთობოდნენ. ერთ ასეთ გართობაში მონაწილეობის დროს მუხლი ვიღრძე. ნაღრძობი იმდენად მტკივნეული იყო, რომ სამი დღის განმავლობაში სი-

არული არ შემეძლო. როდესაც მეოთხე დღეს ქარხანაში გამოცხადდი, ჩემი სამი თვის მუშაობის მოწმობა და ჩემი ჯამაგირის ანგარიში გამზადებული დამხვდა. მე არ ვიცადი, რომ ქარხანაში წესად იყო, მოუსვლელობის მიზეზი პირველ დღევე უნდა შემეტყუბინებოდა. ქარხნიდან ჩემი დათხოვნა დიდ უბედურებას არ წარმოადგენდა, მაგრამ, ახალი სამუშაო, რომელიც მე ვიპოვე ხელფასის მხრივ ორჯერ უფრო დაბალი იყო, ვიდრე "სიტროენში". ეს იყო იმავე საზოგადოების ქარხანა, რკინა-ბეტონის საგნებისა, სადაც მე გრენობლში ვმუშაობდი. ქარხანა ფრანგულ საზოგადოებას ეკუთვნოდა, მაგრამ იქ მხოლოდ რუსები მუშაობდნენ, რადგან მისი დირექტორი ერთი გარუქებული გერმანელი პარიზში მცხოვრები ინჟინერი იყო. ჩემი იქ მუშაობის დასაწყისში მე ერთადერთი ქართველი ვიყავი. რუსებს გარდა იყვნენ ჩრდილოკავკასიელები, მონგოლები, უკრაინელები, ე.ი. წარმომადგენლები ძველი რუსული იმპერიისა. უფრო გვიან კიდევ ორი თუ სამი ქართველიც მოვიდა. ამ ქარხანაში მე კარგა ხანს ვიმუშავე. იგი მდებარეობდა პარიზის აღმოსავლეთით ათიოდე კილომეტრით დაშორებულ პატარა ქალაქში, რომელსაც ზონიო ერქვა. ამ ქარხანაში მუშაობის დროს ქარხნის დირექციამ ერთი წლით ცენტრალურ საფრანგეთში დროებით სამუშაოდ წაგვიყვანა. ეს იყო მდინარე ალიეს სახელის დეპარტამენტში. სულ პატარა სოფელი იყო, მაგრამ რკინიგზის სადგურსაც წარმოადგენდა და ამიტომ იქ ხელსაყრელი იქნებოდა ჩვენი დროებითი ქარხნის ამენება. ვამზადებდით რკინა-ბეტონის ზოძებს ოვერნის მხარის ელექტროკომპანიისათვის. საჭიროა, აღვწერო მაშინდელი საფრანგეთის სოფელი, შეიძლება ითქვას მაშინ ჩამორჩენილ მხარეში, ჩამორჩენილ, მაგრამ ისეთში, სადაც დღესაც მსოფლიოში ცნობილი "მიშლენის" საზურავების ქარხანა მაინც არსებობდა და არსებობს.

სოფელი ცენტრალურ საფრანგეთში

ჩვენს სოფელში არც ერთი მაღაზია არ იყო, მაგრამ იყო ორი კაფე, წიგნის მაღაზია, რა თქმა უნდა, არ ჰქონდათ, მაგრამ იყო ერთადერთი ლექსანი, სადაც შეიძლებოდა ფანქრის, ქაღალდის, კონვერტების და ასეთების ყიდვა. აქვე შეიძლებოდა გახეთქების და ჟურნალების შეძენაც, რომელთა მყიდველი წარმოუდგენლად მცირე იყო. მაგალითად: მაშინდელი ფრანგული ყველაზე სერიოზული გაზეთი "ტან-ის" (დრო) მხოლოდ ერთადერთი ეგზემპლარი მოდიოდა სოფლის მერისათვის. იმ მერის ოჯახი ერთადერთი იყო, რომელიც ინტელიგენტურ ოჯახად ჩაითვლებოდა. მხოლოდ ამ ოჯახის შვილები სწავლობდნენ კარგა შორის მდებარე, დეპარტამენტის მთავარ ქალაქ კლიერმონ ფერანში. მათვე ჰქონდათ სოფელში ერთადერთი სამეზავრო ავტომობილი. აქ რუს მუშათა შორის, ჩემს გარდა კიდევ ორი ქართველი იყო: გოგი კახაბერი და ალიომა მელაია. ჩვენ სამნი და კიდევ ორიოდ რუსი დაგზიანდით ერთ ფრანგთან, რომელიც იყო პატრონი ერთი პატარა კაფესი, რომლის ნაწილიც იმავე კაცის საყსამბოს წარმოადგენდა. მაღლა სართულზე კი პატრონი ცხოვრობდა თავისი ოჯახით და რამდენიმე ოთახს აქირავებდა. ჩვენ ყველანი მისი მდგმურები

ვიყავით და საზრდისაც მისგან ვიღებდით მისსავე კაფეში. არასოდეს ჩემს სიცოცხლეში, დაბადებიდან დღემდე, ისე მაძლრად არ მიჭამია, როგორც იქ ყოფნისას. ჩვენი პატრონი თვითონ ხომ ყასაბი იყო, ცოლიც მშვენიერი მზარეული ჰყავდა. ხორცი, კარაქი, ადგო ლობრივი მომავო პური და სხვა იმდენი გვეძლეოდა, რამდენის ჭამასაც შეძლებდით. მე ეს ფუფუნება საკმაოდ ძვირად დამიჯდა. დამემართა ერთგვარი ეგზემა, რაც იმაში გამოიხატებოდა, რომ ხელის თითებს შორის წყლულები მიჩნდებოდა, რაც მუშაობას არ მიშლიდა, მაგრამ საკმაოდ მტკივნეული მაინც იყო. ექიმმა მითხრა, ეს ბევრი ხორცის ჭამის ბრალიაო. ეხლავე მოუკელი, მხოლოდ დღეში ერთჯერ ჭამე ხორცი და ისიც ზომაზუო, მაგრამ იცოდე, ამ ავადმყოფობის კვალი რამდენიმე წელიწადს გაეყვებაო, რაც სრულიად გამართლდა.

ამ სოფლის შუაგულში გადიოდა ერთი პატარა ღელე, სახელად ლა-კუზ, რომელიც, უნდა ვთქვა, კალმახით იყო სასეე. ამ მდინარის ნაპირას რეცხავდნენ სოფლის ქალები თავიანთ თეთრეულს. მათ ნახავდით ზამთარ-ზაფხულ წყლის პირას დაჩოქილებს, ზეწრებს რომ ფიცრებსზე ატყაპუნებდნენ და პატარა ჯოხებს ურტყამდნენ. ამ მრეცხავებს, უკლებლოე ყველას, ისე როგორც მათ ქმრებს, მუდამ ჩალაჩაფენილი ქოშები ეცვათ. ეს იყო მთლიანი ხისაგან გამოთლილი ნაღისმავარი ხის ფეხსაცმელი, რომელსაც ფრანგულად "საბო" ეწოდება. სოფელში ადგილობრივი დალაქიც იყო, თუ ასეთი სახელი დაერქმევა მას. მას საერთოდ სადალაქო არ ჰქონდა. თავისი ზინის წინ, ქუჩის პირას ედგა ერთი სამფეხი, რომელზედაც თავის მუშტრებს სვამდა ხოლმე. მარცხენა ხელში ეჭირა ტაშტი, რომლის ერთი ფერდი გამოჭრილი იყო, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო სახის ქვეშ ტაშტის მიტანა. როცა მას ორივე ხელი სჭირდებოდა, ტაშტი თვით მუშტარს უნდა დაეკავებინა. დალაქი არც საპონს, არც ცხელ წყალს არ ხმარობდა. იგი ტაშტში ჩახსებული წყლით გლეხს სახეს უსველებდა, მუშტარს თმაში ხელს ჩააგებდა და სამართებელს ხმარობდა, თითქმის როგორ ხელეჩოს. სისხლი უხვად იღვრებოდა, მაგრამ პირი მაინც იპარსებოდა. ამის შემდეგ ოდესღაც თეთრად ყოფილი პირსახოცით სახეს მოსწმენდდა, ჭრილობებზე თეთრ ჰაშს წაუსვამდა და საქმე დასრულებული იყო. ცხადია, მე ამ დალაქის მუშტარი არასოდეს გყოფილვარ.

სოფლის მერს სამი ვაჟი და ერთი ქალი ჰყავდა. ისინი ჩემზედ უმცროსები იყვნენ, მაგრამ იმდენად არა, რომ მათთან მეგობრობა არ შეძლებოდა. სხვა მეგობარს მე იმ სოფელში ვერ ვიპოვიდი.

ერთი საინტერესო ამბავი ამ სოფლის ცხოვრებიდან: სოფლის შუაგულში საკმაოდ ფართო პარკში ასწლოვან ხეებს შორის იდგა ამ სოფლის ყოფილ მფლობელთა შთამომავლის მატო — სასახლე. მისი პატრონი აქ აღარ ცხოვრობდა და მან თავისი მამულის გაყიდა დააპირა. ჩვენი სოფლის მერს ძლიერ სურდა მისი შეძენა, მაგრამ 600 000 ფრანკის დახარჯვა ვერ გასედა და ეს მამული ვიღაც მეჯოგემ იყიდა. იგი ამ სოფლიდან არ იყო და ახალშეძენილ მამულში მაშინვე არ გადმოსახლებულა. მან ჯერ ხე-ტყის მრეწველები მოიყვანა, და სასახლის გარშემო მღვრეში ძვირფასი ხეები სულ მოახერხინა. აქედან მატოში გადახდილი ფული ნახევრად აინაზღაურა. საცოდავი სანახავი იყო ამ გატიალებულ მინდორზე მარტოდ-მარტო დარჩენილი სასახლე. სოფლის მერმა, რომელთანაც მე ახლო დამოკიდებულებაში ვიყავი მის შვილებთან მეგობრობის გამო, მითხრა ამ ვანდალიზმის

მოფიქრება და ასრულება რომ შემძლეობდა, მაშინ ყოველსაც გაეზღადებო. როდესაც ის მეჯვრე აქ საცხოვრებლად ვადმოვიდა, მატოს მაღალ სართულზე განლაგებული ოთახების უმრავლესობა ჩვენ ქარხანაში მომუშავე რუსებს მიაქირავა. დაჰლა სართულზე მყოფი დიდი დარბაზი კარტოფილის, კომბოსტოს და ამგვარი სანოვების საწყობად გადააქცია, თუთონა კი ამ სახლის ერთი ფრთა დაიკავა, სადაც ძველადვე არსებული სამზარეულო – სასადილო და საყოფაცხოვრებო ოთახსადაც გადააქცია, დანარჩენ სამ თუ ოთხ ოთახში თავის ცოლსა და ქალ-ვაჟთან ერთად არსებინად მოიკალათა.

ამ სოფელში ერთი წელიწადი დავრჩით. ჩვენი სამუშაო დაეპარულეთ და ისევ პარიზში დაგბრუნდით.

პარიზელი ქართველები

პარიზის იმდროინდელი ქართველობა დაახლოებით 2 000-მდე სულს ითვლიდა. ნამდვილად მდიდარი მათ შორის არავინ იყო. იყვნენ ისეთები, რომელთაც საკმარისად შემოსავლიანი ადგილი ეჭირათ სხვადასხვა დარგის ამა თუ იმ წარმოებაში. ყველაზედ გავრცელებული ქართველთა შორის მაწვნის წარმოება იყო. ქართველები ერთ-ერთი პირველთაგანი იყვნენ ამ დარგში. დღეს ეს წარმოება მილიარდებს ატრიალებს, მაგრამ არც ერთი ქართველი მეტნაკლებად კუსტარულ დონეს არ გაცვილებია, ამთში ყველაზე ძლიერნი, დაახლოებით 10-15 პირი, მიუხედავად იმისა, რომ ფრანგული მასშტაბებისათვის წვრილ მწარმოებლებად ითვლებოდნენ, საკმაოდ მდიდრულად ცხოვრობდნენ, იმდენად შემოსავლიანი იყო ევ საქმე. ასე რომ, ქართველთა შორის მათ შეიძლება პატარა ზურკუაზია ეუწოდოთ.

მეორე კატეგორიის შემძლეულებს წარმოადგენდნენ მდიდარ ქალთა მეოხებით გამდიდრებულები. უმეტესად – ნამდვილი თუ ყალბი თვალები, მაგრამ ყველაზე მაღალ წერტილს მათ შორის ერთმა ყალბად გათავადებულიმა ოჯახმა მიაღწია. ქვინი იყვნენ სამნი ძმანი მდივნები. მათი მამა, გენერალი მდივანი, ზიძაშვილი იყო განთქმული ზეღუ მდივანისა და მისი ძმის სოსოსი, რომელთაგან ერთი ზოლშევიკი იყო, ხოლო მეორე ფედერალისტისა – საქართველოს ელჩი სტამბოლში. გენერლის სამმა ვაჟმა მათი მოხერხებული დის მეშვეობით, რომელიც ვიღაც მდიდარ უცხოელსა ჰყავდა ცოლად, განსაცვიფრებელ წარმატებას მიაღწია უმდიდრესი (ამერიკელი მასშტაბით) ცოლების შერთვაში. პირველმა მათთაგანმა შედარებით დაბალი საფესურიდან დაიწყო. მან შეირთო მაშინ მსოფლიოში ცნობილი კინოვარსკვლავი პოლა ნეერი, მაგრამ შემდეგ გაცილებით მაღალ საფესურზე ავიდნენ სამივენი. ყველაზედ უმცროსს წილად ხვდა ამერიკულ უნივერსიტეტში დიდი ქსელის პატრონის ერთადერთი მემკვიდრე ბარბარა ჰიუტონი. მათი ქორწინება პარიზში "მოვლენა" იყო. ჯვრისწერა პარიზის რუსულ ტაძარში მოხდა, რომელზედაც დასწრება "იკარა" სოციალისტთა მეთაურმა ნოე ჟორდანიამ და ზედნიერ სიძეს ხელის ჩამორთმევასა "მონ პრენს" უწოდა, რაც ქართულად "ჩემო თავადის" ნიშნავს. ამ ბიჭის ხელში მილიონები

ტრიალებდა. ქართველებისათვის ქართული სახლი დააარსა და აპირებდა კლუბურის ავენი-
უზე მდებარე ოტელ “მაექსტიკს” ყიდვას, მაგრამ იმდენი მრჩეველი ქართველი დაესვია,
რომ გული აუცრუვდა და ამ საქმეს შედეგი არ მოჰყოლია. ახალგაზრდა “პრენსმა” თავისი
სიცოცხლე პოლოს (ძველებური ჩვენი ცხენბურთი) თამაშში გაატარა. იგი თავისი ცხენ-
ბითა და გუნდით ინგლისსა და ინდოეთს შორის მოგზაურობდა ხოლმე. ახალგაზრდა ბარ-
ბარამ ეს ვერ აიტანა, ქმარს გაეყარა, შემდეგ ორი თუ სამი ქმარი გამოიცვალა, ნევრასთე-
ნია შეეყარა და უშვილოდ გადაიცვალა ეს უმდიდრესი ამერიკელი ქალი, რომელიც ნორმა-
ლური ოჯახის შექმნას ვერ ელრისა.

მათი ისტორია გრძელდა და მრავალფეროვანი. როდესაც უფროსი ძმა, რომელიც
მილიარდერ ვანდერბილტის ასულის ქმარი იყო, გარდაიცვალა, დაქვრივებული ქალი
მისმა მომდევნო ძმამ შეირთო. სამივენი უშვილოდ გადავიდნენ.

იყვნენ აგრეთვე ამჯერად ნამდვილი თავადები: დადიანები, ჯორჯაძეები, ჩხოტუად
გარდაქმნილი შოთა ჭყონია და სხვანი. ჯორჯაძეს ცოლად ჰყავდა ამერიკის ერთ-ერთ უდი-
დესი სუნამოს მწარმოებლის – რუბინშტეინის ქალი. აგრეთვე სუნამოს მწარმოებელი იყო
გოორგი მანაბელი. ამათში ერია ჩემი ბავშვობის ამხანაგი, რომელსაც მე ხელახლა გრე-
ნოლში შევხვდი, შოთა ჭყონია. ამ ზიჰმა რამდენიმე ხელმოცარული ქორწინების შემდეგ
ნამდვილად მდიდარი ამერიკელი ქალის შერთვით ზოგიერთის აზრით, უმაღლეს მდგომარე-
ობას მიაღწია. მან იმით დაიწყო, რომ თავისი გვარი დედამისის გვარით შეცვალა, აქაო-
და ეს აფხაზური თავადური გვარი. იგი მალტის ორდენის ბაი გახდა. ეს უმაღლესი წო-
დებაა ამ ორდენის წევრთათვის. ამ წოდების მატარებელნი ორდენის უმაღლესი საზღვოს
წევრები არიან, ხოლო ჩხოტუად იმასაც მიაღწია, რომ მან ორდენის გენერალური ელჩის
პოსტიც დაიკავა. ამ შემთხვევის გამო მან გამოძიებ ზავნა ფოტოსურათი, სადაც აღბეჭდი-
ლია ჩხოტუას წარდგომა მარშალ ფრანკოს წინაშე. სურათი წარმოადგენს სცენას, როდე-
საც ჩხოტუა საელჩო მანდატის წარდგენის დროს ხელს ართმევს მარშალ ფრანკოს. რამდენ-
იმე წლის წინათ იგი შევიცარიაში გარდაიცვალა კიბოთი. მას რამდენიმე ვაჟი ღარსა.
ისინი ესპანეთში ცხოვრობენ.

ასეთია, მოკლედ მოთხრობილი, გამდიდრებულ ქართველ ემიგრანტთა ბედი.

ქართული ემიგრაციის არსებობის გამართლება უმთავრესად მაინც პოლიტიკური
ხასიათისა იყო. მიუხედავად საშინელი ქიშპობისა, უდიდესიდან უმცირეს ქართველამდე,
ყველა საქართველოზე ფიქრობდა და ყველას სწამდა, რომ იგი საქართველოსთვის რაღაცას
აკეთებდა. მე ასლა მართალისა და მტყუანის გარჩევას არ შევუდგები, რადგან ერთ-ერთი
ჯგუფის წევრს, როგორიც მე ვიყავი, ამ ხალხის მორალური მსაჯულობა არ შემიძლია და
არცა მაქვს ამის უფლება.

ჩვენი გარეგნული სახე პარიზში ფრიად ღირსეული იყო. ჩვენი ეროვნული დღესასწა-
ულები არ ვამბობ, პარიზის მშენებელ იყო-მეთქი, მაგრამ იმას კი ვიტყვი, რომ ეს გამოს-
ვლები პარიზს შეეფერებოდა. 26 მაისი იმართებოდა პარიზის საუკეთესო დარბაზებში,
უმეტესად ე. წ. საშხედრო წრის სახლში, ერთ-ერთ ყველაზე ძვირად ღირებულ დარბაზში.
მაშინ ამ დღესასწაულს უმაღლესი მდგომარეობის ფრანგებიც ბლომად ესწრებოდნენ. ეს
ხდებოდა, მე ვფიქრობ ქართველთათვის თანდაყოლილი ხიზლის გამო, რაც ერთი უღამა-

ზექსი თვისებათაგანია ქართველის ზუნებაში. ასლა თვალს რომ ვაგლებს ამგვარი შეკრებო-
ლობის სურათს, ვხედავ იმას, რასაც უცხოელი დამწერე ვერ წარმოიდგენდა, თუ რამდენად
დაბალი სოციალური წრიდან იყო გამოსული ამ დარბაზში მყოფი ქართული საზოგადოე-
ბის უმრავლესობა. ეს ქუთაისელი, სამტრედიელი, თელაველი ან თბილისელი ახალგაზ-
რობა გარეგნულად და თავისი საქციელითაც არაფრით არ ჩამოუვარდებოდა ოქსფორდი-
დან გამოსულ ლორდების შვილებს ან სოარზონაში აღზრდილ უცხოელ თანატოლებს.

ჩემი ნაამბობი, ალბათ ბევრ ქართველს გაახარებს და საამაყოდ მიიჩნევს მას, მაგრამ
მე, ჩემი ღრმა რწმენით, ეს ფაქტი სამწუხაროდ და სავალალოდ მიმაჩნია, რადგან ვფიქ-
რობ, რომ ყოველივე ეს ქართველი კაცის არსებაში წონასწორობის დარღვევის მაჩვენებე-
ლია. საბოლოო ჯამში ეს უარყოფითი მოვლენაა და არა დადებითი.

ისევ პარიზში

სოფლიდან დაბრუნებულმა ისევ რკინა-ბეტონის დამამზადებელ ქარხანაში დავიწყე
მუშაობა. ერთი თუ ორი წლის შემდეგ აქაც დასრულდა სამუშაო. საფრანგეთში უმუშევ-
რობა იწყებოდა და მე დიდი გაჭირვებით ვიშოვე ყოვლად უმდარესი სამუშაო, როგორის
წარმოდგენაც კი შეიძლება. ეს იყო აუსტერლიციის საბარეო სადგურში ვაგონების გადაყ-
ვან-გადმოყვანა. აქ მუშები დღიურად აჰყავდათ და მათში ჩვეულებრივი პარიზელი მაწან-
წალებიც ერივნენ. ჩემს გარდა იქ რამდენიმე ქართველიც მუშაობდა. ვმუშაობდით 12
საათი დღისა და ღამის მონაცვლეობით, თითო კვირის განმავლობაში. ე.ი. ერთი კვირა
ვმუშაობდით დღის 6-დან საღამოს 6 საათამდე, ხოლო მეორე კვირის განმავლობაში,
საღამოს 6-დან დღის 6 საათამდე. დასვენება გვექონდა თითო დღე ყოველი კვირის ბო-
ლოს. ამგვარად, კვირა დღის დასვენება არც გამოგვიდოდა. ამ სამუშაოზე წელიწადზე
მეტხანს დავრჩი. ამ დროს საფრანგეთში მთავრობაში მოვიდნენ სოციალისტები და კომუ-
ნისტები, ე.წ. პოპულარული (სახალხო) ფრონტი. მათ შემოიღეს ახალი სამუშაო წესები,
რამაც მრავალი წვრილი წარმოების დახურვა გამოიწვია, რადგანაც პარლამენტის დაკა-
ნონებით გაიზარდა ხელფასი და აიკრძალა 8 საათზე მეტის მუშაობა დღეში. იმ წარმოება-
თა მუშებმა, რომელნიც არ თანხმდებოდნენ ზემოხსენებული ახალი წესების ასრულებას,
გაფიცვა გამოაცხადეს. ჩვენც გაფიცულებს შევეურთდით. მაშინ ჩვენმა დამქირავებელმა,
რომელსაც რკინიგზასთან ჰქონდა კონტრაქტი, საერთოდ დახურა თავისი წარმოება და
ჩვენც უმუშევრად დავრჩით. რამდენიმე თვე უმუშევრად ვიცხოვრე. ეს მღვდმარებთა მთლად
აუტანელი არ იყო, რადგან ბინის ქირას სახელმწიფო გვიხდიდა და თან დღეში 5 ფრანკი
გვეძლეოდა. ეს დიდი ფული არ იყო, მაგრამ დღეში ერთი სადილის ჭამა მაინც შეიძლებო-
და უზრალო რესტორანში. ზოგჯერ მე დროებით სამუშაოს ვმოულობდი. არალეგალუ-
რად, ჯამაგირსაც ვიღებდი და უმუშევრის დახმარებასაც. ასე რომ, დროებით მე უფრო
მდიდარი ვიყავი, ვიდრე ლეგალური მუშაობის დროს, ხოლო ამის მუდმივი გაგრძელებაც
ხომ არ შეიძლებოდა და მე ვიპოვე ერთი უზრალო სამუშაო პატარა საწარმოში, რომელიც

დიდი ავტომობილის ქარხნებისათვის სხვადასხვა ნაწილებს ამზადებდა. ეს სამუშაოც რამდენიმე თვის შემდეგ მიუტოვე და ერთი ქართულის სამაწვნიში დავიწყე მუშაობა. ამ დროს დაიწყო ომი გერმანიასა და საფრანგეთს შორის. პარიზში რძის მიწოდება შეწყდა და მაწვნის წარმოებაც შეჩერდა, მაგრამ დაუყოვნებლივ ვიშოვე სხვა სამუშაო. ამჯერად ერთ დიდ სამრეცხაოში, სადაც ჩემი მოვალეობა გარეცხილი სარეცხის გამწურავ მანქანაზე კონტროლი იყო. ცნობილია, რომ ომის გამოცხადებას ნამდვილი ბრძოლები დიდხანს არ მოჰყოლია, რადგან საფრანგეთი გერმანიას არ უტევდა, ხოლო გერმანელებს ჯერ სხვა საქმე ჰქონდათ გასაკეთებელი. მათ შეიერთეს ავტრია და გაინაწილეს პოლონეთი საბჭოელებთან ერთად, ხოლო ამის შემდეგ შემოუტია გერმანიამ საფრანგეთ-ინგლისის კოალიციას. მათ დიდი ხანი არ დასჭირებიათ, რომ ინგლისელები გაეყარათ და ნახევარი საფრანგეთი პარიზიანურთ დაეკავებინათ. ჩემი სამრეცხაოც დაიკეტა ნახშირის უქონლობის გამო. მე გარმანელებს მიერ დაკავებულ ერთ ყაზარმაში დავიწყე მუშაობა, სადაც ყოველგვარ სამუშაოს ჯანსაღი ღირს. ჯამაგირი შედარებით კარგი მქონდა, მაგრამ ეს სამუშაო მუდმივი არ იყო. ჯარის ნაწილები დროებით რომ ყაზარმას ტოვებდნენ, ჩვენსავით დროებით დაქირავებულებს სამუშაოსაც ვკარგავდით, ხოლო ამავე დროს გერმანელები დიდი სიხარულით ღებულობდნენ ყოველგვარ მუშას, ვინც გერმანიაში წასვლაზე დათანხმდებოდა. მეც ჩავეწერე და გერმანიაში, ჰანოვერში ამოვყაფი თავი.

გერმანია

ჩვენი მუშათა ჯგუფი ჯარის სადამშენებლო უწყებას გადაეცა, დაგვაბინავეს საკმაოდ კარგად მოწყობილ მუშათა ბარაკში, რომლის მახლობლად შენდებოდა მაშინდელი დროისათვის უგრძესი ლულიანი ქვეშევრდების ლულათა ჩამოსასხმელი საამქრო. მე ხით ხუროთა ჯგუფში მოვესვდი. ჩვენ ამ უზარმაზარი, შიგნიდან ცარიელ შენობის სახურავი უნდა გვეკეთებინა. საფრანგეთიდან ბერლინისაკენ მიმავალი რკინიგზის ლიანდაგს ზედ დავყურებდით. დიდ ხანს არ გაუვლია, რომ ამ ლიანდაგზე დაიწყო ჯარებითა და იარაღით დატვირთული მატარებლების გაძლიერებული მოძრაობა საფრანგეთიდან ბერლინის მიმართულებით. ყურადღებას იპყრობდა ის, რომ ეს მატარებლები დიდძალი სამხედრო მანქანებითა და ტანკებით იყო დატვირთული. მე ამას ვუცქეროდი და ისე მომივიდა, როგორც ნათქვამია: მელას ის ესაზმრებოდა, რაც ენატრებოდაო. ვიფიქრე, ალბათ გერმანია რუსეთთან ომისათვის ემზადება-მეთქი, და ეს ჩემი ეჭვები ჩემთან მომუშავე იტალიელებსა და გერმანელებსაც გაუუზიარე. მათ ეს არამცთო არ დაიჯერეს, არამედ აშკარად გამოთქვეს თავიანთი უემაყოფილება, რომ ასეთი აზრი მომივიდა თავში. მათმა საქციელმა გამაბრაზა და საკირველი რამ ვუთხარი მათ. თქვენ ეგ არ გჯერათ, მაგრამ აი ნახავთ, რაც მოხდება, უნათოდ ომი დაიწყება, მოხალისედ ჩავეწერები და, ალბათ თქვენც შეგხვდებით, მაგრამ მე უკვე ოფიცრის ფორმაში ვიქნები-მეთქი. ესლაც თავს ვეკითხები, როგორ ვიწინასწარ-

მეტყველე მაშინ ყოვლად შეუძლებელი და თითქმის წარმოუდგენელი მდგომარეობა. ვფიქრობ, რომ მხოლოდ ჩემი ოცნება გამოვთქვი სხამალა, როგორც ნახევრად სურბობა, მაგრამ ეს სწორედ ასე ახდა. ორი წლის შემდეგ ერთ მუშათაგანს მე მართლა შევხვდი ბერლინის ქუჩაზე. მას ჯარისკაცის ფორმა ეცვე, მე კი ლეიტენანტის სამხარულები მეყრა. ჯარისკაცი, როგორც წესია, მომესალმა, მეც ვუპასუხე და ჩვენ ერთმანეთი ვიცანიო.

ახლა ისევ ჰანოვერში დავბრუნდეთ.

ჰანოვერში ჩემს გარდა ერთადერთი ქართველი იყო — ილო შიხაშვილი. მასაც იშვიათად ვხვდებოდი. გული ბერლინელი ქართველებისკენ მიმიწევდა. მოვახერხე და ბერლინის ქართველთა სათვისტომოში ჩემს დამქირავებელ ინსტანციას სთხოვა: ქაეთარაძე ჩვენ გვჭირდება, ჩვენი კულტურული მუშაობისათვის, გთხოვთ, ნება დართოთ, ბერლინში ვადმოვიდეს, მისთვის უკვე მზად არის სამუშაო, ვერმახიტთან დაკავშირებულ სამხედრო მინიშენელობის ქარხანაშიო. ჰანოვერელები დასთანხმდნენ და ბერლინში დავიწყე მუშაობა სამხედრო ქარხანაში. ქარხანა ელექტრომედულებისათვის ამზადებდა ლითონის მიღუღებაში ხმარებულ „ჩხირებს“. მე საცდელ ლაბორატორიაში ვმუშაობდი. ყოველდღე ვამზადებდით მუდამ სხვადასხვა შემადგენლობის ჩხირებს. შემდეგ მათი ხარისხის შედგენი ალბინშეზოდა და გადაეცემოდა შემდგომ ინსტანციას. ასე გრძელდებოდა ყოველ დღე. ელექტრომედულების ხარისხს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ტანკებისა და წყალქვეშ ნაევების გარე ჯავშანის ხარისხის გასაუმჯობესებლად. ლაბორატორიაში სამნი ვიყავით. ჩემს გარდა ერთი მამაკაცი — კომუნისტი და ერთი ქალი ნაციზმის ფანატიკოსი. ერთ დღეს კომუნისტი მუშასთან აზრი გამოვთქვი, თუ ვინიცობაა რუსეთთან ომი დაიწყო, მე მოხალისედ ჩავეწერებიო მეთქი და თან დავემატე, მე ძალიან მსურს რაიმეში გამოვადგე ჩემს თანამემამულე ქართველ ტყვეებს-მეთქი. მან მიპასუხა, რა გეჩქარება, თუ ომი დაიწყო, ისინი თვითონ მოვლენ აქაო. საკვირველი ის არის, რომ მისი მაშინ დაუფერებელი სიტყვებიც გამართლდა. მუშა ქალსაც, მაგრამ ცალკე, ამავე საკითხზე ველაპარაკებოდი. მან მითხრა, თუ ეს მოხდა, გერმანელებს შენი შეველა რაში სჭირათო. დიდხანს არ გაუვლია და ომი მართლა გამოცხადდა.

III. მეორე მსოფლიო ომი

როგორც ყველამ იცის, გერმანიამ რუსეთს ომის გამოუცხადებლად შეუტია. ეს ამბავი ბერლინმა და მსოფლიომაც რადიოთი მოისმინა. მაშინ ბერლინში ადგილობრივი ქართველების გარდა ათიოდე ჩემსავითი საფრანგეთიდან სამუშაოდ ახლად ჩამოსული ქართველიც იმყოფებოდა.

ომის დაწყებას ქართველობა სხვადასხვაგვარად შეხვდა: ზოგი აღფრთოვანებას მიეცა, ზოგმა ეჭვის თვლით შეხვდა საქმეს, ზოგი დაიბნა. აქ ჩემი მიზანი არ არის ვინმეს აზრი შევაცვლეინო, ან თუ არა აქვს, შევუქმნა იგი. მე აქ მხოლოდ ჩემს მაშინდელ შეხედულებას ვამჟღავნებ.

ჩვენ პოლიტიკური ემიგრანტები ვართ. ჩვენი სამშობლო რუსული იმპერიის ნაწილია. ჩვენი მიზანი და სურვილია - ჩვენი ქვეყანა ამ იმპერიის იძულებითი მორჩილებიდან გაეთავისუფლოთ და ქართული სახელმწიფო აღვადგინოთ, რადგან არც ერთ იმპერიას დაპყრობილი ქვეყანა თავისი ხელიდან ნებაყოფლობით არ გაუშვია, რუსეთი თავს არ დაგვანებებს - თუ ვინმემ ან რამემ არ აიძულა იგი.

არიან ისეთი ქართველები, რომელთაც საქართველოს თავისუფლება კი სურთ, მაგრამ პაციფისტური და პროგრესული იდეებით გატაცება უფრო იპყრობს მათ, ვიდრე სამშობლოს განთავისუფლების სურვილი. არიან ისეთებიც, რომელთაც ეს თავისუფლება განსაზღვრულ, მათთვის მისაღებ პირობებში სურთ - საქართველო რუსეთისაგან უნდა დაიხსნას დემოკრატიულმა სახელმწიფოებმა და ეს ისე უნდა მოხდეს, რომ არავის არაფერი ეწყინოს, არც ეტკინოს.

ქვეყნად იმდენი აზრი და სურვილია, რამდენიც ადამიანი. ქართველთა შორის ეს წინასწარობაც კი არ არსებობს: ქართველი მერყევა. გერმანია დაეჯახა იმ ძალას, რომლის წაქცევაც აუცილებელი წინასწარი პირობა იყო ჩვენი თავისუფლებისათვის, და იყვნენ ემიგრანტები, რომელთაც ოცი წელიწადი თითქმის სამშობლოს თავისუფლებისათვის ბრძოლას შესწირეს, ამ ოცი წლის განმავლობაში ვერცერთი ნამდვილი მოკავშირე ვერ იპოვეს, და როდესაც იმ ქვეყანამ, რომელიც სინამდვილეში ერთადერთი შესაძლებელი მოკავშირე იყო ჩვენთვის, რადგან ღიდ სახელმწიფოთა შორის მხოლოდ გერმანია იყო დაინტერესებული რუსეთის იმპერიის დაშლით, დაიხსნა, როდესაც ამ გერმანიამ რუსეთს შეუტია, ზემოხსენებული ქართველები შეძრწნენ და ეს მოვლენა ჩვენთვის უარყოფით საქმედ ჩათვალეს. მიზეზი ის იყო, რომ მაშინდელ გერმანიას განაგებდა არასიმპათიური რეჟიმი და ამავე დროს ეს გერმანია, რუსეთის გარდა, ჩვენთვის ფრიად სიმპათიურ დემოკრატიულ ქვეყნებსაც ეომებოდა.

გერმანული ჯარები შეუჩერებლად წინ მიიწვედნენ და გამარჯვებას გამარჯვებაზე აცხადებდნენ. არც ერთი ქართული პოლიტიკური ორგანიზაცია ან ჯგუფი მომზადებული არ არის ამ მოვლენის შესახებდრად, საქმიანი კავშირი გერმანელთან არაა აქვს. გერმანიაში მყოფი ქართველობა სრულ უმწიკობას და დასწევლობას ამჟღავნებს, ამავე დროს გერმანელები ასიათასობით ტყვეს იყვანენ და სრულიად მარტივი ანგარიშით ცხადია, რომ ომის გამოცხადებიდან მეთექვსმეტე დღეს, 1 მილიონ წითელარმიელ ტყვეთა შორის 2% ქართველია, ე.ი. - 20 ათასი კაცი. და ეს რიცხვი დღითიდღე იზრდება. რა უნდა ქნას ასეთ პირობებში, ბერლინში მყოფმა ქართველმა პოლიტიკურმა ემიგრანტმა, რომელსაც თავისი თავი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის მტრძოლად მიჰყავდა, მაგრამ არ არის პოლიტიკოსი. არც საამისო პრეტენზია და უნარი აქვს?! პოლიტიკოს "კეთება" მე არ შემეძლო და არც სხვა ვინმე ჩანდა ამ ასპარეზზე. ამიტომ ფუჭად ვდომას და იმის მოლოდინს, რომელიმე ქართული ორგანიზაცია გერმანელებს დაუკავშირდება და ამით მეც საშუალება მომეცემა ჩემი ქვეყნისათვის რამე გავაკეთო-მეთქი, ვამჯობინე - ვიდრე ჩემზე უფრო დიდი ხალხი რამეს მოახერხებდეს, ის გავაკეთო, რის გაცემაც საჭიროდ და სასარგებლოდ მიმაჩნდა: ე.ი. მუშაობა ქართველ ტყვეთა მდგომარეობის შესამსუბუქებლად.

როდესაც ეს აზრი გერმანელ ქართველებს გაუზიარე და ამაში დახმარება ვთხოვე, ისე შემომხედეს, თითქოს 7 წლის ბავშვს მამისათვის ვთხოვინო: მამა თვითმფრინავი მიყიდე, მთვარეზე უნდა გავფრინდეთ.

საქმეს მართლაც ძნელი პირი უჩანდა, რადგან პოლიტიკური გზა დახშული იყო, სამხედრო გზა უნდა ამერჩია და ამისათვის მოხალისედ უნდა ჩავიცხოვრებოდა გერმანულ ჯარში. ამაზე მიიხრეს, რომ გერმანული კანონით უცხოელი და ისიც არაქვემდებარდომი, არ შეიძლება ვერმანტში ჩარიცხოსო. ასეთი საკითხი ვერმანტის უზენაესი სარდლობის ნებართვით უნდა გადაწყდეს, შენ იქ ვინ მიგიშვებს ან ასეთ დროს შენთვის ვისა სცალიაო.

გერმანულად შეიმოსხენებულ უწყებას ერქვა "ობერ კომანდოდერ ვერმანტ" ვისაც გერმანიაში არ უცხოვრია, იმისათვის ძალიან ძნელია წარმოიდგინოს, თუ რა წონა და როგორი მიუწვედომელი ძალა ჰქონდა გერმანელთათვის ამ ორ სიტყვას.

როგორც ქართველებმა თავის წინაპართა ღმერთი, მთვარე არ დაიფიცეს და წმინდა გიორგის სახით ვააცოცხლეს, ისე გერმანელებმა მიუხედავად გაქრისტიანებისა, მათი ძველი ღმერთი გულში და გონებაშიც შეინახეს და სწორედ "ვერმანტი", ე.ი. სამხედრო ძალა იყო ამ ძველი ღმერთის განსახიერება.

მაგრამ მე გერმანიაში ახლად ჩასული ვიყავი და გერმანულ ატმოსფეროს ჩემზედ ჯერ არ მოუხდინა ის გამანადგურებელი და გამსრესი გავლენა, როგორც მან იქ ხანგრძლივად მცხოვრებ ქართველებზე მოახდინა.

ყოველი ბერლინელი იცნობს ტირპიტის სანაპიროზე მდგარ მუქი რუხი ქვისაგან აგებული უზარმაზარ შენობას, რომელშიც ვერმანტის უზენაესი სარდლობა იყო მოთავსებული. ვერც ერთი ბერლინელი ქართველი ვერ დაეთანხმე, რომ გასამხენებლად მაინც გამოიყენებოდა. ორი დღის განმავლობაში, ალბათ, ოცჯერ მაინც აუთარ-ჩაუთარე ამ შენობას და იმის მიხედვით, თუ გარედან რასაც ვხედავდი, ვფიქრობდი შევალ, მაგრამ, ალბათ გარეთ გამომისტუმრებენ-მეთქი. მთავარ კარების წინ წამდაუწყებლად მავი სამხედრო "მერსედესი"

სება" ჩერდებოდნენ და მთელი ომის განმავლობაში მე იმდენი ოფიცერი არ მინახავს, რამდენიც იმ ორ დღეში იქ შესული და იქედან გამოსული ვნახე.

ბოლოს გამბედაობა მოვიკრიბე, შედარებით მშვიდი დრო შევარჩიე და შევედი. შესვლისთანავე მორივე ოფიცერი გადამეღობა და მკითხა - რა განებათო? უკვე ადრევე მოფიქრებული მქონდა რა უნდა მეთქვა და როგორ უნდა დამეწყო, მაგრამ როგორც ასეთ შემთხვევებში მუდამ ხდება, მთელი მოფიქრებული გეგმა უცებ თავიდან გაქრა. სულელურად გავიდიმე და ვუთხარი - მე უცხოელი ვარ, პოლიტიკური ემიგრანტი, და მსურს ჩემი სამსახური შევთავაზო რუსების მოწინააღმდეგე მხარეს, გერმანულ ვერმახტს - მეთქი.

თვალიც არ დაუხამხამებია - თითქო მე მიცდიდაო. იქვე მჯდომ ჯარისკაცს ჩემზე ანიშნა და უთხრა, ასერის მეოთხე განყოფილებაში წაიყვანეთ ბატონო. "ასერ" გერმანულად მოგერიებას ნიშნავს და მეც ეს სიტყვა ასე გავიგე, რადგან მხედართა ენაზე მისი მნიშვნელობა არ ვიცოდი. მალე გავიგე, რომ ეს სიტყვა ნიშნავს იმასაც, რასაც ფრანგები კონტრდაზვერვას უწოდებენ.

რამდენიმე წუთის შემდეგ ახალგაზრდა და სიმპათიური კაპიტნის წინ ვიჯექი რბილ საყარძელში.

"მამ თქვენ პარიზიდან ჩამოსული ქართველი ხართ და გერმანულ ჯარში გასურთ შეხვიდეთ, რადგან თქვენი აზრით გერმანიის და თქვენი ქვეყნის ინტერესები, რაც რუსების წინააღმდეგ ომს შეეხება, ერთმანეთს ემთხვევა არა?" ღიას, - ვუპასუხე მე.

"მამ ვიდრე ამ საკითხზე ვილაპარაკებდეთ მე მსურს რამდენიმე ცნობა მივიღო თქვენს შესახებ. ვის იცნობთ ბერლინელ ქართველთა შორის და ვის შეუძლია თქვენს შესახებ ცნობების მოცემა?" მე ვუპასუხე, რომ ყველა ბერლინელ ქართველს ვიცნობ, ხოლო რაც შეეხება ცნობების მოცემას, მგონი უმჯობესი იქნება კოლონიის თავმჯდომარე ბატონი ტიტე მარგველაშვილი დავსახელო-მეთქი.

არა მგონია, პარიზის სამხედრო უწყებაში მომხდარიყო ის, რაც ამ ჩემს განცხადებას მოჰყვა: ოფიცერმა მაგიდაზე ზარის ღილაკს თითი დააჭირა და მიკროფონში ბრძანება გასცა, შემაერთეთ ქართული კოლონიის თავმჯდომარის ბატონ მარგველაშვილის ბინათანო. წუთსაც არ გაუვლია, ზარმა დარეკა და ჩემი კაპიტანი ტიტე მარგველაშვილს ჩემს შესახებ ელაპარაკებოდა. საუბარი სულ მოკლე იყო. ვხედავდი, რომ მან ჩემთვის დამაკმაყოფილებელი შედეგი მოიტანა: თქვენ ჩვენთვის სანდო და მისაღები ხართ, - მითხრა კაპიტანმა, მხოლოდ საქმე ისე არ არის, როგორც წარმოვიდგენით. შეუძლებელი არ არის, გამოვკლისის სახით მოხერხდეს თქვენი ჩარიცხვა მოხალისედ გერმანულ ჯარში, მაგრამ ეს კიდევაც რომ მოგიხერხეთ, ვიღებ რა მხედველობაში იმ სურვილს, რაც თქვენ აქ გამოსთქვით, ფიქრობ, ამგვარი გამოსავალი თქვენთვისვე არაა დამაკმაყოფილებელი იქნება. თქვენ რომ გერმანულ ჩვეულებრივ ნაწილში მოხალისედ ჩარიცხვით, ნ თვე მაინც სადმე გარნიზონში მეკადინოვალში უნდა გაატაროთ. თქვენ კი გასურთ, რაც შეიძლება ჩქარი კონტაქტი ფრონტთან და გერმანელების თანამეამბოლე ტყვეებთან არა? ჰოდა ღმერთმა დაგვიფაროს, რომ ნ თვეში კაცასია და მისი ნათიობი ჩვენს ხელთ არ იყოსო (ეს "ღმერთმა დაგვიფაროს" მე მაშინ ფრაზოლოგიურად მივიღე და გამიჯივრდა კიდევაც. ნ თვე არ აღმოჩნდა საჭირო, რომ გამეგო - რამდენი სინამდვილე იყო ამ სიტყვებში).

“ასე რომ, ჩვეულებრივი მოხალისეობა თქვენ არ გამოგადგებათ. მე თქვენ გაგაგზავნით ვენაში, საიდანაც კავკასიისათვის შედგენილი ვანსაკუთრებული კომანდო რამდენსამე დღეში დაიძვრება. თქვენ გექნებათ მეტი უფლება და ნაკლები მოვალეობა, ვიდრე უზრალო ჯარისკაცს იმიტომ, რომ არავითარი კონტრაქტით შეზღუდული არ იქნებით. ამაზე მეტს მე აქ ვერ გეტყვით, ადგილზე ნახათ და, თუ პირობები არ მოგეწონათ, შეცვლეთ წასვლაზე უარი განაცხადოთ, მაგრამ მე დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენ კმაყოფილი იქნებით”. როგორც ხედავთ საქმე ისე შეტრიალდა, მეტის ნატვრაც არ შეიძლებოდა. ყოველ შემთხვევაში უმოქმედობას, რაც მე ასე მაწუხებდა, ბოლო ელვოდა, რაღაც მუშაობისათვის გზა მებსწეოდა და გახარებული დაეთანხმდი. მაგრამ უნდა ვთქვა, რომ სწორედ საქმის ასე ადვილად მოგვარებამ ჩემში რაღაც ჭკვი დაბადა. ჩვენ ემიგრანტები ისე ვიყავით დამჩვეულნი უბედობას, ამ ქვეყნად ჩვენს “ხედმეტობას” რომ სრულიად ზუნებრივია, როცა ვინმე თქვენდამი უცებ ნდობას და ინტერესს გამოიჩენს, გულში ვიღაც გეუბნება “ეს რომ სახარბიელო საქმე იყოს, შენთვის კი არ იქნებოდა”. ასე თუ ისე, ნაბიჯი გადადგმული იყო.

იმ დროს მე ბერლინში ერთ პატარა ქარხანაში ემუშაობდი, რომლის დირექტორიც ვალიკო ტოგონიძის სტუდენტობის დროინდელი ამხანაგი იყო. და ამ ტოგონიძემ მომაცხოვრებამო. ომის დროს ქარხნის დატოვება საკუთარი სურვილით არ შეიძლებოდა და ჩემმა ოფიცერმა ვერმანტის ობერკომანდოს ბლანკზე დაწერილი ბრძანება გამატანა ქარხნის ადმინისტრაციისათვის, რომელშიაც ნათქვამი იყო, რომ მისეულ ქვეთარაძე დღიდან ითვლება ვერმანტის თანამშრომლად და ობერკომანდოს განკარგულებაში იმყოფება, ამიტომ ქარხნის ადმინისტრაციას ევალება, ქვეთარაძე ყოველგვარი მოვალეობისაგან გაათავისუფლოს.

ამ ქალაქში წავიდი ქარხანაში. მეორე დღეს ისევ შტაბში უნდა გამოეცხადებულყავი. ტოგონიძემ ყველაფერი იცოდა ჩემი მოქმედებისა და სხვადასხვა არგუმენტების მომგვლიებით სულ მიჩვენდა, ამ ცდაზე ხელი ამელო; და აი ახლა ქარხანაში რომ მივედი, ტოგონიძე დირექტორის კაბინეტში დამხვდა და კიდევ მარწმუნებდა, ნუ მიდხარო. დიდხანს ვიღავეთ ამ საკითხზე, დირექტორიც ჩვენს საუბარში მონაწილეობდა – რაიმე პოზიციის დაჭერის გარეშე. მე ჩემსას არ ვიშლიდი და ბოლოს ტოგონიძეს ვუწყვედურე: “მე კი კაცო, თავს ნაციონალისტად თვლი, ქართულ ნაციონალ-სოციალისტთა ორგანიზაციის ერთი ხელმძღვანელთაგანი ხარ, ნაცისტური გერმანია კომუნისტურ რუსეთს ეომება და შენ მიჩვენებ ამ ბრძოლაში ჩემი წილი არ შევტანო, მაშინ ამიხსენი, რაღას ვუცადო-მეთქი. აქვე უნდა ვთქვა, რომ ტოგონიძის არგუმენტთა შორის ისიც იყო, ჩვენ ემიგრანტები უზრალო ჯარისკაცებად არ უნდა წავიდეთ, ჩვენი როლი და დანიშნულება სხვა არისო. ტოგონიძე ცდილობდა, რომ ჩვენი საუბარი უმთავრესად ქართულად წარმართულიყო, მაგრამ მე უხერხულად და გაუმართლებლადც მიმანინა, დირექტორის თანდასწრებით მისთვის გაუგებარ ენაზე გვესაუბრა და მხოლოდ გერმანულად ვპასუხობდი, რამაც ტოგონიძის პოზიცია შეასუსტა და ჩემთან დავა შეწყვიტა.

მეორე დღით ისევ შტაბში გამოეცხადდი, რომ საჭირო ქალაქები მიმელო. შესელო სას მოსაცდელ დარბაზში ნაცნობი სახე შევამჩნიე. ეს გახლდათ კაპიტანი ნანუაშვილი,

რომელიც რამდენიმე წლის წინათ პარიზში გავიციანი გენერალ კვინიტაძის ოჯახში. მასთან ერთი სხვა ქართველიც იყო, იუნკერი გენო ზუნდაძე. გამოველაპარაკე. მითხრა, რომ მეც ვენაში მივდივარო. მე ჩემი მდგომარეობა ვუამბე, მან კი მხოლოდ გაცერით და ზუნდონად მითხრა, რომ გერმანელებისაგან დაფლება მივიღე ჯერ ვენაში და შემდეგ ოსმალეთში გაპირებ წასვლასო. წინადადება მივეცი ვენაში შევხვედეთ ერთმანეთს-მეთქი, და პაემანი ვენის სადგურზე დაენიშნეთ. რის შემდეგაც ნანუაშვილი და ზუნდაძე წავიდნენ, მე კი ჩემს კაპიტანთან გამოვეცხადდი. უკვე გამზადებული ჩემი ქაღალდები მაგიდაზე იდო. გადმომცა და მითხრა: "გთხოვთ, ზუსტად შეასრულოთ შემდეგი ინსტრუქციები: "თქვენს ხელთაა ნაშუადღევს ნ საათის მატარებლის ბილეთი. ვენაში გამოცხადდებით აღნიშნულ მისამართზე, იკითხათ ჰაუპტმან ნოვაკს, გადასცემთ თქვენს ქაღალდებს და ეტყვიით, რომ თქვენ "მესამე კაცი არა ხართ". ეისურვებთ ყოველივე კარგს, იმედი მაქვს საქართველოში შევხვდებით", და ხელი გამომიწოდა.

გამოსვლისთანავე გადავთვალე ჩემი ქაღალდები, რომლებიც გადმომცა. ერთი დასტურადი წერილის გარდა, ორი ფურცელი იყო. ერთი სამხედრო სამგზავრო ბილეთი — ბერლინიდან ვენამდე, მეორე კი ჩემი მოწმობა, რომელზედაც აღნიშნული იყო: "ვერმასტის თანამშრომელი მიხეილ ქავთარაძე მიემგზავრება ბერლინიდან ვენაში". მეტი არაფერი, და ფურცელს ზედ ესვა ვერმასტის ობერკომანდოს ბეჭედი.

სადგურზე არავის ვაუცილებივარ. არავითარი ბარგი არ წამიღია. უკან არაფერი მრჩეზოდა, წინ იმედით ვიქცირებოდი.

მეორე დღით ვენის სადგურზე შევხვდი ნანუაშვილს და ზუნდაძეს. გამოირკვა, რომ ისინიც ჩემთვის მოცემულ მისამართზე უნდა გამოცხადებულიყვნენ ჰაუპტმან ნოვაკთან. მაშ, ჯერ ოთახები დავიჭირავითო. მე ვერძნობდი, რომ ოთახი არ მჭირდებოდა, მაგრამ რადგან იმათი ვითარება კარგად არ ვიცოდი, დავთანხმდი. სამთავებ ერთი დიდი ოთახი ავიღეთ, ვისაუზმეთ და აღნიშნული მისამართით გავწიეთ. ჩვეულებრივი სახლი და უსახულო რაღაც სამხედრო დაწესებულება იყო. შევედი და ვიკითხეთ ჰაუპტმანი ნოვაკი. გაიკვირვებს, ასეთი გვარის აქ არავინ არისო. როგორ არ არის, ვერმასტის ობერკომანდო მისამართი მოგვცა და გვითხრის, რომ ჰაუპტმანი ნოვაკი ვიკითხოთო. ჰაუპტმანი, რომელსაც ველაპარაკებოდი, დაფიქრდა და გვთხოვა, ჩვენი ქაღალდები გვეჩვენებინა. ჩვენ შევყვამდით და გაეახსენეთ, რომ ეს ქაღალდები ნოვაკისათვის უნდა გადაგვეცა. ჰაუპტმანს გაეცინა, თუ ამ დაწესებულების მისამართი გაქვთ, უფროსი მე ვარ და თუ თქვენი ნოვაკი ჰაუპტმანია, მეც ჰაუპტმანი ვარო. სხვა გზა არ იყო, მივეცი ქაღალდები. გადახედა თუ არა, გვითხრა: "ჰო, თქვენ ბერლინიდან მომავალი ქართველები ხართ? ავრე გეთქვით თავიდანვე. თქვენი მატარებელი, მგონი, ხვალ ან ზევ უნდა გადიოდეს. თქვენ ალბათ ვენას არ იცნობთ, ამიტომ ვამცოცხლებ ჯარისკაცს გაეტანთ, რომელიც არსენალში წაიყვანთ, რადგან თქვენ სინამდვილეში იქ უნდა გამოცხადდეთ" ამ სიტყვების შემდეგ ჩვენ სამის სახელზე გამოწერა არსენალში შესაშვები მოწმობა, რომელიც ჯარისკაცს გადასცა და უთხრა - ტრამპით ესენი არსენალამდე მიაცილე და ეს ფურცელი საყარაულოში გადაეცი, რომ შეუშანო. ამ სიტყვების გავგონებაზე ნანუაშვილმა ოტელში დატოვებული ბარგი გაიხსენა. ამაზე ოფიცირმა გვითხრა, თქვე კაიკაცებო, ბარგი თან ვერ ატარეთ? ოთახი

რად გინდოდით. ახლა აქედან სადგურზე უნდა წახვიდეთ და მერე ისევ უკან უნდა დაბრუნდეთ? მერე ისევ ჯარისკაცს მიუბრუნდა და უბრძანა, ოტელში გამოგვეყოლოდა და იქიდან პირდაპირ არსენალში წავეყვანეთ. ამდენ ლაპარაკსა და თარჯიმნობაში მე სრულებით დამავიწყდა ოფიცირისათვის ვადამეცა დაბარებული სიტყვები, რომ მე "მესამე კაცი არა ვარ". გამოვედიოთ ქუჩაზე და ოტელში გავლის შემდეგ არსენალისაკენ გავწიეთ. გზაში მე ნანუაშვილს ვუთხარი, რომ დაბარებული სიტყვების გადაცემა დამავიწყდა, მაგრამ იგი ამ სიტყვების მნიშვნელობას მიუხვდა და დამამხილა: მესამე კაცი იყო როტმისტრი კვალიაშვილი, რომელსაც ბერლინში ჩამოსვლა დაუევინა და ამგვარად იგი აკლდა ნანუაშვილის ჯგუფს. მაშასადამე, დანაბარები იმას ნიშნავდა, რომ მე კვალიაშვილი არ ვიყავი და ნანუაშვილის ჯგუფს არ ვეკუთვნოდი.

იმდროინდელ ვენას არათუ არაფერი ჰქონდა შემორჩენილი წარსული ზრწყინვალეუ ბისავან, არამედ ისეთ სიცარიელესა და მღუშარებას მოეცვა, რომ თუ არა წარსულ დროთაგან დარჩენილი სასახლეები თუ თეატრები და პარკები, ქუჩების უსიცოცხლობის გამო, კაცი იფიქრებდა, პატარა პროვინციული ქალაქიო. გადავვრით სრულიად ცარიელი განთქმული პრატერი და მივადექით ვენის არსენალის მისასვლელ და პირქუშ ალაყაფს. ამ არსენალის შენობაში ბინადრობდა ძველად ვენის საარტილერიო პოლკი, რომელშიაც ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის არისტოკრატიულ ოჯახთაგან გამოსული ოფიცრები მსახურობდნენ და რომელსაც ტრადიციულად იმპერატორის ოჯახის წევრები უფროსობდნენ. აქ მსახურობდა მაიერლინგის ტრაგედიის გმირი უფლისწული რუდოლფი.

მე არც პირადად, არც წინაპრებით არავითარი მხედრული ტრადიცია არ მომდევდა, რომ ასეთ გარემოში მოხვედრას ჩემი გული აეძგერებია, ამიტომ ნანუაშვილს შევხედე, აბა რას იტყვის-მეთქი, რადგანაც იგი თუმცა მეცხვარეის ოჯახიდან იყო გამოსული, მაინც პოლონური გენერალური შტაბის ოფიცერი იყო და ვარშავასა და ვენას ხომ აუარებელი მტრული თუ მეგობრული ამბები აკავშირებს. ეტყობა, ნანუაშვილი ამგვარ საკითხებზე ფიქრის გუნებაზე არ იყო, რადგან უზარმაზარ სადარაჯო კომპლეს შორის დაკიდებულ რკინის კარებს ისე მივადექით, რომ ხმა არ ამოუღია.

ჩვენმა გამცილებელმა ჯარისკაცმა ჩვენი შესაშვები ბარათი დარაჯს აჩვენა და ამით საყარაულო შენობაში შევიშვეს. აქ მან ეს ქალაქი ყარაულის უფროსს გადასცა, კარგად იყავითო, გვითხრა და წავიდა.

ყარაულის უფროსმა უნტერ-ოფიცერმა კედელზე გაკრულ, არსენალის გეგმას შეხედა. შემდეგ ერთ ჯარისკაცს მიუბრუნდა და უთხრა: ბატონები მეცხვარე ობიექტში წაიყვანეთ. ამის გაგონებაზე სხვა ჯარისკაცმა, მაგიდასთან მჯდომმა, ღიმილით ჩაილაპარაკა: რა დააშავა ამ ხალხმა ისეთი, რომ ასეთ ადგილზე მიჰყავთ, საიდანაც არავინ ზრუნდებო. აქვე უნდა ვთქვა, რომ გეგმაზე, ოთხკუთხედში, რომელსაც რიცხვი "9" ეწერა, ამასთანავე დიდი შავი ჯვარიც იყო აღნიშნული. ამ დეტალს ჩემზე არავითარი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია, მაგრამ ვიდრე ამ ჯარისკაცის შენიშვნაზე რამეს ვფიქრებდი, ნანუაშვილმა, რომელსაც კერძო ცოტათი ესმოდა, ჩამილაპარაკა - დასაბერებლად მიყავართო. ნათქვამია, შიშს დიდი თვალები აქვსო. მართო რომ ყოფილიყავი, ჩემი უდანაშაულობა ამგვარ რამეს არ მაფიქრებინებდა, მაგრამ ნანუაშვილი და ხუნდაძე პოლონეთის ჯარის ოფიცრები იყ-

ვნენ, რომელთაც გერმანელების წინააღმდეგ იომეს, ზომ შესაძლებელია, ისინი ისეთ რამე-
ში ყოფილიყვნენ გარეული, რომლისთვისაც, გერმანელები თუ გაუგებდნენ, დახვრეტდნენ.
თუ არაფერი ამის მსგავსი არ არის, რატომ წარმოთქვა ნანუაშვილმა ეს სიტყვები. აქვე
მომავონდა ბერლინელი კაპიტნის სიტყვები – უთხარი, რომ თქვენ "მესამე კაცი არა ხარ-
თო", სიტყვები, რომელთა თქმა დამავიწყდა ჩვენი არსენალში გამომგზავნი ოფიცრისათ-
ვის, და, მამასადამე, თუ ამით დახვრეტდნენ, მე იმ "მესამე კაცის" ე.ი. კვალაშვილის
მაგიერად დავიხვრეტები. იმის დრო და ადგილი არ იყო ნანუაშვილისათვის საქმის ვითარე-
ბა გამომეკითხა. უნტერ-ოფიცრის ვუთხარი, მორიგე ოფიცრის ნახვა მსურს -მეთქი. გაუ-
ვირდა, მაგრამ გვერდით ოთახის კარზე დააკაკუნა და იქ მჯდომ ხანშიშესულ რეზერვის
კაპიტანს მოახსენა, თქვენი ნახვა სურთო. კაპიტანმა თავაზიანად მკითხა, რით შემიძლია,
გემსახუროთო. მე მოკლედ ვუთხარი ჩვენი არსენალში მისვლის მიზეზი და დავემადე,
ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი რამის გამო ქალაქში უნდა დაგზრუნდეთ -მეთქი. მიპასუხა,
თქვენმა მომყვანმა თან მოიტანა თქვენი არსენალში შემოსაშვები ქაღალდი, აქედან გას-
ვლის უფლება კი იმისგან უნდა მიიღოთ, ვისთანაც მიდიხართ. საყარაულო მხოლოდ კონ-
ტროლს ასრულებს, უმოწმობოდ მე ვერც ვერაგის შემოვუშვებ, ვერც გაუშვებო. მაშინ მე
ვთხოვე, ნება მომეცით, რომ ბერლინში ჯერმასტის ობერკომანდოში დავრეკო-მეთქი (იქა-
ური კაპიტნის ნომერი მქონდა). არც ამის უფლება მაქვს, როდგან აქედან დარეკვა უფასოა
და მხოლოდ სამსახურებრივი საქმისათვის შეიძლებაო.

ამეგარად, ისეთ მდგომარეობაში აღმოვჩნდი, როგორც საფანჯრაში მომწყვდეული ვირ-
თხა და, მიუხედავად იმისა, რომ აღამიანი "ზუნების მეფეა", მისი რეაქცია ამეგარი მოვლე-
ნის მიმართ იგივეა, როგორც - ვირთხასი. მეც ყოვლად უიმედო ძებნა დავიწყე გამოსადრო-
მი ზერელისა, თუმცა ზომ უნდა დამენახა, რომ ზერელი არ არსებობდა. ნეტა რა ხელოვნისა
იყო ის ოფიცერი მოქალაქეობაში, რომ ამდენი მოთმინება გამოიჩინა და უხეშად არ მომი-
შორა - უცნაური ატეხილი კაცი. რა არ მოვიგონე. დიდხანს ვაწვალე ის პატრიოსანი კაცი და
თავიც გავიწვალე, მაგრამ არაფერი გამომივიდა. ოფიცრმა მეცხრე ობიექტშიც დარეკა
და უთხრა, ასეთი ხალხი მოვიდა თქვენთან მოსასვლელი ქაღალდით და ქალაქში დაბრუნე-
ბის უფლებას თხოულობენო. იქიდან უპასუხეს, აქ მოვიდნენ და რაც საჭიროა, გაუუკეთებ-
თო. სხვა რა გზა დამრჩენოდა, პირდაპირ ვუთხარი, გაუგებრობასა აქვს ადგილი, ჩვენ
ჩვენი ნებით მოსულები ვართ და არა დასახვრეტები -მეთქი. კაპიტანს დიდი გაკვირვება
გამოესატა სახეზე. მერე ვინ ვიპირებთ დახვრეტასო. მე გავეუმოვრე ჯარისკაცის ნათქვამი.
კაპიტანმა გულაიანად გაიცინა და დასძინა, აი რას ნიშნავს უადგილო ხუმრობა, მეცხრე
ობიექტში მორვიც იმყოფება და ჯარისკაცის სიტყვები ამას გულისხმობდაო.

ამით დამშვიდებულნი და ცოტათი დარცხვენილნიც საყარაულო შენობიდან გამოვე-
დით და არსენალის სიღრმეში მიმავალ სეივანს გავვევით. ერთ დიდ გზაჯვარედინს რომ
ვუახლოვდებოდით, იმავე ჯვარედინისაკენ მიმავალი პატარა რაზმი გამოჩნდა. ჯერ კიდევ
შორიდანვე ეს რაზმი მეუცნაურა. ვისაც საამისო გამოცდილება აქვს, მან იცის, რომ რო-
გორც სხვადასხვა ცხოველების ჯოგს, მაგალითად ცხენისა ან ძროხისას, კაცი შორიდანვე
გამოიცნობს ყოველ მათგანისათვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ რიტმითა და რხევით,
ასევე სხვადასხვა ქვეყნის ჯარებს თავიანთი სიარული ახასიათებს. ფრანგები, იტალიელები,

ინგლისელები და გერმანელები სულ სხვადასხვაგვარად დადიან. ვიდრე მე ბერლინში ვადმოვიდოდი, რამდენიმე თვე ჰანოვერში ვიმუშავე სამხედრო მშენებლობაზე და ჩემი თვალი გერმანული ჯარის სიარულის ცქერას შეჩვეული იყო. მაგრამ ის რაზმი, რომელსაც ჩვენ ეუხსლოვდებოდით, რალაც "არაგერმანულად" მოდიოდა. როდესაც ისეთ მანძილზე დავუხსლოვდით, რომ ადამიანთა სახეების გარჩევა შეიძლებოდა იწყებოდა, ისეთი რამ დამემართა, რომ ჩემი თავისა შემრცხვა. ვფიქრობდი, ეს რა მომდის -მეთქი. საყარაულოში მომხდარმა ამბავმა ისე როგორ გამაფრვია, რომ უდაბნოში დაკარგული მწყურვალეობით ჰალუცინაციები შემართება-მეთქი. ამ გერმანულ ჯარისკაცებში პარიზული ქართველების სახეებს ვხედავდი და როგორ უნდა ამეხსნა ეს ამბავი, თუ არა ჰალუცინაციად. მაგრამ, როდესაც რაზმი უფრო დამიხსლოვდა და თავში მომავალი სიმონიკა ბერეჟიანი და ჟორა ინჯია გარკვევით ვიცანი, დავმშვიდდი და დავრწმუნდი, რომ მოჩვენება არ იყო.

როდესაც "მეცხრე ობიექტის" ეზოში შევედი, იქ გერმანულ ფორმაში გადაცმული პარიზის ქართული კოლონია დაგვხვდა. რაზმი, რომელსაც ჩვენ შევხვდით იმ ოთხმოც-კაციან ჯგუფის ნაწილს შეადგენდა, რომელიც პარიზიდან ვენაში ჩამოსული, სხალ თუ ზეგ ფრონტისაკენ უნდა დაძრულიყო.

აქ მხოლოდ პარიზელები არ იყვნენ - პოლონეთის ჯარის რამდენიმე ქართველი ოფიცერიც იყო ამათში - თევზაძე, იმნაძე და კიდევ ერთი თუ ორი.

სად უნდა წავეყვანეთ, რა მოგველოდა, დანამდვილებით არაფერი იცოდა. აქ ვაგვიკვ, რომ მთელი ამ ამბის ავან-ჩავანი მიხილ კედია ყოფილა. ცოტა არ იყოს გამიკვირდა, მაგრამ რა, გინდ მიშა კედიაც იყოს, განა სხვაზედ ნაკლები ქართველია? ეს ვფიქრე და უფრო შორს ფიქრი არც მიცდია.

აქვე იყვნენ ჩემი უახლოესი მეგობრები და პარტიული კოლეგები სინჯიკაშვილი და ცომია. პირველი ფრანგულ ჯარში იყო გაწვეული და კედის შეამდგომლობით გაუთავისუფლებიან ტყვეობიდან გერმანელებს. ამით ვაკერით მიიხრეს - თითქმის ზუმრობით - სპირიდონს "გაქვეცითო". მეც ნაწევარ ზუმრობად მივიღე. "გაქცევა", ცხადია, პირდაპირი მნიშვნელობით არ უნდა გამეგო. არც ამ საკითხს ჩავსდიე. მე ზომ ჯარისკაცი ვიყავი და ამასთან დაკავშირებული საკითხები უფრო მაინტერესებდა - როგორც აქტუალური და რეალური. მე იმაზე ვფიქრობდი, სად წავიდეთ, ქართველ ტყვეებს როდის შევხვდებით, საქართველოს როდის მივუახლოვდებით და სხვა ამგვარები.

მე ჯერ კიდევ იმ განწყობილებას ვატარებდი - ბერლინში კაპიტანთან შეხვედრისას რომ მქონდა.

მაგრამ პარიზელებს თავიანთი "პოლიტიკაც" თან ჩამოეტანათ. იყო გაუთავებელი მოლაპარაკებები, კომბინაციები, ვარაუდები. თითქოს უკვე რამე ვეჭინდა გასაყოფი, თითქოს "ადგილების" განაწილება უკვე დაწყებულიყო.

ასეთ საკითხებში აქტიურად არც ადრე ჩაერეულვარ. ამისი უნარი და მიდრეკილება არასოდეს მქონია და ახლა როგორღა ჩავერეოდი. არათუ ჩარევა, არც კი მქამოდა, რაში იყო საქმე. რა იყო "სათაობირო"? ეს ფორუმი რამდენსამე დღეს ვაგრძელებდა. ამ ხნის განმავლობაში კიდევ რამდენიმე ქართველი მოგვემატა - ტყვეობიდან გათავისუფლებული საფრანგეთის ყოფილი ჯარისკაცები.

მასსოვს, ერთმა მათგანმა, მიმინოშვილმა ჩვენთან შეერთებაზე უარი ვნაცხადა; კარგად არ მასსოვს, ტყვეობაში დაბრუნდა თუ გათავისუფლებული დარჩა.

ბოლოს გამოგვისცა დაქვითა, რუმინეთში მივიღიარეთ და მატარებელში ჩავსხედით. ჩემს გარდა ყველას ფორმა ეცვა. იარაღი კი ჯერ არაყვავდა ჰქონდა - გარდა პირადი რევოლვერისა, ზოგ "კაი ბიჭს" რომ უსათუოდ უნდა ედოს ჯიბეში. საკუთარი იარაღით გერმანულ ჯარში წასვლა! მაშინ ამაზე მედიტებოდა, ახლა კი ვფიქრობ: ბოლოს და ბოლოს ეს ატავიზმია. ძველ საქართველოში ხომ მოლაშქრენი თავიანთი ცხენ-იარაღით გამოდიოდნენ. ცხენს პარიზიდან ვინ წამოიყვანდა, ვერც ტყვიამფრქვევს იშოვნიდნენ, რევოლვერი კი სიმბოლურად მაინც, შეიარაღებულად მოსვლას ნიშნავს.

სამეზაგროდ ორი ვაგონი გვქონდა ძველბურთი ტიპისა. უნგრეთის მიწა-წყალი საკმაო სიჩქარით გადაეჭვრით (მგონი ორ თუ სამ დღეში. ვაგონები საბარგო მატარებელზე იყო მიბმული).

"პარიზელები" კარგ გუნებაზე იყვნენ. ხან ვიძღვრდით, ხან სასაცილო ამბებს ვყვებოდით. სადაც მატარებელი ჩერდებოდა, უნგრელ გოგონებთან ვცდილობდით გამოლაპარაკებას - როგორც შეგვეძლო. ძალიან უკვირდათ ასეთი უცნაური "გერმანელების" ნახვა.

როცა რუმინულ ტერიტორიაზე გადავედით, მატარებელმა სიჩქარეს ძალიან უკლო. გაუთავებული მანევრები საბარგო სადგურებზე, ზოგჯერ მთელი დღის განმავლობაში ერთ ადგილზე აქეთ-იქით გვაგორებდნენ, და მერე მოულოდნელად და გაუფრთხილებლად დაიძვრებოდა მატარებელი.

საკვირველია, რომ არავინ ჩამოგვჩა - ალბათ იმისი მადლით, რომ არც მატარებელი იძვროდა ხოლმე დიდი სიჩქარით, თორემ ყოველი დაძვრისას ჩვენი ჯგუფის ნახევარი მაინც სირბილით აუღვებოდა ხოლმე მატარებელს. ბოლოს რის ვაივავლახით ბუქარესტს ჩავედით.

ბუქარესტში ერთ საზოხლად გარეუბანში მდებარე ასევე საზოხლად ბარაკებში მოგვათავსეს. იმ ადგილს ერქვა „კოტრო ჩინი“ ეს სახელი ზევრმა ცუდ ნიშნად მიიჩნია - ამ სიტყვას ქართული მნიშვნელობა გამოუნახეს და კოტრო ჩინი გამოვიდა. მართლაც, სიტყვას თუ მაგიურ მნიშვნელობას მიანჭვებ, კარგი რამის დამკვეთი არ იყო ასეთი სახელი, და აქი ვერც კარგად დასრულდა ჩვენი წამოწყება.

ადგილი იყო ჭაობიანი, ტალახიანი და დანაგვიანებული. აქ დავეციწყეს სხვადასხვა სნეულებათა საწინააღმდეგო ნემსების კეთება და აცრა. ამან ყველა აფად გაგვბადა, ზოგს სიცხე ჰქონდა, ზოგს კუჭის აშლილობა და, საერთოდ, ყველას დიდი დაღლილობა შეგვეყარა.

აქვე დაგვეწია მეორე ოთხმოცათხანის ჯგუფი პარიზელი ქართველებისა. ასე რომ, 160-მდე ავედით. აქ დაიწყეს გერმანელებმა ჩვენთვის სამხედრო წიგნაკების შედგენა - შეცვლილი, ყალბი გვარებით. სისტემა მარტივი იყო. წინ ედოთ ენციკლოპედიური ლექსიკონი და მავანს იმ გვარს აძლევდნენ, რომელსაც ლექსიკონში იპოვნიდნენ ნამდვილ გვართან დასაწყისით დაახლოებულს. ამგვარად ყანელი (ჯიბო) კანტი აღმოჩნდა, დაღეშქელიანი (თენგიზი) დანტონი, ნოზაძე (ვიტორი) - ნოსკე, მე კლავტერად მომნათლეს და ასე ყველა. საკვირველია, რომ გერმანელები ამ საშუალებით საიდუმლოს შენახვას აპირებდნენ. ამაზე იტყვიან რუსები „на всякого мудреца довольно простоты“

აქვე დაიწყო პირველი “ქვეშიდან გამოსვლა”. თუმცა ყველაზე ეს არ ითქმის. მაგალითად, ავადმყოფი ფილიპე შარაძე თავიდანვე არ უნდა წამოსულიყო, მაგრამ ისიც საფიქრებელია, რომ შეუძლებელი არ იყო იმის წარმოდგენაც, რომ კერძანელები თუ ასე გაუჭურვლად ივლიდნენ, როგორც აქამდე მოდიოდნენ, ჩვენც სასწრაფოდ უნდა ავდექებოდით, რომ უჩვენოდ არ შესულიყვნენ საქართველოში. მაგრამ ავადმყოფობით არ აიხსნება ჯუჯან-შერ ლალიძის ან ირაკლი ზალდასტანიშვილის უკან დაბრუნება. მაგრამ რაც იყო, იყო.

ბუქარესტში ორიოდე კვირა დავრჩით. ეს საჭირო იყო სამედიცინო მიზეზით. აქედან კამიონებით (საბარგო მანქანებით) წავედით, არც მაინცდამაინც შორს ბუქარესტიდან აღმოსავლეთით, კარპატების ძირში დაბლობზე მდებარე დიდ სოფელში; სახელად ოდოპეშტი ერქვა. მდიდარი სოფელი იყო. მეღვინეობას მისდევდნენ. მოსახლეობა რუმინელები და ბოშები — არა მოხეტიალენი, არამედ წვრილი ელესები. დაგვანინავეს საკმაოდ სუფთა ყაზარმებში, რომელიც წინათ სამხედრო სკოლას ეჭირა თურმე. შენობები ბაღ-ბოსტნებით მამულში იდგა. ერთ-ერთ შენობაში რუმინელი ოფიცერი ცხოვრობდა და მასთან ოცოოდ ჯარისკაცი, ეს ჯარისკაცები სინამდვილეში მისი მოსამსახურეები იყვნენ. ერთი მათგანი მთელი დღე ბოსტანში იდგა, ხელში რაღაც სატკაცუნებელი ეჭირა ჩიტების დასაფრთხობად, სხვებიც სხვადასხვა მინაურ საქმეებში იყვნენ ჩაბმული. რუმინეთში ისეთი სისტემა იყო, რომ ჯარისკაცთა სარჩენი თანხა ოფიცერს ეძლეოდა და იგი ზრუნავდა მათი კვებისათვის. ეს ჩვენი ოფიცერი, ეტყობა, სხვის მაღას მოკლედ ზომადა. მისი ჯარისკაცები ჩვენთვის მოტანილ სადილის ნარჩენებს უდარაჯებდნენ ხოლმე, რომ რამე რეგულოდოთ საცოდავებს.

ჩვენ საკუთარი სამხარეულო არ გვექონდა — მახლობელ ქალაქ ვოქშიანიდან მოგვექონდა ხოლმე კამიონით. შოფრები ჩვენები იყვნენ — შანშიაშვილი, ბოკუჩავა და, მეგონი, ორიოდ სხვაც. ის სადილები ცუდი არ იყო, მაგრამ გერმანული უკმაზი კერძი მაღე მოგვეწყინდა. თანაც აღმოჩნდა, რომ რუმინულ რესტორანში ფასები საოცრად დაბალი იყო და თანაც ამ რესტორნებში ჩვენებური მენიუ — ქათმის წვინანი, ბრინჯის ყველი და ღომი გვექონდა და, თუ ამას დაეუმატებთ, რომ ადგილობრივი მშვენიერი ღვინოც ძლიერ იაფი იყო, რა გასაკვირია, თუ მოტანილი გერმანული საჭმლის დიდი ნაწილი რუმინელი ჯარისკაცების ხეირს შეადგენდა. ზოგიერთმა ჩვენებმა ამ ჯარისკაცთაგან პირადი მასაურიც კი გაიჩინა.

რუმინეთის ვაცნობამ ჩემზე დამაღონებელი შთაბეჭდილება მოახდინა. ამ დაბეჭდვებული ხალხის მნახველი ძნელად წარმოიდგენდა, რომ ეს უბედურები მრისხანე რომის ამაყ ლეგიონერთა სისხლისანი იყვნენ. ამათ რომ ვუტყვერდი, უფრო ადვილ ასატანად მეჩვენებოდა კოლხთა და იბერთა შთამომავლების შედარებით ნაკლები დაძაბუნება.

რუმინელი გლეხები ქალაქებში ტროტუარზე სიარულს ვერ ზედავენ, ქუჩის კიდეც მიჰყვებოდნენ, როგორც ნახშირბადივით ვიარები ტფილისში. ჯარში, როგორც წესი, ჯარისკაცს უნტერ-ოფიცერი ცემდა ამ უკანასკნელს — ოფიცერი და ამბობდნენ, რომ ოფიცრებსაც ჩინით უფროსები ცემნო. რესტორანში თუ ოფიცერი იჯდა, ჯარისკაცი ოფიცრის ნებართვის გარეშე ვერ დაჯდებოდა და ამ ნებართვას ყოველთვის როდი ღებულობდა. ყველა კატეგორიის ხალხში მდგომარეობით უმცროსები უფროსებს ხელზე ჰკოცნიდნენ (მამაკაცები — მამაკაცებს). მიუხედავად ყოველივე ამისა, გარეგნულად ისე ჩანდა, თითქო ხალხი უდარდელად ცხოვრობდა, მაგრამ სხვის გულში ვინ ჩაიხედავს.

პარიზელის კეთილდღეობას მარტო რესტორნის დაბალი ფასები როდი ქმნიდა. ჩვენს ილბად ბომა გოგოებიც არ ვეკლდნენ, მარტო ხელმისაწვდომ ფასზე არ იყო საქმე. მათ იმ სოფლურ იდილიაში გადავყავდით. ასეთ ილუზიას უქმნიდნენ ეს ფეხმიშველა, თავისებურად "უმანკო" გოგოები პარიზული ყალბი და ანგარიშიანი "სიყვარულით" გულგატეხილ, მონმარტრ-პიგალიდან და ლა მოტ-პიკედან აქ გადმოხვეწილ პარიზელ ქართველებს.

საკირველია! ეს გოგოები როსკიები არ იყვნენ. მათი "მორალი და ზნეობა" - თუმცა ბრწყალეშში ესეამ - მათთვის სრულიადაც არ იყო საეჭვო: "სტუმრების" მიღება მთელი ოჯახის თვალწინ ხდებოდა. ყოფილა შემთხვევა, როცა ორი დაი ორ "სტუმარს" ერთსა და იმავე ოთახში შეიყვანდა - ზოგჯერ ერთდროულად სამი დის შემთხვევაც კი იყო.

"ეს ჩემი ცოლისდაა, ჯერ ახალგაზრდაა, გაუთხოვარი, ცოტა რამ აჩუქეთ, ცოტა ფული რომ დააგროვოს და ამით საქმრო იმოვნოს", - ეუბნებოდა ხოლმე სტუმრებს ერთი მოღდაველი.

ზოგმა თავის სატრფოს მაღალქუსლიანი პარიზული ფეხსაცმელებიც კი ჩამოუტანა "საწყალი გოგოები კისრისტეხით ეცემიანო", - იხუმრა ვიღაცამ.

მაგრამ ჩვენ ხომ არც ბულგარული პილპილით შეკმაზული ქათმის საჭმელად, არც ფეხმიშველა ბომა გოგოების ტრფილისათვის ვიყავით აქ თავშეყრილი. ჯარისკაცობისათვისაც ხომ უნდა მიგვეზღო თავისი წილი. ჩვენი სამხედრო "ერთეული" თუმცა გერმანულ ფორმას ატარებდა, გერმანულ ჯართან მას ძალიან ცოტა რამ ჰქონდა საერთო. უპირველესად თვით შეიარაღება არ იყო ისეთი, როგორც გერმანულ ჯარში იხმარებოდა. თოფები ავსტრიული გვექონდა, ტყვიამფრქვევები - ჩეხური, ვინც საქმეში ჩახედული არ არის, მისთვის ეს გარემოება არცთუ მნიშვნელოვანია, მაგრამ გერმანული ჯარისათვის, სადაც ყოველი ფოლაქი თუ ზარბაზანი თავისი ადგილისათვის არის გაანგარიშებული, ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამისი ახსნა აქ ყოვლად შეუძლებელია - მთელი წიგნის დაწერა იქნებოდა საჭირო. მხოლოდ იცოდეს მკითხველმა, გერმანული ჯარი ადამიანის მიერ შექმნილ ორგანიზებული კოლექტივის ერთი ყველაზე უფრო სრულყოფილი მაგალითია და ასეთი მანქანა იმპროვიზებას ვერ იტანს.

არც გერმანული სამხედრო წესდების გამოყენება შეიძლებოდა ჩვენს მიმართ - რამდენიმე დღეში ყველანი დატუსაღებული აღმოჩნდებოდით. თვით მწკრივის წყობაც არა გვექონდა გერმანული წყობის მაგარი. მოკლედ, ყველაფერი ჩვენთვის შესაფერად იყო ორგანიზებული პირველი ოცეულის "უფროსი" (გერმანელის შემდეგ) მიხეილ დადინი იყო. ექიმი იყო გოგი ჭაჭიშვილი, ხოლო თარჯიმანი მე ვიყავი. და როდესაც სამ მწკრივად დაწყობილი ასეული მოდიოდა, თავში, მაგრამ მწყობრში ჩამდგარნი მივდიოდით ჩვენ სამნი, ხოლო ოცეულის ნამდვილი უფროსი გერმანელი გვერდით ვვდგა, მეთხე კაცად. ოცეულის მეთაურის თანაშემწე, თარჯიმანი და ექიმი თავში რომ მიდიოდნენ, ასეთი რამ გერმანულ ჯარში არ არსებობდა.

საველე ვარჯიშობა ასე თუ ისე გვარიანად მიმდინარეობდა, მაგრამ სხვა რამ იყო ჩვენი სასროლი ვარჯიში. ამისთვის საკმაოდ შორს მივდიოდით - მახლობელ ზეობაში - მეონი,

ათილდე კილომეტრი იქნებოდა. უნდა გაგვეცხადებინათ პარიზელების ჩივილი და ბეზღი. გვკლავდნენ, ბარემ დაგვხოცონ, ჩვენი ჯარის სჭირთო და ამგვარებო.

საკვირველია, რომ სროლაში მხოლოდ იარაღის ხალხად ცნობილები კი არ გამოირჩეოდნენ, არამედ ისეთებიც, რომელთაგან ასეთ რამეს არავინ მოელოდა. მაგალითად, ერთი საუკეთესო გამოდგა ფალა ჯიბლაძე (სალიბისტროს შვილი, ბავშვივით მორცხვი და მორიდებული, თუმცა ოცდაათს გადაცილებული, სულ წიგნებში ცხვირჩაყოფილი ახალგაზრდა), მაგრამ საკვირველი სხვა იყო, დაზავებული დამაგრებული თოფის კონტროლის დროს აღმოჩნდა, რომ მათი ბოლქვებისა და თომა ბეჭაურის მიერ დამზადებული თოფის გასროლილი ტყვია საერთოდ დაფასაც არ მოხვდებოდა. როცა გერმანელ ინსტრუქტორს გაკვირვებულმა ვუთხარი, ესენი იარაღის ხალხად ითვლებიან-მეთქი, მას ეს ამბავი სრულიადაც არ ეუცსოვა და მიპასუხა თეორია ერთია, პრაქტიკა კი სხვაა, იმედი ნუ გექნება რომ გვენი ტყვისა აგაცდენენო.

ერთ განსაკუთრებით ცხელ დღეს სროლიდან ვბრუნდებოდით. ყაზარმას რომ მივუახლოვდით, ფელდფებელმა ბრძანა, სიმღერაო! არაქათი აღარა გექნდა, რა გვემღერებოდა. მაინც წამოვიწყეთ ალბათ — “მალღობზე გადმომდგარიყო”. სიმღერა ულამაზო გამოვიდა. ფელდფებელს არ მოეწონა. თითქმის ალაყაფთან მისულელები, უკან გაგვბრუნა, ორასილდე მეტრი უკანვე გვატარა და ისევ გვიბრძანა სიმღერაო! ჩვენები გაჯიუტდნენ და არც ახლა იმღერეს ხეირიანად. კიდევ შეგვბრუნა, უფრო შორს წაგვიყვანა და კვლავ გვიბრძანა, სიმღერაო! მესამედ როცა დაგვბრუნა, ვინც სიმღერა არ იცოდა, იმათ ხეყვნა დაუწყეს მომღერლებს თაქს ნუ იგდებთ, ჩვენ მაგათ ვერ მოვუგებთ, სვალ დილაბდე გვატარებენ სანამ დაეცემათო. ბოლოს ბრძანებას დავემორჩილეთ და ისეთი ბლაგილით ვიმღერეთ, თითქოს ლოგინიდან ახლად ამდგარი ვყოფილიყავით.

როცა ყაზარმაში შევედით და ფეხზე ვახდა დავიწყეთ, რომ დაბეჭვილი ფეხები მოგვესვენებია, ვიქტორ ნოზაძემ გვითხრა: გერმანიაში სტუდენტობის დროს სამხედრო მოედნის ახლო ვცხოვრობდი, ყოველ საღამოს ჯარისკაცები ჩემი ფანჯრის წინ გაივლიდნენ ხოლმე და მე მაოცებდა მათი ხალისიანი სიმღერა - მთელი დღის ვარჯიშობის შემდეგ. ვფიქრობდი, სიმღერის როგორი მოყვარული ხალხია-მეთქი. ახლა კი ვხვდები, რა სიყვარული ამღერებდათო.

ამ ეპიზოდში გამომქალებულ წერტონის პრინციპი გერმანული ჯარის აღზრდის ერთი საფუძველთაგანია. იგი არც ქართველებისათვის იქნებოდა უცნობი. სხვა არა იყოს რა, ეს ხომ იგივეა, რაც “ჭირსა შიგან გამაგრება”, ან — “შიში შეიქმნის სიყვარულსა”

ჩემი თარჯიმნობა საკმაოდ რთული იყო: თუ ეს საველე ვარჯიშობის დროს ხდებოდა, საქმე შედარებით იოლად მიდიოდა, მაგრამ სულ სხვა იყო თეორიული ვაკეითილები. მართო ქართულად თარგმნა არ კმაროდა, რადგან ჩვენს შორის რამდენიმე ჩერქეზიც იყო და ამათთვის რუსულად უნდა გამემთარგმნებია იგივე, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ფრანგულადაც უნდა მეთარგმნა, რადგან ახალგაზრდა პარიზელ ქართველებს ზოგი რამ ქართულად არ გაეგებოდათ. ასეულში გერმანულის მცოდნე ჩემს გარდა სხვებიც იყვნენ და მე მათზე უკეთესადაც არ ვიცოდი გერმანული, მაგრამ ლექსიკა-გაკეთილების დროს უმეტეს შემთხვევაში ჩემს თარჯიმნობას ამჯობინებდნენ, რადგან სხვები ყოყმანსა და დაფიქრებაში დიდ

დროს ჰკარგავდნენ, მე კი თარჯიმნობა ძალიან მეადვილებოდა. ამის მიზეზი ნაწილობრივ იქნებ ისიც იყო, რომ ჰანოვერში სამხედრო მშენებლობაზე მუშაობის დროს მ თვის განმავლობაში თარჯიმნობასაც ვეწეოდი და ამ საქმეში, როგორც სხვაში, გაწაფვას დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ჩვენი ასეული ცხოვრებაში ცხადია "ჩინების" მიღებასაც სათანადო ადგილი ეკავა. ჩინების მიღებაში ჯგუფის უფროსობას ვეულისხმობ, თორემ ხარისხის მიღების საკითხი ჯერ არ იყო დამდგარი. ჩემთვის სრულიად უცნობია, თუ რა კრიტერიუმს იყენებდნენ გერმანელები ამ საქმეში. ამ საქმის მოგვარებაში ჩემი თარჯიმნობა არავის გამოუყენებია და გასაგებობაა. ერთი მხრივ ჯგუფის უფროსებად დანიშნეს ყოფილი ლეგიონერები, როგორც, მაგალითად, ერისთავი და ბერაძე, ან ფრანგულ ჯარში ნამსახურები აჩიკო დადიანი და კუკური ქოჩაკიძე. მაგრამ არ ვიცი ვისი, და რისი წყალობით მოხდნენ ჯგუფის უფროსებაში წილისანი და გ.ლორთქიფანიძე. ლორთქიფანიძე მოყვარედ მერგებოდა. მან მთხოვა გერმანული "კომანდოს" სიტყვები მისთვის დამეწერა. ეს ქაღალდი მუდამ ჯიბეში ედო და როცა გაუჭირდებოდა, მარჯვენა ხელს ჯიბეში ჩაიყოფდა, ქაღალდს ხელისგულზე დაიდებდა და ასე ნახევრად ჯიბეში ჩაყოფილი ხელისკენ კისერმოკრებილი, ცდილობდა დავიწყებული სიტყვა წაეკითხა. ჯარისკაცები იცინოდნენ. ასე იწვერთნებოდა ასეული.

ამ წვრილმანების გროტესკის ნამდვილ შეგნებას ბევრად უფრო გვიან მივაღწიე – როდესაც ის "თამაშ" დასრულდა და თითქმის ნამდვილი გერმანული წვრთნა გავიარეთ. მაგრამ ამ დრომდე, მკითხველი ნახავს, ასეულის შესამდმაც ვერ მიაღწია.

ჩვენი ასეულის ცხოვრების ერთი მტკივნეული ამბავთაგანია, რაც სიმონიკა ბერეჟიანს მოუვიდა. სიმონიკა ადრეც საკმაოდ უცნაური პიროვნება იყო, მაგრამ ჯარში ყოფნის დროს მისმა უცნაურობამ თანდათან უფრო და უფრო დამაფიქრებელი სახე მიიღო. ყველაფერზე ადრე ყურადღება იმან მიიქცია, რომ უმიზეზოდ ოქვნიანი შეიქმნა. ჩიოდა, ჩერქეზები ტკბილეულობას მპარავენო. ამ იჭვეულობას ისიც დაემატა, რომ გვეუწნებოდა ხოლმე, გერმანელები ქართველების უფროსად მნიშვნავნო. ერთხელ შეფიცულმა ჯავრიშვილმა რაღაც აწყენინა და სიმონიკამ გაჯავრებით უთხრა: მე მინდოდა, შენ მედროშედ დამენიშნე, რომ საქართველოში შესვლის დროს წინ გავცდილობდი, ამის შემდეგ კი იცოდე, ყველაზე უკან დაგაყენებ მაჩანაწალადო. ერთხელ სასროლო ვარჯიშობიდან დაბრუნებისას სიმონიკა დაგვეყარვა და უბისოდ წამოვედით. შუა გზაზე, ეტლით დაგვეწვია, გენერალივით სალაში მოგვცა და გზა განაგრძო, როცა ყაზარმაში დაბრუნდით, იქ დაგვხვდა, ვითომ არაფერი მომხდარაო. ბოლოს მისი მდგომარეობა იმდენად გაუარესდა, რომ ასეულში მისი დარჩენა შეუძლებელი იყო. გადაწყვიტეს, რომ საავადმყოფოში გაეგზავნათ. ეს ოპერაცია რომ გააღვიწყებულიყო, წასვლის მიზეზად სიმონიკას მიერ აჩემებული უფროსად დანიშვნა გამოიყენეს. უთხრეს, რომ მაღალ ინსტანციაში უნდა გამოცხადდეს, სადაც ფელდფებელის ჩინს მოგვცემენ. ისე ჰგავდა, თითქმის საწყალმა დაიჯერა და ჩვენს ფელდფებელ რისტერს მორჩილად გაჰყვა.

ამ ტრაგედიაშიც, როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, კომიკური ელემენტი გაერია. წასვლისას სიმონიკამ ექიმ ჭაჭიაშვილის ქუდი დაიხურა (მას ყველაფერი სხვისი უკეთესად ეჩვენებოდა), ჭაჭიაშვილმა თვითონ ვერაფერი უთხრა, მაგრამ უკვე მანქანაში მჯდომს

გოგი ჩხვიძე მოუგზავნა, რომ ქუდი გამოეცვალა. გოგი ჩხვიძე დაბრუნდა და ჭაჭიაშვილს უთხრა. „ქუდი არ გამომიცვალა, ასე მითხრა ჭაჭიაშვილსაც მალე ჩემთან მოიყვანე, ქუდსაც იქ დაუბრუნებო. ეს სიტყვები, ცხადია, სიმონიკას არ უთქვამს, არამედ ჩხვიძემ მოიგონა. ამით ჭაჭიაშვილი გაჰყენწლა, რომელიც აგრეთვე საკმაოდ უცნაური კაცი იყო.

სიმონიკა წავიდა და დიკარგა კოდევაც, რადგან ვერაჟინ შეიტყო, თუ რა მოუვიდა. წარმოდგენა კი ბევრი სამინილეზისა შეიძლება. იგი იმდენად ცნობადკარგული არ იყო, რომ ვერ მიმხვდარიყო, თუ რა მოუვიდა, ხოლო როგორია იყო მისი რეაქცია, ან როგორ „დაამშვიდეს“, უმჯობესია, ამაზე კაცმა არ იფიქროს.

ტყვეთა ბანაკში

(პირველი შეხვედრა ქართველ ტყვეებთან)

ერთ დღეს ჩვენი ჯგუფის უფროსმა კრამერმა რამდენიმე კაცი დაგვიბარა და გამოგვიცხადა, თქვენ არჩეული ხართ განსაკუთრებული საქმის ასასრულებლად - ტყვეთა ბანაკში უნდა წახვიდეთ და ქართველი ტყვეები აარჩიოთ, გამოსაყვანად სანდონიო.

არჩეულები ვიყავით ხუთი ქართველი და ერთი გერმანელი: ექიმი კობა ხოჭოლავა, ექიმი გოგი ჭაჭიაშვილი, ვიქტორ ნოზაძე, დავით ეპაძე და მე. მეექვსე გერმანელი იყო, უნტერ-ოფიცერი ზინდერი. იგი ბორჩალოელი გერმანელი იყო, დამოუკიდებლობის დროს ქართულ ჯარში უმსახურნია საავტომობილო „როტაში“. ქართულს „ამტერევედა“. ბორჩალოელი თათრული, მეონი, კარგადაც კი იცოდა. ჩვენს ასეულში მას კარაპეტას ეძახდით. ზედგამოჭრილი იყო მისთვის ეს სახელი.

ხუთ ქართველში ჭაჭიაშვილის გარდა ყველამ იცოდა გერმანული. ასე რომ, ჩვენი არჩევა ულოგიკო არ იყო. მხოლოდ დღესაც არ ვიცი, ვისთან ითათბირეს გერმანელებმა ჩვენი არჩევის გამო, იქნებ არც არავისთან!

უნდა ავევრჩია 250 კაცი. ნახევარი „თამარ II-თვის“, ხოლო მეორე ნახევარი დანიშნული იყო ზერლინში გასაგზავნად - საყარაულო სამსახურისათვის. უნდა შეგვეჩრია ფიზიკურად და მორალურად ჯანსაღი ელემენტები (ამიტომ იყო ჩვენს ჯგუფში ორი ექიმი).

ადვილად წარმოსადგენია ჩვენი თითქმის აღტაცება და ღრმა მღელვარება - ბოლოს-დაბოლოს გვეღირსა და ქართველებს შევხვდებოდით.

ოღებუშტიდან ჩვენი ასეულის მანქანით ზუქარესტში წავიყვანეს და იქ სხვა დაწესებულებას გადაგვცეს. იმდღესვე ჩაცხვდით უზარმაზარ შავ „მერსედესში“ და ჯარისკაცმა მძღოლმა სამხრეთისაკენ გაგვაქროლა. მძღოლს მანქანა გიჟივით მიჰყავდა მიუხედავად იმისა, რომ მაინცდამაინც კარგი გზა არც იყო, მაგრამ ჩვენი მძღოლის „მართლა სიგიჟე“ ის იყო, რომ სოფლებშიც არ უკლებდა სიჩქარეს. ამიტომ ბევრმა გლეხმა მიირთვა იმ დღეს მისდაუნებურად ვინ ბატი და ვინ იხვი და ვინ ქათამი.

ტყვეთა ბანაკი, სადაც ჩვენ მივედი, იმყოფებოდა სოფელში, რომელსაც სახელად ზუდაბეშტი ერქვა, ბანაკი სოფლიდან ორიოდე კილომეტრით იქნებოდა დაშორებული. დაახლოებით 500 მეტრის სიგრძისა და 100 მეტრის სიგანის მავთულხლართებით შემოღობილი ვაკე მინდორი საჭირო მანძილით ერთი მეორისაგან დაშორებული მირადორებით (საყარაულო კოშკები). ბანაკს მხოლოდ ერთი შესასვლელი ჰქონდა, რომლითაც გერმანული ბატალიონის მიერ დაკავებულ ეზოში შეისვლებოდა და ეს გერმანული სექტორი მთელი ბანაკის ფართობს ორ თანაბარ ნაწილად ჰყოფდა. ამგვარად შუაში იყო ადმინისტრაცია, საავადმყოფო, სამხარეულოები და ჯარის საცხოვრებელი ბარაკები, ხოლო ტყვეთათვის განკუთვნილ ორ მონაკვეთში, მხოლოდ საცხოვრებელი ბარაკები იყო, რომელთაგან ზოგიერთი ადრე საჯინიზოდ ყოფილა გამოყენებული.

მივიღო ბატალიონის კონტრდაზვერვის ოფიცერმა. ჯარში ვაწვევამდე პროტესტანტი მღვდელი ყოფილიყო. საწყალი სამიზნად იყო დაბნეული. ვერ წარმოედგინა, როგორ იქნებოდა შესაძლებელი, რასაც ჩვენ ვაპირებდით. "რუსი" კომუნისტი გერმანულ ფორმაში, და მერე რამდენი? ერთეულები კიდევ შეიძლება გამოიყენო, მაგრამ ორი ასეული? ეს მის გონებაში ვერ ლაღდებოდა. არც გასაკვირია, ეს მაშინ ახალი ამბავი იყო და, საერთოდ, მომხდარა კი სადმე როდესმე, რომ ასიათასობით ტყვეს მტრის ფორმა ჩაცევას და იარაღით ზელში საკეთარი ჯარის წინააღმდეგ ებრძოლოს? ოფიცერმა უბრალო მარტივი დარიგება მოგვცა: უპირველეს ყოვლისა სიჩუმე, მერმე სიჩუმე, და ზოლოს, ისევე სიჩუმეო. ვამოვედით გაოგნებული.

გადაწყვეტით ჯერ ბანაკი დავეთვალიერებია და გარეგნულად დაგვეზვერა ქართველები. ტყვეები ეროვნების მიხედვით არ იყვნენ დანაწილებული. ჩვენ იმედი გვქონდა რომ ქართველებს გარეგნული იერით გამოვიცნობდით.

კობამ და გოგიმ თეთრი ხალათები ჩაიცვეს და ჩვენ სამნიც მათ გავყევით. სულ მალე იძულებული გავხდით უკანვე დაგვბრუნებულიყავით. იმიტომ, რომ ჩვენს სეირნობას ჩვენთვისვე ყოვლად მიუღებელი შედეგი მოჰქონდა: თეთრი ხალათი მხოლოდ ექიმებს ეცვა და ექიმი კი ოფიცერი იყო. ასე რომ, ჩვენს მოახლებასზე მიწაზე მსხდომი არაქართველი ტყვეები ფეხზე უნდა ამდგარიყვნენ, და როცა ასეთი რამ ოცი ათას კაცს შეეხება, მართლა არადადამიანობა იქნებოდა ჩვენი ცნობისმოყვარეობის გულისათვის ამგვარი რამ ჩაგვედინა. ბანაკში 20 ათასი ტყვე იყო. ჩვენი აქ ჩამოსვლის დღეებში გამოპყვეს უკრაინელები, რომელთაც ათათისუფლებდნენ. რამდენიმე ასეული კაცის მიტინგი შედგა, რომელზედაც, არ ვიცი, საიდან მოსული ორატორები რაღაცას ამბობდნენ და მიტინგი "ურას" ძახილით უბასუხებდა. წასვლის წინა საღამოს საეზოლი დაურიგეს, უმთავრესად — კონსერვები. მეორე დღით გავივეთ, რომ ათ კაცზე მეტი ვადაიცვალაო. უბედურები დამშეულ კეჭზე კარგა გამომძლარან — იქნეს ცუდი ხარისხის კონსერვებიც იყო. ყოველ შემთხვევაში რამდენიმე კაცი მოკვდა.

ჩვენ ორ-ორი ან ცალ-ცალკე ბანაკში დავდიოდით და ვათვალიერებდით. აქა-იქ ქართული გვესმოდა, მაგრამ გამძლავარაკების ნება ჯერ არა გვქონდა. ერთი ასეთ დათვალორების დროს მარტო მყოფმა იმ ბარაკებს ჩაუვარე, სადაც უმეტესად უზბეკები და ყაზახები იყვნენ ერთად თავმოყრილი. სიარულის დროს ნახევრად დაუწყავი პაპიროსი გადავადე

იმავე მიმართულებით, საითაც მიედრიოდი - დაახლოებით ორ ნაბიჯზე. იმ ორი ნაბიჯის გადადგმა ძლივს მოვასწარი, ჩემს ვარშემოდ და ჩემს ფეხებთან ოციოდე უზბუკი მიწას დააცხრა. სწორედ ისეთი სურათი იყო, რაგზის თამაშის დროს ზურთს რომ შეკრავენ. ჩემ მიერ გადადებულ პაპიროსის ხელში ჩაგდებას ცდილობდა ყველა. ამის შემდეგ მე პაპიროსი აღარ ვაღამივდი.

პირველ ქართველ ტყვესთან ჩვენი გამოლაპარაკება სულ შემთხვევით მოხდა: ვიქტორს შეუმჩნევია ერთი ახალგაზრდა ბიჭი, რომელიც გერმანულ სექტორში რაღაც სამუშაოს ასრულებდა - მგონი მოედანს ჰკვიდა. ბიჭს აშკარად ქართული სახე ჰქონდა. ვიქტორს ვერ მოუთმენია და უკითხავს, ქართველი ხარო? ეს ბიჭი აღმოჩნდა ალექსანდრე ქაჯაია, გულუბრყვილო და გულმართალი ბიჭი. ამ შემთხვევას ის ჩვენი მღვდელი ოფიცერიც შესწრებია და, შეშინებულს, ვიქტორისათვის უბრძანებია, ეგ ტყვე თავისიანებში აღარ გაუშვა თქვენთან იყოლიეთო, თორემ ყველაფერს იტყვისო. ვიქტორსაც ეს უნდოდა და ალექსანდრე ჩვენს ბარაკში შემოიყვანა "დასამალავად". მკითხველს ეს ამბავი დაუფერებლად მოეწონება და ჩემგან მოგონილადაც შეიძლება ჩათვალოს, მაგრამ, ვფიცავ, სწორედ ასე მოხდა. როცა ვიქტორმა გვითხრა, რომ ტყვე ჩვენთან უნდა დარჩეს, კობამ თქვა, მამ ჯერ უნდა დაგზანოთო. წავედით სამხარეულოში და ორი ვერო ცხელი წყალი გამოვართვი. სადღაც ვარცლიც ვიშოვე და გატიტვებული ჩვენი ალექსანდრე შიგ ჩავსვით. მის დაბანაში ხუთივე ვიღებდით მონაწილეობას. როცა სუფთა საცვლები ჩავაცვით და შარვალიც ვუშოვეთ - მაგიდას მივუხსდით - სადილის დრო იყო. აქამდე სიზმრის ზურანში მყოფი გამოფხიზლდა და უცეს ატირდა. ტირილში ლულულულებდა: ბავშვობაში დედა რომ მბანდა, მას შემდეგ ასეთი რამ არ მომსვლია, თავი ჩემს სახლში მგონია, თითქმის იმ ბავშვად გადავიქციეო. ჩვენც ხუთნივე მალულად ცრემლებს ვვლავავდით.

ალექსანდრესაგან აუარებული ცნობები მივიღეთ. მან ქართველების საერთო რიცხვიც კი თითქმის სწორად შეაფასა როცა გვითხრა, ხუთასი ან ექვსასი კაცი იქნებაო. შემდეგში 750 აღმოჩნდა. მანვე გვითხრა, რომ ოფიცერთა განყოფილებაში 4 ქართველი იყო, მათი გვარებიც იცოდა და როცა პირტახია ასხენა, მე გვითხე, სენაელო ხომ არ არის-მეთქი (ე.ი. ჩემი სოფლიდან). მიპასუხა, სენაელოაო. მივხვდი, რომ ჩემი ამხანაგი იყო სოფლის სკოლიდან და ასეც გამოდგა. ქართველი ჯარისკაცების დიდი უმრავლესობა სამხედრო სამსახურში მყოფ გაწვეულთაგან, ე.ი. კადრის მეომართაგან შედგებოდა - ყველანი ოცი წლის ახლო ასაკის იყვნენ. როდესაც კითხვა დაეუსვით, რუსებს წინააღმდეგ თუ იომებთ გერმანულ ფორმაშიო, გვიპასუხა - ქართველები კი არა, ყველა "ნაციმენი" (ეროვნულ უმცირესობას ერქვა რუსულად ასეთი სახელი) სიამოვნებით დასთანხმდებო. და ასეც გამართლდა. ბოლოს ნება დაგვრთეს ქართველები ცალკე გამოგვეყო, ერთ ბატალიონში გაგვეერთიანებია. როგორც ვთქვი, 750 კაცი აღმოჩნდა და ეს ქართული ბატალიონი მხოლოდ მათთვის მიჩენილ 2 ბარაკში მოათავსეს. უფროსად ერთი ფრიად სიმპატიური ფელდფებელი დაუნიშნეს. მაგრამ ჩვენი მხრივაც დაენიშნა ბატალიონის „უფროსი“ და ეს უფროსი მე აღმოეჩნდი. ჩემთვის უფროსობა იმას ჰგავდა, რომ იტყვიან "შენ წისქვილში წაბრძანდი, მე კი ქორწილში წავეთრევიო". მაგრამ ყველაზე ახალგაზრდა მე ვიყავი და უარს ვერ ვიტყოდი. საქმე ის არის, რომ ჩემი "უროსობა" მაგლებდა დილის ხუთ საათზე ადგომას, ტყვეთა

რიცხვის შემოწმებას და მორიგე კომანდოსთან ერთად პურისა და საუზმის მისაღებად წასვლას, ხოლო როცა ფელდფეხელი გათენების შემდეგ მოვიდოდა, მე უნდა დამესვენებოდა უკვე გამწკრივებული ბატალიონი და უნდა მომეხსენებია, რამდენი კაცია მწყობრში და რამდენი დარჩა სარაკში ავადმყოფობის გამო. ავადმყოფობა იშვიათი იყო და არც ერთი შემთხვევა არ ყოფილა საავადმყოფოში მოთავსებისა. უნდა ითქვას, რომ საავადმყოფოში, საერთოდ ყველა ტყვეს სურდა მოხვედრა უკეთესი კვებისა, მოპყრობისა და კომფორტის გამოც, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ქართველებს ჩვენი სახით პატრონი გამოუჩნდა, რალაც შეუძლოდ ყოფნისათვის ბატალიონისაგან მოცილება აღარავის სურდა.

მთელი ჩვენი იქ ყოფნის განმავლობაში ჩვენ ყოველდღე ოთხი სხვადასხვა ტყვე რიგრიგობით გამოგვყავდა. ჩვენს უღუფას მათ ვუნაწილებდით. ამით ჩვენ არაფერი გვაკლდებოდა, რადგან მზარეული ჩვენს ნებაზედ ადიდებდა უღუფას, თუკი ამას ეთხოვდით. საკვირველი რამ ხდებოდა ამ სტუმრობის დროს. ეს დამშეული ახალგაზრდები საკვირველი სიმშვიდით მიირთმევდნენ მათთვის ოცნებად ქცეულ ნორმალურ საჭმელს. თითქოსდა აქ არაფერი იყო. მკითხველმა თვითონ ახსნას ეს საქციელი.

ეს ეპიზოდი შეიძლება უკომენტაროდ დარჩეს, მაგრამ ვინც მოისურვებს, მთელი თეზა შეიძლება დაიწეროს ამ მოვლენისა გამო.

დილით ბატალიონისათვის განკუთვნილ პურს გერმანულ ჯარისკაცებთან ერთად მეც ვითვლიდი და ტომრებში ვალაგებდით. ვცდილობდი, რომ სხვებსზე ჩქარა მემუშავა. ჩემს გარდა კიდევ ორი გერმანელი იყო. ისინი ორ ტომარას რომ აავსებდნენ (თითოში მგონი 30 პური ჩადიოდა), მე უკვე სამი მქონდა აესებული და ყოველ მათგანში ერთი პურით მეტს ვდებდი. ადგილზე მიტანისას მორიგე მიძღებ ტყვეს ვაფრთხილებდი, ამდენი პურია ზედმეტი-მეთქი. ეს ზედმეტი პური 10-კაციან ჯგუფს ურიგდებოდა რიგრიგობით.

სადილად ერთი უზარმაზარი ქვაბი მიჰქონდათ მორიგეებს და ეს ცხელი სითხე, რომელსაც სუბი ერქვა, კონსერვის კოლოფებში ისხმებოდა, სუპში აქა-იქ კარტოფილი და კომბოსტოს ფოთლები ცურავდა. მე ის არასოდეს გამისინჯია. ბიჭები ამბობდნენ, ხორცის ანბარშიაო.

უღუფების დანაწილებას თავს ადგა ერთი ხელჯოხიანი ტყვე, გვარად ნუცუბიძე — რომ წესრიგი არ დარღვეულიყო. ეს ნუცუბიძე ვითომ პოლიციელი იყო. ამის გამო ვიქტორმა მთელი ლექცია წაუკითხა ბატალიონს: არა გრცხვენიათ ჯოხიანი კაცი გჭირდებათ წესრიგის დასაცავადო? და ნუცუბიძის "თანამდებობა" გაეაუქმეთ. დანარჩენებში ეს წესი გრძელდებოდა.

რამდენიმე სიტყვა ნუცუბიძის შესახებ. მთელ ბატალიონში ნუცუბიძე ერთადერთი იყო ახალგაზრდათა შორის, რომელსაც საშუალო სკოლა კი არა, შრომის სკოლაც კი არ ჰქონდა დამთავრებული. ეს შემდეგნაირად მომხდარა: ცელქი და ზარმაცი მოწაფე ვიყავი. მამაჩემმა რომ ვერ გამომასწორა, სკოლიდან გამომიყვანა, თავისი ადგილი დამითმო კოლმეურნეობაში და თვითონ შევიდა მისი ასაკის ხალხისათვის დაარსებულ კოლმეურნეთა სკოლაში.

ერთი ეპიზოდი ბატალიონის შესახებ. ერთ დღეს რამდენიმე მაღალი ჩინის ოფიცერი მოვიდა ბანაკში, ალბათ დასათვალისწინებლად. ჩვენი ბატალიონის უბანში როცა გაიარეს,

ბატალიონი მთელი შემადგენლობით იყო გამწყრივებული. ისინი შეჩერდნენ. ფელდვე-
ბელს ჰკითხეს, ეგ ოფიცერთა ბატალიონი აქ რატომ არის? რადგან ეს ამბავი ჯარისკაც-
თა განყოფილებაში ხდებოდა. ფელდვებელმა უპასუხა, ეგენი ოფიცრები კი არა, ჯარისკაც-
ები არიანო, და დაუმატა, ეს ქართული ბატალიონიაო. ერთმა ოფიცრმა მეორეს უთხრა,
საკირველი ხალხი ყოფილა, როგორი არისტოკრატიული შეხედულება აქეთო. იქნეს ქარ-
თველების დამხეულობა და გამხდარი სახეები ანიჭებდა მათ ამ ვითომ არისტოკრატიულ
გარეგნობას.

ამ ბანაკის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ იგი ისეთ საშინელებას არ წარმოადგენდა,
რასაც პოლონეთში და, საერთოდ, იმ ფრონტზე მოწყობილი ბანაკები წარმოადგენდნენ.
გერმანელებს იმდენი ტყვე ჩაუვარდათ ხელში, კიდევაც რომ სურევბოდათ, მილიონი კაცი
სათვის საკვების უცებ გაჩენა შეუძლებელი იყო. აქ კი, რუმინეთში, ომის დაწყებას სოფლის
მეურნეობაზე არავითარი გავლენა არ მოუხდენია, მაგრამ ტყვეთა ბანაკი მაინც ტყვეთა
ბანაკია და, ცხადია, ჯარისკაცები არც ამ ბანაკში იყვნენ ბედნიერები. ერთი საინტერესო
ამბავი მოხდა. ბანაკიდან გაპარვა მოახერხა ერთმა მთიულმა ქართველმა ბიჭმა. იგი უცე-
რად გაქრა და არავინ იცოდა, როგორ და სად წავიდა. რამდენიმე დღის შემდეგ ბანაკის
ჭიშკარს მიაღდა სანოვავით დატვირთული, მე გაქცევას არ ვაპირებ, სანოვავის საშოვნე-
ლად წავედო, თქვა ეულუბრყვილოდ. გერმანელებს გაუცინათ, მაგრამ რამდენიმე დღით
მაინც ჩასვეს სატყესალოში. შემდგომ გვიამბო, რუმინელები სიხარულით მაძლევდნენ,
ვისაც რა ვთხოვეო.

ჩვენ შეუდევით სივსის შედგენას, ჯცდილობდით, ამ ხალხისაგან საუკეთესოები ამოგ-
ვერჩია. ეს არჩევანი, ცხადია, ზუსტი ვერ იქნებოდა და მხოლოდ პირველ შობატყდილებას
ემყარებოდა, მაგრამ სხვა გზა არ იყო, 750 კაცს სათითაოდ ხომ ვერ დაუშვებოდათ
დით, რომ ისინი უფრო ღრმად გაგვეცნო. ჩვენს ორ ექიმს საექიმო პუნქტიც ჰქონდა მოწყ-
ობილი და თუ ვინმეს რამე სჭირდებოდა, ბიჭები ჩვენთან გამოცხადდებოდნენ ხოლმე.
ერთ დღეს ერთი ბიჭი მოვიდა, ძირმაგარა ჰქონდა უკანალზე. ჭაჭიაშიღმა გასინჯა და
მოულოდნელად ხელი მოუჭირა და მთელი ბაღლაში გამოურწყა. ბიჭმა დაკლულივით
იღრიალა. მე ვუთხარი, ბიჭო, არა გრცხვენია, გოგოსავით რომ კივი, ვინ გასწავლა ასეთი
რამ-მეთქი. მიპასუხა, ვის უნდა ესწავლებინა ჩემი მასწავლებელი შენი ძმა იყოო. მე რამ-
დენიმე კითხვა დაეუსვი და მისმა პასუხმა დამარწმუნა, რომ მართლაც ამბობდა. ჩემი ძმა
უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ გურჯაანში მოეწყო მასწავლებლად და, იმ ბიჭის
თქმით, ცოლის შერთვამდე თურმე მათთან ცხოვრობდა. ბიჭის გვარი იაკობაშვილი იყო. ამ
ბიჭთან ერთად უფრო გვიან კავკასიამდე მივედი, შემდეგ ყირიმში დაბერუნდით და მას
შემდეგ არ ვიცი, რა მოუვიდა. ასეთი გასინჯვების დროს სხვა ქართველიც შემხვდა, რომე-
ლიც ჩემ ძმას იცნობდა. ეს იყო ვინმე თევდორაძე (ან თევდორაშვილი), პროფესიით მას-
წავლებელი. მან მითხრა, შენი ძმა გაწვეულია, მაგრამ ადგილზევე მუშაობს სამხედრო
კომისარიატშიო. ჩემი ჯარში გაწვევა მან გააფორმაო. არც იმ თევდორაძის ამბავი ვიცი,
თუ რა მოუვიდა.

დრო გადიოდა. ჩვენი სია მზად იყო. პირველად "თამარ II-თვის" განკუთვნილი ასეუ-
ლი უნდა წასულიყო, ხოლო მეორე დღეს მე ბერლინში საყარაულო საქმისათვის განკუთ-

ენილ ასეულს უნდა გავყოლოდი. ეს ის დღეები იყო, როდესაც უჩვეულოდ ადრეული და ძლიერი ზამთარი დადგა, მოსკოვს მიახლოებული გერმანული ტანკები ყინვამ რომ ადგილზე გააქაფა. ეს სიცხე რუმინეთსაც ძლიერ შეეხო. უეცრად დიდი თოვლი მოვიდა, "თამარისათვის" განკუთვნილი ასეული და ჩემს გარდა სამი ქართველი და ერთი გერმანელი ასეულთან ერთად შედარებით ადვილად წავიდნენ, მაგრამ ჩვენი ასეულის ზინაზე კი არა, არამედ დროებით სხვა პატარა ზანაკში, არ ვიცი, რა მიზეზით იყო ეს გამოწვეული. მეორე დღეს კი, ჩვენ წასვლის წინ, როგორც ვთქვი, დიდი თოვლი მოვიდა და მაგრად აცივდა, მაგრამ ჩვენ მაინც უნდა წაესულიყავით. 120 კაცის გარდა ამ ასეულს მიყვებოდა სამი ქართველი ტყვე ოფიცერიც.

ზანაკიდან გასვლისთანავე აღმოჩნდა, რომ ერთი ტყვე ავად იყო და სიარულიც უძნელდებოდა. დატოვებას ვუპირებდი, რადგან ასეთ დროს გამგზავრება მისთვის საშიში იყო. ზოგმა ტირილი დაიწყო, ნუ დამტოვებთო. მისმა ამხანაგებმაც, არა უშავს ჩვენ ვუშველით, ვატარებთო. ავადმყოფი ქუთაისელი იყო, გვარად თუხაშვილი. რის ვაი-ვაგლახით სადგურზე მივედი. იქ დაეკვამდა სამი საბარგო და ერთი სულ პატარა სამეზავრო ვაგონი, რომელიც ჩემთვის და სამი გერმანელისათვის იყო განკუთვნილი. სამ გერმანელთან ერთი ფელდფეხელი იყო, რომელიც ჩემთან ერთად გამცილებლად იყო, ორი გერმანელი კი, ამასთან ერთად, შეპულეზებშიც მიდიოდა. საბარგო ვაგონში იატაკზე ჩალა დაეყარათ და შიგ ვაგანაწილეთ ასეული სამ ნაწილად. ყოველ ვაგონში, აგრეთვე მოვთავსეთ თითო ტყვე ოფიცერი. მე ტყვეები დავარიგე, ავადმყოფს გვერდით მოვუწექით, რომ არ გაიყინოს მეთქი. მატარებელი დაიძრა და ყველა დიდ სადგურზე რუმინული მოსახლეობა ცნობის-მოყვარეობით გვეხეოდა გარს. მათ საბჭოური ტყვეები ჯერ არ ენახათ. ზოგი ეკითხებოდა, პირველის წერა თუ იცითო და ჩვენი ახალგაზრდები საკმაოდ უხერხულად და ყოყმანით აჩვენებდნენ, რომ პირველის წერა იცოდნენ. მე გამახსენდა, რომ ანთიმოზ ივერიელის ქვეყანაში ვიმყოფებოდით, და გულში გავიფიქრე, ვაი, საწყალო საქართველო-მეთქი. ქართველისაგან პირველის წერას ნასწავლი ხალხი ახლა ქართველებს ეკითხება, პირველის წერა თუ იცითო. მეორე თუ მესამე დღეს ავადმყოფი გარდაიცვალა. გერმანელები საშინლად დამინდნენ, რომ ყველას 40 დღით კარანტინში ჩაკეცუბადნენ, ვიდრე გამოირკვეოდა, რომ მიცვალებული ტიფით არ იყო ავად. გერმანელები მე მეკითხებოდნენ, რა გქნათო. მე გამოსავალი ვიპოვნე. ვუთხარი, ჩვენ გავივლით ქალაქში, სადაც ჩემი ასეული დგას, იმით შევატყობინებ, სასწრაფოს ვამოგზავნიან და ისინი წაიყვანენ, როგორც ავადმყოფს-მეთქი. გაუხარდათ და ასეც მოვიქცით.

ქალაქი, სადაც "თამარ III" იდგა, ჩრდილო-დასავლეთ რუმინეთში მდებარეობს, რუმინულად ბრაზოვი ჰქვია, ხოლო გერმანულად – კრონშტადტი. სადგურიდან ვცადეთ ამ ასეულთან ტელეფონით დაკავშირება, რადგან კომენდატორს იგი აღრიცხული არ ჰქავდა. ეს იმით აახსენა, რომ "თამარ II" გერმანული ჯარის ასეული კი არ იყო, არამედ კონტრდაზვერვის მიერ შედგენილ, ასე ვთქვათ, ვერმანტის არაოფიციალურ ერთეულს წარმოადგენდა. ჩვენი ასეული იმდენად საიდუმლოდ ითვლებოდა, რომ ჩვენ აკრძალული გვქონდა ქართულად ლაპარაკი და თავი ფრანგულად უნდა გავგესალმინა. აქვე უნდა აფხსნა, თუ როგორ მოხდა, რომ მე ოდოპეტრიდან ზანაკში მოსული, ახლა კრონშტადტში ვურეკავდი

ჩემს ასეულს. ეს იმით აიხსნება, რომ ჩვენი ბანაკი ყოფნის დროს "თამარ II-მ" ოდოპეტრიდან ბრძოლაში გადაინაცვლა.

ასეულთან დაკავშირების შეუძლებლობამ საშინელ მდგომარეობაში ჩავყავი. მე გერმანელებს ეუთხარი, საკომენდატოდან სასწრაფო გამოვიძახეთ ავადმყოფისათვის-მეთქი, და როცა ავტომობილი მოვა, ეუთხრათ, რომ რამდენიმე წუთის წინ ცოცხალი იყო, თქვენ მაინც უნდა წაიყვანოთ, რადგან ჩვენ მისი თან ტარება არ შეეძლოა-მეთქი. ასეც მოვიქცით, სასწრაფო სრულიად ახალგაზრდა მძღოლმა მოიყვანა. როდესაც გვამის ჩამოტანას ვაპირებდით, ერთმა ტყვემ მითხრა, ზატონო მიმა, მაგას სულ ახალი ფეხსაცმელები აცვია, მე კი თითები მიჩანს. მაგას ეგ ფეხსაცმელები რაღად უნდა, ნება მომეცით, რომ გამოფეხვალოო. რა უნდა მეთქვა, დავეთანხმე. ოთხმა ზოგმა მიცვალებული საკაცეზე დააწინა. მძღოლმა წამოიძახა, მე აქ ავადმყოფის წასაყანად მოვედი და არა მკვდრისა, მკვდარი არასოდეს მიტარებიაო და შიშით კანკალებდა. მე ეუთხარი, შენ ჭკუით იყავი და მადლობა უთხარი ღმერთს, რომ ზურგში იმყოფები და არა იქ, სადაც მკვდრის და ცოცხლის გარჩევის ნებას არაფერს მოგცემდა-მეთქი. ჩემმა სიტყვებმა მას უფრო მეტი შიში დაუბადა. ვაჩუმდა და მანქანაში ავიდა. ასე ავიშორეთ თავიდან სამშროგება, რომ დანამდვილებით ყველა შეიძლება კარანტინში გავეცეზავნეთ, ვიდრე გამოირკვეოდა ავადმყოფის გარდაცვალების მიზეზი. მატარებელმა ვხა განაგრძო და რის ვაივალახით ბერლინში ჩავვდივით. ასეული ბერლინის სამხრეთით მდებარე გარეუბანში, ლისტენფელდში ჩამოვსკით. ახლომდებარე ყაზარმაში მივედი. ფელდფელდმა 120 ტყვის ჩაბარების ქვითარი გამოართვა, კარგად იყავითო, ვკითხრა და წავიდა. ყაზარმის გამეობამ ასეული აბანოში წაიყვანა საერთო ღეზინფექციისათვის. მეც შიგ შევეცი და იქ რამდენიმე სიტყვით დავარიგე ისინი. ეუთხარი, თქვენ ბედს ეწიეთ, რომ ზურგში იმსახურებთ და, იმედია, იგივე თავიდან ავცდებით-მეთქი. თან დაუემატე, კარგად მოიქცით, ქართველებს გერმანელთა შორის კარგი სახელი აქვთ და ეცადეთ, ეს სახელი კი არ გაიფუჭოთ, არამედ განამტკიცოთ-მეთქი. ასე დავშორდი მე მათ.

ჩემს მივლინების მოწმობაში ჩემს მარშრუტად აღნიშნული იყო: ბერლინი, პარიზი, ბერლინი, ბრეზოვი. ბერლინში ერთი დღესაც არ დავყოვნებულვარ, პარიზში წავედი, ნაცონოები მოვინახულე და ისევ ბერლინის გავლით ბრეზოვში დავბრუნდი. იქ პარიზელმა ქართველებმა მიამბეს თავგადასავლებით საესე მათი ქვეითი მარშის ამბები — ოდოპეტრიდან, კარპატების გადავლით, კრონშტადტამდე. ეს გერმანელებისათვის ერთგვარი რეპუტაცია იყო კავკასიონზე ასეთივე ვხის გავლისათვის. კრონშტადტში მოხალისეთა შორის შეცვლილი განწყობილებმა დამხედა. რამდენიმე უკვე საფრანგეთში დაბრუნებულიყო. სხვებიც მრავლად აპირებდნენ ამისვე გაკეთებას. ამისათვის იყო გამოყვანილი ის მეორე ასოციაციანი ასეული, რომ ახალგაზრდებს დაეკავებინათ იმ ხანში შესულ ქართველთა ადგილები, რომელნიც ასეულს სტოვებდნენ. ჩემი კრონშტადტში ჩასვლიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ მოვევიდა ამბავი, რომ იმ ყაზარმაში, სადაც დროებით მოთავსებული იყო ჩვენ მიერ გამოყვანილი ასეული, მათთან შესახვედრად კრონშტადტიდან ჩასულ რამდენიმე ემიგრანტ მოხალისესთან ერთად, გარდაცვლილიყო სოლიკო ზაღდასტანაშვილი. მისი ცხედარი ერთი კვირის შემდეგ კრონშტადტში ჩამოასვენეს და მეორე თუ მესამე დღეს მხედრული

პატივით აქაურ სასაფლაოზე დაკრძალეს. ქართველთაგან სიტყვა არაყის წარმოუთქვამს. მხოლოდ პროტესტანტმა მღვდელმა მხედარმა მშვენიერი სიტყვა უთხრა უკვე ხანში შესულ პოლკოვნიკის ჩინის მქონე პატრიოტს, რომელიც უზრალო ჯარისკაცად წამოვიდა ომში თავისი ქვეყნის სიყვარულისა და ერთგულების გამო.

კრონშტადტი

კრონშტადტს სახელი ავსტრიელებმა შეარქვეს, რადგან იგი პირველ ომამდე ავსტრიის იმპერატორს ეკუთვნოდა. ქალაქის მოსახლეობა სამი ეროვნებისაგან შედგებოდა. თითქმის თანაბარი რაოდენობით იყვნენ რუმინელები, უნგრელები და გერმანელები. ქალაქის გარშემო მცირე პროვინციებიც ამავე ნარევს წარმოადგენდა. ჩვენი ასეული ქალაქგარეთ ერთ რეკვიზირებულ სანატორიუმში იყო განთავსებული. ეს ადგილი სააგარაკო ადგილად ითვლებოდა, მაგრამ ჩვენ სააგარაკოდ არ ვიყავით მოსული.

ჩვენს უკან თოვლით დაფარული ტყიანი გორაკები იყო და ჩვენი საზამთრო ვარჯიში იმით განისაზღვრებოდა, რომ ასეული ყოველ დღით რამდენიმე კილომეტრიან წრეს აკეთებდა კლდოვან და ტყიან ხეობებსა და გორებსზე. ერთი ასეთი ვარჯიშობიდან დაბრუნებული ჩვენს შინაბანში შევედით, რომ თოვლში დასველებული ჩექმები გაგვეხადა და ტანისამოსი ცეცხლზე გაგვეშრო. მე და ალიომა აბაშიძე ჩვენს პატარა კანტინაში შევედით, რომ ცხელი ყავა დაგველია. უეცრად მეზობელი საცხოვრებელ ოთახიდან სროლის ხმა მოისმა. ალიომამ წამოიძახა, ეგენი ერთმანეთს დახოცავენ ერთ დღესო! ორივენი დარბაზში შევედით, სადაც ორი რიგი ორსართულიანი საწოლებისა იყო ჩამწყობებული. საწოლებს შუა იატაკზე პირადმა ედო 20 წლის ახალგაზრდა ამილახვარი, თევზით აღებდა პირს, საიდანაც სისხლი მოსდიოდა. მის გვერდით გაოგნებული იდგა მისივე ასაკის გოგია ზერიძე. მარშიდან დაბრუნებულ ორ მეგობარს იარაღის წმენდა დაუწყიათ და თავიანთ ლოგინებთან ერთმანეთის პირისპირ მდგარან. გოგიას რევოლვერი გაგარდნა და საუკეთესო მეგობარი სასიკდილოდ დაუჭრია. ეს, რასაკვირველია, მარცხი იყო, მაგრამ უბედურება ის არის, რომ თუ არა ქართველების ამ შემთხვევაში უადგილო სიყვარული იარაღისა, ეს ტრაგედია არ მოხდებოდა. საქმე ისაა, რომ რევოლვერი ბერიძის სამხედრო აღჭურვაში არ შედიოდა. იგი პარიზიდან ჩამოსულმა ქართველმა მიჰყიდა. გერმანულ ჯარში მოხალისედ ჩაწერილ კაცს რაში სჭირდებოდა პარიზიდან რევოლვერის წამოღება. გარდა ამ ამბისა, სხვა უბედურ შემთხვევასაც კიონდა ადგილი: ოდოპესტიდან კრონშტადტში რომ მოდიოდნენ, საბარგო მანქანაში მჯდომმა მთვრალმა ზურაბ ციციშვილმა ავტომატით სასიკდილოდ დაჭრა ჩვენს ასეულში მყოფი მოხალისე, ეროვნებით ჩერქეზი. ესეც მარცხი იყო, მაგრამ ციციშვილს დატენილი ავტომატი მკერდზედ არ უნდა კიდებოდა და ეს მარცხიც არ მოხდებოდა.

ვიდრე დროებით ზუღაში დაბანაკებული ახლად გამოყვანილ ტყვეთა ასეული ჩამოვიდოდა, ემიგრანტ მოხალისეთა თითქმის ნახევარი უკვე პარიზში იყო დაბრუნებული. ბო-

ლოს ზუღაში მათი ახალი ჯარისკაცები ჩვენ შემოგვიერთდნენ. მათთვის ფრანგული სამხედრო ფორმა ჩაეცმიათ. გერმანელები ამას საიდუმლოს შენახვად თვლიდნენ, აქაოდა ამ ახალგაზრდა ზიჭებს ფრანგებად ვასაღებთო. ამ ასეულმა ჩვენზედ უფრო ზეჯითად დაიწყო ვარჯიში. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი უკვე ჯარისკაცობისათვის ვარჯიშდებოდნენ იყვნენ, გერმანულ წესებთან შეჩვევას მაინც დრო სჭირდებოდა. მათ გერმანელებთან ერთად თან დაჰყვებოდა მათთან ერთად გამოყვანილი საბჭოელი ოფიცერი პირტახია. საკვირველი გავლენა მოახდინა ხანშიშესულ პარიზელ ემიგრანტებზე ამ ახალგაზრდა ზიჭებთან შეხვედრამ. ეს იყო მამათა და შვილთა შეხვედრა. ისინი ზიჭებს ისე ეფერებოდნენ, როგორც საკუთარ შვილებს. მათი ლაპარაკის სტილიც სრულებით შეიცვალა, რათა ახალგაზრდებს მათ მიერ წარმოთქმული არც ერთი ავი სიტყვა არ გაეგონათ. მახსოვს, ერთხელ ერთმა იკითხა: თქვენ ერთმანეთში არასოდეს დაობთ, ან არც ერთი უადგილო სიტყვის თქმა არ იკითხო? ეს იმას ნიშნავს, რომ ზიჭებმა შეამჩნიეს ჩვენში მომხდარი მეტამორფოზა.

ასე გავატარეთ ზამთარი და გაზაფხული რომ დადგა, ხმა დაირხა, ჩვენი ასეული სხვა უფრო დიდ შენაერთს უნდა შეუერთდესო. ეს შენაერთი იყო ბავარიამი ცნობილი გერმანული სამთო დივიზიის მაღალმთიან ყაზარმაში მდგომი ბატალიონი, სახელად "ბერგმანი"; გამართლდა, რომ ამ ერთეულს უნდა შევერთებოდით. წასვლის დროც დადგა. ასეული გაემეზავრა, მაგრამ ბავარიის ნაცვლად პრუსიამი ბრესლაუს მაზლობლად მდებარე სამხედრო სავარჯიშო ყაზარმებში მიგვიყვანეს. უახლოეს დასახლებას სტრანსი ერქვა. ეს სავარჯიშო ასე რამდენიმე კილომეტრის სიგრძისა და სივანის ველი იყო, რომელ ზედაც აქაიქ ფიჭვის მქეჩერი ტყე იზრდებოდა. ერთი საყურადღებო რამ:

ამ ველზედ გამეზებული იყო ორი თუ სამი რუსული ტიპის სოფლის ასლი. ეს, რასაც ვირევლია, იმისთვის, რომ გერმანელი ჯარები შეჩვეულიყვნენ რუსული ხედის სურათს. აქ გვეჩვენებენ "ბერგმანიდან" ჩამოსული გერმანელი ოფიცრები და თან მოიყვანეს ტყეობიდან დახსნილი და ახლა მათ ერთეულში მყოფი ყოფილი საბჭოთა კაპიტანი წიკლაური. ეს წიკლაური ფორმალურად ტყვეთაგან ახლად შედგენილი ბატალიონის მეთაურად ითვლებოდა. იგი გერმანელებმა ჩვენთან მოიყვანეს, რომ ჩვენ, ემიგრანტებს, რომელთა რიცხვი ორმოცს აღარ აღემატებოდა და ჩვენ მიერ გამოყვანილ 120 ახალგაზრდასაც ვასცნობოდა. წიკლაურის შეხვედრამ, როგორც ახალგაზრდებთან, ასევე ჩვენთან დიდი გავლენობა გამოიწვია. ზიჭები გვეუბნებოდნენ, ბატონო, ეს კაცი კომუნისტია, ჩვენ მაგასთან რა საქმე გვაქვსო. ეს იმიტომ, რომ რამდენიმე თვე ჩვენთან ყოფნისა სკამარისი აღმოჩნდა, რომ ეს ახალგაზრდები სრულებით შეცვლილიყვნენ და მათ ყოფილი საბჭოთა ჯარისკაცობისა აღარაფერი შერჩნოდათ. ბოლოს წიკლაური ჩვენც გვესტუმრა. ემიგრანტებს რამდენიმე ოთახი ეკავათ. ოთახში, რომელშიც ის შემოვიდა, ვიწექით მე, ვიქტორ ნოზაძე, ალექსანდრე ცომაია, დიმიტრი სინჯიკაშვილი, დათიკო ვაშაძე და ექიმი ზოჭოლავა.

ჩვენი საუბარი წიკლაურთან ოთხ თუ ხუთ საათს გაგრძელდა. გამოდიოდა, რომ ჩვენ ერთმანეთის არაფერი აღარ ვცნობოდა; რასაც ჩვენ ვლაპარაკობდით, ნათელი და მარტივი იყო, მაგრამ წიკლაური რაღაც მანქანებით ახერხებდა ნახევარსაათიანი მონოლოგი წარმოეთქვა და არაფერი ვსაგებო არ ეთქვა. ბოლოს ყველანი რომ დავიღალეთ და უკვე სალაპარაკო აღარაფერი გვქონდა, მოთმინებიდან გამოსულმა ვიქტორ ნოზაძემ წიკლაურს უთ

ხრა, გვეყოფა თქვენთან ლაპარაკი, თქვენ ტვინი გაგვიუბატოურეთო. ამ უკანასკნელ სიტყვის მაგიერად მან სხვა, პირდაპირი სიტყვა იხმარა. ასე დაეშორდით ჩვენ ერთმანეთს. წიკლაური და გერმანელები პატალიონში დაბრუნდნენ და ჩვენი ასეულიც მოემზადა იმ მმართველობით გასამგზავრებლად.

რამდენიმე დღის შემდეგ ჩვენი წასვლის დროც დადგა. ასეული მატარებელში ავიდა, ქართველმა ემიგრანტმა ოცუელის მეთაურებმა თავიანთი ნაწილები ვაგონებში მოათავსეს და ასეულის გარეშე არსებულმა ემიგრანტთა ოცულმა ჩვენი ვაგონი დაეიკავეთ. მატარებელი ბაგრაიისკენ დაიძრა და ჩავედით პარტენკირხენში. ეს ადგილი სათხილამურო სპორტის ერთ-ერთ უპირველეს ცენტრად ითვლება მსოფლიოში. აქ დაგვხვდა რამდენიმე ფეხბურთელი, რომელთაც ქართველმა მეთაურებმა გულისტკივილით გადასცეს თავიანთი ოცულები და თვითონ ჩვენ, დანარჩენ ემიგრანტებს შემოგვიერთდნენ. პარტენკირხენიდან ფეხით ვიარეთ სამი თუ ოთხი კილომეტრი პატარა ქალაქ მილტელვალდამდე. ამ ქალაქს გადაჰყურებს მთა, რომელზედაც იდგა "ედელვაისის" სახელით ცნობილი გერმანული სამთო დივიზიის ყაზარმა, რომელსაც მაღალმთიანი ყაზარმა ერქვა. აქ იყო დაბინავებული "ბერგმანის" ბატალიონი. მისი მეთაური იყო ობერ-ლეიტენანტი ობერლენდერი. იგი რეზერვის ოფიცერი იყო და ერისკაცობაში მას ერქვა "პროფესორი ობერლენდერი". ეს ის ობერლენდერია, რომელიც ომის შემდეგ ადენაუერის კაბინეტში ითვლებოდა აღმოსავლეთ გერმანიიდან და დასავლეთ პრუსიიდან ლტოლვილ გერმანელთა საკითხის მინისტრად. ბატალიონში ითვლებოდა ორი ქართული ასეული, ერთი აზერბაიჯანული, ერთი ჩრდილო კავკასიური ასეული და ერთი ოცუელი სომეხებისა. ჩვენი ჩასვლისთანავე ამკარა ვახსდა, რომ ჩვენს მიერ ჩამოყვანილ ახალგაზრდებსა და ადგილზედ მყოფ ორი ასეულის ქართველთა შორის სრული გაუგებრობა არსებობდა. ჩვენი ბიჭები ისევე აფასებდნენ ჩვენს მდგომარეობას, როგორც ემიგრანტები, მაშინ, როდესაც დამხედურ ჯარისკაცთა შორის სრული გაუგებრობა იყო ქართული საკითხის შეფასებაში. დამხედურები ჩვენს მოყვანილ ჯარისკაცებს არც კი უეჭვებდნენ, რომ ისინი ყოფილი ტყვეები იყვნენ. და ეუბნებოდნენ, თქვენ ალბათ ემიგრანტების შვილები ხართო. წარმოსადგენად დაუეჭვებელმა ამ მდგომარეობამ კარგა ხანს გასტანა. შემდეგ ეს პატარა საკითხი თუმცა გაირკვა, მაგრამ ჩვენი მოყვანილი ტყვეები მაინც სულ ჩიოდნენ, აქაურების ვერაფერი გაგვიგიაო. რამდენიმე დღის შემდეგ ყველაფერი გაირკვა. ჩვენს მოსვლამდე ბატალიონში უკვე ორი ემიგრანტი იყო. ერთი – გერმანიაში ადრე მცხოვრები ბაგრატ ჭანტურია, ხოლო მეორე – ვიქტორ ხომერიკი. ორივენი თარჯიმნებად ითვლებოდნენ. ერთ დღეს ჭანტურიასთან მივიდა ერთი ჯარისკაცი, როგორც მელმაქ უამბო, ბატალიონში წიკლაურის მეთაურობით შეთქმულება ეწყობა, რომლის მიზანია ფრონტზე გასვლისთანავე ბატალიონი სასწოვლების მხარეზე გადაიყვანონო. ჭანტურიამ თავი ვალდებულად მიიჩნია ყოველივე ბატალიონის უფროსისათვის მოეხსენებინა. მცირე გამობიძვის შემდეგ რამდენიმე შენიშნული თუ შეუნიშნავი სასწოვთა ყოფილი ოფიცერი ექსკუსისაზე წაიყვანეს სხვა ქალაქში და იქ დაატუსაღეს. ყველა, გარდა ექიმ რეზო გოგიტიძისა, რომელიც ევკლიტანილესთან შორის არ იყო. ამ ამბავს მოჰყვა დატუსაღებული პოლიტიკა. მათი გვარები, რამდენიც მე მახსოვს, შემდეგია: წიკლაური, ტაბიძე, შაველიძე, მუხამაგია, ჯაში და კიდევ ერთი თუ ორი კაცი, რომელთა გვარი არ მაგონ-

დება. პროცესზე თარჯიმონბუნენ ვიქტორ ნოზაძე და ბაგრატ ჭანტურია. მე იმ პროცესზე არ ვყოფილვარ. ბრალდებულებს დაუმტკიცდათ, რომ ისინი ნამდვილად ამხადებდნენ მეთქმულებას და საბჭოელებს რომ ეს ოპერაცია ფრონტზე უკანასკნელ წუთებში ჩადენილ უეცარ მოვლენად არ ჩათვალოთ, მეთქმულებს რამდენიმე ხნით ადრე საამისო დოკუმენტი შეუდგენიათ და ეს დოკუმენტი სწორედ იმ სტრანსის ყაზარმაში სადღაც ჭერში დაუმალავთ, რომ რუსების წინაშე საბუთი ჰქონოდათ, ამ მეთქმულებას ტყვედ ჩაუარდნის პირველსავე თვეებში გვეგმაფდითო. ძივამ დოკუმენტი აღმოაჩინა. ასე რომ, ბრალდება უჭვეელი იყო. რამდენადაც მე ვიცი, მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ბრალდებულის დახვრეტაზედ ლაპარაკობდნენ, სინამდვილეში მხოლოდ წიკლაური და ტაბიძე დაუხვრეტიათ. დანარჩენები ტყვეთა ბანაკებში დაუბრუნებიათ და ზოგი მათგანი საქართველოშიც კი ცოცხლად დაბრუნებულია. ჭანტურიამ მიაბაო: სასამართლოს თავმჯდომარე მადლობით მიმართა წიკლაურს, თავი ღირსეულად გეჭირაო, როცა ეს წიკლაურს გადაეუთარგმნეო, მითხრა ჭანტურიამ, წიკლაურმა მკითხა, "ზნაიტი", როგორ გავიგო, მხვრეტენ, თუ არ მხვრეტენო? ჭანტურიას უპასუხნია - განაჩენი განაჩენია, ეგ სიტყვები მოსამართლემ პირადად მისი სახელით გითხრაო. წიკლაურმა შენიშნა, თუ მხვრეტენ, მისი მადლობა მე ფეხებზე მკიდია, რაში გამომადგებაო! ასე დასრულდა ეს ამბავი.

რამდენიმე თვის შემდეგ ჩვენი ფრონტზე წასვლის დროც დადგა. ამისათვის ისევ სტრანსში დავგვარუნეს. აქ ბატალიონს დაემატა ცალკე ჩამოყალიბებული მესამე ქართული ასეული. ამ ასეულში ემიგრანტებიც იყვნენ და ყოფილი ტყვეებიც. ბატალიონი ფრონტზედ სხვადასხვა გერმანულ ნაწილებში გაანაწილეს ცალ-ცალკე ასეულებად. მე, ვიქტორ ნოზაძე და დავით ვაშაძე ობერლენდერმა თავისთან დაგვტოვა. ბატალიონის შტაბი იდგა სოფელში, რომელსაც ერქვა "რუსკაია". მე, ვიქტორი და დავითო კარავში ვცხოვრობდით. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ბატალიონის უფროსი ფრონტზე ბატალიონის უფროსად აღარ ითვლებოდა. ეს განსაკუთრებული მდგომარეობა იმით აიხსნება, რომ "ბერგმანი", რომელსაც "განსაკუთრებული შენაერთი" ერქვა, გერმანული კონტრდაზვერვის უფროსის, აღმირალ კანარისის დაარსებული იყო. ობერლენდერს ბატალიონთან ერთად თან ახლდა მთელი შტაბი სხვადასხვა დარგის სწავლეულებისა, რომელთაც ჯარისკაცის ფორმა ეცვათ, მაგრამ არავითარ სამხედრო სამსახურს არ ეწოდნენ. მათგან მე მხოლოდ ერთს ვიცნობდი საკმაოდ ახლოს. იგი, მოსკოვში გერმანიის საელჩოს ყოფილი მდივანი — უფროსი ძმა იყო შემდეგ ხანებში ჩემი ასეულის უფროსისა, ლეიტენანტ მუტტეჩი, რომელიც იმ დღეს დაიჯრა სასიკვდილოდ, რა დღესაც ერთი საათის შემდეგ მეც დავიჭერი, მაგრამ ამაზე შემდგომ ვისაუბროთ.

ქართულმა ასეულებმა მალგობეკთან მიიღეს ბრძოლაში მონაწილეობა. იქ დაჭრილთა გვარები არ მახსენდება, გარდა ემიგრანტ ჟორა ინჯიასი. ერთ-ერთი ქართული ასეულის უფროსიც ინჯიას გვერდით მოკლეს. სხვა წვრილმანებიც მხოლოდ ნამაზობით ვიცი, რადგან ჩვენი შტაბი ბრძოლის საჰს ორი-სამი კილომეტრით მაინც იყო დამორებული.

ერთ მშვენიერ დღეს ჩვენმა ბატალიონის უფროსმა ვიქტორ ნოზაძე და დავითო ვაშაძე საპაერო ჯართან არსებულ ერთ ქართულ ასეულის შემდგენელს საპაერო ჯარის პოლკოვნიკს, "ათხოვა". ასე რომ, მე მარტო დავჩი. მაგრამ მალე ამის შემდეგ ფრონტზე მყოფ

ჩვენს ასეულებს ადგილი შეუცვალეს, ხოლო მე ზურგში გადამაგ ზაფნეს, სადაც ახლადაყვანილი ტყვეებიდან ახალი ასეული უნდა შემდგარიყო. ამ ოპერაციას ხელმძღვანელობდა ახალგაზრდა ლეიტენანტი შუტტე. ცოტა უფრო გვიან ჩემთანვე მოიყვანეს თემო თავთაქიშვილი და პავლე ვამაძე. ეს რაღაც ტიალი ადგილი იყო, სადაც რომელიღაც "სოფზოზის" შენობები იდგა. წყალი არსად იყო. ერთადერთი ჭიდან თხუთმეტი მეტრის სიღრმიდან ამოგვქონდა წყალი. ჩვენს განკარგულებაში იყო ოთხასი ახლად აყვანილი ქართველი ტყვე. ჩვენ მათ ვასარისხებდით, ვარჩევდით, თუ რომელი გამოდგებოდა საზრძოლო შენაერთისათვის და რომელი – სამუშაო ასეულისათვის, რადგან ასეთებიც არსებობდნენ. ეს სამუშაო ასეულები გერმანულ ფორმას ატარებდნენ, ინდივიდუალური იარაღიც ჰქონდათ, მაგრამ ბრძოლებში არ მონაწილეობდნენ, გზებზე და სანგერების მოწყობაზედ მუშაობდნენ.

მგზავრობა კავკასიისკენ

მე აქ გამომრჩა, ამეწერა ჩენი მოგზაურობა სტრანსიდან კავკასიამდე. სტრანსიდან როსტოვამდე მატარებლით ვიარეთ, ხოლო როსტოვში დაგვხვდა გერმანული სატრანსპორტო შენაერთი, რომელიც შედგებოდა გერმანიის სხვადასხვა ქალაქებში რეკვიზირებული საფოსტო ავტობუსებისაგან. იმ ავტობუსში, რომელშიც მე მოვხვედი, ჩემს გვერდით არა, მაგრამ სადღაც ჩემს უკან ვიქტორ ნოზაძეც იჯდა. ჩვენს ავტობუსში მსხდომთა უმეტესობა გერმანელები იყვნენ და მე მათთან ვიყავი გამწესებული, როგორც შტაბთან მიეღიწებული თარჯიმანი. ჩემს გვერდით იჯდა ზემოთ ნახსენები ვინმე შუტტე, რომლის უბრალო ჯარისკაცის მუნდირში მოსკოვში გერმანიის სალენოს ყოფილი მრჩეველი და ახლაც რაღაც საიდუმლო დაგვლების მქონე კაცი იმალებოდა. გავიარეთ ტაგანოროვი, როსტოვი, დონისა და ყუბანის დაბლობები და მორიგი ღამე პიატიგორსკში უნდა გაგვეთია. გაზაფხული იყო. მოუკირწყლავ გზას მტვერი ასდიოდა. გარშემო სტეპი გადაშლილიყო, თვალუწვდენელი, უფერული და დამძლეული სადამდე თვალი მიუწვდებოდა. არც ხე, არც ზოგჯერ, არც სოფელი, არც წყარო. ამ მოსაწყენ გარემოში მგზავრობა ყურადღება რაღაცამ მიიპყრო. ყველა სამხრეთ-დასავლეთით იცქირებოდა, ერთმანეთს რაღაცას ანიშნებდნენ. მეც იქით გავიხედე. ღრუბლებში ნაშუადღევის მზე უკვე დასავლეთით იხრებოდა, მაგრამ ჰორიზონტზე მოჩანდა რაღაც სხივოსანი სინათლე, თითქოს სხვა მზე ამოდისო. ჩენი ავტობუსის წინსვლასთან ერთად სურათი თანდათან ფერს იცვლიდა და იმ საგანმა, რომელიც ამ ფერად სხივებს ისროდა, თვით დაიწყო გამოჩენა და ზრდა – ჯერ ელვარემ და შემდეგ თანდათან თეთრმა. ეს იყო იალბუზის მწვერვალი ჰორიზონტზე. სურათი იყო მართლა საკვირველი, რაც უფრო წინ მივდიოდით, ეს უზარმაზარი ყინულის პირამიდა თანდათან თითქოს მიწიდან ამოდისო, იზრდებოდა და მალე მთელი თავისი ზუძმერაზობით აღიმართა მარტო და ამაყად. და ამ შემთხვევაში ფუჭი სიტყვები იქნებოდა ვინმეს რომ ეთქვა "ვარდთა და ნესბთა ვინათგან მზე ტოლად მოუფინებია", რადგან მზე ამჟამად იალბუზს ეფერებოდა და

ჩვენი საცოდავი მშობავი ავტობუსები აქ არაფერ შუაში იყო, მოხებდავად გერმანული საიმპერიო არწივებისა, მათ რომ ეხატა გვერდებზე.

ავტობუსები გზას სწრაფად კეცავდნენ და იალბუზის მარჯვნივ და მარცხნივ პირიზონტზე ამოსვლა დაიწყაო კინულის სხვა პირამიდებმა და ცოტა ხნის შემდეგ ჩვენ წინ აღიმართა თეთრი მოვლვარი თხემებით დაგვირგვინებული კავკასიონი. "გინახავთ თქვენ ფერი დაბინდულ ქლიავის, ეს ჩემი სამშობლოს მთებია" – ამბობს ტაბიძე. თქმა ლამაზია, იქნებ სწორი, მაგრამ სრული არაა. აქ მე სურათის აღწერას თავს ვანებებ, რადგან ცდა ფუჭად ჩამივლის.

ჩვენ ყველას წავგიკითხავს რომანებში, ადამიანები ბუნების სიდიადეს როცა გრძნობენ, ჩუმიდებიან და ნაცვლად ლაპარაკისა, ჩურჩულის იწყებენო. ასეუ მოხდა ჩემს გარშემო მტდომ გერმანელებს შორის. "ღმერთო, რა დიდებულებაა, ღმერთო რა სილამაზეა", ჩურჩულებდა ყველა თავისთვის. ასე მივადექით ჩვენ ქართლის შთამომავალთა ციხესიმაგრის ჩრდილოეთ კედელს.

ჩემი თვლები უკვე ვერაფერს ხედავდა, მაგრამ გული მცერდში აღარ მეტეოდა და ამოვარდნას ლამობდა იმიტომ, რომ ამდენი ხნის უნახავ სამშობლოს ვხედავდი, და ამასთანავე გული სიამაყით ამევსო. მე ხომ ამ ციხესიმაგრის მფლობელთა შთამომავალი ვიყავ, რომლის ხილვამაც ჩემი თანამეზავრების ცნობილი ზეკაცობა ასე გაახუნა. ჩემს გვერდით მჯდომი შუტტე ჩემსკენ მობრუნდა, რაღაც უნდა ეთქვა, მაგრამ ჩემი მდგომარეობა რომ დაინახა, მოკრძალებით თვალი ამარიდა.

როდესაც მე ზავრი მთაზე მამყად წამომდგარ შატოს (ციხე-დარბაზის) გალავანს მიადგებოდა, როგორი იქნებოდა დამოკიდებულება ამ მეზავრსა და შატოს მცხოვრებთა შორის?!

ამგვარი ურთიერთობა მეფობდა ქართველებსა და მის მეზობელთა შორის საუკუნეთა განმავლობაში.

ზემოთ აღწერილი ამბავიდან რამდენიმე თვის შემდეგ შემოდგომის ერთ მზიან დღეს ნაღრიკში ჩემი ასეულის უფროსის ლეიტენანტ შუტტეს ოთახში შევედი (ეს ლეიტენანტი შუტე იმ დიპლომატ შუტტეს ძმა იყო, ავტობუსში ჩემთან ერთად რომ იმეზავრა). იგი ღია ფანჯარასთან მიდგმულ მაგიდაზე გადაშლილ კავკასიის რუკას სწავლობდა. ფანჯრიდან კი ჩანდა ამავე რუკის ყველაზე საინტერესო ადგილის ცოცხალი მონაკვეთი: კავკასიონის ქედი. შუტტე წამოდგა, ფანჯარასთან მივიდა და ეს გულცივი პომერანიელი რომანტიკულად აღაპარაკდა.

რა ახლოა და ამავე დროს რა შორის არის თქვენი სამშობლო. მოსკოვში უფრო ადვილია აქედან ბრძოლით მისვლა, ვიდრე ამ კლდეების დაძლევა. ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ ამ მთის იქით რაღაც ჯადოსნური ქვეყანა უნდა იყოს დევემირი ხალხით დასახლებული.

შემდეგ რამოდენიმე ხანი ჩუმიად უტყერდა მთავრები და თვალის მოუშორებლად განაგრძო: მეჯერა, რომ თქვენი ქვეყანა ძალიან ლამაზი უნდა იყოს. პომერანიიდან კავკასიამდე რამდენ უტხო ხალხს გაუვლია და, ალბათ, კიდევ გაივლის. რა გააჩერებს ხალხს ამ ჩრდილოეთის ქარებით გავერანებულ მიდამოზე. თქვენ კი 2000 წელიწადია, ამ კედლის იქით ცხოვრობთ, სამხრეთის მზით განებივრებული – მე გმონი, კარგად არც კი გქმნით, რა ბედნიერი ხალხი ხართ.

დავბრუნდეთ კვლავ კავკასიაში. კავკასიაში ჩასვლისას იმ შერჩეული ასეულის შედგენისთანავე ეს ადგილი დავტოვეთ და ახალ ასეულთან ერთად აღმოსავლეთით გადავინაცვლეთ, სოფელში, რომლის სახელი არ მახსოვს, მაგრამ ეს კი ვიცი, რომ აქედან აღმოსავლეთით მონღოლური ტომებით, მგონი ყალბუხებით დასახლებული სტეპები იწყებოდა. ამ სოფელში სკოლის შენობაში დავბინადვით. წყალი არც ამ სოფელში იყო, მაგრამ მიწიდან ამოდიოდა მშვენივრად მოწყობილი არტეზიული ჭის მილი, საიდანაც მშვენიერი წყალი დიოდა განუწყვეტლივ. ამ სოფელში ყოფნის დროს მივიღეთ გერმანული ფორმა ჩვენი ასეულისათვის. ასეული აბანოში წაიყვანეთ, იქიდან ტიტულები სკოლის შენობაში ბრუნდებოდნენ და აქ ახალ საცვლებსა და ტანისამოსს ვაცმევდით. ასე დაიბადა მომავალი ქართული ბატალიონი NO 1, "ბერგმანის" მესუთე ასეული. ამ ასეულში ვიმსახურეთ ლეიტენანტმა შუტცემ – სიკდილამდე და მე დაჭრამდე, რაც იმავე დღეს მოხდა, მაგრამ უკვე ყირიმში წლინახევრის შემდეგ.

მამი ჩემთან ერთად ასეულში იყვნენ ემიგრანტთაგან თემო თაქთაქიშვილი, ბიძინა ერისთავი, სამა ტარასაშვილი, გოგია ბერიძე, გრიშა ლორთქიფანიძე და იქნებ კიდევ ორი სხვა, რომელთა ვინაობა აღარ მაგონდება. ასეული ნორმალურ ვარჯიშს ეწეოდა და ჯარისკაცები სწრაფად ეჩვეოდნენ მათთვის უცხო გერმანულ წესებს. რამდენიმე კვირის შემდეგ ბრძანება მივიღეთ, ასეული ნალჩიკში უნდა გადაბარებულიყო. ჩვენ რომ ნალჩიკში ჩავედით, ქალაქი დაახლოებით ერთი თვის წინ იყო გერმანელთა მიერ დაკავებული. დაგვანებნავენ ყაზარდო-ბალყურეთის უნივერსიტეტის შენობაში. ჩვენზედ ადრე აქ რუსული სამხედრო სკოლა მდგარა. სამხარეულოს ქეაზებში კიდევ ვიპოვეთ მათი ყოველდღიური საჭმლის – ობმოდებული რუსული "კაშას" ნარჩენი. ორსართულიანი უზარმაზარი შენობა საშინელ მდგომარეობაში დაგვხვდა. საპირფარეოები აღარ არსებობდა. რადგან ყველა მილი გაჭედილი აღმოჩნდა, ზოლო მათი გამოყენება რუსებს მაინც გაეკრძალებინათ. ყველგან კოჭებამდე მყრალი სითხე იდგა. არც წყალსადენი, არც გათბობის სისტემა არ მუშაობდა და ოთახები უკლებლივ ნაგვით ან, აქა-იქ ადამიანის სკორეთი იყო მოსვრილი. დიდი ხანი დაგვიჩრდა, რომ შენობა ცხოვრებისათვის გამოსადეგად გადაგვექცია. ჩვენს გარდა ამავე ასეულში შედიოდა "ბერგმანის" აზერბაიჯანული ასეული. საჭიროდ მიმანჩია, აღწერო მამინდელი ნალჩიკის მდგომარეობა.

წარმოუდგენელი სისწრაფით ქალაქი თანდათან ივსებოდა პატარ-პატარა ღუქნებით, სასადილოებით, სადალაქოებით. ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, ძალიან შორს იდგა ნამდვილი საეაჭრო დაწესებულებებისაგან, მაგრამ მაინც საკვირველი იყო კერძო ვაჭრობის და ინიციატივის ასეთი მოულოდნელი და სწრაფი დაბადება. ნალჩიკის ახლომასლო რაჭველთა რამოდენიმე ახალშენი არსებობდა. ჩვენ მათთან სზირად დავდიოდით. ისინი ადგილობრივი პირობებისათვის საკმაოდ შეძლებულად ცხოვრობდნენ. ერთ ასეთ ოჯახში ყოფნის დროს შევნიშნე, რომ ბავშვები თავიანთ მშობლებს რუსულად ელაპარაკებოდნენ. ამ გარემოებამ ჩემზე ძალიან ცუდად იმოქმედა და ოჯახის უფროსს საყვედური ვუთხარი, კაცო, რა ღმერთი გიწყრებათ, ქართულ მიწებს საქართველოში თათრები და სომხები იკავებენ და თქვენ აქ გადმოსახლებულხართ, ნუთუ იმისთვის, რომ ბავშვები გაარუსოთ-მეთქი.

იმ რაჭველმა თავის გამართლებისა და ბოდიშის ნაცვლად მე შემომიტია, რას ამბობთ, ეს მიწები დავით აღმაშენებლის დროს ჩვენ გვეკუთვნოდა და ჩვენ საქართველოს ტერიტორიას ვადიდებთ, რომ ყოფილი ქართული მიწები ისევ საქართველოს დავუბრუნოთო. ეს იყო კადნიერებაზე უარესი თავის მოკატუნება, რომ ვითომ ისინი პატრიოტულ საქმეს აკეთებდნენ. ზედმეტად ჩავთვალე მასთან ამაზე ლაპარაკი და იმ კაცს შემდეგ არც გავკარებია. მაგრამ იყვნენ სხვა რაჭველებიც, რომელნიც ასეთი ურცხვი თავის მართლებიდან თავს იკავებდნენ. ისინი საქართველოში დაბრუნებას ნატრობდნენ და ამბობდნენ, ღმერთმა თუ გვაღირსა, რომ საქართველო განთავისუფლდა, რა თქმა უნდა, ავიყრებით და ჩვენს სამშობლოში დავბრუნდებითო. ამ დროს იყო, რომ ბერლინიდან მიხეილ კედიას დავალებით ნაღიჩიჩი ჩამოვიდნენ ალექსანდრე ასათიანი და ალექსანდრე ცომაია. მათი ოფიციალური მგზავრობა სულ სხვა იყო, ვიდრე მათი საიდუმლო მისია, რომელსაც გერმანელები არ ცნობდნენ. ისინი ჩამოვიდნენ, რომ რაჭველების სამუალებით კავშირი დამყარებინათ ქართულ საბჭოთა მეთაურებთან. ალექსანდრე ასათიანის ჩამოსვლა აუცილებლად საჭირო იყო, რომ საქართველოში გაეზავნო რაჭველს თავისი თვალთი ენახა ალექსანდრე ასათიანი და ამგვარად ქართველ კომუნისტებს წარედგოდა, როგორც ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის დავალებით ჩამოსული შიკრიკი. კომუნისტებისადმი მიმართული წინადადებები შემდეგ რჩევა-ინსტრუქციას შეიცავდა: ვიდრე გერმანელებს კავასიონი არ გადაულახავთ, ხელი არ გაანძრიოთ, ჭკვიანად იყავით, ზოლო როდესაც მათი წინსვლა დაიწყება და გერმანელთა მიერ საქართველოს ოკუპაცია ამკარად მოსალოდნელი გახდება, დაასწართ, და საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოაცხადეთო. ასეთი იყო ქართული ემიგრაციის მიმართუა ქართველ კომუნისტებისადმი და იქიდან მოვიდა პასუხი, ჩვენც ასე ვფიქრობთო. საუბედუროდ, თუ საბედნიეროდ, გერმანელებს საქართველო არ დაუკავეზიათ. ვამბობ, საბედნიეროდ-მეთქი, რადგან იმ შემთხვევაში, თუ გერმანელებს საქართველოს დატოვება მაინც მოუხდებოდათ, ჩვენ ჩეჩნებს, ინგუშებსა და ყაბარდო-ბალყარელებზე უარესი დღე დავადგებოდა, რადგან, როგორც ცნობილია, რუსებმა ჩრდილოკავკასიის ხელმეორედ დაკავებისთანავე მთელი მოსახლეობა ცენტრალურ აზიაში გადაასახლა.

ნაღიჩიჩივე გადმოვიდა "ბერგმანის" მთელი შტაბი. კავასიის ფრონტის მთავარი შტაბიც ნაღიჩიჩი იმყოფებოდა, რომლის დაცვა "ბერგმანთან" არსებულ განსაკუთრებულ ოცეულს დაევალა. რამდენიმე სიტყვა ამ ოცეულის შესახებ: ეს იყო მტრის ზურგში მოქმედებისათვის განსაკუთრებულად გაწვრთნილი და მომზადებული შენაერთი. მათ გერმანიაში განსაკუთრებული წვრთნა გაიარეს, შეძლოთ უღელტეხილების გადალახვა, ათეული კოლომეტრების გავლა დათოვლილ მთებში. თანაც უშემლად, და ამავე დროს ზურგით უნდა ეტარებინათ ათი ღლის საჭმელი კაცის თავზე, მაგრამ ნება არა ჰქონდათ, ერთი ლუკმაც მოეკლოთ ტვირთისათვის. ამ ოცეულმა, რომელშიც 50-მდე კაცი იყო, ადრე უკვე საქმით დაამტკიცა თავისი უნარიანობა. მაგალითად, ფრონტის ერთ-ერთ მონაკვეთზე ისინი უწუმრად მტრის ზურგში მოექცნენ, ჯავშნიანი მატარებელი ააფეთქეს და უვნებლად უკან გადმოვიდნენ. უცნაური შემთხვევით ამ ერთეულში ჩემი ბავშვობის ორი ძველსენაკელი ამხანაგი აღმოვაჩინე. ერთი იყო დალაქ ჟურდელისა შვილი, ზოლო მეორე აფთიაქარ ნიკიტა ჯინორიას ვაჟი. ორივენი დაახლოებით ჩემი ასაკისა. მიმა ჯინორია ომის შემდეგ მიუხეზნ-

ში გარდაიცვალა. სოლო კურდღელის ბედი ჩემთვის უცნობია. ამ დროისათვის გერმანელთა მოპყრობა კავკასიელი მოსახლეობისადმი სრულებით შეიცვალა. იგი არაფრით არ პაეუდა უკრაინაში გამეფებულ უსიამოვნო გერმანულ-უკრაინულ დამოკიდებულებას. მთელი ჩრდილოკავკასიის იარაღსამზადებელი კავკასიური მოსახლეობა საკუთარ ქვეყანაში წესრიგს იცავდა. გერმანელებსა და მათ შორის სრული ნდობა სუფევდა და პარადოქსული ის იყო, რომ გერმანელები ასლა ადგილობრივ რუსულ მოსახლეობას იცავდნენ, რომ კავკასიელებს მათთვის სამაგიერო არ გადაეხადათ. ცნობილია, თუ რა ძვირად დაუჯდათ ეს კავკასიელებს.

გვიან შემოდგომაზე ჩვენმა ასეულმა ნაღიკი დატოვა და ნაღიკის სამხრეთით ერთ-ერთი ხეობის სიღრმეში დაგზინადით ერთ სოფელში, თბილი წყლის აბანოს შენობაში. იმ ადგილს "ბელაია რეჩკა" ერქვა. აქ დგომის დროს მოვიდა ამბავი გერმანული არმიის საბოლოო დამარცხების სტალინგრადთან და ახალი წლის წინა ღამეს ბრძანება მივიღეთ, ნაღიკზე გავლით კისლოვოდსკისკენ დაგვეხია. ნაღიკს რომ ვუახლოვდებოდით, შეგვხვდა ჩვენი ბატალიონის უფროსი ობერლენდერი. მან ჩემი ასეულის უფროსს მარშრუტის რუკა გადასცა და საჭირო ინსტრუქციები მისცა ქერჩის მიმართულებით სვლისათვის. ნაღიკში რომ შევედით, ქალაქში აქა-იქ შენობები იწვოდა. გერმანელები წვაედნენ საქონელს, რომლის წაღება არ შეეძლოთ. ჩვენ ყოფილ ბინას, უნივერსიტეტის შენობას რომ მივალწიეთ, აღმოჩნდა, რომ გერმანელებს შენობაში წყლის ყველა ონკანი გაეხსნათ და ყველა ოთახი და დარბაზი წყალს აეცხო. ჩვენ ღამის გათევა გარეთ მოვეცინა. მეორე დღით ასეულის უფროსმა დამაჟალა, კვლავ "ბელაია რეჩკაში" დაგვბრუნებულყავი, რომ საველე სამზარეულო, რომლის წამოღებაც ცხენების უქონლობის გამო ვერ მოვახერხეთ, ასლა წამომეღო. ამისთვის მომცეს ორი ფურგონი, ოთხი ცხენი და ოთხი ჯარისკაცი. ეს მისია არც ისე უხიფათო იყო, რადგან დატოვებული ადგილები შესაძლოა რუსი პარტიზანების მიერ ყოფილიყო უკვე დაკავებული. ამ სახიფათო საქმის ასრულებაში ჩემმა თბილისელმა თანაჯლასელმა გოგი ჟორდანია ასეულის უფროსს სთხოვა, ნება მომეცით, მეც ვავეყე ქავთარაძესო. უფროსი, რასაკვირველია, სიბარულით დათანხმდა და მას ძალიან მოეწონა ჟორდანის საქციელი.

გამომჩნა მეთქვა, რომ "ბელაია რეჩკას" მიტოვების დროს ასეულს თან არ გამოჰყოლია ორი დღით ადრე უფროსის ნებართვით კავკასიონის სიღრმეში ტახებზე სანადიროდ წასული პავლე ვამაძე-მეიერანტი და კიდევ ორი ქართველი. ისინი ორი დღით იყვნენ წასული, მაგრამ ჩვენ მიერ სოფლის დატოვების დროს ჯერ კიდევ არ დაბრუნებულიყვნენ. ასეულის უფროსს ეს ამბავი ძალიან აწუხებდა, რადგან საქმე რომ ცუდად დასრულებულიყო, ყველაფერი მას დაბრალდებოდა. ის ადგილები, საითკენაც ვამაძე და ორი ჯარისკაცი წავიდნენ, რუსულ ზონად ითვლებოდა, რაკი ჩვენს კონტროლში არ იმყოფებოდა.

ჩვენ ჩვენი დავალება დაუბრკოლებლად შეასრულეთ და ნაღიკისაკენ დაგვბრუნდით. შენობას რომ მივალწიეთ, ასეული უკვე წასულიყო. ჩვენ სხვა არა დაგვრჩენოდა-რა, რომ მცირე დასვენების შემდეგ ასეულს უკან დავეყვნებოდით. გზად მიმავალთ, კისლოვოდსკს რომ ვუახლოვდებოდით, გერმანული ბარკითა და ხალხით დატვირთული მანქანა დაგვეწია. მასზე მჯდომი ჯგუფიდან ვილაცები ხელს გვიქნევდნენ. ეს იყო პავლე ვამაძე და მისი

ორი ჯარისკაცი. ისინი ჯერ "ბელაია რჩკაში" მოსულან, შემდეგ ნალიკში ჩამოსულან და როცა გაუგიათ, რომ ასეული წასულიაო, იმავე გზით მიმავალ მანქანაზე დამსხდარან, ჩვენ გაგვასწრეს და ჩვენზედ ადრე შეუერთდნენ თავიანთ ასეულს. ასე ვიარეთ ერთ კვირაზედ მეტი. ჩვენ რომ რომელიმე სოფელში საღამოს ჩავდიოდით, ამბავს ვიკვდიით, რომ ჩვენ ასეულს იგივე სოფელი დილით მიეტოვებინა. ასე ვსდიეთ ასეულს 15 დღის განმავლობაში.

კავკასიის დატოვებას გერმანიის ჯარის მიერ ხალხთა დიდი გადასახლების სახე ჰქონდა. უკანდასული ჯარის დიდ უმრავლესობას გერმანელები კი არა, გერმანულ ფორმაში ჩაცმული ქართველები, კავკასიის ყველა ტომის წარმომადგენლები, გარდა ოსებისა, ყალ-მუხტები და კაზაკები წარმომადგენდნენ. ამ ჯარისკაცთა გარდა რამდენიმე ათასი სხვადასხვა ეროვნების მოსახლეობაც მოდიოდა, მათ შორის მრავალი ოჯახი ბავშვებით. ამ ადგილებში ნამდვილი გზები, ასე ვთქვათ არც არსებობს. შარაზე უმეტესად ფურგანები, ურმები და საერთოდ ამგვარად მოძრაი ხალხი მოდიოდა, ხოლო ქვეითები თვალუწვდნელ ვე-ლებზე მიტოვებულ ყანებსა და აქა-იქ მდგომ ფაცხებს შორის იკვლევდა გზას. აქ ერთ-ერთი გზის მონაკვეთზე შევხვდი მე შალვა მაღლაკლიძეს და მისი ბატალიონის ერთ-ერთ ოფიცერს, რომელიც, ვიცი, გურული იყო, მაგრამ გვარი არ მაგონდება. მათი ბატალიონიც ქერჩის მიმართულებით იხევდა, მაგრამ ბატალიონის ჯარისკაცები ისე იყვნენ გაფანტული, რომ ძნელი გამოსაცნობი იყო მათი იქ არსებობაც. მაღლაკლიძე და ოფიცერი ორივე ცხენებზე ისხდნენ. მეც ცხენით მოვიდი. ცხენი მე ოფიციალურად მქონდა მოცე-მული, რადგან ასეულის მეთაურის მრჩეველი და თარჯიმანი ვიყავი და ვინაიდან იგი ცხე-ნით დადიოდა, მეც ცხენი უნდა მყოლოდა, რათა მუდამ მასთან ვყოფილიყავი.

ამ მაღლაკლიძეს მე პარიზიდან ვიცნობდი. იგი ბალტიის ქვეყნებში მცხოვრები ემიგ-რანტი იყო, დანამდვილებით არაფინ იცოდა, რით ცხოვრობდა. ომის წინა ხანებში მაღლა-კლიძე მოურავად დანიშნა ვიქტორ ნოზაძემ სამად გაყოფილი თეთრი გიორგის ორგანი-ზაციის ერთი ნაწილისა, რომელსაც მაშინ ნოზაძე მეთაურობდა. ისინი სცემდნენ ვაზეთს, რომელშიაც ნოზაძე თავის წერილებს ათავსებდა, ზოგს თავისი სახელით და ზოგსაც კი მაღლაკლიძეს აწერინებდა ხელს. ეს დეტალი მხოლოდ ნოზაძის გარდაცვალების წინა ხანებში ვაგივე, როდესაც ვიქტორმა ამ ვაზეთის მასთან შენახულ ეგზემპლარებში ყველა თავისი ფსევდონიმი გახსნა და მათ შორის მაღლაკლიძის ხელმოწერასაც ძველის წაშლის შემდეგ თავისი გვარი მიაწერა — ეს სხვათა შორის.

როდესაც კავკასიაში მაღლაკლიძეს შევხვდი, იგი ფრონტის იმ ნაწილიდან იხევდა, სადაც ის ბატალიონი იდგა, რომელშიც მას რაღაც გაურკვეველი თანამდებობა ჰქონდა. იგი, ასე ვთქვათ, ბატალიონის "მორალური" მეთაური იყო. ორიოდე თვით ადრე, ვიდრე დახვევა დაიწყებოდა, ბატალიონში დიდად უსიამოვნო ამბები მოხდა. ჯარისკაცების ნაწი-ლი გააპარა და მტრის მხარეზე გადავიდა. აქვე უნდა ვახსენო, რომ იმ მხარეზეც ქართული წითელი დივიზიის ნაწილები იდგა. ამას ის მოჰყვა, რომ გერმანულმა სარდლობამ დააპირა ნაწილის დასჯა, ხოლო ნაწილის კვლავ ტყვეთა ბანაკებში დაბრუნება, ეს ამბავი რომ "ბერგმანის" უფროსმა გაიგო, საქმეში ჩაერია, ბატალიონის დაშლის პროცესი შეაჩერებინა და საქმის გასარკვევად რამდენიმე კაცი გააგზავნა მაღლაკლიძის ბატალიონში. ეს გაგ-ზავნილები ვიყავით გვარდიის ყოფილი ბატალიონის უფროსი აკაკი კვიტაიშვილი, პავლე

ვამძე, გოგი ჟორდანიძე და მე. ბატალიონი იალბუშის მიდამოებში იდგა. ჩვენ ნაღიკიდან წავედით. მე და კვითაშვილი მალაქელიძესთან დავბინავდით მის ოთახშივე. მალაქელიძესთან ერთად იმავე ოთახში ცხოვრობდა მისი მსახური ჯარისკაცი, ვინმე ქურციკიძე. ეს ქურციკიძე მონტელივეტო ახალგაზრდა იყო, მუსიკის მოყვარული, პიანინოზეც უკრავდა. მე მაშინვე გამაყირვა ამ უჩვეულო მდგომარეობაში, რომ ბატალიონის, ასე ვთქვათ, პირველი კაცი, ჯერ ერთი, მსახურთან ერთ ოთახში ცხოვრობდა, ხოლო მსახურად ასეთი ვინმე იყო არჩეული, როგორსაც საერთოდ მსახურად არ იყვანდნენ ხოლმე, მაგრამ ამასვე შემდეგ.

ბატალიონში ჩვენ სამხელი წესები აღმოვაჩინეთ. ჯარისკაცებს წაღმა-უკულმა სატუსალოში სვამდნენ, ხოლო ეს სატუსალოები ღრმად გათხრილი ორმოები იყო, რასაც ჯარისკაცები დაცინვით მონღოლურ სატუსალოს ეძახდნენ. მეორე წესი დატუსალებისა – ტუსაღის ხეზე მიბმა იყო. ამავე დროს აღმოჩნდა, რომ გერმანულ და ქართულ შემადგენლობას შორის თითქმის მტრული განწყობილება იყო; როდესაც ამის შესახებ ჩვენ მალაქელიძეს კითხვა დავესვით, მან გვიპასუხა, რა ვქნა, მე არავინ არაფერს მეკითხებო. ჩვენ ვუპასუხეთ, მაშინ აქ რატომღა რჩები. მან გვითხრა, ეს საწყალი ბიჭები მეცოდება, უარეს დღეში ჩავარდებიანო. როდესაც ჩვენ ნაღიკში დავბრუნდით და ობერლენდერს ყოველმა ჩვენგანმა ცალ-ცალკე მოხსენება გაუკეთა, სხეების ნათქვამს მე არ დავსწრებივარ, რადგან იგი სათითაოდ გვეძახდა. მე ერთი ფრაზა მსურს მოვიყვანო ჩემი მოხსენებიდან. "მტერს რომ ბატალიონის გერმანელთა მტრად გადაქცევა სდომებოდა, უკეთეს საშუალებას ვერ მოიგონებდა, რაც იქ გამეფებულ აუტანელ მდგომარეობაში გამოისატება-მეთქი." ობერლენდერმა დასასჯელი და ბანაკში დასაბრუნებელი ჯარისკაცების ჩვენთან გადმოყვანა მოახერხა. ასეთი ბატალიონის მეთაურს და მის თანამემდევ ქართველ ოფიცერს, ორივეს შეზარხოშებულს, შეეხვდი მე იმ დღეს. მალაქელიძე რაღაცას იკვებნიდა. ბატალიონში ჯარისკაცები თითქმის განაიარაღეს, მხოლოდ თითო ტყვია დაუტოვეს, მაგრამ მაინც მოვახერხე და ბატალიონი გამოვიყვანეო. მაშინ იყო, რომ მე მას კითხვა დავესვი: თქვენი ბატალიონი სადღა არის-მეთქი? და მან მითხრა, აი, ამ ხალხში ურევიან და ჩვენს გარშემო ქერისკინ მიმავალ ბრბოზე მიმითითა. ეს ჩემი მოწმობაა აქ მე იმიტომ მოვიტანე, რომ მისი მემუარების წიგნისათვის დამემატებია. ჩემი ნაამბობის შემდეგ ნაწილში მე ერთ სხვა მოწმობასაც მოვიტან.

რამდენიმე დღის შემდეგ მე და ჩემმა ოთხმა ჯარისკაცმა მოვახერხეთ და ასეულს დავეწვიეთ, მაგრამ ვიდრე ასეულს შევეუერთებოდით, ერთი ეპიზოდი უნდა აღვნიშნო. ჩემს ჯარისკაცებს შორის იყო ერთი ტურიაშვილი, რომელმაც მითხრა, ბატონო მიმა, აქ ახლო-მასლო მიდამოებში ერთ უკრიანელ ქალს ვიცნობ, შემძლია იქ თავი შევაფარო, გამიშვით, რომ წავიდე, უფრო გვიან დაგვეწყვიტო. მე მშვენიერად მივხვდი, რას ნიშნავდა მისი სიტყვები, მაგრამ საჭიროდ არ მივიჩნიე მისთვის უარი მეთქვა. ვუპასუხე, შენ თუ ასეთი რამ შენთვის სასარგებლოდ მიგაჩნია, წადი, მე არაფერი საწინააღმდეგო არა მაქვს-მეთქი. როცა ის წავიდა, სხვა ჯარისკაცმა, ფარულაშვილმა მითხრა, ისევე შენი მტერი არ დაბრუნებულა, როგორც ის არ დაბრუნდებო. მე ვუპასუხე, ეგ მეც კარგად ვიცი, მაგრამ ასეთ შემთხვევებში ყველას ნება აქვს თავისი ბედის გადაწყვეტისა-მეთქი. ასეულთან შეერ-

თების დროს კი მე იძულებული ვიყავი ჯარისკაცის გაქრობა როგორმე ამეხსნა და ვუთხარი, გზაში სადღაც დაგვეკარგა - მეთქი.

ქერჩისკენ მიმავალ ამ არეულ მასაში აქა-იქ ტყვეთა რამდენიმე ათასიანი ჯგუფებიც მოდიოდნენ. ცხადია, დარაჯებით გარემორტყმულნი. როდესაც ერთი მათგანი ჩამორჩეოდა, რადგან სისუსტის გამო სიარული აღარ შეძლო, დარაჯები, რომელნიც უმეტესად გერმანულ სპეციალურ ჯარებში შესული უკრაინელები იყვნენ, ადგილზევე კლავდნენ. ამის გამო ვკითხე ჩემს უფროსს და ვუთხარი, რა საჭიროა მათი მოკლა, ისინი რა ძალას შემატებენ რუსებს-მეთქი. მან ამიხსნა, მხოლოდ ასეთი საშიშროების არსებობა ანიჭებს ძალას სიარულისა ამ უბედურებს, თორემ მათ ნახევარს მაინც ძალა აღარ შესწევს, რომ ამ საფრთხის გარეშე კიდევ სიარული შეძლონ. მე ამ პასუხმა დამაქცაყოფილა, რადგან სრული სიმართლე იყო. ამგვარად მივალწვიო ქერჩს.

ქერჩის სრულტე გაყინული იყო. ჩვენს იქ მისვლამდე თურმე ჯარი მშვენივრად გადადიოდა, მაგრამ ყინული იმდენად გაღლილია, რომ რამდენიმე ეშელონი, უმთავრესად ურბები და ცხენები წყალში ჩაცვენილან. ყინულის ზედაპირზედ, საკმაოდ შორს, აქა-იქ მოჩანდა წყალში ჩაძირული ცხენების გაყინული თავები. გერმანელებმა დაიწყეს ჯარის პლანერებით გადაყვანა. ჩვენი რიგიც მოვიდა. პლანერში, რომელშიც მე ჩავექეი, შვიდნი ვიყავით. მათში მხოლოდ ემიგრანტ კოტე ვაშადის გვარი მახსოვს. მიგვეონდა ერთი დიდი ტომარა შაქარიც. ჩვენ ყველანი ერთ გრძელი ფიჭვის მორზედ ვისხედით ერთ მწკრივში. ჩემ წინ ვაშადი იჯდა. როდესაც მფრინავმა ჩვენი პლანერი ჰერში აიტაცა, ცოტა ხანს არ გაუშვია, ვაშადმე ჩივილი დაიწყო - ვიბე მუცელი მტკივაო. ჩემმა დამამშვიდებელმა სიტყვებმა მას ტკივილი არ შეუწელა. იგი ადგილზე წამოდგა და მარგალის ჩაბდა დააპირა. მე ვუთხარი, რას შერები, შე სულელულო-მეთქი. მაშ რა გქნა, ვაკაცო კაცი მარგალში ხომ არ ჩაგი-მო. მე ძალით დავსვი და ცოტათი დამშვიდდა. პლანერის მეორე მხარეზე დაჯდომის დროც მოვიდა. როგორც მოსალოდნელი იყო პლანერის მიწაზედ საკმაოდ უხეშმა დაჯდომამ ის გამოიწვია, რომ ვაშადქს ცოტა გაეპარა, მაგრამ თავი მაინც შეიკავა, პლანერიდან გადმოვიდა და იქვე მოასწრო, დანარჩენი მიწაზე დაეღვარა. შემდეგ შეწუხებული სახით მიმოიხედა და თქვა, ესლა რალა გქნაო. ერთმა ჩვენმა ჯარისკაცმა უპასუხა: ანალიზი გააკეთებინეო. ასე დასრულდა ჩვენი ყირიმში გადაფრენა.

ჩვენს შემდეგ მეორე ნაპირზე დარჩენილი "ბერგმანის" ცხენოსანთა ესკადრონი, რომელსაც დადიანი მეთაურობდა, იძულებული იყო ახალ ყინვებამდე ადგილზე დარჩენილიყო და ცოტა უფრო გვიან იმათაც მოახერხეს ახლად გაყინულ ყინულზედ ყირიმში გადამისვლა.

ყირიმში ჩასვლებმა მატარებლით ვიბე ზაფრეთ სადგურ სურენამდე, საიდანაც მახლობელ თათრულ სოფელში მივედით, რომელსაც ფოტისალა ერქვა და იქ დავბინავდით.

რამდენიმე კილომეტრზე ჩვენგან დაშორებით, სოფელში, რომელსაც ერქვა კოკლუსი, დაბინავდა ბატალიონის შტაბი. ეს მიდამო ძველ დროს იუსუპოვებს ეკუთვნოდა. შტაბის ბინა მათ საზაფხულო სასახლეში იყო მოთავსებული. ამ იუსუპოვთა შთამომავალი იმ ხანებში პარიზში ცხოვრობდა. ეს ის იუსუპოვი იყო, რომელმაც პირველი ომის ხანებში რასპუტინი მოკლა. ყირიმში ყოფნისას მე გამაკვირვა ყირიმელ თათრების ცხოვრების მა-

ღალმა დონემ. არსად, არც უკრაინაში, არც ჩრდილოეთ კავკასიაში ამის მაგვარი რამ მე არ შემხვედრია. ეს მაშადაღანები მშვენიერ ქეითკირის სასაღებში ცხოვრობდნენ, თითქმის ევროპული ავეჯით და სისუფთავითაც. ამას იმით ხსნიდნენ, რომ მათ კარგი შემოსავალი ჰქონიათ ღვინით, რომელიც აგრეთვე ძლიერ მაღალი ხარისხის გახლდათ. მოსასაღებმა გერმანელებს მტრულად არ შეხვედრია, მაგრამ გერმანელთა საქციელის გამო არც ძლიერ უყვარდათ. ქართველებს კი დიდი პატივისცემით და სიყვარულით ეპყრობოდნენ. ოთახში, სადაც მე დაგზინაფდი, ჩემთან ერთად ცხოვრობდნენ ჯერ გივი გაბლიანი და გრიმა ლორ-თქიფძანიძე, ხოლო მათი სხვანაირი გადაბარგების შემდეგ ექიმი რეზო გოგიტიძე.

ყირიმში სანოვაცის დიდი ნაკლულა იყო, რადგან კავკასიიდან დახეული ჯარის ნაწილი აქ აღმოჩნდა, რაც, ცხადია გათვალისწინებული არ იყო და ნახევარკუნძულზე საკმარისი სანოვაცე არ მოიპოვებოდა. ჩვენი იქაური ულუფა დიდად არ განსხვავდებოდა ტყვეთა ბანაკებში დარიცხული ულუფისაგან, მხოლოდ უფრო სუფთად და ჰიგიენურად იყო დამზადებული, მაგრამ თანდათან მდგომარეობა გაუმჯობესდა და ჩემი ახლად დაარსებული ასეული ბუჯითად განაგრძობდა სამხედრო ვარჯიშობას. ერთ დღეს ვიღაც გენერალი გვეტყუმა და მოინდობდა ჩვენს სამხედრო ვარჯიშობას დასწრებოდა. ამისათვის გამოიძახეს და ჩვენთან მოიყვანეს გერმანელ ახალწვეულთა ასეული და მათ ჩვენთან ერთად ორი მოწინააღმდეგე ასეულის ბრძოლა უნდა გაეთამაშებინათ. ქართველებმა, როგორც კარგმა მსახიობებმა ეს როლი ბრწყინვალედ შეასრულეს. შეტევის დროს ქართველების ყოინამ და მშვენიერად გათამაშებულმა ვითომ თავგანწირულმა შეტევამ ახალგაზრდა გერმანელები ისე შეაშინა, რომ, ალბათ, იფიქრეს, ეს ველური კავკასიელები მართლა დაეგზოცავენო, იარაღი დაყარეს და თავქუდმოგლეჯილი გაიქცნენ. გენერალმა ყოველივე ეს "ჭამა" და ქართველებით აღტაცებული იყო, ეს რა ხალხი ყოფილაო. ცოტა ხნის შემდეგ ჩვენმა ასეულმა სამხრეთ ყირიმში გადაინაცვლა. იმ მთებში, რომლებიც იალტას გადაჰყურებენ. აქ ჩვენ ნამდვილი ტყეებით და ნაღმებით დავიწყეთ ვარჯიშობა, რადგან უკრაინის რომელიღაც სექტორზე ბრძოლის ხაზზე უნდა მიგველო ბრძოლაში მონაწილეობა. როდესაც ჩვენი ვარჯიში დასრულდა, კვლავ ფოტისალაში დაებრუნდით, მაგრამ იმ დროისათვის გერმანელების მდგომარეობა ფრონტზე იმდენად შეიცვალა, რომ სარდლობამ ყირიმის დატოვება განიზრახა და ყირიმში მდგომი სხვადასხვა სამხედრო შენაერთები პერეკოპისაკენ დაიძრნენ, ჩვენც მათ მივეყვით.

როდესაც ჯანკოის აეროდრომს მივალწიეთ, გვიბრძანეს მახლობელ სოფელში დაბინავება, რომ პრიერგარდში ყოფილიყავით.

ამ დროს, ერთ საღამოს, როდესაც ჩვენი სანოვაცის მოსატანად წასული ფურგონი დაბრუნდა, ფურგონთან თანმხლებმა ჯარისკცმა მიმა წვენიანავილმა, რომელიც ქუთაისელი ებრაელი იყო, ჩემს კითხვაზე, როგორ არი მიმა საქმე-მეთქი, მიპასუხა, ძალიან ცუდად უნდა იყოს საქმე, ბატონო მიმა, იმდენი მოკლადი მოგვეცეს, რომ ეს რაღაც ძალიან ცუდს ნიშნავსო. და ეს გამართლდა, რადგან რამდენიმე საათის შემდეგ გვიბრძანეს, კუნძულის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილისაკენ საბრძოლო მარშით წაესულიყავით. თურმე რუსებს გადმოელახათ გაუგებლად ჩათვლილი სივამის ჭაობი და საკმაოდ ძლიერი დესანტი დაეგროვებინათ ყირიმზე შეტევისათვის. ჩვენ საომარი მზადებით გავიმალენით და პოზიციები დაეკავეთ.

ჩვენს პირდაპირ მოჩანდა სოფელი ურშინო, რომელიც წითლებს დაეკავებინათ. მათ გასაღწევად გაავაზანეს დადიანის ესკადრონი, ხოლო ჩვენ ორ ნაწილად გაგვეყვეს და ასეულის უფროსმა ბრძანა, ჩემს ბრძანებას უცადეთო. ესკადრონი სოფელს მიუახლოვდა და მხედრები ჩამოქვეითდნენ, რომ ფეხდაფეხ წასულიყვნენ საიურიზოდ. ამ დროს ერთი გერმანელი თვითმფრინავი გამოჩნდა, რომელსაც სახელად "მტუკა" ერქვა. თვითმფრინავმა ყუმბარები დაუშინა სოფლის წინ გაშლილ წითლების პოზიციას. ჩვენი მარცხენა ფრთის უფროსმა რატომღაც იფიქრა, რომ ესკადრონის ჯარისკაცები საფრთხეში იყვნენ და ბრძანების გარეშე შეტევაზე გადავიდნენ ესკადრონის მისახმარებლად. ჩემმა ასეულის უფროსმა წამსვე შიკრიკი გააქროლა, რომ წინ წასული ჯგუფი უკან დაეპრუნებინა. მე ჩემს უფროსს ვუთხარი, ხომ ვითხარით-მეთქი, მართალი ყოფილხარო, მიპასუხა. ეს სიტყვა-პასუხი იმას შეეხებოდა, რომ რამდენიმე საათის წინ ასეულის უფროსმა მკითხა, ქავთარაძე, როგორ გგონია, ჩემი ჯარისკაცები ხომ არ შედრკებიან და ჩემს ბრძანებებს თუ ასარულებენო. შემძლია თუ არა, მათ ერთგულებას ვენდო. მე ვუპასუხე, ერთგულებას შეგიძლიათ ენდოთ, რაც შეეხება ბრძანების ასარულებას, შეიძლება მათ გადაჭარბებითაც შესარულონ თქვენი ბრძანება-მეთქი. ე.ი. თქვენ იქნებ მათი შეკავება დაგჭირდეთ-მეთქი. ზუსტად გამართლდა ჩემი სიტყვები.

რუსებმა სოფელი მიატოვეს და ჭაობისაკენ დაიხიეს, რომ იქ მთავარ ძალებს შეერთებოდნენ. ჩვენც მის კვალს მივდიეთ და სოფელსა და ჭაობს შორის დაეკავეთ პოზიციები. ჩვენს მარჯვნივ და მარცხნივ ბერკმანის სხვა ასეულები იყვნენ განლაგებული. რუსები მშვიდად იყვნენ, მხოლოდ დროდადრო ყუმბარებს გვიშენდნენ, რომელნიც უნდა ითქვას, არაფითარ ზიანს არ გვაყენებდნენ.

7 ნოემბერი ახლოვდებოდა. წინ დღით ჯარისკაცებმა უფროსს მოახსენეს, ბატონო, სხალ ფრთხილად უნდა ვიყოთ, რუსები უსათუოდ შემოგვიტყვენო. რატომ, უსათუოდ სხალ, კითხა უფროსმა. ეს წითელი რევოლუციის დღეა და იგი ომში თუ მშვიდობაში ყოველთვის განსაკუთრებით აღინიშნებაო. უფროსმა ეს არ დაოჯერა, თემცა მათთვის არაფერი უპასუხია. მეორე დღით სანგარში მჯდომი ჩემი უფროსი დურბინდით ხელში მტრის პოზიციებს ათვლიერებდა. იგი გაკვირვებით მომიბრუნდა და მკითხა, ქავთარაძე. რუსები, გგონია, გაგიჟდნენო. რატომ -მეთქი-ვკითხე მე. მღერიან და ცეკვავენო, მიპასუხა მან. მამ არაფი დაურიგებიათ და მალე შემოგვიტყვენ -მეთქი, ვუპასუხე.

მართლაც, შეტევა არ დაწყებულა, მაგრამ რუსებმა ძლიერი საარტილერიო ცეცხლი გახსნეს. ჩვენ ამას სრულებით არ მოველოდით, რადგან ვერ წარმოგვედგინა, რომ ისინი ამ ჭაობზე არტილერიის გადმოტანას მოახერხებდნენ. ჩვენი მდგომარეობა კი საერთოდ საზოფათო იყო, რადგან როგორც ჩვენი, ისე სხვა გზად მავალი ჯარის ნაწილები მხოლოდ საჭურველის მინიმუმს ატარებდნენ თან, მამასადაძე, ამ მხრივ, ბრძოლისათვის ყოვლად მოუმზადებელი ვიყავით. არტილერიის ცეცხლის შეწყვეტას, წითლების იერიშზე გაშლილად გადმოსვლა მოჰყვა. ჩვენი ტყვიამფრეველებიც აკანდა. პირველი ტალღა სულ ადვილად მოვიგერიეთ. დროდადრო ფრონტის მთავარი შტაბიდან ტელეფონით გვიბრძანებდნენ, ვაზნები გამოიზოგეთო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ მტერი ახლოს უნდა მოგვეშვა და მხოლოდ შემდეგ დაგვეწყო სროლა, რომ რაც შეიძლება ნაკლები ტყვია დაგვეხარჯა. ასე

ზედიზედ რამდენიმე იერიში უკუვაგდეთ და ორ საზს შორის დაჭრილთა და დაზოცილთა რიცხვი თანდათან იზრდებოდა. რუსებმა არტილერიის ცეცხლი განაახლეს და ახლა უფრო ზუსტად ახედრებდნენ მიზანს, რადგან ჩვენი პოზიციების განლაგებას უკვე მშვენივრად იცნობდნენ. ჩვენი ასეულიდან უკვე რამდენიმე მოკლული და უფრო მეტი დაჭრილი გაოტანეს. ჩემი ასეულის უფროსი სანგრიდან ამოვიდა და ერთი ტყვიამფრქვევის წერტთან მივიდა. რამდენიმე წუთის შემდეგ იქიდან რაღაცას მძახდა, რაც მე არ მესმოდა სიმორისა და ხმაურობის გამო. ამავე დროს ჩემთან ერთი გერმანელი უნტერ-ოფიცერი მოვიდა და მითხრა, ასეულის უფროსი შუტტე მძიმედ დაჭრილია, შტამმა ბრძანება გასცა, პოზიცია და სოფელიც დროებით დაეტოვოთო. შიკრიები გააგზავნე, რომ ტყვიამფრქვევის ყველა წერტები გააფრთხილონო. მე ბრძანება აეასრულე და შემდეგ თვითონ დაეიწყე სანგრების დათვალიერება, რომ ვინმე არ დარჩენილიყო. ორ ტყვიამფრქვევს ნაბრძანები ჰქონდათ თავიანთი ცეცხლით მტერი შეეკავებინათ, ვიდრე მთელი ასეული უკან დაიხევდა. მე ერთ ტყვიამფრქვევთან მივედი, რადგან იქიდან ხელით მიხმობდნენ. ვნახე, ტყვიამფრქვევთან მჯდომ ლეჩავას მარჯვენა მკლავი მოწყვეტილი ჰქონდა, სანიტარს დაეუძახე და წაეყვანინე, ხოლო მისი ადგილი მე დაეიტოვე. ამ დროს ერთი ფელდფეხელი დამადგა თავს. მან მითხრა, ასეულის უფროსი აღარ არის, მე წოდებით ყველაზე უფროსი ვარ, ასეულის ხელმძღვანელობას მე ვიღებ თავზეო. მე ჯერ არ ვიცოდი, რომ უკან დახევის ბრძანება იყო მოსული და ფელდფეხელს ეუთხარი, საკმარისი ტყვიები არა გვაქვს, პოზიციას ხომ ვერ დაეტოვებთ, ჩვენ თვითონ შევეუტითო, კონტრიერიშივე გადავიდეთ-მეთქი. მას გაელიმა და მითხრა, გახსოვს, ასეულის უფროსმა რა გითხრა რამდენიმე კვირის წინეთო?! კონტრიერიშივე გადასვლა რამ გაფიქრებინა, რუსეთში ასეთი 10 000 სოფელია, ერთი სოფლის დაცვას რატომ უნდა შევაკლათ ასეულიო. მაშინ გადმომცა მან, ზემოთ ნახსენები ბრძანება უკან დახევის შესახებ რომ მოსულიყო. რაც შეეხება იმას, თუ რას გულისხმობდა იგი, როდესაც მითხრა, გახსოვს, ასეულის მეთაურის სიტყვებო? — ეს შემდეგში გამოიხატებოდა: რამდენიმე ხნის წინათ ჩვეულებრივ საუბარში მე უფროსს ეუთაცვდებო, თქვენ, გერმანელები ემიგრანტებს საკმაოდ ვერ ენდობით და იშვიათად აძლევთ მათ საპასუხისმგებლო ადგილებს-მეთქი. მან მიპასუხა: არც შეიძლება თქვენი იმნაირად გამოყენება, რასაც შენ გულისხმობო. რატომ-მეთქი, ვკითხე. იმიტომ რომ თქვენ ისე ხართ გამწარებული რუსებზე, რომ პირველ შეტაკებაშივე სუყველანი ზედ შეაკვდებითო. მართლაც მართალი ყოფილა. რამ გაფიქრებინა მე იმ დროს კონტრიერიშივე გადასვლა.

ამ ამბავს მოჰყვა ზემოთ ნახსენები ჩემი მიმოსვლა სანგრების გასწვრივ მათ გასასინჯად. უცერად, მხოლოდ ეს მახსოვს, აფეთქების ხმა მომესმა. წაგზარბაცდი. გონებაზე რომ მოვედი, რაღაც სითბო ვიგრძენი მარჯვენა ბარძაყის სახსართან. მივხვდი, რომ დაჭრილი ვიყავი. ასევე მარცხენა ფეხიც მტკიოდ. ქამარი შევიხსენი, რომ ჭრილობა გამეხიზა და თავში გამიღვავა, თუ მოუკლავს ვარ დაჭრილი, ჩემი გაყვანა და მოვლა უშედეგოა, დავრჩები ერთ ტყვიამფრქვევთან და აქვე დავასრულებ ჩემს სიცოცხლეს-მეთქი. დარწმუნებული არა ვარ, რომ ამას მართლა ჩავიდენდი, მაგრამ გაფიქრებით კი მართლაც გაფიქრე. ჭრილობა რომ მოვიხიზე, ვნახე, რომ სრულიად არ იყო სასიცოცხლო. ქამარი კვლავ შეუკარი და უკან დახეულებს მეც ნელა მივსდიე. ერთი სანიტარი წამომეწია და მითხრა, თუ

გინდა შეგხვევო. მე ვუთხარი, არ არის საჭირო, მთავარ პუნქტამდე თვითონაც მივალ მეთქი. ნელა მივდიოდი ზურგისაკენ. დაინახე, რომ ჩვენს მიტოვებულ ადგილისაკენ მთელი რუმინული ბატალიონი გაშლით მოდიოდა, ჩვენი პოზიციების კვლავ დასაკავებლად. ბატალიონის აქა-იქ მათი ოფიცრები მოსდევდნენ, რომელთაც ხელში რევოლვერები ეჭირათ, რომ დამფრთხალი და უკან ჩამორჩენილი ჯარისკაცები წინ გაერეკათ, ხოლო ამ გაშლილი ბატალიონის ცენტრში ცხენით მოდიოდა დადიანის ესკადრონის ოცეულის ერთი უფროსი კალანდარიშვილი. მე რომ დამინახა და მიცნო, დამიძახა, რუმინელების გენერალი ვარ, გენერალიო. ასე ჩავუარეთ ერთმანეთს. მე ფეხით მივედი პირველ სანიტარულ პუნქტამდე. იქ სამა ტარასაშვილი დამხვდა. იგი ჩვენი ასეულის ტრანსპორტის უფროსი იყო. დამხვეს და ჩემმა გამხადეს. ჩემმა ნახვერად სისხლით საესე აღმოჩნდა. ჩემიდან გადმოღვრილი ჩემი სისხლი რომ დაინახე, ცუდად შევიქმენი, მაგრამ წამსვე მოგსულიერდი. სამა ლოყაზე ხელებს მიცაცუნებდა და მეუბნებოდა, რა იყო, ბიჭო, რა მოგივიდაო. მეორე ჩემმაც გამაძვრეს, ისიც სისხლიანი იყო, მაგრამ ბერად ნაკლებად, ვიდრე პირველი. საკაცე მოიტანეს და მე წამოდგომა მოვიდნო, რომ ზედ თვითონ დაეწოლილიყავ, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ფეხს ვეღარ ვფლობდი და სხვებმა დამაწვინეს. საექიმო პუნქტში რომ შემიყვანეს, ბატალიონის ექიმი შაიდერი მომეკება და ხმადაღლა მიმხრა — ო, ქავთარაძე, შენც მოხვედიო?! და ტეტანუსის საწინააღმდეგო ნემსი გამიკეთა. ჩემი გვარის დაძახება უკვე იქ მყოფ ჩემი ასეულის უფროსს გაუგონია და იქიდან ჰკითხა, რა სჭირს ქავთარაძესო. ექიმა უპასუხა, ჭრილობა აქვს, არა საშიშო. მაშინ მე ვკითხე შაიდერს, შუტტეს რა ჭრილობა აქვს-მეთქი. მან დახალა ხმით მიპასუხა, მუცელშია დაჭრილიო, რაც იმასაც ნიშნავდა — რომ იგი სასიკვდილოდ იყო დაჭრილი, რადგან აქ, ახლომდებარე საოპერაციო პუნქტი არც მოიპოვებოდა, რომ მისი გადარჩენა ეცადათ მაინც.

ერთი საათის შემდეგ, გამვლელმა სასწრაფო ჯანკოს აეროპორტზე წამიყვანა და იქ რამდენიმე ასეულ დაჭრილთა შორის თვითმფრინავის მოლოდინში პირდაპირ მიწაზე დამაწვინეს. გავიგე, რომ მიჰყავდათ მხოლოდ ისინი, ვისაც სიცხე არა ჰქონდა, რადგან თვითმფრინავები, რომლითაც დაჭრილები მიჰყავდათ, სრულებით არ იყო ამ საქმისათვის განკუთვნილი. ეს იყო უზარმაზარი, ოთხ მოტორიანი "იუნკერსები", რომლითაც გერმანელებს საბარგო მანქანები და პატარა ტანკებიც გადაჰქონდათ. მე მალე წაყვანა არ მომივლოდა, რადგან სიცხე მქონდა. და რადგან წასვლა მეჩქარებოდა, ეშმაკმა ვიხმარე და თერმომეტრის მაჩვენებელი გაუაყალბე და სიცხე 37-მდე ჩამოვიყვანა. მორიგე ექთანმა რომ გამოიარა და სიცხე გამისინჯა, წამსვლელთა სიაში ჩამწერა და იმჟამისთვის გამამგზავრეს. როდესაც თვითმფრინავში შეყავდით, გვერდით მოჰყავდათ ვიღაც შუახნის რუმინელი ოფიცერი. იგი ბავშვით ტიროდა. ფრანგულად გამოველაპარაკე, ძალიან გაეხარა და ტირილი შეწყვიტა. შემდეგ დაცინვით ვუთხარი: არა გრცხენია, ბავშვს რომ კამფეტით დაამშვიდებენ, ისე დაგამშვიდა ჩემთან საუბარმა-მეთქი. მართალი ხარო, მთხრა, მაგრამ რა ჯენა, ეს ჩემი ბუნება არისო. თვითმფრინავში დაჭრილებს პირდაპირ იატაკზე ალაგებდნენ და როდესაც ერთი რიგი აივსებოდა კიდოდან კიდემდე, ზედ მეორე რიგს აწევდნენ. გვერდით მწოლიარე მტირალა რუმინელსა და ჩემს შორის სხვა დაჭრილი რომ დააწვინეს, ოფიცრმა პროტესტი განაცხადა, მე ოფიცერი ვარო. ექთანმა უპასუხა, აქ

ჩინიანებს უპირატესობა არა აქვთო, და ასე აავსეს მთელი თვითმფრინავის იატაკი ორ ფენად დაწყობილი დაჭრილებისაგან, თანაც გვამშვიდებდნენ, მხოლოდ ერთი საათი მოგოწვევით ასე ყოფნაო. მართალიც იყო. ჩვენ ჯანკოიდან მხოლოდ ოდესაში უნდა გადაფერენილიყავით. როდესაც თვითმფრინავი აფრინდა, უკვე ღამდებოდა. ნახევარი საათის შემდეგ თვითმფრინავში რაღაც ფუქსუსი ატყდა. ვიგრძენი, იმდენად დაბლა დავეშვიტე, რომ ტალღების ხმა გვესმოდა. გამოირკვა, რომ ერთი მოტორი გაჩერებულიყო, თვითმფრინავი ძლიერ ასვრესებდა ჰერში დარჩენას და ასე რის ვაი-ვაგლახით ოდესაში დავეშვიტე. დაჭრილები საავიაციო ლაზარეთში მოგვათავსეს. იქ რამდენიმე ნაცნობ ჯარისკაცს შევხვდი. იმათ, ვინც ფეხზე იდგნენ, მათ შორის იყო ემიგრანტი გოგლიც ვანანაძე, დადიანის ესკადრონიდან. მას ძალიან იოლი ჭრილობა ჰქონდა მკლავში. აქ ორი თუ სამი დღე დავრჩი და ბოლოს სანიტარულ მატარებელში მოგვათავსეს. სანიტარული კი ერქვა, მაგრამ ამ საქმისათვის სრულებით არ იყო აღჭურვილი. იქაურ პერსონალს რაიმე სერიოზული დახმარების აღმოჩენა არ შეეძლო. მატარებელი გერმანიისაკენ დაიძრა. მე მაღლა სართულზე ვიწვეკი. ჩემს ქვევით ერთი ქართველი იწვა, გახტანგ გულამვილი (შეიძლება გულიშმაგვილი ან გულამვილი, კარგად არ ვიცი). იგი თავში იყო დაჭრილი, მაგრამ დიდი სიცხე არ ჰქონდა და მის მდგომარეობას კარგე პირი უჩანდა. მატარებელში გერმანელები უმრავლესობას არ წარმოადგენდნენ. ყველა ჯილაგის დაჭრილები იყო: ჩრდილო კავკასიელები, მონღოლები, აზერბაიჯანლები, უკრაინელები, რუმინელები და, ცხადია, ქართველებიც. ერთი ქართველი მომიასპოვდა, გამეცნო და მოთხრა, მე "ბერგმანის" ამა და ამ ასეულისა ვარო. დამალი ტანის ბიჭი იყო, გვარად ვაზაგა. თავისი დატყვევების ამბავი მიაშმო და მოთხრა, ჯერ უკან დარჩენას ვაპირებდი, რომ იქნებ სასლამდე მივსულიყავიო, მაგრამ როდესაც გამაძსენდა, რომ მაინც რუსულ ტილიან მაზარას ჩამაცმევდნენ, ისევე გერმანულ ჯარში დარჩენა ვამჯობნი და ამიტომ ვიმყოფები ახლა აქაო. შემდეგ მიაშმო თავისი ტყვედ ჩავარდნის ამბავი. ჩვენ სანგრების მიმართულებით ახალგაზრდა ესქივლების ნაწილები მოდიოდნენ იერიშზე. ამ მკლავდაკაიწებულ ახალგაზრდებს რომ ესედავდი, ვფიქრობდი, ამისთანა ბიჭებს კაცი როგორ ესერის-მეთქი. იმათ ჩვენზე გაიარეს და წინსვლა განაგრძეს. არ ვიცი, სხვებაც ჩემსავით ფიქრობდნენ, თუ არა, მაგრამ მთელი ჩვენი "როტა" თოფის უსაროელად ჩაბარდა. ახლა არ ვიცი, რა მომეღოს, მაგრამ რაც იქნება, იქნებაო. ეს ბიჭი რომ მომშორდა, ორმა გერმანელმა საუბარი გამართა: ისინი მჯგულობდნენ იმაზე, თუ რამდენად სანდონი იყვნენ ეს კავკასიელები, რომელთაც ისინი ხედავდნენ. მეორე მოსაუბრემ უთხრა — შენ ცდები, რომ ამ ხალხზე ჭკვი ვეპარებაო. პერეკოს რომ რუსებმა შემოუტყეს, იქ ვიყავი, მრავალი გერმანელი ვნახე, უკან რომ მორბოდა, მაგრამ გამოქცეულებში არც ერთი კავკასიელი არ შემხედრია, პერეკოი მაგათ გადაარჩინესო. ჯარისკაცმა რომ ეს სიტყვები დაასრულა, რადიო ალაპარაკდა, ვერმანტის მორიგი გადაცემა იწყებოდა. როგორი იყო ჩემი გაოცება, როდესაც მე შემდეგი სიტყვები გავიგონე: ყირიმში მძიმე თავდაცვითი ბრძოლების დროს განსაკუთრებით თავი ისახელა კავკასიურმა შენაერთმა "ბერგმანმა". რამდენადაც ვიცი, ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც ყოველდღიურ გადაცემაში ქებით მოხსენიებულ ნაწილთა შორის უცხოური ნაწილიც დაასახელეს და ეს იყო ქართული და ჩრილოკავკასიური ბატალიონები. ორ მოსაუბრეთაგან იმ გერმანელმა, რომელიც ახლახან ვახსენე, მეორეს უთხრა, ახლა დაიჯერებ, რაც ვითხარიო?! მეორემ უპასუხა — მაგ ხალხს არ ვიცნობდი, როგორც შემეძლო ისინი გერმანელების გვერდით დამეყენებინაო.

მატარებელი მიდიოდა. შეუღამე გადასული იყო, ჩემს ქვევით მწოლმა ვახტანგმა მითხრა, სიცხე მაქვს და თავი მტკიავო. შემდეგ კახეთზე დაიწყო ლაპარაკი. ახლა ჩვენში რთველი დასრულებულია, ბესიანჩემს ჩურჩხელები უკვე ჩამოკიდებული აქვსო. შემდეგ მითხრა, მე თქვენ გიცნობთ. ურშინოში რომ 13 კუბო დავმარხეთ, იმ ჯარისკაცთა შორის ვიყავი, ვინც საფლავი ამოთხარაო. ამის შემდეგ, სიტყვის უთქმელად, დაკეცილი ორი ფურცელი გადმომცა. აქ ორი ლექსია, ერთი იმ დასაფლავების შემდეგ დავწერე, ხოლო მეორე – აქ, რამოდენიმე საათის წინო. შემდეგ მითხრა, სიცხე თანდათან მატულობს, თავი მეტად მტკიავო. მერე მთხოვა, შენი ხელი ჩამოწე, რომ ხელი მოგკიდოო. ვატყობდი, რომ მისი საქმე ცუდად იყო. ექთანმა ჩამოიარა, შევაჩერე და გუთხარი, ეს ავადმყოფი თავს ძალიან ცუდად გრნობს, თუ შეგიძლიათ რამე ზომამ მიიღოთ-მეთქი. მან მიპასუხა, ამ მატარებელში ისეთი არავინ არის, რომ დაჭრილების გართულებულ მდგომარეობაში ჩაერიოსო. მისი პასუხი არ გამეკირებია, რადგან მატარებლის ხასიათი ვიცოდი და პასუხსაც ასეთს მოველოდი. კიდევ ცოტა ხნის შემდეგ ვახტანგმა ბოდეა დაიწყო, შემდეგ ხელი ჩამოუვარდა. ჩემს შეკითხვებზე პასუხს აღარ მაძლევდა და სწორედ არც ვიცი, როდის დალია სული.

მე აქვე გაგაცნობთ იმ ორ ლექსს, რომელიც 1943 წლის ნოემბერში ვახტანგის მიერ გამოცემულ ფურცელზე წავითხებ:

1) ყირიმში, სოფელ ურშინოსთან დახოცილ ქართველთა დასაფლავების სურათი.

ველსა გაჰყროდა ჩრდილის საფარი,
დაწყებულ იყო მზის ჩასვენება,
საღამო იყო მშვიდი და წყნარი,
როგორც დამცხრალი ვაჟაკის ენება.

გათხრილი იყო ძმათა სამარე,
თეთრ კუბოების მოჰქონდათ წყება;
შორს იყო მკედართა მშობელი მხარე,
ბედისა წყევლამ ასე იწება.

დახოცილ მებრძოლთ მიწას აბარებს
გადარჩენილთა მწუხარე კრება,
ხელს წააგლეხენ ტარმოკლე ბარებს,
თეთრ კუბოს შავი მიწა ეყრება.

ვინც ქართულ მიწის ნაშობი არის,
თუ ქართულ მიწას არ ებარება,
თუნდ დააფრქვიო ცრემლისა ღვარი,
თითქო ცხედარი უმარხი რჩება.

შორით გამოჩნდა ომის ხანძარი,
უკვე დასრულდა მზის ჩასვენება,
ღამე მოვიდა, მშვიდი და წყნარი,
როგორც ვაჟაკის ჩამქრალი ენება.

2) სანიტარულ მატარებელში ვასტანგის მიერ სიკვდილის წინ დაწერილი ლექსი 1943 წლის ნოემბერს.

უკრაინის ველი, რუმინული ძახილი,
მიდის მატარებელი, დაჭრილებით ავსილი.
მომაკვდავთა გმინვა, დაჯილდოთა კენესა,
ქვემეხების გრვინვა, ლამის გასკდეს ზეცა.
ელექტრონის მუქი სცემს გერმანულ ფარაჯებს
და წვიმის ცა მუქი დასცქერს გზისა დარაჯებს,
მიდის მატარებელი, დაჭრილებით ავსილი
მათში ერთი ქართველი კენესის, ისიც დაჭრილი.
ვერა მოგბანოს ქართულმა ხელმა
ჰე. მეგობარო ჭრილობა შენი,
მშობლიურ ენამ, ტკბილმა და წრფელმა,
ვერ გიმსუბუქოს ჭმუნვისა ღლენი.
არვინ ჩაიცვას შენთვის თალხები,
არ გახლავს არც ძმა, არც მეგობარი;
და თუ მოკდები, დაიმარხები
ვით უპატრონო, უთვისო მკედარი.
იქნებ მოგელის ბედმა-ბედკრული
ძმისაგან ზიზლით შენ კერა წიხლისა,
მაინც ტკბილია ჩემო მამულო
შენთვის გაღება მსხვერპლად სისხლისა.

მატარებელი ჩეხისა და გერმანიის საზღვარზე სუდეტების მხარეში არსებულ ერთ პატარა ქალაქში გაჩერდა. გადავიყვანეს სკოლის შენობაში მოწყობილ ლაზარეთში. პირველ ზრუნვას დაჭრილების ტილებისაგან გაწმენდა და დაბანა წარმოადგენდა. მახსოვს, ჩემი დაბანის დროს უფროსმა ექთანმა ქალმა მოხალისე ახალგაზრდა, შეიძლება არისტოკრატი ოჯახიდან მოსულ გოგონებს დაუძახა, რომ მათთვის უცნობი მწერი, ტილი ეჩვენებინა. ისინი დიდი ყურადღებით "იძენდნენ ახალ ცოდნას". ასე აღმოვჩნდი ჩემთვის დიდი ხნის განმავლობაში უნახავ სუფთა და საამო გარემოში.

აქ დაჭრილთა შორის ერთმა გერმანელმა შემატყობინა, ლეიტენანტი მარტინ შუტტე ყირიმშივე გარდაცვლილიყო. ჩემთვის ეს მოულოდნელი არ იყო, მაგრამ მოსალოდნელის დადასტურებამ ძლიერ დამაღონა, რადგან შუტტე ჩემთვის დღემდე ის ადამიანია, რომელთანაც განსაკუთრებით დაახლოებული ვიყავი. ჩვენი მეოთხე "ბერგმანის" მძიმე ასეული მე და შუტტე ერთგული თანამშრომლობით ერთად მოვაგმზადეთ. იგი ერთ-ერთ პირველ ასეულად ითვლებოდა მთელ შენაერთში. შუტტე ჩემს მიმართ ბევრად უფრო გულახდილი იყო, ვიდრე რომელიმე სხვა გერმანელ ოფიცერთან თუ ჯარისკაცთან. იგი, ხელობით მეტყვევ, მხოლოდ 27 წლის იყო. მისი უფროსი ძმა ჩემზე 2 თუ 3 წლით უფროსი იყო, მე კი 36 წელი მისრულდებოდა.

შუტტე და მისი ძმა პომერანიიდან იყვნენ, შეძლებული ოჯახიდან. ისინი ორივენი ანტიპიტლურისტები იყვნენ. ამას ჩემთან სრულებით არ მალავდნენ. ისინი ისე შორს მიდიოდნენ, რომ ზოგჯერ უხერხულ მდგომარეობაში ვვარდებოდი, რადგან ისე გამაოდიოდა, თითქმის მათზედ უკეთესი გერმანელი მე ვიყავი. რასაკვირველია, ჩემი გერმანოფილობა უმთავრესად იმ შეგნებით იკვებებოდა, რომ, როგორც მე მაშინ ვფიქრობდი, ჩვენი ქვეყნის სხნა მხოლოდ რუსეთის დამარცხებას, ანუ გერმანიის გამარჯვებას შეიძლებოდა რომ მოჰყოლოდა; ხოლო გერმანელებს გერმანიის გამარჯვებისათვის აუცილებლად მიიჩნდათ პიტლურის რეჟიმის შეცვლა და ისინი გულში იმედს ატარებდნენ, რომ ამ შეცვლის შემთხვევაში შესაძლებელი იქნებოდა ევროპა-ამერიკასთან შეთანხმება, რაც გერმანიას გამოუვალ მდგომარეობიდან გამოიყვანდა.

მარტინ შუტტე ქართველებით მოხიზლული იყო. თავისი ჯარისკაცები უყვარდა არა მხოლოდ როგორც ჯარისკაცები, არამედ – როგორც ქართველები. შუტტე საშინლად განიცდიდა, როდესაც მისი ჯარისკაცები რაიმე შეუფერებელ საქციელს ჩაიდენდნენ, და მე ვხედავდი, როგორი გულის ტკივილით სჯოდა იგი დამნაშავეებს. მე მშვენივრად ვხედავდი, რომ ჩემი ასეულის გერმანული შემადგენლობა ამას შუტტეს სისუსტეს მიაწერდა, მაგრამ ჩემთვის ნათლად ჩანდა, რომ ეს სისუსტე ქართველთაღმი სიყვარული იყო.

უფროსი შუტტესაგან ბევრი რამ ვისწავლე. მაგალითად, პირველად მისგან გავიგონე ევროპის გაერთიანების იდეის საფუძვლები. იგი ამბობდა, დღეს დიდი კონომიური სიძლიერის სახელმწიფოთა ეპოქა დგებაო. თუ ევროპა არ გაერთიანდა, მისი ცალკეული სახელმწიფოები ამერიკის, რუსეთის და ჩინეთის სათანამოდ გადაიქცევიანო. მაგრამ ასეთი გაერთიანება შეუძლებელია პიტლურის დიქტატურით მოხდეს, რადგან ამისათვის ევროპის სახელმწიფოთა უმრავლესობის თანხმობა და თანამშრომლობა არის აუცილებელიო. ხოლო ნაციტური გერმანიისა ყველას ეშინია და ამ შიშს მხოლოდ პიტლურის რეჟიმის შეცვლა შეანელებსო. მაშინ მეგონა, რომ ეს სიტყვები მხოლოდ მისი პირადი შეხედულება იყო. მხოლოდ შემდეგ აღმოჩნდა, თუ რამდენად ძლიერი წინააღმდეგობა არსებობდა გერმანიის მხედრობაში პიტლურის რეჟიმისადმი, მაგრამ მე ის ვისწავლე, რამაც ჩემთვის უფრო გასაგები გახადა დღევანდელი ევროპისა და მსოფლიოს პრობლემები.

ლაზარეთის ექიმებმა სცადეს ჩემი ბარძაყის სახსარში გაჩხერილი ყუმბარის ნატეხი ამოეღოთ, მაგრამ ვერ შეძლეს, რადგან იმ ადგილის ვარშემო მყესები და სისხლძარღვები იყო დაჯგუფებული. ამიტომ, როდესაც ჭრილობა მოშუშდა საავადმყოფოდან გამომწერეს და მითხრეს: ამ ნატექს ორგანიზმი ან გარეთ გამოიტანს, ან თავის გარსში გახვევს და დაიტოვებსო. ამგვარად დაებრუნდი ბერლინში, ხოლო "ბერგმანის" ქართული ბატალიონი ყირიმიდან ზღვით რუმინეთში გადაიყვანეს და იმეამად საბერძნეთში იმყოფებოდა. გერმანიაში უკვე დაარსებული და ორგანიზებული იყო ე.წ. დამაკავშირებელი მტაბი. ამ მტაბის დანიშნულება იყო ქართველთა და გერმანელთა შორის დასმული პრობლემების საერთო შეთანხმებით გადაწყვეტა. იმხანად გერმანულ ფორმას 40 000-მდე ქართველი ატარებდა. ნახევარი ამათგან საბრძოლო ბატალიონებისა და სხვადასხვა გერმანულ შენაერთებში მყოფი ქართველებისაგან შედგებოდა. მეორე ნახევარი კი სამუშაო ბატალიონი იყო. ყოველივე ამის მოსაწყველად და გაუგებრობათა თავიდან ასაცილებლად ქართველების ორგანიზებული მონაწილეობა იყო საჭირო. ამას ემსახურებოდა ზემოთ ხსენებული მტაბი.

მიხეილ კელიამ და გივი გაბლიანმა ჩემი ბერლინში დატოვება გადაწყვიტეს. მათ მითხრეს, შენ აქ უფრო გამოსადეგი ხარ, ვიდრე საბერძნეთში მყოფ ბატალიონშიო, და მე და ჯორა ინჯია, რომელიც, ჩემსავით ახლად განკურნებული, ბერლინში იმყოფებოდა, შტაბში შევეყვანეს. ორივენი ქართველ ბატალიონების მდგომარეობის შესახებ მომხსენებელ ოფიცრებად დაგვინიშეს. ივნია – მუშათა ბატალიონებისათვის, ხოლო მე მეგრძოლი ბატალიონისათვის.

ეს მუშაობა, რაც მე შემეხება, იმაში გამოიხატებოდა, რომ უნდა მომენახულებია სხვადასხვა ბატალიონები, რომელთა მდგომარეობის შესწავლაც პირველ რიგში იყო სასურველი. ჩემი პირველი დავალება იყო, მენახა ქართული ბატალიონი, რომელიც ე.წ. ნორმანდიული ორი კუნძულიდან უმცირესზე, სახელად გერნზიზე, იყო დაბანაკებული. ამისათვის ჩავედი ნავსადგურ, ძველ ციხე-ქალაქ სან-მალოში, სადაც ორი თუ სამი დღე დავრჩი შესაფერისი სატრანსპორტო საშუალების მოლოდინში. ეს პატარა კუნძულები დაახლოებით თანაბრად დაშორებული არიან ინგლისური და ფრანგული სანაპიროებიდან და ვინაიდან ზღვაზე მეფობა ინგლისელებს ეკუთვნოდა, კუნძულებთან საზღვაო კავშირი მხოლოდ ლამით იყო შესაძლებელი. როდესაც ვამეზავრების შესაძლებლობა შემეტყუბინეს, დანიშნულ ადგილზე გამოვცხადდი და ერთ პატარა გემზედ ავედი. ეს იყო ჰოლანდიური პატარა გემი, რომლის კეპაჟი თითქმის მხოლოდ ჰოლანდიელებისაგან შედგებოდა, და ისინი, ცხადია, გერმანელთა თვალყურით მუშაობდნენ. გემი ზღვაში გავიდა და დაახლოებით ორი საათის შემდეგ უკანვე დაბრუნდა. ასეთი რამ სამჯერ გამეორდა. მხოლოდ მეოთხე გასვლაზე აღარ დაგბრუნებულვართ. ეს, რა თქმა უნდა, ჩვენი მეზავრობის შენიღბვის მიზნით ხდებოდა, რათა საგარეო ჯაშუშებს ჩვენი გასვლის ცნობა არ მისვლოდა. ამჯერად მშვიდობით მივედი გერნზიზე და გადმოვსხედით კუნძულის ერთადერთი ქალაქის ნავსადგურში, რომელსაც სან-პიტერი ერქვა. გემიდან გადმოვედი და გათენებისას ბატალიონის უფროსთან გამოვცხადდი. იგი იყო თადარიგის ოფიცერი, ჩინით კაპიტანი. მან დიდი სიმბაითი მიმიღო და მითხრა, ძლიერ ძნელი და საჭოჭმანო დავალება მაწევს კისერზეო. ჩემი ჯარისკაცების ხასიათს და ქვეყანას მე სრულებით არ ვიცნობ და აქამდე არც კი ვიცოდი, რომ ქართველებს რუსებთან არავითარი საერთო არა ჰქონიათო და მოხარული ვიქნები, თუ თქვენ ისეთ პრობლემებს აღმოაჩენთ, რომლის არსებობა არ ვიცოდი და მათ გადაწყვეტასაც, რამდენადაც შემეძლება, შევეცდებიო. ბინა მომცეს და მე რიგრიგობით შევედექი ცალკე ასულების მონახულებას და მათი სატკივრის შესწავლას. საერთო მდგომარეობა გარეგნულად დამაბნეოვლებელი იყო, მაგრამ ჰქონდათ ერთი შექედით სასაცილო პრობლემებიც, რომელნიც ჯარისკაცებს მაინც აწუხებდა. რამდენიმეზე შევიჩრდები:

ჯარისკაცები ჩიოდნენ, რომ სამხედროებისათვის განკუთვნილ საროსკიოში ორი განყოფილება: ოფიცრებისა და ჯარისკაცებისათვის. 700 ქართველი ჯარისკაცისათვის იმდენივე ჭალა, რაც 25-იოდ გერმანელი და ქართველი ოფიცრისათვისო. ჯარისკაცებს უფლება არა გვაქვს ურთიერთობა გეჰონდეს მცხოვრებლებთან. მაშინ, როდესაც ქართვე-

ლი ოფიცრები მათ სახლებში ცხოვრობენო. სხვა უქმყოფილება არსებობდა ტანისამოსისა და ფეხსაცმლის გამო. ჩვენ, ჯარისკაცებს, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ერთი ან ორი ნომრით დიდ ფეხსაცმელს გვირიგებენო. ეს ფეხსაცმელში ალბათ, ამ დიდი ნომრების იშვიათობის გამო, ჩვენთვის გაიმეტეს, დაე, იმათ ჩაიცვანო. ზოგს თითქოს ისიც კი ვაუგონია, კავკასიელს გრძელი ტერფები აქვთ და ამიტომ ველულობით ასეთ დიდი ნომრის ფეხსაცმელსო. გარდა ამისა, ისინი ჩიოდნენ, ქართველ ოფიცრებს სინამდვილეში არავითარი უფლება არა აქვთ და ჩვენ მხოლოდ გერმანელებთან გვაქვს საქმე, რომელთა ენაც ჩვენ არ ვიცით, მათ — ჩვენიო, და არც თარჯიმნები გვაქვსო. იყო კიდევ სხვა უფრო მცირე მნიშვნელობის შენიშვნები, მაგრამ საერთო უქმყოფილება მაინც არ იგრძნობოდა. ცხადია, მე გავიცანი ყველა ქართველი ოფიცერი. შვიდი თუ რვათი იყვნენ. ორის გარდა, უნდა გამოვტყდე, არც ერთი არ მომეწონა. ისინი აშკარად ანტიპათიურად მიცქერდნენ და მათთან საუბარი ძალიან შირს იდგა პირდაპირობისა და გულწრფელობისაგან. ის ორი კი ჩემზედ ფრიად კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებდა. ყოველივე გულახდილად მოეხსენე ბატალიონის უფროსს და ვუთხარი, ამ ჩემი შთაბეჭდილების შედეგით მიღებული აზრი იქნება შინაარსი ჩემი მოხსენებისა, რომელსაც ჩემი ბერლინელი უფროსები უზენაეს სარდლობას გადასცემენ-მეთქი. მან გულუბრყვილო რამ მკითხა, მე ვიცი, რომ თქვენთვის უკვე განმარტებული მიზეზის გამო ჩემს მოვალეობას სასურველი ხარისხით ვერ ვასრულებ და თქვენ როგორ დამაზასიათებთ თქვენს მოხსენებაშიო. მე უეხასუხე, თქვენი უქმყოფილების შესახებ მე აქ არც ერთი სიტყვა არ გამიგონია და რა უნდა მოეხსენე -მეთქი. მაღლობელი ვარო, მითხრა. ამის შემდეგ მე მას კიდევ რამდენჯერმე შევხვდი და იგი სულ კითხვებს მისვამდა, რომ მისთვის ქართველთა ხასიათი და ზეგნა ამეჩვენა და მე, როგორც შემძლო, ისე ვაცნობდი გერმანული ყოფისათვის გაუგებარ თვისებებს ქართველებისას. ყოველთვის გულდასმით მისმენდა და მითხრა, დიდად მაღლობელი ვარ თქვენი ასეთი გულწრფელი, მიუდგომელი და ჩემთვის სასარგებლო საუბრისთვის, თქვენგან ბევრი რამე ვისწავლე, რაც ჩემთვის საჭირო იყო და არ ვიცოდიო. ერთხელ ასეთ საუბარში მან გერმანულ ოფიცერთა კლუბში დამპატიყა, მხოლოდ ერთი ჭიკა ყავის დასალევად. ფინჯნები ჯერ დაცლილი არა გვექონდა, ვიღაც უნტერ-ოფიცერი მოგვიასლოვდა და ბატალიონის უფროსს მისალმების შემდეგ მოახსენა, ნუთუ თქვენ არ იცით, რომ ამ კლუბში ჯარისკაცებს შემოსვლის უფლება არა აქვთო, რადგან მე მაშინ მხოლოდ ჯარისკაცი ვიყავი. თუმცა სამხედრო წიგნაკში უნტერ-ოფიცერი მეწერა.

როდესაც ჩემი მისია დასრულდა, გავიგე ჩემი უკან დაბრუნების თარიღი, რაც გემის მიმოსვლაზე იყო დამოკიდებული. როცა წასვლის დღე დადგა და ბანაკიდან ნავსადგურისაკენ გავწიე, გზაში ერთი მეგრული ჯარისკაცი დამეწია და მითხრა, ბატონო მიმა, მინდა, ნავსადგურამდ მიგაგაცილოთო. კარგი-მეთქი, ვუთხარი. ვიდრე ნავსადგურში მივიდოდით, მითხრა - მე მხოლოდ გასაცილებლად არ მოვსულვარო. ერადი რამე მსურს გითხრაო, რაც თქვენთვის იქნება გამოსადეგი იყოსო: ამალამ, როცა დაწვდით, თქვენი რეგულვერი ქაშირდანი არ მოიხსნათ. რატომ ზიჭო-მეთქი, ვუთხარი. რატომ, ბატონო, და გაიმბობთო.

აი, მისი ნაამბობი: გერმანელებმა რომ სეკსტაჰოლი აიღეს, მე იქ ვიყავი და ჩვენ რუსებმა უბრალო ნაგებში ან პატარა ბორნებში ჩაგყარეს, რომლითაც ნოვოროსისკში

ან სადმე უნდა მივსულიყავით. გერმანელებს აუროპლები ისე ნადირობდნენ ჩვენზე, როგორც იხუბსზე და ყველაფერს, რაც კი ზღვაში ცურავდა, ძირავენდნენ. ჩემი პატარა კატერიც ჩაძირეს და მე ერთი ფიცარი ვიშოვნე, იმაზედ დავეჯექი და ნელა მივეცურავდი ნოვოროსიისაკენ. ამ დროს ორი რუსი დამეწია, ცურვით მომიასლოვნდნენ და მომინდომეს ფიცარი წაერთმიათ. ბელზე ჩემი ლივერი თან მქონდა. ამან გადამარჩინა, ფიცარი ისევ ჩემი იყო და ზღვაში ისევ ყირიმის ნაპირებისაკენ გამრიყაო. თუ საჭირო იყოს, გერმანელები დახოცე და ნავი წაართვო, ნათქვამია, ჯერ თავო და თავო, მერე ცოლო და შვილო - ესეც დაამატა.

მადლობა ვუთხარი კარგი რჩევის მოცემისათვის და ისე დავიძინე, ჩემი პარაბელუმი წელიდან არ მომიხსნია.

ღამით, გემის დაძვრის წინ გემზედ მომუშავე პოლანდიელმა ზიჰმა გამოიარა. იგი გემის სარკმელს სინჯავდა, კარგად ჩაზნელებული თუ არისო. ერთ ადგილას შენიშნა, რომ მრგვალი სარკმელი ნახევრად ღია იყო. იგი გაბრაზებული ჩვენსკენ მობრუნდა და დაიძახა — თქვენ ღორებო, თუ თავის დახრჩობა გინდათ, მე სრულებით არ ვაპირებ თავის დახრჩობასო, და სარკმელი წესიერად მოხურა. ამით იგი, რა თქმა უნდა, გულისხმობდა, რომ ინლისელები სინათლის გაპარვის გამო გემს აღმოაჩენენ და მეც თქვენთან დავიღუპე-ბიო. სან-მალოში მშვიდობით დაგბრუნდით და მეც ჩემი მოხსენება, რომელშიც ზემოთ ნაამბობი და ბევრი სხვა რამ კიდევ დაწვრილებით აღვნიშნე, შტაბს გადავცეცო.

ცოტა ხნის შემდეგ გერმანული უზენაესი სარდლობიდან ჩემი და ინჯიას ლეიტენანტის ხარისხში აყენის ბრძანებაც მოვიდა და იგი ხელმოწერილი იყო (დაუჯერებელი რამ) გენერალური შტაბის უფროსის, ფელდმარშალ კაიტელის მიერ. ეს ის კაიტელია, რომელიც გერინგთან და სხვა დამნაშავეებთან ერთად ჩამოახრჩვეს ცნობილი პროცესის შემდეგ. ამ ჩემთვის ოფიცრის ჩინის მომნიჭებელის ჩამოხრჩობა უფრო გვიან ჩემი თვალთ ენახე ერთ კინოქრონიკაში. დიდ დარბაზში კაიტელი დააყენეს იატაკში ამოჭრილი სარკველის სახურავზე. ჭერიდან ჩამოშვებული თოკი კისერზედ მოაბეს და სარკველი გაიხსნა, რომ დასასჯელი ქვედა სართულში ჩავარდნილიყო, მაგრამ კაიტელს სწორედ რამდენიმე წამით სარკველის გახსნამდე გული წაუვიდა და სარდაფში ჩავარდნის დროს სარკველის კიდეს შეზლი დაარტყა და ამგვარად ჩავარდა. კინომ გვაჩვენა მისი სურათი ყულფის მოხსნის შემდეგ. შეზლზედ ღრმა ჭრილობა აჩნდა.

ამ დროს, როდესაც ეს ამბავი ხდებოდა, მე იტალიაში ვიყავი და ეს რეპორტაჟიც მაშინ ენახე, მაგრამ ამ ამბავს შემდეგ მოგიტხრობთ.

მეორე ჩემი მოვ ზაურობა იყო ატლანტიკის სანაპიროზე განლაგებული ქართული ბატალიონების მონახულება. ერთი მათგანის მეთაური იყო ყოფილი იუნკერი, შემდეგ პოლონეთის ოფიცერი, ხოლო იქამად გერმანულ სამსახურში მყოფი კაპიტანი კობიაშვილი. კობიაშვილის ბატალიონში გამოსაძიებელი მე არა მქონდა რა, რადგან იგი ნამდვილი უფროსი იყო თავისი ბატალიონისა და არა ისეთი მოჩვენებითი ოფიცრები, რომლებიც კუნძულზე ენახე. აგრეთვე დავათვალიერე სხვა ასეულები, რომელთა მეთაურები არც მიძებნია. ენახე მხოლოდ ოცუელების მეთაურები, რომელთაც ნაპირის გასწვრივ აშენებული ბუნკერები დამათვალიერებინეს. ისინი ყველანი დარწმუნებით მეუბნებოდნენ, აქ ჩვენ ისე-

თი თავდაცვა გვაქვს ორგანიზებული, რომ ყოველგვარ ცდას ნაპირზე გადმოსხმისას უსათუოდ გამარჯვებით მოვიგერიებთო. მახსოვს, ერთი რაჭველი ოფიცერთაგანი, რომელიც ერთ მთავარ ზუნკერს იცავდა. იგი განსაკუთრებით ენთუზიასტი იყო გერმანული ტექნიკისა და მარწმუნებდა, ზღვიდან მოსულებს ჩვენი დამარცხებას არავითარი შანსი არა აქვსო. ჩვენი ზარბაზნები ისეა დამიზნებული, წყლიდან ვერც ერთი ნაპირზე ვერ ამოვაო. ჩემზედ მისი სიტყვები, ცხადია, ვერავითარ გავლენას ვერ ახდენდა, მიუხედავად იმისა, რომ გულისით მსურდა, მისთვის დამეჯერებინა, მაგრამ უნდა გამოეცყე, დიდი ქვეი მებადებოდა, თუ ამერიკელები გადმოსხმას გადაწყვეტდნენ, მათი უკუქცევა ისეთი ადვილი ყოფილიყო, როგორც ამ ქართველებს ფონათ. ამ ექსპედიციიდან დაბრუნებულს დიდი რამის მოთხრობა არ შემძლო, რადგან არა თუ საეჭვო რამ არ შემიმჩნევია, არამედ გაკვირვებული ვიყავი გამარჯვებაში ქართველი მეთომრების ასეთი თავდაჯერებისა. აქვე მინდა, მკითხველს ვუთხრა ამბავი ერთი ქართული ასეულისა, რომელიც სწორედ იქ აღმოჩნდა დაზინავებული, სადაც პარამუტისტების პირველი რაზმი ჩამოეშა. ამერიკელ პარამუტისტებს დავალესული ჰქონდათ მძიმე თვითმფრინავების დასაფრენი მოედანი მოეწყათ. მათ ტყეების აყვანი-სათვის არც დრო ჰქონდათ და არც საშუალება და ქართული ასეული მათი გერმანელი ოფიცრებით უკანასკნელ კაცამდე ამოწყვიტეს, თუმცა ისინი წინააღმდეგობის გაწევას არც აპირებდნენ.

მესამე ადგილი, რომლის მონახულებაც მე დამავალეს, ეს იყო ძველად ვარშავის მიდამოებში არსებული ყოფილ ქართველ ტყვეთა, ამჟამად გერმანიის ჯარში მოხალისედ მიღებული ლეგიონერთა ადმინისტრაციული ცენტრი სამხრეთ საფრანგეთში, კასტრში გადმო-ბარგებული. მე აქ მარტო არ ჩავსულვარ. თან მომყვებოდა შტაბის მიერ პროპაგანდული მიზნით გამოგზავნილი კაცი ისიდორე მანწყავა. როდესაც ადგილზე მივედი, ზანაკის უფროსმა, მაღალი ჩინის ოფიცრმა გაიკვირა ჩვენი მოსვლა და მოთხრა, ჩვენ პროპაგან-დისტები არ გეჭირდებო. როდესაც ვუთხარი, მარტო პროპაგანდისტი არ მომიყვანია, მე თვითონაც დავალემა მაქვს, უმაღლეს ინსტანციებს მოვახსენო ჯარისკაცთა სულიერი გან-წყობილების ვითარება-მეთქი. თავი შევიკავე, მისთვის მეთქვა, რომ მათი მატერიალური მდგომარეობის შესწავლაც მქონდა დავალესული. მიუხედავად ამისა, მან მოთხრა, ამ საკითხებს ჩვენ თვითონ ვუვლით და თუ რაიმეს მოხსენება საჭიროდ მიეკანია, ჩვენ თვითონვე მოვახსენებთ იქ, სადაც ჯერ-არსო. ეს მისი სატყეილი იმით აიხსნება, რომ ზურგში დაზინავუ-ბული ჯარისკაცთა ზანაკები ქვეით და სიფრთხილით უყურებდნენ თვით შტაბის არსებობას, რადგან არა მარტო ქართული საკომანდო პერსონალის, ანუ შემადგენლობის, არამედ თვით გერმანელების შეფასებაში ქართულ შტაბსაც ბერი რამ ეკითხებოდა და მათ აზრს უზენაესი სარდლობა დიდ ანგარიშს უწევდა. ჩვენ იქ სამიოდე დღე დავრჩით, ჯარისკაცებთან კონ-ტაქტს ვერ დავგიშლიდნენ, მაგრამ მათი ნაწილების სადმე ერთად შეკრება და დიდ კოლექ-ტივებთან საუბარი, როგორც შტაბისგან გამოგზავნილებისა, ჩვენთვის შეუძლებელი გახდა. ასე დავბრუნდით ჯერ პარიზში და იქიდან ბერლინსაკენ გავვებზავრეთ.

გერმანიის საზღვარს როდესაც ვუახლოვდებოდით, მატარებელი გაჩერდა და მეზარეულს უბრძანეს, ვაგონებიდან ჩამოსულიყვნენ და ახლომასხო გაფანტულიყვნენ, ვიდრე განგაში დამთავრდებოდა. თვითმფრინავების იერიში ჩვენ არ შეეცებოდა და მაღე ისევ მა-

ტარებელში ჩასხდომა დაიწყეთ. მატარებელი გაშლილ ველზედ იყო გაჩერებული. ამიტომ კიბის საფეხურები ადამიანის სარტყელის სიმაღლეზე იყო. როდესაც კიბის მოაჯირებს ხელი წაუვლე და მარჯვენა ფეხის პირველ საფეხურზედ აწვეა მოვინდომე, ძველი ჭრილობა მეტკინა. ვაგონში მაინც ავედი და მატარებელი დაიძრა. ნაჭრილობევის ტკივილი თანდათან ძლიერდებოდა, მაგრამ იმედი მქონდა, რომ ასე თუ ისე ტკივილი შენულდებოდა. ასე მივაღწიეთ ბერლინს. ბერლინში ჩამოსულმა ძლიეს შეძელი ჩემს ბინამდე მისვლა. დავწყვი, რადგან ღამე იყო, მაგრამ მეორე დღით ფეხზე დადგომა აღარ შემეძლო. შტამში შევატყობინე და ლაზარეთში წამიყვანეს. იქ აღმოაჩინეს, რომ დაჩირქება იწყებოდა. დამამინეს, რომ მდგომარეობა უკეთ შეესწავლათ, და გამოღვიძებისას მითხრეს, ჭრილობაში ჩარჩენილი ნატეხი ისეთ ადგილას არის განხეილი, რომ ოპერაცია სასიფათოა, უმჯობესია, მოვიცადოთ, ვიდრე თქვენი მოძრაობით გამოწვეული ადგილობრივი სისხლის ღენის შედეგი თვით ორგანიზმის მიერ იქნება გამოსწორებულიო. ამგვარად მომიხდა თვეზე მეტხან დარჩენა ამ ლაზარეთში.

ლაზარეთიდან გამოსვლის შემდეგ განვაგრძე შტამში მუშაობა, მაგრამ სხვა დარგის სამუშაოზე. სახელობრ, მე დამავალეს ქართულად გადმოძეოთარგმნა ყველა ეროვნების მოხალისეთა ჯარებისათვის სპეციალურად დაწერილი სამხედრო წესდება, რომელიც, ამ ხსენებული ლეგიონების გერმანული ჯარისაგან სპეციფიკური განსხვავების გამო, შესაფერისად განსხვავებული უნდა ყოფილიყო გერმანული ჯარების წესდებისაგან. გარდა ამისა, რამდენჯერმე გამავ ზაენეს სხვადასხვა ნაწილში. რათა მოხსენება ჩამებარებინა იქ არსებული მდგომარეობის შესახებ. მთელი ამ ხნის განმავლობაში გერმანული ფორნტი თანდათან უკან იხევდა. რუსები ბერლინს საგრძნობლად მოუახლოვდნენ, თუმცა ამაზედ არ იწერებოდა, მაგრამ მდგომარეობა ფრიად სერიოზული იყო. მოსალოდნელიც მოხდა. ინგლის-ამერიკის ჯარები ატლანტიკის სანაპიროებზე გადმოსეს და მალე გერმანელებმა პარიზიც დატოვეს.

გერმანული ადმინისტრაცია ბერლინის მოსახლეობას ქალაქის დატოვების ნებას არ აძლევდა, ცხადია, იმ მოსაზრებით, რომ საერთო პანიკა არ შექმნილიყო. ჩვენმა შტამმა ბრძანება მიიღო, სამხრეთ გერმანიისაკენ გადავბარებულებიყავით, რის მოსამზადებლადაც უნდა მოგვეწახილებია შესაფერისი ადგილები, რომ სამხედრო უწყებას მათი რეკვიზირება მოეხდინა. ყოველივე ამის მოსამზადებლად გაივ ზაენა ხუთი კაცი, რომელთა შორის ერთი გერმანელი იყო, მაგრამ არა გერმანული ჯარის კადრიდან, არამედ პარტიულ ფორმაში ჩაცმული, რაღაც მათში მიღებული ჩინის მქონე პიროვნება, და ერთი ქალი, რომელიც აგრეთვე პარტიის ფორმას ატარებდა.

ამ მოთხრობის დროს გამოძრწა ერთი ფრიად საყურადღებო რამ: იმ დღეს, როდესაც საფრანგეთიდან გერმანიისაკენ მატარებლით მომავალს ნაჭრილობევი ამტკივდა, მოხდა ჰიტლერზე თავდასხმა, რასაც 5 000 გერმანელი ოფიცრის ჩამოსწრაობა მოჰყვა. ზოლო უფრო გვიან, გერმანული კონტრდაზვერვა და ბევრი სხვა ინსტანციაც ქსესის მეთაურს ჰიმლერს დაუმორჩილეს და გერმანული ჯარის ყველა წევრს უბრძანეს, ძველი სამხედრო საღმის ნაცვლად, გერმანული ნაცისტური საღმის შემოღება. კიდევ ბევრი რამ შეიცვალა მაშინ გერმანიაში, მაგრამ ეს მარტო მე არ შემეხებოდა და მათი აქ მოთხრობა ჩემთვის უბრალოდ შეუძლებელია.

ახლა ისევ შეწყვეტილ თხრობას დაეუბრუნდეთ. ბინების საძებნელად წასულთა შორის, ორ გერმანელის ვარდა, სამი კავკასიელი ვიყავით. ქართველთაგან – მე, ერთი – ჩრდილოკავკასიელი და ერთიც – აზერბაიჯანელი. ჩვენთვის მითითებულ ადგილებს რომ მივიუხსლოვდით, მოსახლეობა დაუმალავი ანტიპათიით შეგვხვდა. ხალხი დღედღეზე მოელოდა რუსების ან ამერიკელების მოსვლას. სანატორიუმები და სასტუმროები მზად იყვნენ, ჩვენთვის უარიც კი ეთქვით და ასე გვითხრეს, როცა მოხვალთ, ძალით გამოგვყარეთ, თორემ ნებით ჩვენ არაფრის დათმობას არ ვაპირებთო.

ჩვენმა თანმხლებმა პარტიულმა გერმანელებმა ძალიან უხერხულად იგრძნეს თავი და გააწყვიტეს, უკანვე დაბრუნებულიყვნენ. როდესაც დავბრუნდით, აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთ შტაბში მოსამსახურენი, მაგრამ მხოლოდ ერისკაცნი და არა სამხედროები, უკვე სადღაც დასავლეთის მიმართულებით გაიხსნულიყვნენ, მაგრამ რადგან დასავლეთიდან ამერიკელები ახლოვდებოდნენ, უკანვე დაბრუნებულიყვნენ. მოკლედ, ანარქია იწყებოდა. მაგრამ თვით ბერლინში კვლავ საოცარი სიმშვიდე და დისციპლინა სუფევდა. მაგალითისათვის უნდა დავხატო ერთი სურათი, რომელიც მე ვნახე, როდესაც განგაშის დროს სარდაფში ჩავედი და მერე კი მალეა ამოვედი.

თვითმფრინავებს რამოდენიმე ყუმბარა ჩამოეცდოთ. ეს მცირე დაზოგბეა იყო. ქუჩებში მინის ნამეტყრევები და კედლებიდან ჩამოცვენილი ბათქაშის ნატეხები ეყარა. ყველა სახლიდან დარაჯები, უმეტესად ქალები, ტროტუარზე გამოსულიყვნენ. ზოგი მტვერს გვიდა, ზოგი კი საპნიან წყალში ამოვლებული ტარიანი ჯავრისპნით ტროტუარებს რეცხავდა. ასეთი ამბავი ყოველი დაზოგბვის შემდეგ მეორდებოდა. მაგრამ იმ დღეებში, როდესაც ბერლინის ბედი თითქმის გადაწყვეტილი იყო, ეს მაჩვენებელი იყო იმ საოცარი დისციპლინისა, რომელიც, მე ვფიქრობ, ყველა ერისაგან განსხვავებით გერმანელებს ახასიათებს.

ასეთივე სურათი დამხვდა, როდესაც იმ საღამოს ჩემს ბინაზე დავბრუნდი. ქუჩაზე ჩემი ბინის ახლოს ერთი სახლი დანგრეულიყო. იმ სახლის წინ ბოძზე გაკრული იყო განცხადება, რომელზედაც ნაჩვენები იყო ახალი მისამართები ამ სახლში მცხოვრები ოჯახებისა, სადაც უნდა მისულიყვნენ აქედან გადასახლებული ბავშვების მამები და დედაკაცების ქმრები. მე ვუყურებდი, როგორ კითხულობდნენ ამ მისამართებს სამუშაოდან დაბრუნებული მამაკაცები და როგორ მშვიდად ბრუნდებოდნენ მეტროში ახალი მისამართებისაკენ გასამგზავრებლად. ასეთი სურათები კვირაში ორჯერ მაინც მეორდებოდა. მაღაზიებში დაუბრკოლებრივ შეგეძლოთ ის სურსათი გეყიდათ, რომელიც თქვენი სასურსათო ბარათის მიხედვით გეკუთვნოდათ. ასეთ დროს მე დამეცალა ვარშავიდან და პრილონეთის სხვა ქალაქებიდან ლტოლვილ ქართველთა, უმეტესად ბავშვთა და დედაკაცთა, დაახლოებით 40 სულისაგან შემდგარი ჯგუფი, ავსტრიისაკენ წამეყვანა. როგორც ვთქვი, გერმანულ მოსახლეობას ქალაქის დატოვების უფლება არა ჰქონდა და ავსტრიისაკენ მიმავალ მატარებლებზე მხოლოდ სპეციალური ნებართვით შეიძლებოდა ასვლა. მე ბერლინში მაშინ ჩემი ოჯახი მყავდა. ჩემი სამი წლის გოგონა და დედამისი. ჯერ არც კი ვფიქრობდი მათ სადმე წაყვანაზე. ერთი დღით ადრე ჯგუფის წაყვანამდე ბერლინი ისე ძლიერ დაბომბეს, როგორიც ქალაქს იმფათად განუცდია. ამ დაბომბვას არავითარი სამხედრო გამართლება არ

ვაინდა, რადგანაც ბერლინში სამხედრო ძალები არ იმყოფებოდნენ. ფრანტი, მართალია, 40 კმ-ზე იყო, მაგრამ ყველა ელოდა, რომ ამერიკელები რუსებსზე ადრე შემოვიდოდნენ ბერლინში. ეს იმიტომ, რომ მათ წინააღმდეგობას აღარავინ უწევდა, მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთის მხარეს გერმანელთა უკანასკნელი ძალები გააფრთხილეს ებრძოდნენ რუსებს.

ასეთ პირობებში ამერიკელების მიერ ბერლინის ქსოედნე ძლიერმა დაბომბვამ, დამარწმუნა, რომ ამერიკელები სრულიადაც არ აპირებდნენ რუსებსზე ადრე ბერლინის დაკავებას და გადაწყვიტეს, ვარშავიდან მოსულ ლტოლვილებთან ერთად ჩემი ოჯახიც თან წამეყვანა.

დანიშნულ დღეს უმათერესად პოლონეთიდან ჩამოსული ლტოლვილების ჯგუფები მოგროვდა სადგურში, საიდანაც ვენისაკენ დადიოდნენ მატარებლები. მეც ჩემი ოჯახი იქ მოვიყვანე, რის ვაივაგლახით მოვახერხეთ მატარებელში შესვლა. ვენაში მშვიდობით ჩავედი. იქიდან პატარა ადგილობრივი მატარებლით, რომლითაც ვენიდან დასავლეთით მდებარე დასახლებებში (ვარმბრუნში), უნდა გავემგზავრებულყყით, სადაც კათოლიკური დედათა მონასტერი იყო. მონასტერი ლაზარეთიდან გამოწერილ ქართველ ჯარისკაცთა დასახელებლად იყო რეკვიზირებული. მატარებელში რომ ჩავსედიტ, საჰაერო განგაში გაისმა. სადგურის ადმინისტრაციამ მეზავრებს უბრძანა თავშესაფრებში ჩასულიყვენ. საფრეზიდან რომ ამოვედიტ, მატარებელი აღარსად ჩანდა, ის სადგურიდან შორს გაეყვანათ. ქართველი მეზავრები დიდად შეწუხებული იყვნენ, რადგან მატარებელში დარჩენილი მთელი თავიანთი ბარგი დაკარგული ევონათ, მაგრამ რამდენიმე წუთის შემდეგ მატარებელი უკან დაბრუნდა, და ცხადია, ბარგიც ხელუხლებელი იყო. ამგვარად მშვიდობით ჩავედიტ დანიშნულ ადგილამდე. იქ ბარგისათვის ერთი ცხენიანი ურეში დაგვხვდა და ფეხით გავეშურეთ მონასტრისაკენ. გზაში ცოტა თოვლი იღო. ქალებსა და ბავშვებს სიარული ეწელებოდატ, მაგრამ ბოლოს მაინც მიეღწიეთ დანიშნულ ადგილს. შენობები უკვე დგმურებს დაეკავებინათ, რომელთა შორის ბერის იქ ყოფნა გაუმართლებელიც ჩანდა. დაწყებულიების გამეგ ენახე და მოეთხოვე, რომ ეს საქმე მოეწესრიგებინა. მან ბოდიში მოიხადა და ამიხსნა, თქვენს მოსვლას არ ველოდი და ეს ლტოლვილები დროებით მივიღეო. ისინი გადააჯგუფა და ახალმოსულთათვის ადგილი გაათავისუფლა. ვახშობის დრო რომ მოვიდა, მდგმურებს, ახლებსაც და ადგილზე მყოფთაც, ჩვეულებრივი სამხედრო ულუფები დაურიქეს, ხოლო მე დაწყასებულების უფროსმა თავის ზინაზე წამიყვანა საეახშობდ. ვიდრე სუფრას მიეუხსნებოდით, მითხრა,ჩემი ვაყი სადლაც ფრანტის ზონაში იმყოფებო და მთხოვა მეშუამდგომლა და რაიმე მიზეზით, იგი შტაბში ვადმომეყვანა. მე ვუთხარი, შევეცდები, მაგრამ ასეთი რამ მარტო ჩემზედ არ არის დამოკიდებული-მეთქი ამის შემდეგ თავის სასადილო ოთახში შემიყვანა და ძლიერ გამიკვირდა, აქ სუფრას უხსნდნენ ისინიც, რომელნიც იქ ლტოლვილებში ენახე. უფრო გამიკვირდა, როდესაც სამხედრო ულუფის ნაცვლად მშენიერი ვახშამი მოგვართვეს. გაპირებდი ამ არანორმალურობისათვის უფროსისათვის შენიშვნა მიმეტა, მაგრამ ის კაცი შემეტოდა და თვითონაც ისე მიცქეროდა, თითქოს პატიებას მთხოვდაო. ასე ვიახელიტ იმათთან ერთად ვახშამი, რომელიც მე არ უნდა მრგებოდა. ეს ერთადერთი უწყობა იყო, როგორიც კი მე გერმანიაში ენახე, რადგან ასეთი რამ ძალიან იშვიათად თუ მოხდებოდა.

იქიდან ბერლინში დავბრუნდი, სადაც ახალი ბრძანება დამხვდა, ფრონტის ზონაში უნდა წავსულიყავი, ერთი ჯაგზმოსანი დივიზიის უფროსის განკარგულებაში. საქმე ისაა, რომ ჩემზედ ადრე, პოლონეთის დაკავების დროს, ამ გენერალთან მრჩევლად ყოფილა ამჟამად შტაბის გამგეობის წევრი მიხეილ ალშინაია. გენერალი ძალიან ნაღვლოზდა, რომ ალშინაია მასთან არ იყო და შტაბისთვის უთხოვია, გერმანულის მცოდნე ქართველი ოფიცერი თუ გყავთ, დროებით გამომიგზავნეთო. მე ბრძანებას დავემორჩილე და პრაღისაკენ გავემგზავრე, რადგან მითხრეს, გზას იქიდან გასწავლანო. პრაღაში რომ ჩაველი, იქ ვინახულე ჩემი პარიზელი ნაცნობი და მაშინ იქ მცხოვრები პოეტი გამყრდილე. მასთან რამდენიმე საათილა დავრჩი. კომენდანტურაში გამოვცხადდი და იქ ახალი მარშრუტი მომცეს, რომლიდანაც ჩანდა, რომ სლოვაკიისაკენ უნდა გავემგზავრეულიყავი.

მატარებელი ღამით გადიოდა. ჩემს სიცოცხლეში იშვიათად განმიცდია ისეთი უსიამოვნება, რაც მე იმ მატარებელში განვიცადე. ჩემს ვაგონში ერთადერთი გერმანელი ოფიცერი ვიყავი და კუბეში, რომელშიც მე მოხვდი, მთელი გზის განმავლობაში ვგრძნობდი და გზდავდი, როგორი ზიზლითა და მტრულად მიცქერდნენ თანამგზავრთა თვალები. დანიშნულ ადგილამდე მივედი და ამ საშინელი მდგომარეობას თავი დავალწიე. ამ მგზავრობის დროს ჩემი უხერხული მდგომარეობა უმთავრესად იმით იყო აუტანელი, რომ არც ნება, არც საშუალება მქონდა მათთვის მეთქვა, ასე ნუ მიცქერით, მე გერმანელი არა ვარმეთქი. როდესაც ადგილობრივ სამხედრო ცენტრს მივალწიე, მითხრეს, აქედან თქვენ ფუხით უნდა წახვიდეთ და გზადაცა იკითხოთ ადგილი, რომელსაც ეწოდება "ბურგმარლისა". ამ სახელწოდებამ სხვა რამ მომაგონა: გამაჰსენდა, რომ წარსულში ერთ წიგნში წავიკითხე ჩემი ენათმეცნიერი პროზნის შესახებ, რომ იგი ბურგმარლისაში ყოფილა დაბადებული. ეს ის მეცნიერია, ხეთების ლურსმული რომ პირველად წაიკითხა. ამასთან დაკავშირებით იგი საქართველოში ჩამოვიდა და თბილისის უნივერსიტეტში მოხსენება გააკეთა. ამ მოხსენების დროს მიღებულ შთაბეჭდილებაზე მისი ნათქვამი წავიკითხე იმ წიგნში. იგი ამბობდა, გაკვირვებული დავრჩი იმ პატრიოტული აღტაცებით, როგორითაც ქართველები მისმენდნენო. ეს მისი გაკვირება, ალბათ იმით აიხსნება, რომ იმ დროს საქართველოში გავრცელებული იყო აზრი, თითქოს ქართველებს ხეთებთან რაღაც ნათესაობა აკავშირებდა, ხოლო პროზნი იმ აზრისა იყო, რომ ხეთებს ქართველებთან არაფერი საერთო არა ჰქონდათ.

როდესაც მარლისას მივალწიე, ვნახე, რომ ეს ადგილი თავის სახელწოდების პირველ ნახევარს ამართლებდა, რადგან სიტყვა „ბურგ“ გერმანულად საშუალო საუკუნეების გამაგრებულ ციხედარბაზს აღნიშნავდა. ბურგმარლისა წარმოადგენდა ვაჟ ადგილზე გაშენებულ რამდენიმე მრავალსართულიან სკელედლებთან სახლების ჯგუფს, რომელსაც გარშემო განიერი და მაღალი გალავანი ერტყა. ეზოში რომ შევედი, ჩამიჩუმი არ ისმოდა, მხოლოდ ერთი ჯარისკაცი რეცხდა მანქანას. ვკითხე, სამხედრო სამდივნო სად არისმეთქი. მან მითხრა; ავედი დანიშნულ სართულზე. რამდენიმე მიმართულებით დერეფანი მიდიოდა. ვიარე, არცერთ კარს ვარედან არაფერი ეწერა. ის კარი გავაღე, საიდანაც ლაპარაკის ხმა გამოდიოდა. შიგნით რამდენიმე ოფიცერი იჯდა პერანგის ამარა, რაღაც სასმელს სვამდნენ. მივხვდი, რომ მყუდროება დაეურღლეო. ბოდიში მოვიხადე და უუთხარი, რასაც ვეძებ-

დი. მიმასწავლეს. სამღივნოში ერთი უნტერ-ოფიცერი იჯდა. ჩემი მგზავრობის ბრძანება გადაეცემა და თან ვუთხარი, ამა და ამ გენერალთან ვარ გამოგზავნილ-მეთქი. ასე მიმასწავლა, ამ გენერლის დივიზია განადგურებულია და თვითონ გენერალი ჰიტლერთან დაბრუნდა ახალი ბრძანების მისაღებად, ხოლო თქვენ რაც შეეძლება, თუ ჯავშნოსან ნაწილებს ეკუთვნით, ახლავე შემიძლია რომელიმე დივიზიაში გავგზავნოთო. მე სამთო ჯარების ფორმა და ნიშნები მიქნა, ქუდიც იმათი მქსურა. გამელიძმა და ვუთხარი, ნუთუ ვერ ხედავთ, რომ სამთო ჯარებს ვეკუთვნო-მეთქი. მან მიმასწავლა, რასაკვირველია, ამას ვხედავდი, მაგრამ რადგან თქვენ ეს გენერალი ასწავლეთ, ვიფარაუდებ, რომ ჯავშნოსან იარაღის კურსებიც იქნებ გავლილი ექონდეთო; ისღა დამრჩენია, რომ თქვენ უკან დაბრუნების ბრძანება დაგიწეროთ, ორი წუთი მაცალეთ, ხელს მოვაწერინებ და ისე მოგიტანთო. წავიდა და მალე დაბრუნდა. უკვე საღამო ეახი იყო. სადმე ღამე უნდა გამეთია. უნტერ-ოფიცერს ვკითხე, სად შემიძლია, ღამე გავათხო-მეთქი, მან მიმასწავლა, აქ ახლომდებოდა არაფერია, ისევ იქ უნდა დაბრუნდეთ, საიდანაც უკანასკნელი მარშრუტი მიიღეთო. გამოვეთხოვე და წავუდი. გარეთ რომ გამოვედი, ვიფიქრე, ვზაჯვარედინზე დავდგები, იქნებ ავტომობილი შემხედს, რომელიც პრალაში წამიყვანს-მეთქი. როდესაც ვზაჯვარედინს მივუახლოვდი, შევნიშნე ხალხი იყო შეგროვილი. ვიფიქრე, თუ ყველა ესენი ავტომობილს უცდიან, უმჯობესია, ჩემს განზრახვაზე ხელი ავიდო-მეთქი. როდესაც უფრო ახლო მივედი, საველე ჟანდარმერიის ავტომობილი დაეინახე გაჩერებული. ახლოს რომ მივედი, ერთმა ჟანდარმმა ხელით მანიშნა, აი იქ მიდით, გენერალთანო. გამახსენდა, რომ იმ დროეში ღეზერტირების დასაჭერად საკონტროლო პუნქტები არსებობდა. ვიფიქრე, ალბათ ეს არის-მეთქი და გენერლისაკენ გავწიე. სალაში მივეცი და ვუთხარი, ჟანდარმმა თქვენსკენ გამომგზავნა-მეთქი. ჰო, ძალიან კარგიაო. მე ვუცდი, ვიდრე საჭირო რიცხვი ოფიცერებისა შეგროვდებოდა, რომ საველე სასამართლო გამართოთ; და დაუბატა, ერთი მძღოლი დაიჭირეს, რომელმაც თავისი ავტომობილი კერძო საქმისთვის გამოიყენაო. მე ვიცოდი, რომ ასეთი დანაშაული სათვის ახალი ბრძანების თანახმად დასჯრება მოელოდა. შეწუხებულმა ვუპასუხე, ბატონო გენერალო, ასეთი საქმისთვის არ გამოვადგებით, რადგან გერმანელი არა ვარ, უცხოელი მოხალისე ვარ-მეთქი. გენერალმა მიმასწავლა, ვინც უნდა იყოთ, თქვენ გერმანელი ოფიცრის ფორმას ატარებთ და მაშასადამე, ამ ფორმის მატარებლის ყველა ვალდებულია უნდა შეასრულოთო. ძალიან აველელი, კიდევ რაღაც ვუპასუხე, კარგად არ მახსოვს. მაშინ მითხრა, ჰო, კარგი, მე თქვენი მესმის, აქ დარჩით და თუ საჭირო რიცხვი ოფიცრებისა მოგროვდა, თავისუფალი იქნებითო. მე გენერალს მოვშორდი და სხვებისაგან გავივე, რომ ამ დანაშაულს თავისი ცოლშვილი გაუყვანია სახიფათო ადგილიდან ზურგში. ჩემდა საბედნიეროდ, სულ მალე სხვა მანქანამ გამოიარა, რომელშიაც რამდენიმე ოფიცერი იჯდა და გულზე მომეშვა, რომ სასიკვდილო განაჩენისათვის ხელი არ მომიკიდია. ვზად მიმავალს ფრონტის მხრიდან ყუმბარის ხმა მომესმა და ისიც გავიგონე, ყუმბარამ ჰაერში მაღლა როგორ გაიშჟილა და თავზე ვადამიარა. ცოტა ხნის შემდეგ გერმანული მხრიდან გაისმა ასეთივე ხმა და ახლა იქიდან მომავალმა ყუმბარამ ვადამიშჟილა. თურმე მე ცოტა ხნის წინ უმოქმედო ორ ფრონტს შუა მივდიოდი. ეს ამიხსენს იმ პუნქტზე, სადაც მივედი და ამ მოვლენის მიზეზი ვკითხე. მათვე მომცეს მისამართი, სადაც შეიძლება ღამე გამეთია.

რომ დაეკატუნე, ორმა ახალგაზრდა ქალმა გამიღო კარი. ესენი ადგილობრივი, სლოვაკი-
აში, მცხოვრები გერმანელები აღმოჩნდნენ. ვუთხარი ჩემი მოსვლის მიზეზი და ვკითხე,
რამდენი უნდა მოგვეთ ღამის ვათევისათვის-მეთქი. როგორ გეკადრებათ, ჩვენ ამას ფუ-
ლისთვის კი არა, ჩვენი ქვეყნისთვის ვაკეთებთო. სხვა საუბარი მე მათთან არა მქონია.
ვატყობდი, რომ მათ საუბრით თავი არა ჰქონდათ, რადგან დღეს თუ სხვალ რუსების მოს-
ვლას მოელოდნენ. მეორე დილით სადგურში ფეხით წავედი და ისევ პრალაში დავბრუნდი.
იქ ისევ გამყრელიძე მოვინახულე. მსურდა, გამყრელიძის მეშვეობით პრალაში სანოვაგე
შემეძინა და უკან დაბრუნებისას ვენიდან ვარმზრუნში გამეცლო და სანოვაგე ჩემი ოჯახი-
სათვის დამეტოვებინა. გამყრელიძემ ერთი ჩეხის სახლში წამიყვანა და უთხრა ჩვენი მოს-
ვლის მიზეზი. ჩეხმა გაკვირვებით და მრისხანედ შემომხედა, მივხვდი, რომ უარის თქმას
აპირებდა, მაგრამ გამყრელიძე ჩაერია და უთხრა, ეს ჩვენი კაციაო; ჩეხი დათანხმდა ჩემი
სურვილი აესრულებინა. გამოვართვი ორი უზარმაზარი ჩეხური ძეხვი, ნახევარი კილო
კარაქი და კიდევ მაშის დიდი ნაჭერი, რაშიც ჩეხმა ფრიალ ზომიერი ფასი გადამასხდევინა.
შემდეგ გამყრელიძემ სახლში წამიყვანა, ჩემი მატარებლის დრომდე კარგა დიდხანს ვისა-
უბრეთ. სასაუბრო უამრავი გვექონდა. რაზედ არ ველაპარაკეთ: პოეზიაზე, პოლიტიკაზე,
საქართველოზე, ჩეხიაზე... ბოლოს გამოვეთხოვე, ვენაში დაბრუნდი და იქიდან ჩემი ოჯახი
ვინახულე. სანოვაგის მიწოდება მათთვის დიდი დღესასწაული იყო, მაგრამ იქ დიდხანს დარ-
ჩენა არ შემიძლო. გადავკოცნე ჩემი პატარა გოგონა და ისევ ბერლინში დავბრუნდი.

იტალიაში

ბერლინში მდგომარეობა გაუარესებული დამხვდა. შტაბში მალეიდან მიღებული ბრძა-
ნების თანახმად იქ დასაქმებული ყველა სამხედრო პირისაგან რაზმი უნდა შეედგინათ,
რომელიც ბერლინის დაცვის მომწყვდირებელ უწყებას უნდა დამორჩილებოდა. ამ რაზმის
უფროსად ლეიტენანტი ოქროპირიძე დაენიშნათ. შტაბში მომსახურე ერისკაცები კი ზარ-
სბურგისაკენ უნდა დამრულიყვნენ, ჩემთვის კი ახალი ბრძანება აღმოჩნდა: იტალიაში უნ-
და წავსულიყავი. დავალების ამსრულებელ ოფიცირად და თარჯიმნად იმ პატალიონში,
რომელიც ვერონაში იყო განლაგებული და რომელსაც მიხეილ დადიანი მეთაურობდა.
მაგრამ ეს ჩემი დანიშვნა თითქმის ფიქტიური იყო, რადგან ყველამ იცოდა, რომ იტალიი-
დან უკან ველარ დაბრუნდებოდი, რადგან ამერიკელები ჩრდილო იტალიისაკენ სწრაფად
მიიწვედნენ ისევე, როგორც რუსები ვენისაკენ. იტალიაში ჩემთან ერთად უნდა წამოსუ-
ლიყვნენ მიტო სინჯიკაშვილი, გაიოზ ბერეკაშვილი და ერთი პოლონეთში ნაცხოვრები
ქართველი, კოტე იმნაძე; ვიცოდი, რომ ის კაცი, პარტიულად მენშევიკი, პოლონურ კონ-
ტრდაზერვასთან იყო დაკავშირებული. ჩვენ ოთხივეს საერთო მანდატი გვექონდა, ვითომ
ვეროპაში არსებული საქართველოს თავისუფლების კომიტეტისაგან. ეს კომიტეტი მოკავ-
შირეა წარმომადგენლებს სთხოვდა, ჩვენ მიველეთ, როგორც ამ კომიტეტის წარმომადგე-

ნელნი. ეს დოკუმენტი, რა თქმა უნდა – ფიქტიური, მიშა კედის მიერ იყო შედგენილი და მან დაგვაყვალა პოლონურ ჟარგონის წარმომადგენლებთან შეხვედრის შემდეგ გვეზრუნა, რომ იტალიაში ამერიკელების ხელში ტყვედ ჩაყარდნითი ქართველი ლეგიონერებისათვის დახმარება გაეწიათ და ისინი მოკავშირეებს რუსებისათვის არ გადაეცათ. ამაზე ზრუნვას მაშინ ის საფუძველი ჰქონდა, რომ ამერიკელები ტყვე ქართველებს შეინახავდნენ იმავე მიზნებისათვის, როგორც ეს გერმანელებმა ქნეს.

ასლა ამგვარი მსჯელობა, ცხადია გულუბრყვილობად ჩაითვლება, მაგრამ ეს გამოიწვია იმ ქართველების სასოწარკვეთილებამ, რომელთაც გაუცრუვდათ გერმანიაზე დამყარებული იმედები.

ჩვენ იტალიისაკენ გავემგზავრეთ. ჩვენ იმ დღეებში საპაერო დაბომბვის გამო იტალიასთან რკინიგზით მიმოსვლა დროებით შეწყვეტილი იყო. ფეხით უნდა გადავსულიყავით უღელტეხილზე, რომელსაც იტალიურად ჰქვია „პასო დი კროჩე“, რაც ქართულად ჯვრის უღელტეხილად გადმოითარგმნება. იტალიაში უკვე გადასული იყვნენ ზარსსურგში მოგროვილი ბერლინიდან ჩამოსული ქართველები და ისინი ჩრდილო იტალიაში მდებარე ქალაქ პელუცას მიდამოებში ცხოვრობდნენ. აქვე იდგა ფრიდონ წულუკიძის ესესთა პოლკი. უღელტეხილზე ფეხით გადამსვლელთა შორის მხოლოდ მე და სინჯიკაშვილი ვეკუთვნოდით მანდატით გამოგზავნილთა ჯგუფს, რადგან ვაიოზ ბერეკაშვილი და პოლონეთში ნაცხოვრები ქართველი უკვე იტალიაში იმყოფებოდნენ, ხოლო ჩემთან და სინჯიკაშვილთან ერთად მოდიოდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ყოფილი თანამემწე ელიზბარ ვანნაძე და კიდევ ერთი ყოფილი ტყვე – გვარად ქარჩავა.

ჩვენ პატარა მატარებლით გავემგზავრეთ იმ გადასავალთან ყველაზედ ახლო სადგურისაკენ. აქ ერთი ზაფარიელი გლეხისაგან ფორანი ვიქირავე ჩვენი ბარგის საზღვრამდე მისატანად და გზას გავუდექეთ, გზაში შემოგვცხდა იტალიიდან ზარსსურგისკენ მომავალი ქაქუცას სხვა თანამებრძოლი, თომა წიკლაური. ეს წიკლაური თითქმის უწიგნური კაცი იყო და მე გაკვირვებით ვკითხე ვანნაძეს, ეს უწიგნური და გერმანულის არმცოდნე კაცი როგორ ასერხებს ასეთ ადგილებში გზის გაკვლევას – მეთქი. ნუ გიკვირსო, მიპასუხა ელიზბარ ვანნაძემ, გვენი ალღოთი უკეთ დადიან, ვიდრე ჩვენ რუკებითო.

საზღვარზე რომ გადავედით და ასი-ორასი მეტრი გავიარეთ, უფსკრულზე გადავყარულ კლდის წვეტზე მდგარი, გერმანულ ფორმაში და ხელში თოფით მდგომი ჯარისკაცი დავინახე. მისი ღვინის პოზა საკმარისი იყო, რომ მასში ქართველი გამოემცნო და პირდაპირ ქართულად ვკითხე, თქვენი უფროსი სად ცხოვრობს – მეთქი. იმან სრულიად არ გაიკვირვა და თითოთი მიგვანიშნა დაბლა ხეში წითელსახურავიანი სახლი, აი, იქაო. ეს უფროსი ნიკო ნაკაშიძე აღმოჩნდა, რომელიც ფრიდონ წულუკიძის პოლკში მსახურობდა. ის ღამე ნაკაშიძის სახლში გავათეთ. მას არაფერი გააჩნდა ჩვენს გასამასპინძლებლად, მაგრამ ცარიელ სახლში ცარიელი ტახტები საკმაოდ იდგა.

წულუკიძის ესესთა პოლკი კურიოზული, შემოიღია დავარქვა მეტრჩხული წამოწყება იყო. მაშინ როდესაც 40 000 ქართველი წესიერ გერმანულ ჯარში ირიცხებოდა, ქართველებს სრულიად არ მართებდათ ესესში ჩაწერითი ქართველთათვის სახელის გატეხვა. მაგრამ იმ დროს ამ გარემოებას ყველა ერთნაირად როდი აფასებდა. მაგალითისათვის იმის თქმაც

კმარა, რომ ქართველმა ემიგრანტმა თეთრიგორგელებმა თავიანთ სახელს ნაციონალისტ-სოციალისტური დაუმატეს, რაც უსათუოდ ცუდად გაანგარიშებული რამ იყო. ფრიდონ წულუკიძე ამ თეთრი გიორგის ნაციონალისტურ-სოციალისტურ ორგანიზაციის წევრი იყო და მის ინიციატივას ქართველ ტყვეებთან ნაციტური პოლიკის შედეგებისა წინააღმდეგობას ვერაფერს გაუბედავდა.

ფრიდონ წულუკიძე თავისი სამხედრო ერთეულის შედეგნას ქართული დამაკავშირებელი შტაბისაგან სრულებით დამოუკიდებლად შეუდგა, რადგან ესესი და ვერმახტი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ორგანიზაციები იყვნენ და უზენაეს სარდლობას დამორჩილებული ესესელები მხოლოდ ფრონტზე მოქმედების დროს იყვნენ გერმანული გენერალ-ტეტის მორჩილებაში. ყოველივე ამის გამო წულუკიძეს შემთხვევით, აქა-იქ გაცნობილი ემიგრანტები ჰყავდა თავის ორგანიზაციაში როგორც ოფიცრები. ზოგმა მათგანმა ქართულიც კი არ იცოდა, მაგრამ მასვე ჰყავდა, კავსადის ხელმძღვანელობით შედგენილი მომღერალთა გუნდი და საცეკვაო ანსამბლიც. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მანვე დაარსა პარიზში ქართველ თავადაზნაურთა საზოგადოება და ემიგრაციაში მყოფ კეთილშობილური წარმოშობის ემიგრანტებს ქართული თავადობისა და აზნაურობის შესატყვისის ფრანგულად შედგენილ მოწმობებს ურიგებდა ხოლმე. ამგვარად წარმოიქმნა ქართველი ბარონები, მარკიზები და სხვა. ამნაირადვე აკეთებდა იგი თავისთვის გერმანულ სამსახურს. მისი პოლიკის შემადგენლობა ერთ ბატალიონს არ გაცილებია და იმათშიც მხოლოდ ნახევარს ეცვა ესესის ფორმა, დანარჩენები კიდევ ტყვეთა ფორმაში რჩებოდნენ. მისი მიზნების ცხადსაყოფად საკმარისია ერთი ეპიზოდი მოვიყვანო: ერთ ქართველს შესთავაზა, მოდი, ჩემს ნაწილში მიგიღებო. ქართველმა უპასუხა, ომის საქმე ცუდად მიდის, მე სიკვდილის მადებარი არა ვარო. ფრიდონმა უპასუხა: კაცო, შენ გიყი ხომ არა ხარ, სიკვდილს არც მე ვეძებ, ომი ისე დასრულდება, რომ ფრონტს ვერ ნახავო. ამ წულუკიძის ჯარისკაცებს ეკავათ იმ უღელტეხილის მიდამოები და ჯარისკაცები იტალიურ ოჯახებში იყვნენ ჩასახლებული. პირველ დიდ სოფელში, სადაც ჩვენ ჩავედით, მივიღო ნიკო ნაკაშიძე. მას ესესის ოფიცრის სამხრეები ეკერა. ორი სტუმარი რომ დავეინახა, პირველი, რაც ვეთხარა, ეს იყო: კაცო, მე როგორ მიგიღოთ, არაფერი გამაჩნია, რა უნდა ვაჭამოთო. ჩვენ ეუთხართ, დარდი ნუ გაქვთ, ჩვენ მხოლოდ ღამის გათევას ვაპირებთო. ამან ნაკაშიძე დაამშვიდა და იმ საღამოს მასპინძელი ჩვენი სტუმარი იყო. მე ელიზბარ ვანნაძესთან ერთად მომიხდა ოთახში წოლა და იმ ღამეს მოგახერხე ელიზბარისთვის დამეძალება, რომ ქაქუცასთან ერთად ყოფნის დროინდელი თავგადასავალი ეამბო. ეს საკმარისად არეულ-დარეული ნაამბობი იმგვარადვე, როგორც ჩავიწერე, „ივერიის“ ერთ-ერთ ნომერშია გამოქვეყნებული. მეორე დღით, ვიდრე გზას გავეუდგებოდით, გავიგეთ, რომ ფრიდონ წულუკიძის ერთი ასეულთან იმ სოფელს ტოვებდა. ამ შემთხვევისათვის წულუკიძეც უნდა მოსულიყო და ჩვენ დავიცადეთ, რომ ამ ცერემონიალს დაესწრობოდით. წულუკიძე სხვებზე ადრე მოვიდა ესესის პოლკოვნიკის ფორმაში და მე რომ დამინახა სამოქალაქო ტანსაცმელში, დაცინვით მკითხა, მიხეილ, შენ გავითავებია ომიო?! მე ვუპასუხე, ფრიდონ, სანამ ომი იყო, შენ ხომ იცი, რომ ფრონტზე ვიყავი, ახლა კი რა დღეში ვართ, ესეც უნდა იცოდე, და თუ შენ ეძლა აპირებ ომის დაწყებას, მე სულ სხვა რამეზე ვფიქრობ, მე გონია, დროა ვიფიქროთ იმაზე,

თუ რა ეშველება გერმანულ ფორმაში ჩაცმულ ათასობით ქართველს-მეთქი. ჩემი პასუხი არ ესაბოვნა და ამის შემდეგ ბევრი არც გვილაპარაკია, მაგრამ საინტერესოა, აღვწერო უცნაური სცენა, რომელიც ჭნახე ასეულის შტერების დროს. ქართველ ბიჭებს თან აცილებდა თითქმის ნახევარი სოფელი, უმეტესად ბავშვები და ქალები. შევამჩნიე, მრავალი ბავშვი ტიროდა და ქვებოდა იმ ჯარისკაცს, რომელიც მის სახლში ცხოვრობდა. მე მგონია, შეუძლებელია ასეთი რამ სადმე გამეორდეს, თუ არა ქართველთა და იტალიელთა შორის. ამ მოვლენაში მთავარ როლს თამაშობს, ცხადია, ის თანდაყოლილი ხიზლი, რომელიც ქართველისთვის ბუნებრივი თვისებაა, ხოლო იტალიელები სწორედ ასეთი ხალხია, რომელნიც გულდიად და მატერიალური დაინტერესების გარეშე ღებულობენ სიმპათიურ სტუმრებს, რომელთა როლსაც ქართველები ბუნებრივად და თავისთავად ასრულებდნენ. ცერემონიალი დამთავრდა და ასეული სხვა სოფლისაკენ დაიძრა. ეს სურათი იმიტომ აღვწერე, რომ, მიუხედავად ქართველთა უცხოელობისა და მათს სახლებში დაუპატიჟებლად ჩასახლებისა, იტალიელებმა ქართველები სინანულით და სიყვარულით გაისტუმრეს, რაც არავითარ შემთხვევაში არ მოხდებოდა, ქართველთა ნაცვლად სხვა რომელიმე ერის ჯარისკაცები რომ ყოფილიყვნენ იმათ ადგილას. ჩვენ დავეშვით უფრო დაბლა და მივედით ერთ-ერთ ქალაქში, რომელსაც პალუცა ერქვა. აქ ქალაქის კომენდანტად იჯდა პოლონური ჯარის ყოფილი ოფიცერი, მგონი, ქუთათელაძე. მასთან ხუთიოდე წუთი დაერჩით და ფეხით ჩავედით ქალაქ უდინეში. აქ ჩვენ შევხდით გაიოზ ბერეკაშვილს და ოციოდე იმ ქართველს, რომელნიც უკვე აქ მოგროვილიყვნენ პალუცას მიდამოებიდან. მათ შორის იყვნენ კაცო ალშინაია, გაიოზ ბერეკაშვილი, ჟორჟი ფაშალიშვილი, აჩიკო გომართელი და მისი ნათესავი ქალი კატო ქიქოძისა, ბიჭიკო ახვლედიანი, თენგიზ დადემშელაიანი, ლიზიკო მარგველაშვილი, ვალოდია ცხომელიძე, ვასო ელიოზარაშვილი, მიმა გაბუნია (ოფიცერი, ყოფილი ტყვე), ზურაბ ციციშვილი, ნინო დადიანი, ვანნაძის ქალი პოლონეთიდან, ტყვეები კიკნაძე და აფშილავა, ღოდიკ მეტრეველი. კიდევ ხუთიოდე ტყვე და რამდენიმე ქართველი ქალი პოლონეთიდან. მთელი ეს ხალხი დაბინავდა სასტუმროში, რომელსაც ერქვა „კროჩე დი მალტა“ ე.ი. „მალტის ჯვარი“. უდინეში გაეიგეთ, რომ ამერიკელები უკვე შესულიყვნენ ვერონაში, სადაც მე უნდა გამოეცხადებულაყავი და უდინესაც უახლოვდებოდნენ. ქალაქი ნერვიულობდა. დღედღეზედ მოველოდით ამერიკელების შემოსვლას. ეს დღეც დადგა. წინა ღამით მე და ბიჭიკო ახვლედიანი ჩვენი ოთახიდან ნახევრად გაღებულ დარბაზში ვიცქირებოდით, გვევონა, ამერიკელების შემოსვლას ვნახავდით. ჩვენი ფანჯრიდან მოჩანდა ქუჩის მეორე მხარეზე მყოფი პატარა იაფფასიანი სამიკიტნო-რესტორნის ფასადი. ვებდავდით, რომ იქიდან გამოვიდა ჯგუფი ახალგაზრდა იტალიელებისა, რომელთაც აშკარად მეთაურობდა იმავე რესტორნის პატრონი. აშკარად ჩანდა, რომ ესენი იტალიელი პარტიზანები იყვნენ და ჩვენსავით ამერიკელების მოსვლას ელოდნენ, რომ თავი გამოეცხადებინათ ქალაქის განმათავისუფლებლებად, როგორც ეს ხდებოდა არა მარტო იტალიაში. ამ დროს მოისმა ტუჩის პარმონიკის ხმა, რომელიც ბავარიულ ხალხურ ჰანგებს უკრავდა. ხმა მოახლოვდა და გამოჩნდა სამი ახალგაზრდა გერმანელისაგან შემდგარი პატრული. მათ თოფები მხარზე ჰქონდათ გადაკიდებული. შუაში მდგომს ორივე ხელით თავისი პარმონიკა ჭირა ტუჩებთან ორს მისთვის მხარზე ხელი გადაეხვიათ და არხენად და უდარდელად მოაბი-

ჯგბდნენ. ამის დანახვაზე პარტიზანები საჩქაროდ მიიმალნენ და როდესაც პატრულმა გა-
იარა, ქალაქის გამანთავისუფლებელნი კვლავ გარეთ გამოვიდნენ. რიყრაყი ახლოვდე-
ბოდა, როდესაც უფროსმა ახალგაზრდებს უბრძანა, შიგ შედით, იარაღი მოამზადეთ და
დაიცადეთო. ასე გათენდა მეორე დღე და ჩვენ გავიგეთ, რომ ამერიკელები უკვე შემოსუ-
ლიყვნენ და მხოლოდ ცენტრალური პუნქტი დაეკავებინათ. მზე კარგა მაღლა იყო ასული,
რომ ქუჩაზედ გამოჩნდა ტყვე გერმანელების კოლონა, რომელნიც ღამით ნახული პარტი-
ზანი ბიჭბუჭებისაგან შემდგარ რაზმით იყო გარშემორტყმული და ტყვე გერმანელებს მუჯ-
ლეუზნით აჩქარებდნენ, სწრაფად იარეთო.

ტყვეთა კოლონის თავში ოციოდ სხვადასხვა ჩინის ოფიცერი მოდიოდა. უკან უფრო
ღაბალი ჩინის უნტეროფიცერები და ჯარისკაცები მოსდევდნენ. ამ სურათს ჩვენ ფანჯრები-
დან დავცქეროდით. გერმანელების დამცირება რომ დაინახა, ჩემ გვერდით მღვომმა ტყვე
ჯარისკაცმა, ზათუმელმა კუყური ჯიქიამ თავი ვერ შეიკავა და ტირილი დაიწყო. მე გაჩუ-
მება დავუპირე, ბიჭო, რა გატირებს-მეთქი. ამ გერმანელების ზედი მატირებს, ეს ცივანი
პარტიზანები რომ მიერეკებიანო, მიპასუხა მან. მართლაც, სატირალი სურათი იყო.

რადგან ამერიკელების ქალაქში შემოსვლა უეჭველი იყო, დრო დადგა ჩემი სამხედრო
ფორმა სამოქალაქოზე ვადამეცვალა. მე მხოლოდ ჩექმები და შარვალი დავიტოვე, ხოლო
ზემო სამოსი თავისი ნიშნებითა და სამხედრო ლენტეხით სხვენში ამავალი კიბის საშუალებ-
ით ერთ კუნჭულში დავმალე. სამოქალაქო პიჯაკი გადავიცვი, რომელზედაც ჩაღისფერ
საწივმარს ვატარებდი.

მეორე დღეს მე და ბიჭიკო ახელედიანი ქალაქში გავედით. ამერიკელები ჯერ კიდევ არ
ჩანდნენ, მხოლოდ დროდადრო მათი ავტომობილები გამოჩნდებოდნენ ხოლმე. არც იტა-
ლიელი მოსიერნიეები ჩანდნენ, გარდა ჩვენსავით მოხეტიალე სხვადასხვა მხრიდან ჩამოსუ-
ლი ხალხისა, რომელთაც თავიანთი დაბნეულობა და უცხოელობა ზედ ეწერათ. ბიჭიკომ
ერთ გაურკვეველი ასაკის კაცზე მიმითითა, რომელსაც ჩემსავით ლაბადა უცვა, ფრთხილად
აქეთ-იქით ვახედვა-გამოხედვით, კედელ-კედელ მიჰყებოდა ტროტუარს. შეხედე, მიშა, ეგ
შენსავით გადაცმულიაო. მე ვუპასუხე, მართალია, მაგრამ დაბნეულობა მე ნაკლებად მეტ-
ყობა ვიდრე იმას-მეთქი. ბიჭიკომ, რასაკვირველია, ნაკლებად შეგეტყუბა, შენ ოცი წელი-
წადია შენს ქვეყანაში არა ხარო, შენთვის სულ ერთი არ არის, უდინებო იქნები, პარიზში
თუ ბერლინში?! რამდენიმე ნაბიჯი რომ გადავდგით, ერთ ტანისამოსის მაღაზიასთან
შეჩერდა ბიჭიკო. მე უკან მოვბრუნდი და ბიჭიკოს ვუთხარი, რას გაჩერებულობარ მაგ ვიტ-
რინასთან-მეთქი. ბიჭიკომ ჩვენი მდგომარეობისათვის ყოვლად წარმოუდგენელი პასუხი
მომცა: შეხედე, ბიჭო, რა ლამაზი შარფია, ამისაგან ხუთი გაღსტყუი გამოიჭრებაო. არც
ძალიან ძვირია, თქვა მან, მაღაზიაში შევიდა, მოწონებული შარფი იყიდა და გარეთ გამო-
ვიდა. მისი საქციელი ჯერ გამიკვირდა, მაგრამ უმაღლესად გამიხსენდა, ვისთან მქონდა საქმე,
ბიჭიკოს კოპწიობის ნამდვილი აუადმყოფობა ჰქონდა. თავის ტანისამოსს ნაწილობრივ თუ-
თონ იკვრავდა და ნაყიდ მზად კოსტუმებსაც ისე არ ჩაიცვამდა, რომ არ გადაეკეთებინა.
ამიტომ იყო, რომ ეს მიდრეკილება, მიუხედავად ჩვენი საზიფათო მდგომარეობისა, აქაც
გამოავლინა. ოტელში რომ დავბრუნდით, მაშინვე ნაყიდი შარფი საჭირო თარგიო დაჭრა
და კერვას შეუდგა. მე კი სხვა რამეზე ვფიქრობდი.

ოტელში მყოფ ქართველთა უმრავლესობას იარაღი ჰქონდა. რადგან არ შეიძლებოდა გვეცოდნოდა, თუ რა მოხდებოდა, ეს იარაღი ახლა ჩვენთვის საფრთხე უფრო იყო, ვიდრე გამოსადეგი რამე. მე ყველას ვუთხარი, მოიტანეთ თქვენი იარაღი და ერთ ოთახში კომოდის უჯრაში ჩავაწყეთ და როგორმე მოვახერხოთ, რომ ისინი ადგილობრივ ადმინისტრაციას გადავცეთ-მეთქი. ჩვენთან იყვნენ პოლონეთიდან ჩამოსული ქართველებიც, უმეტესად ქალები. მათ უკვე კავშირი ჰქონდათ დამყარებული ანდერსის პოლონური კორპუსის რამდენიმე ოფიცერთან, რომელნიც მათ ქალაქში აღმოაჩინეს. ისინი ინგლისურ ჯარებთან ერთად მოქმედებდნენ, ხოლო ინგლისური და ამერიკული დაზვერვის სამსახურები ერთად მუშაობდნენ. ამგვარად, ჩვენდა დაუკითხავად, ყოველგვარ გამოძიების გარეშე მოხერხდა, რომ ეს იარაღი პოლიციამ წაიღო. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ზოგიერთმა ქართველმა თავისი რევოლვერი მაინც შეინარჩუნა. ეს ისე დიდ საფრთხეს არ წარმოადგენდა, როგორც სამიოდე ავტომატისა და ოციოდე სამხედრო რევოლვერისაგან შემდგარი არსენალი. სამხედრო მნიშვნელობით ქალაქი ინგლისელებსა და ამერიკელებს ეჭირათ, მაგრამ სულ სხვა რამეს წარმოადგენდა თვით ქალაქის ადგილობრივი ადმინისტრაცია. იტალიელი ფაშისტები, ცხადია, გაქრნენ და გაუჩინარდნენ. ქალაქის პოლიციაც მორცხვად და ჩუმად რჩებოდა, მაგრამ ქუჩა პარტიზანებს ეკუთვნოდა, ხოლო იმ მხარის პარტიზანები, ე.წ. გარიბალდისტები, კი, კომუნისტები იყვნენ; ამიტომ ვადავწყვიტეთ, რაც შეიძლება მალე ამ მიდამოებს გავცლოდით.

უდინედან ყველა მიმართულებით გზა თავისუფალი იყო და ავტომობილებიც საკმარისად მდიდ-მოდოდა. გადაწყვეტიტ, მეორე დღისათვის ავეერჩია, საით წავიდოდით. ჩემი სამსახურებრივი მოვალეობა მოითხოვდა, რომ მისიელ დადიანის უფროსობით მდგარ ბატალიონში გამოეცხადებულეყავი, მაგრამ იმ მიმართულებით ჯერ მოძრაობა არ იყო, ფრონტი მოქმედებდა. მეორე დღით ყველამ იმ მოედანზე მოვიყარეთ თავი, საიდანაც ავტობუსები გადიოდა. მიმართულების არჩევა მთლად ჩვენზეც არ იყო დამოკიდებული. არც რომისკენ პირდაპირ გამგზავრება იყო ადვილად შესაძლებელი. ამისათვის მე, გაიოზ ბერეკაშვილი და კაკო აღმაზია მივდი-მოვდიოდით, რომ მდგომარეობაში გავრკვეულიყავით. ამ დროს მითო მინჯიკაშვილი წამოგვეწია და ვეითხრა, გარიბალდისტები მოვიდნენ, ყველა ქართველი დაიჭირეს და ციხეში წაიყვანესო. ჩვენ არაფერი დაგვრჩენოდა, თუ არა ინგლისური თავდაცვისათვის მიგვემართნა. ასეც მოვიქცით. მივედით ინგლისურ „ინტელეჯენტ სერვისის“ ბინაზე და ჩვენი გასაჭირი ვუამბუთ. აქ ერთი გარემოება უნდა აგისნათ:

ბერლინიდან წამოსვლის წინ მიმა კედიამ ჩვენ დაგვახალა, მოკავშირეთა ჯარების ზურგში მოხვედრისთანავე პოლონელებს დაგვაგშირებოდით და ზრუნვა დაგვეწყო ტყვედ ჩავარდნილ გერმანიის ჯარში მყოფ ქართველებზე, რომ ისინი რუსებისთვის არ გადაეცათ. როგორც ზევით ვთქვი, ამ საქმისათვის ფორმალური სახის მისაცემად, ჩვენთან გვექონდა არარსებული ქართული თავისუფლების კომიტეტის მანდატი, რომელიც შეეცებოდა ოთხ პიროვნებას: გაიოზ ბერეკაშვილს, მითო სინჯიკაშვილს, მისიელ ქვეთარაძეს და ნიკო იმნაძეს. ეს უკანასკნელი პოლონური ჯარის ყოფილი პოლკოვნიკი იყო, რომელსაც ყველა იცნობდა, როგორც ავერტს პოლონური კონტრდაზვერვისა. ეს იმნაძე იტალიაში ჩასვლისთანავე თვლიდან დაგვარგეთ. ასე რომ, როდესაც ინგლისელების წინაშე გამოვცხადდით,

ინგლისელების შესაძლო ნაცნობი იმნაძე ჩვენთან აღარ იყო. როდესაც ჩვენი დოკუმენტი ინგლისელ ოფიცერს ვაჩვენეთ, მან გაკვირვებულმა გვითხრა, მაგრამ თქვენ ხომ ჩვენი მოკავშირეები არა ხართო. ესა თქვა და ახსნის საშუალებაც კი არ მოგვცა, ისე ხმამაღლა გვითხრა, ვერ გაიგეთ, რომ აღარ გვინდა ჩვენ ომი, ვათავსებ ჩვენ ომს, თქვენ ამ დროს აქ რა გინდათო.

ამ სიტყვებმა გამაკვირა, რადგან მაშინდელ გარემოებას საკმარისად არ ვიცნობდი. ეს ის დღეები იყო, როდესაც საფრთხე გაჩნდა რუსების მიერ საბერძნეთის დაკავებასა, რამაც ჩერჩილი საჩქაროდ საბერძნეთში ჩაიყვანა.

ასე რომ, საფრთხე იბადებოდა ინგლის-ამერიკასა და რუსეთს შორის ძლიერი კონფლიქტის გაჩენისა. ამან ააღელვა ის ოფიცერი და ათქმევინა ის სიტყვები, რამაც ასე გავაოცა. იმ ოფიცერს მე ველაპარაკობოდი და ვუპასუხე, ბატონო, ჩვენ მარტო ემიგრანტები ვართ, სხვა არაფერიო. თქვენ მოგმართათ, რომ უმიზეზოდ დატყვევებულ ჩვენს თანამემამულეებზე იზრუნოთ, რადგან ისინი თითქმის ბანდიტების ხელში არიან-მეთქი. ინგლისელი მიხვდა, რომ ჩვენ მხოლოდ მფარველობას ვეძებდით. გვითხრა, ჰო, კარგი, ჩვენ ვიზრუნებთ, რომ იმათ არაფერი მოუვიდეთო. დაიწყო რაღაც ბრძანების დაწერა, რომელშიც ლაპარაკობდა არა ოცდაშვიდი, არამედ ოცდაათი დატყვევებულის შესახებ. ამ რიცხვების წერა მე არ დამინახავს, რადგან ოფიცრის პირდაპირ ვიდექი. მხოლოდ მიტო სინჯიკაშვილმა შეამჩნია, რომ 27-ის მაგივრად 30 კაცი დაწერა. ქართულად მითხრა, ბიჭო, ჩვენც იქ გავაგზავნიან, 30 კაცი დაწერაო (მე დამაფიქვდა მეთქვა, რომ ჩვენს აქ მოსვლამდე გაიოზ ბერეკაშვილმა სცადა იმ ტყვეთა გათავისუფლება ქალაქში მოსიარულე ერთი ამერიკელი პატრულის მეშენობით. ისინი ციხის ეზოში შესულან და მათი ცდა იმით დამთავრებულა, რომ გაიოზი დაუტყუალებიათ, ხოლო ამერიკელებისათვის უთქვამთ, თქვენ მიზრძანდით და ჩვენ თვითონ ვიცით, როგორ მოვუვლით ამ ხალხსო. მხოლოდ ამ ამბის შემდეგ იყო, რომ ჩვენ ინგლისელებს მივმართეთ).

ეს სხვაობა რომ შევამჩნიეთ, მე მას ვუთხარი, ჩვენ მოვედით იმ 27 კაცის საშველად და თქვენ გასურთ ჩვენ სამნიც იქ გავაგზავნათო? იმან მითხრა, მამ რა გიყოთ, ჩვენ ხომ არა გვაქვს ბინა თქვენთვისო. მაშინ კიდევ შევეკითხე: ნუთუ ბრიტანული ლოში ისე დასუსტდა, რომ ხიზანთა შეფარებას ვერა ბედავს და ლტოლვილებს ისევ ბანდიტების ხელში აპრუნებს-მეთქი. ამ სიტყვებზე იგი გაფთხიდა, ეტყობოდა ჩემი სიტყვები ძალიან მტკივნეულად მოხვდა გულში, მკითხა, აბა როგორ ვქნათო? მე ვუთხარი, ტყვეთა ბანაკი ხომ გაქვთ, იქ გავაგზავნეთ და ხვალ გამოგვიყვანეთ-მეთქი. ჰო, ეს კარგი მითხარიოთ და იმ წუთში იქვე მდგომ უნტერ-ოფიცერს უბრძანა წაიყვანეთ ეს სამი ბატონი ტყვეთა ბანაკში და გაათურთხილეთ, რომ ხვალ მიხვალთ მათ უკან წასაყვანადო. ჩაგვსქეს მანქანაში და 5 წუთში ბანაკში ვიყავით. იქ მისვლისას გერმანელი მორიგე უნტერ-ოფიცერი მოგვეკება და დასაძინებლად წავგიყვანა. უკვე ზნელდებოდა და უნტერ-ოფიცერმა ბოდიში მოგვინახა, ვაზ-შამი მოთავებულია და ხმელი სანოვავის მეტი არაფერი გამაჩნიაო. ჩვენ ვუთხარი, რომ არაფერი არ გვინდოდა, რადგან ხვალ დილით ბანაკი უნდა დაგვეტოვებინა. მივეითათ ერთ შენობაზე, რომელიც სკოლას წარმოადგენდა და გვითხრა, როგორც შეგიძლიათ ისე მოეწყეთო. შიგ ჩვენ გარდა არავინ იყო. ჩვენც საკმაოდ დამშვიდებულივართ მოვასერხეთ დაძინება.

დილა რომ ვათენდა, მაშინვე ალაყფისკენ წავედი, რომ ჩვენი წამყვანი მძღოლისათვის ჩვენი ნახვა გამაღვილებინა. რამდენიმე წუთში მანქანა მართლაც მოვიდა და ვიდრე მძღოლი რამეს იკითხავდა, მე თვითონ ვკითხე, თქვენ ამა და ამ დაწესებულებიდან მოდიხართ სამი კაცის წასაყვანად-მეთქი? დიახ, ასეაო, მითხრა გახარებული. ამის გამგონმა მეკარემ მძღოლს ქაღალდი გამოართვა, თავისას შეადარა და ჩვენ კარი ვავიღო. როდესაც მძღოლმა ხსენებულ დაწესებულებაში მიგვიყვანა, ყველა ტუსალი უკლებლივ უკვე იქ იყო. ჩვენს წასაყვანად კარგა მოზრდილი საბარგო მანქანა იდგა, ჩვენთვის უცნობი მიმართულებით გაგვაქანა.

გზაში, რამდენადაც მასსოვს, ორი ღამე ვაგატარეთ. ორივეჯერ ქალთა მონასტრებში მოთავსებულ რაღაც საქველმოქმედო საზოგადოების მიერ მოწყობილ თავშესაფრებში. მესამე და საბოლოო ეტაპი ფორლიში დასრულდა. ეს ქალაქი იტალიის შუაწელზე მდებარეობს, უფრო ახლო ადრიატიკისკენ, ვიდრე დასავლეთ ნაპირთან. რაღაც უზარმაზარი ბანაკი იყო ტიტველ ველზედ. არავითარი დახმარება ან მასპინძლობა იქ არ ჩანდა. ჩვენ, როგორც შეგვეძლო, მინდვრად მოვკალათდით. მხოლოდ მეორე დღეს ვავიგეთ, რომ ჩვენს ახლომახლო სანოვების დამრიგებელი პუნქტი იყო, სადაც პურსა და სხვა საჭირო დახმარებას უფასოდ იძლეოდნენ. ჩვენ ბანაკში დარჩენას, ქალაქში ვინმესთან შეკვლევა ვაძურობინეთ: არჩილ გომართელმა და კატო ქიქოძის ქალმა, ერთ მუშის სახლში ქალაქკარეთ ერთი დიდი ოთახი იქირავეს და დანარჩენთათვის ხილნარში, სეესქვემ ღამეების გატარება სთხოვეს. ჩვენ ყველანი მშვენიერად მოეწყეთ, აპრილის ზოლო იყო, კარგი ამინდები იდგა. ჩვენს თავზედ ზღეზი მწიფდებოდა.

ჩვენს ჯგუფს მალე გამოეყო ზერეკაშვილი. იგი ბელოგიელი იყო, მშობლებიც იქ ჰყავდა და მისთვის საძიებარი და ასარჩევი არაფერი იყო. ყოფილი ტყვეთაგან უმეტესობამ დაბრუნება გადაწყვიტა. ტყვეთაგან ყველაზე ხნიერი ვასოს გარდა, მეონი, ყველამ დაბრუნება არჩია. მეონი, კიდევ ორიოდ კაცი დარჩა, რომელთა გვარებიც მე აღარ მახსოვს. ერთი თუ ორი კაცი ინგლისში მოხვდა, მეონი, ვილაც — არგენტინაში. სხვანი რუსეთში დაბრუნდნენ.

ბანაკი ძლიერ შემცირდა. ყველამ თავისი გზა იპოვა. მე გადავწყვიტე რომში წაქსელიყუო, რადგან საფრანგეთში დაბრუნება ნაადრევად მიმაჩნდა.

რომში ჩემთან ერთად მაშინ ცხოვრობდა ოციოდე ჩამოსული ქართველი სხვადასხვა მხრიდან. იტალიაში მე წელიწადნახევარი დავყავი. ამ ხნის უმეტესი ნაწილი ვიცხოვრე იტალიის აღმოსავლეთ ნაწილში პატარა ქალაქში, რომელსაც ერქვა მაჩერატა. აქ იყო ერთ-ერთი ცენტრი პოლონური კორპუსის ჯარების დაბინავებისა. იქ მე ვავიცანი ჯარის ერთ-ერთი ოფიცერი გოგი ჯავახიშვილი. იგი მარტო ცხოვრობდა აქ ქალაქში, სადაც არცერთი სხვა ქართველი ოფიცერი არ იმყოფებოდა. ჯავახიშვილმა თვითონ მითხოვა, მასთან მეცხოვრა. ჩემი მასთან ყოფნის დროს მან გასაბჭოებული პოლონეთიდან ურიათა კომიტეტის დახმარებით მოახერხა მეუღლის, ორი ქალიშვილის და ცოლისდის ჩამოყვანა. ამის შემდეგ, დაახლოებით ორ თვეში ანდერსის კორპუსის ლიკვიდაცია დაიწყო. სურვილისამებრ, პოლონელები ან თავის ქვეყანაში ზრუნდებოდნენ, ან ინგლისში გადასასახლებლად ეზნადებოდნენ. ჯავახიშვილი თავისი ოჯახით ინგლისში უნდა გადასახლებულიყო.

მაჩერატაში ჩემი ყოფნის დროს ჯგავსიშვილთან ჩამოვიდა ტყვეთა ზანაკიდან განთავისუფლებული მისივე დადიანი. ეს ის დადიანია, რომელიც თავისი ქართული ლეგიონით ვერონაში იმყოფებოდა. მან თავისი ცოლ-შვილიც ჩამოიყვანა. მისმა მეუღლემ ვერონაში მოილოგნა იმ დროს, როდესაც მისი ქმარი ამერიკელების ტყვე იყო. დადიანმა სადღაც წაიკითხა, რომ ამერიკელები ძალიან იაფად ყიდნან მათ მიერ ჩამოყვანილ ავტომობილებს, რომელნიც მათ უკვე აღარ სჭირდებოდათ. მიშა დადიანმა იფიქრა, ვიციდოთ რამდენიმე, გავყიდოთ და ფულს მოვიკებთო. მე ამ წამოწყების დიდი იმედი არა მქონდა. ვაჭარი მე არასოდეს არ ვყოფილვარ და არც დადიანი მიმანდა დიდ კომერსანტად, მაგრამ ნეაპოლის უფრო დაწვრილებით დათვალიერება მიზიდავდა, ქალაქისა, რომელიც ჩემთვის პირველი ნავსადგური იყო, სადაც ჩამოსვლის ნება მომცეს სტამბოლიდან მარსელში მოგზაურობის დროს. მინდოდა ეს ფრიალ თავისებური ქალაქი უფრო საფუძვლიანად დამეთვალიერებინა, ვიდრე იმჟამად სამი თუ ოთხი საათის სივრცეში შემაძლებინა. დაკარით ფეხი და ნეაპოლში წავედი. ავტომობილების ამბავი ლეგენდა აღმოჩნდა, ანდა ჩვენ ვინ გვაცდიდა, თუ რამე მართლა იაფად იყიდებოდა. ერთი ღამე მანც უნდა გავგეთოთ. ავიღეთ ყველაზე იაფი ბინძური ოტელი. იქ ჩემი პირველი გამაკვირვებელი შთაბეჭდილება იყო ამ ოტელის საპირფარეო. კედელზედ ქალაქის ნაცვლად ეკიდა სხვადასხვაგვარად აჭრელბული, ერთ დროს თეთრი ფერის მქონე ტილოს ნაჭერი, სახელიც შესაფერისი ჰქონდა — "ტივო" მისი აჭრელბული ფერები მომდინარეობდა ჰიგინური ქალაქის ნაცვლად მისი გამოყენებისაგან. მე, რასაკვირველია, ამ მხრივ პატივი არ მიცია იტალიელებისათვის და მათთვის არ მიმიბაძია, მაგრამ, მართალი უნდა ვთქვა, ამ შემთხვევას ჩემ თვალში არ დაუმცირებია იტალიელთა და იტალიის პატივისცემა და სიყვარული. მეორე, ნეაპოლისათვის დამახასიათებელი სურათიც უნდა დავიხატო.

უიაფეს იტალიურ რესტორანში შევედი. რამოდენიმე კოლექტიურ მაგიდას ქსდნენ მუშტურები. ერთ ასეთ მაგიდას ჩვენც მივუხედით, სადაც ხუთი თუ ექვსი კაცი უკვე დაჯდნა. მაგიდაზე მომტანად მშენიერი, მარწყვისფერტუჩებიანი, სიცოცხლით სავსე ჩილმეტორდე წლის გოგო გვემსახურებოდა. ჭამის განმავლობაში გოგომ ლანგარზე დადგმული ლამაშები მოიტანა, ჯერ შეუქმაზავი სალათის ფოთლებით სავსე. ლანგარზევე იდგა ორი ბოთლი, ერთი ძმრისა და მეორე ზეთისა. გოგომ კლიენტებს დაუწყო გამოკითხვა, ნატურით მოგართვათ თუ "ბრუცაო". ამ სიტყვას იქნებ კარგად ვერ ვიმეორებ, მაგრამ მოგახსენებთ, თუ რას ნიშნავდა. ვინც "ბრუცა" მოითხოვდა, მათთვის გოგო პირში ივსებდა ზეთსა და ძმარს, შემდეგ ლოყების მოძრაობით ერთმანეთში აურივდა და პულვერიზატორივით ჯამში გადმოაფრქვევდა. ვისაც "ბრუცა" არ უნდოდა, მათ შეუქმაზავი სალათი და ორივე ბოთლი მაგიდაზე დაუტოვა, რომ ვისაც როგორ უნდოდა, თვითონ შეეზავებინა სალათი. გაკვირვებულმა ღიმილით დადიანს ვაგებდე. ასე მიპასუხა: რა იყო, რა მოხდა მაგ ტუჩებს ხომ მოწუწუნდიო, ვითომ მის პირში ნადებმა სალათმა რაღა დაშავაო. მე ვუთხარი, მართალია, მისეილ-მეთქი, და უნდა ითქვას, იმ გოგოს მიმზიდველობა ამ სიტყვებს ნამდვილად ამართლებდა. ნეაპოლის დადთვალიერებლად ეს ორი სურათი შერჩა ყველაზე ძლიერად ჩემს მქსიერებას, იმიტომ რომ ნეაპოლის ხედები, კინოში უკეთესად და უფრო დეტალურად ჩანს, ვიდრე ადამიანი ადგილზე ნახავს, იგივე შეეჩება ვეზუვის ხედსაც

ნეაპოლიდან; მაგრამ კიდევ ერთი ნეაპოლისათვის დამახასიათებელი დეტალი უნდა აღვწერო. ტრამპით მივიდიოდით ერთ დიდ ახმაურებულ ქუჩაზე. ერთი შეჩერების დროს, ჩვენს გვერდით ტროტუარზე გაიბრინა ათიოდე წლის ბიჭუნამ, რომელიც ხმაძალა იტალიელი ქალის სახელს გააკოდა ბავშური, მაგრამ არაჩვეულებრივად მაღალი ხმით. ეტყობოდა ვიღაცას ეძახდა. საპასუხოდ საპირისპირო მხრიდან, გაისმა: აქ ვარ, აქაო. ეს უკვე გოგოს ხმა იყო. ეს ამბავი ხდებოდა ერთი მეორიდან ისეთ მანძილზე, რომ ორ ადამიანს შორის ყვირილით ხმის მიწვდენა მარტო ნეაპოლიელს თუ შეუძლია. ეს შემორჩა ჩემს მექსიერებას ნეაპოლის დათვლიერებიდან, მაგრამ ნეაპოლშივე ჩვენ მოწმე ვიყავით შემდეგი ამბისა:

დადინი დოღების მოყვარული კაცი იყო. კვირა დღე იყო და ნეაპოლში სადმე დოღი აუცილებლად იქნებოდა. დადინმა იქ წასვლა მოისურვა და მეც თან გამიყოლია. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ეს პირველი და უკანასკნელი შემთხვევა იყო ჩემს მიერ დოღის ხილვისა.

ბავშვობისას მრავალი მარულა მინახავს სამეგრელოში, მაგრამ სხვა დოღზე არც საფრანგეთში, არც იტალიაში, არც ამერიკაში არასოდეს ვყოფილვარ. დოღზე მისვლისას გავიგეთ, ჩვენთვის უცნობი რამ. იმ დღეს რეფერენდუმი ტარდებოდა იტალიაში. იგი შეეხებოდა მონარქიის შენარჩუნებას თუ რესპუბლიკის გამოცხადებას. ტრიბუნაზე საპატიო ლოკამ იჯდა მთელი სამეფო ოჯახი: დედოფალი, თავისი ბავშვებით. დემოკრატებმა მათი აქ მოსვლა საპროპაგანდო მიზნად ჩათვალეს და მართალი უნდა ითქვას, ალბათ არცა სტყუოდნენ. ბავშვებს დოღზე რა ესაქმებათ! ასე იყო თუ ისე, სამეფო ოჯახის საწინააღმდეგო დემონსტრაცია დაიწყო. მათ კი წინ ალუდვინ მონარქისტები. აირია მონასტერი. მიმას ვუთხარი: კაცო, მსოფლიო ომს გადაეურჩით ორივენი, ახლა აქ რომ ვიღაცამ თავი გაგვიტეხოს, ღირსი არ ვიქნებით-მეთქი?! მართალი ხარო, და გავეცალეთ იქაურობას. ესეც ნეაპოლში მოხდა, მაგრამ იგი არ ეკუთვნის ქალაქის დათვლიერების სფეროს. მეორე ღამეს იქ აღარ დავრჩენილვართ და დილით უკვე მანერატაში დავბრუნდით.

ცოტა ხნით დაეუბრუნდეთ ფორლიში ყოფნის ამბებს. მე და სინჯიკაშვილმა გადაწყვიტეთ, ნაბიჯი გადაგვედგა იმ საქმისათვის, რომელიც კედლამ დაგვაგალა, ე.ი. დაკავშირებას პოლონელ ოფიცრებთან, რათა მათ ეზრუნათ და ქართველი ტყვეები გადარჩინათ რუსეთში ძალით დაბრუნებისაგან. რადგან პოლკოვნიკი იმნაძე დაგვეკარგა, უკეთ რომ ვთქვათ, იგი ჩვენ შეგნესულად მოგვმორდა, გადავწყვიტეთ, უიმისოდ დაკავშირებოდი პოლონელს. გავიგეთ, რომ მათი ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი ფორლიდან რამდენიმე კილომეტრით დაშორებულ პატარა ქალაქ იმოლაში მდებარეობდა. ჩვენთან ერთად მყოფ, პოლონეთიდან გადმოხვეწილ ლტოლვილთა მეშვეობით გავიცანი ერთი ყოფილი პოლონელი ოფიცერი, რომელსაც, მართალია უნებართვოდ, მაგრამ პოლონური ჯარის ფორმა ეცვა. მან მოახერხა და პოლონურ სამხედრო მანქანით იმოლაში წამიყვანა. პოლონელმა მძღოლმა მიგვიყვანა პოლონელ გენერალთან, რომელსაც პოლონური კორპუსის კვარტირმაისტერის თანამდებობა ჰქონდა. გენერალმა დიდი სიმპათიით მიმიღო. ყველაფერი გულახდილად ვუამბე, თუ ვინ ვიყავი. დასამტკიცებელ საბუთად ჩემი სამხედრო წიგნაკიდან შიგ დამატებით ჩაწებებული ფურცელი წარვუდგინე. ამ ფურცელში გამეორებული იყო ის, რაც სამხედრო წიგნაკში ეწერა, მხოლოდ ნომერი იყო შეცვლილი. ეს ფურცლები გერმანელებმა ომის უკანასკნელ თვეებში შემოიღეს, რადგან გერმანიაში

მრავლად მოქმედებდნენ საბჭოეთში დაბადებული გერმანელი კოლონისტები. ისინი გადაცემულნი იყვნენ გერმანულ ფორმაში და თავს გერმანულად ასაღებდნენ. ყოველ მათგანს ჯიბეში ჰქონდა რომელიმე გერმანელი ტყვის ნამდვილი სამხედრო წიგნაკი. ამ წიგნაკების სიყალბის აღმოსაჩენად მთელ გერმანულ ჯარს გამოუცვალეს წიგნაკის ნომრები, რაც საბჭოელთათვის უცნობი იყო. ამიტომ იყო ჩაკერებული ჩემს წიგნაკში ასეთი ფურცელი, რომელიც მე შევინახე წიგნაკის გადადღების შემდეგ. გენერალმა ასეთი ფურცლების არსებობა იცოდა და ამიტომაც დამიჯერა, რომ სიმართლე ეუბნე ჩემი წარსულის შესახებ.

როდესაც გენერალმა ფურცელი წაიკითხა, თავის მდივანს, პოლონურ სამხედრო ფორმაში ჩაცმულ გოგოს, ამ ფურცლის შინაარსი უკარნახა. თან დაუმატა, რომ ფურცელს ვერმასტის ბეჭედი ესხა. გოგომ გენერალს გაუმეორა, რაც ჩაწერა, ხოლო სიტყვა „ვერმასტის“ ნაცვლად „გერმანული სამხედრო“ წარმოთქვა. გენერალმა უთხრა, სამხედრო კი არა „ვერმასტი“ დაწერო. ეს საჭიროდ იმიტომ ჩათვალა, რომ შესაძლებელი იყო ვერმასტიდან კი არა, ქსელიდან ვყოფილიყავი. გენერალს აფუქსენი ჩემი მოსვლის მიზეზები და დაუმატე, მგონია, ამ საქმის უკეთ წინ წასაწევად საჭირო იქნება, მე თვითონ პოლონურ ჯარში ჩავეწერო, რომ უფრო გამიადვილდეს საჭირო პიროვნებებთან შეხვედრა-მეთქი. გენერალმა მითხრა, სრულად მართალი ხარო, აღვძრავ კიდევ თქვენს შესახებ შეამდგომლობასო, და ათი დღის შემდეგ პაემანი დამინიშნა. როდესაც ათი დღის შემდეგ მასთან გამოვეცხადდი, გენერალმა მითხრა, ვწუხვარ, მაგრამ ჩვენს მიერ შეკრებილი ცნობების შემდეგ თქვენი პოლონურ ჯარში ჩაწერა სასურველად არ მიიჩნიესო. იმწამსვე მიგვხვდა, რომ ეს ცნობები სწორედ იმნაძის მიერ იქნებოდა მიცემული, რომელმაც ჩვენ შეგნებულად მიგვატოვა, რადგან კედისას მიერ გამოგზავნილ ოთხ პიროვნებას შორის იგი მენშევიკი იყო, სამი დანარჩენი კი ეროვნულ-დემოკრატები ვიყავით.

ამის შემდეგ შევხვდი პოლონური ჯარის მრავალ ქართველ ოფიცერს, მაგრამ ვერც ერთი ვერ დავარწმუნე ამ საქმის გაკეთების აუცილებლობაში. ოფიცერთა უმეტესობა, და სამართლიანადაც, ფიქრობდა, რომ ამის გაკეთება ძალიან ძნელი იყო, რადგან ტყვეების თავიანთ სამშობლოში დაბრუნება ხელმოწერილი ხელშეკრულებით იყო დადასტურებული საბჭოელებსა და დასავლეთის სახელმწიფოთა შორის.

იმ დროს რაკი ჩემს მიერ გაცნობილ ქართველ ოფიცრებთან არა გამოვიდა რა, გადაეწყვიტე ნანუაშვილისათვის მიმემართა. მისი იტალიაში ყოფნა უკანასკნელ ხანს გავიგე. იგი გერმანიაში მვეულებოდა, მაგრამ უკვე კარგა ხანია, იტალიაში ჩამოსულიყო და ძალიან მოკლე ხანში ინგლისურ-ამერიკული ჯარების ზურგში ამოუყვია თავი. ისიც გავიგე, რომ მას კარგა გავლენიანი ადგილიც ჰქონდა. იგი კორპუსის ოფიცრებს პოლიტიკური შინაარსის ლექციებს უეითხავდა თურმე. ენახე ნანუაშვილი, საქმის კურსში ჩაეყენე. მან კითხვების დაუსმელად მომისმინა, იღუა მოიწონა და შემდეგ შორს მოვლილი სიტყვებით გამაგებინა, თუ ასეთი რამ მოხერხდა, ამ საქმეს და მის საქართველოში გაგრძელებასაც მე თვითონ ჩავუდგები სათავეშიო. ეს იმას გულისხმობდა, რომ იგი თუ ამის პირობები შეიქმნებოდა, საქართველოში პილსუდესკის როლის თამაშს აპირებდა. ჩემთვის ამის მიხედვარა ძნელიც არ იყო, რადგან წარსულში მას არაერთხელ გამოუთქვამს აზრი, რომ საქართველოს პილსუდესკის მსგავსი კაცი სჭირდებაო. მაშინ მახსოვს, თუ როგორი მოთაყვანე იყო იგი

პილსუდსკისა, როგორ ნატრობდა, რომ თვითონაც იგივე როლი შეესრულებინა საქართველოს მიმართ. მე ზედმეტად მიმაწნია პილსუდსკის ვინაობაზე და მის მოღვაწეობაზე აქ ვილაპარაკო. მაშინ კი ყოველი იმედი დავკარგე რომ რაიმე შესაძლებლობა არსებობდა ამ საქმის შესასრულებლად.

საერთოდ, ომის ვითარება ისე მიმდინარეობდა, რომ ანდრესის პოლონური კორპუსი მოკავშირეებს აღარ სჭირდებოდათ. მისი ლიკვიდაცია ხდებოდა. ინგლისელებმა, რადგან ამ კორპუსის შემქმნელ-გამომყენებელნი ინგლისელები იყვნენ, პოლონელებს წინადადება მისცეს, აერჩიათ, პოლონეთში დაბრუნებას ისურვებდნენ თუ ინგლისში წასვლას. ასეც მოხდა. მე არ ვუწყო, რადმენი სად წავიდა, მაგრამ ის კი ვიცი, რომ ინგლისში წასულებს საქმიანობის არჩევანი მიუცათ: ვისაც რაიმე ხელობა ჰქონდა, მათ იმ საქმეზე აყენებდნენ და ვისაც არავითარი არ გააჩნდა, ახალი ხელობის შესწავლის საშუალებას აძლევდნენ. ამის შემდეგ, რამდენიმე თვის შემდეგ ამ ჯარის მთელი შემადგენლობიდან ზოგი პროლონეთში დაბრუნდა, სხვები კი ინგლისში გადაიყვანეს. ჩემი მეგობარი ჯავახიშვილიც თავისი ოჯახით ინგლისში დასახლდა. იქ მან ხელობად მექსვერება აირჩია, ძეხვის ქარხანაში დაიწყო მუშაობა, რამდენიმე წლის შემდეგ სახლიც შეიძინა და იქვე გარდაიცვალა. მისი მიუღწევ მალე გამორდა ამ სოფელს. მისი ორი ასულიდან ერთი ამერიკაშია გათხოვილი, ხოლო მეორე დღესაც ლონდონში ცხოვრობს.

მეც გადავწყვიტე საფრანგეთში დაებრუნებულიყავი. მილანოში ჩავედი და არჩილ გომართელს ვკითხე, როგორ შეიძლებოდა გადავსულიყავი საზღვარზე. მან ერთი რუსის ოჯახის მისამართი მომცა, ისინი საზღვრის ახლომხალსო ცხოვრობდნენ, რამე გზას მიგითითებნო, დამპირდა. იქ რომ ჩავედი, მასპინძელმა მითხრა, მე თვითონ ვერაფერში დავცხმარები, მაგრამ შემძლია დავარწმუნო, რომ საზღვარზე გადასვლა ძალიან ადვილიაო. საზღვარს არავითარი ჯარი ან პოლიცია არ იცავს, რადგან ამ მიდამოებში საზღვარს არც ერთი გზა არ ჭრისო. ამის გამო ფეხით მოსიარულეს არავინ უშლის, სადაც შეძლებს, გადალახოს საზღვარიო. დარწმუნებული იყო, რომ არავინ დამიჭერდა. მეც ასე მოვიქციე და სოფელ კალბოზე გავლით პირდაპირ იმ კლდოვანი მთისკენ გავიწიე, რომელიც საფრანგეთ-იტალიის საზღვარზე იყო აღმართული. მთის ძირში ერთი მწყემსი ვიპოვე. ათიოდე თხას მწყემსავდა. გულახდილად ვუთხარი, რისთვისაც მივედი. მან კლდისაკენ გაიშვირა ხელი, რომელიც ჩვენგან ორას მეტრზედ იყო ამართული და მითხრა - აი საზღვარიო. მე გამეცინა და და ვუთხარი. ეს ძალიან კარგია, მაგრამ ამ კლდეზე რა გადავა-მეთქი. როგორ თუ ვერ გადავალ, გადასვლა ძალიან ადვილია, თუ გსურს მე წავიყვანო. ხელში ორი ფუთა მქონდა. ერთი მან გამომამრთვა, მიუახლოვდა კლდის ნაპარალს და ზუჩქების მოშველიებით მაღლა-მაღლა დაიწყო ცოცვა. მეც მას მივბაძე. ჩემდა გასაოცრად, მეონი, ათი წუთიც არ დავეკარგავს, კლდის თავზე ვიყავით. ამ ადგილას, სადაც ჩვენ ავედით, ყორისაგან აშენებული სადარაჯო იდგა. გარშემო ეყარა ჯარისკაცების მიერ დატოვებული ცარიელი კონსერვის ქილები. შორს, საფრანგეთისაკენ, მწვანე მინდორზე ჯარისკაცები ფეხბურთს თამაშობდნენ. საფრანგეთი ჩემს წინ იყო გადაშლილი. მწყემსს რაღაც ვუსახსოვრე ჩემი ტანისამოსიდან. ვინაობაც ვუთხარი და ძალიან გაუკვირდა ჩემი უცხოელობა. იტალიელი ვევინე. ეს,

ცხადია იმით ახსნება, რომ ეს უბრალო ბიჭი ადგილობრივ დილექტზე ლაპარაკობდა, მნამდვილი იტალიური კი მხოლოდ სასკოლო წიგნებში ჰქონდა წაითხული და ამიტომაც, ალბათ, განათლებული იტალიელი ვეგანე. იმ დღეს დაღამებამდე მოუცადე, რადგან დღისით მინდვრებზე სიარული საშიში იყო. დაღამებისას დღისით შორიდან დათვალიერებულ ადგილებისაკენ დავიძარი. მსურდა გადალახვის ადგილიდან სამხრეთისაკენ მეწეო და საზღვარს რაც შეიძლებოდა დაეშორებოდა, მაგრამ ღამით წინსვლა ძალიან გაძნელდა, უზარმაზარი ლოდვის შემოვლა იყო საჭირო. ხანდახან კლდეებზე დასუფლებულ მძინარე უზარმაზარ ფრინველებს ვაფრთხობდი, ისინი უცნაური ყვირლით წინ ამიფრინდებოდნენ ხოლმე. გადაეწყვიტე, განთიადისთვის მომეცადა. ჯარისკაცების ადგილსამყოფელს უკვე საკმაოდ მოშორებული ვიყავი. მეორე დილით დავიწყე დაბლობისაკენ ნელ-ნელა ჩასვლა, რაც საკმაოდ ძნელი აღმოჩნდა. ზოგჯერ დაქანებული ფერდობი შეველ კლდესთან მომიყვანდა. ასეთ შემთხვევაში თუ კლდის სიღრმე სამ მეტრს არ აღემატებოდა, ჯერ ბარგს გადავყრიდი, შემდეგ ხელებით კლდეს ჩამოვეკიდებოდი და დარჩენილ სიმაღლეზე ხტომით ვემგებოდი. ასე მივადწიე უფრო ადვილად საეალ მთის სამოვრებამდე. აქ ერთი ჭა აღმოვაჩინე, უფრო სწორად, ეს ჭა კი არ იყო, არამედ ნახევარი მეტრ სიღრმეზე ხელოვნურად ამოთხრილი ორმო, რომელშიაც წვეთ-წვეთად ჩამომავალი წყალი გროვდებოდა. ჩემი ბარგიდან ალუმიინის ჯუბი ამოვიღე, წვეთებს შევედვი და გავასვე, გაესინჯე დასაღვებად, მშენიერი წყალი იყო, გამოეცალე. ვიფიქრე წვერს გავიპარსავ-მეთქი და ქუც შევასრულე. ამის შემდეგ კვლავ დაღმართიზე განვაგრძე გზა. მოულოდნელად ახლა ფრანგ მწყემსს მივაღექი. მასაც თხები და ცხვრები ჰყავდა, მაგრამ მწყემსი ხშირი კაცი იყო. მიუხედავად, ბარგი მიწაზე დავდე და დავექეი. კაცმა მითხრა არეულ ფრანგული-იტალიურად, დაიღალეო? არა, დავექეი, რადგან შენ შევხვდი-მეთქი. მე ვუთხარი, გერმანიაში ვმუშაობდი, ახლა მინდა, საფრანგეთში დაგბრუნდე-მეთქი. მსურს ჟანდარმებს ავცდე, რომ პირდაპირ პარიზში გამოვეცხადდე, რადგან აქ თუ დამიჭირეს, ვიდრე საქმეს გაარკვევდნენ, შეიძლება ორი-სამი თვე ციხეში ჩაჯდომა მომიწიოს-მეთქი. მან მიპასუხა, ჟანდარმები აქ შენნაირ სალხს ხშირად იჭერენ და ციხეში აგზავნიანო. ჩემი სიტყვების სიმართლის დასამტკიცებლად, ვაჩვენე ჩემი ფრანგული პირადობის მოწმობა, გერმანული სამუშაო წიგნაკი და კიდევ რაღაც ქაღალდები და ვუთხარი, მასწავლე, როგორ მივიღე რკინიგზის სადგურამდე-მეთქი. მითხრა, რკინიგზის სადგურს აქედან ვერ გასწავლი, რადგან რამდენიმე სვეი და გორაა გადასასვლელიო. მაგრამ მოსახლეობას შეგიძლია ყველგან შეეკითხო, ყველა გიმეფლის, მხოლოდ ჟანდარმებს არ წააწყდები. მეც ასე მოვიქეცი. ორი-სამი კილომეტრი რომ გავიარე, შევამჩნიე ერთი პატარა ფერმა. დაბარჯულობით პირდაპირ მივედი, ვნახე ერთი ცოლ-ქმარი იყო, ბავშვები სკოლაში ყოფილან წასული. მათ ამხსნეს, ფეხით სიარული აღარ დაგჭირდება, ამ გორაზე ნახევარ საათში ავტოკარი (ავტობუსი) ჩამოვიღის, თან მიმითითეს, სადაც ავტობუსი უნდა გაჩერებულიყო, შედი, ზილეთი იყიდე, სხვა არაფერი გინდა, მხოლოდ იტალიური ფული არ ამოიღო ჯიბიდანო. არც ეს ასანთი ამოიღო ჯიბიდან, რადგან ეს იტალიური ასანთია და აქ ასეთი არავის არა აქვსო. იმ კაცს მაღლობა გადაუფხადა. ყაყაც დამალვინა. ავტობუსს დავეუცადე და უბრალო ტურისტით

ათ წუთში სადგურზე ვიყავი. მოღარებ მითხრა, პარიზის მატარებელი წასულია და დილაზე სხვა არ იქნება. სხვა მატარებელი არ მოდის, გადაჯდომით რომ წავიდე - მეთქი? ამიხსნა, კი, თუ არ გეჩქარებაო. მეჩქარება რას ჰქვია, დილაზე დარჩენას მატარებელში ძილი მირჩევნია-მეთქი. გაეცევი მატარებელს. აღნიშნულ სადგურზე მატარებელი გამოვიცვალე, დილით პარიზში აღმოვჩნდი და პირდაპირ ნოზაძეების სახლს მივადექი. გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა. ლიდა ნოზაძემ მკითხა: ბიჭო, სად გაშავდი ასეო? მე ჩემი ოდისეა ვუბამე. ისინი მრავალ რამეს მეკითხებოდნენ, და ასე ვუთხარი, ახლა ცოტას დავიძინებ, მერე მოვითხრობთ-მეთქი. ნოზაძეებმა ამიხსნეს პირიზული მღვთმარება.

პრეტექტურაში გამოსაცხადებლად მე მჭირდებოდა ბინის აღება. ამიტომ ნოზაძის ბინის ახლოს ოტელში ვიქირავე ოთახი. ქართული რესტორნისაკენ წავედი, რომ პირობები გამეგო, როგორ გამოეცხადებულაყავი. რესტორნის პატრონმა, ელენეს ქმარმა მიმამ მიმოითთა, ვისთან მიესულიყავი. მივედი. ოთახში ორი მოხელე იჯდა, ორივე ახალგაზრდა. მოვიგონე, თითქმის საზღვარზე ჩრდილოეთიდან შემოვედი პოლონურ ტრანსპორტთან ერთად, ავუსენი, ისინი ინგლისში მიდიოდნენ და მე კი საფრანგეთში დარჩენა ვარჩიე-მეთქი. ვაჩვენე ყველა ჩემი ქაღალდები. გერმანული შრომის წიგნაკი, იტალიაში მოცემული პირადობის მოწმობა და ვადავადსული ფრანგული პირადობის მოწმობა. ერთმა მეორეს ჰკითხა, როგორ ვქნათო. მან ღიმილით უპასუხა, საბუთის შეცვლის დავვიანებისათვის ჯარბმა გადავადვინოთ და ვათავადო. მაგრამ მეორემ უპასუხა, ნამეტანი იქნება ეს სიყალბეო. ახალი კარტის (*პირადობის მოწმობის*) მოთხოვნა დამაწერიეს და საზღვარზე უნებართვოდ გადმოსვლისათვის ჯარბმა გადამადვინეს. ასე მოგვარდა საფრანგეთში ჩემი დებრუნების პრობლემა. ნოზაძეებთან თხოუთმეტოდე დღე დავრჩი. კლიშიში დროებითი სამუშაო ვიპოვე (პარიზის ჩრდილოეთი უბანი) და ჩემთვისაც პარიზის ერთ-ერთ საუკეთესო კვარტალში ვიქირავე ოთახი, სადაც ერთი თვის შემდეგ ჩემი სამი წლის გოგონა და დედამისი შევეკარიიდან ჩამოვიდნენ. ჩემი დროებითი სამუშაო სხვა უკეთესი შევცვალე. სახელდობრ, ერთი ბერძნის მაწვნის წარმოებაში წარმოების უფროსად შევედექი მუშაობას.

ერთი წლის შემდეგ ბინის სიგიწროვის გამო ქალაქის სამხრეთით გადავსახლდი, პარიზიდან 18 კილომეტრზე, პატარა ქალაქ სავინიში. იქ იმავე დარგში დავიწყე მუშაობა, მხოლოდ უფრო დიდი მაშტაბის საწარმოში. იქ შეიდი წელიწადი ვიმუშავე. შემდეგ კიდევ გადავინაცვალე პარიზის დასავლეთით მდებარე უბანში - ვილ დ'აერეში. იქაც ერთი წელიწადი დავყავი და ისევ პარიზში დავბრუნდი და დავსახლდი პარიზის XVI უბანში, იმ სახლში, სადაც ქვეითა სართულზე ქართული ეკლესია იყო. იქ ყოფნის დროს ყველა ერთი პატარა ქართულ სამაწვენში ვიმუშავე, თან ტაქსის მძღოლის დიპლომის ასაღებად ვმეცადინებოდი. ერთი წლის შემდეგ გამოცდა ჩავაბარე და ტაქსისტად დავიწყე მუშაობა. ტაქსიზე ათი წელიწადი ვიმუშავე, და ამ მუშაობამ ფიზიკურად, ისევე როგორც მორალურად ისე დამალა, რომ იძულებული ვიყავ მიმეტოვებინა იგი. ამის მერე ინდოეთის საელჩოში დავიწყე მუშაობა მძღოლად. იქ ხუთი წელი მანქანაზე ვიმუშავე, ხოლო ორი უკანასკნელი წელიწადი საელჩოს მიმღებში გადავედი. ეს იყო ჩემი უკანასკნელი სამუშაო, რადგან 67 წლის ვიყავი, როცა საელჩო დავტოვე.

აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ კანონის მიხედვით მე უკვე 65 წლის გავედი პენსიაზე, მაგრამ თუ საელროში კიდევ ორი წელიწადი დავრჩი, ეს იმიტომ, რომ საელროში მუშაობა უცხოეთში მუშაობას უდრიდა და ამიტომ ნება მქონდა, მოუხედავად პენსიაზე გასვლისა კიდევ მემუშავა.

საელროში მუშაობის უკანასკნელ წლებში მე თვალის გლაუკომა აღმომაჩნდა. იმ დროიდან თარიღდება ჩემი პირველი ოპერაცია თვალისა. ამას მოჰყვა თითქმის ოთხმოცდათერთმეტ წლამდე გაკეთებული ხუთი თუ ექვსი ოპერაცია ჩემი მხედველობის თანდათან დასუსტების გამო. და დღეს 2000 წლის თებერვალში, მე თითქმის მთლად უსინათლო ვარ, რადგან არც კითხვა, არც წერა არ შემიძლია.

ჩემი მარშრუტი 1941-1946წ.წ.

ბერლინში ჯარში ჩაწერიდან —> ვენა —> ოდიშეშტი (რუმინეთი) —> ბუდაპეშტი —> კრონშტადტი (იგივე ბრაზოვ, რუმინეთი) —> სტრანსი (ბრესლაუს მახლობლად) —> მიტენვალდი (ბავარია) —> კვლავ სტრანსი (ბრესლაუსთან) —> კაცკასიის ფრონტზე, ყოფილ კოლბოში ჩრდ.კაცკასიაში —> სოფელი ყალმუხთა სტეპის მახლობლად —> ნალჩიკი —> ბელაია რეჩკა კაცკასიონის ხეობაში —> დახვეა ქერჩისაკენ —> ყირიმი —> ოდესა (ლაზარეთში) —> ლაზარეთი სუდეტის მხარეში (ჩეხიის საზღვარზე) —> ბერლინი (საკეშირო შტაბი) —> პარიზი —> ანგლო-ნორმანდიის კენძულები —> ბერლინი —> ნორმანდია —> პარიზი —> ბერლინი —> კვლავ საფრანგეთი (ქართული ლეგიონის ბანაკი ტულუზასთან) —> ბერლინი —> პრაღა —> მარლისა (სლოვაკიაში) —> ბერლინი —> იტალია: მაჩერატა —> ბარი, ნეაპოლი, რომი, მილანო —> გადასვლა საფრანგეთში.

IV. ომის შემდეგ

მუშაობა ინდოეთის საელჩოში

ინდოეთის საელჩოში მუშაობის დაწყებამდე 10 წლის განმანვლობაში ტაქსიზე ვმუშაობდი. ტაქსიზე მუშაობის ამბავს, თუ მოეხერხებოდა, შედეგში მოვითხრობთ, ხოლო ჯერ იმას ვიტყვი, რომ ტაქსიზე მუშაობამ ძლიერ დამძალა და სიხარულით დავანებე თავი, როგორც კი ახალი სამუშაო ვიპოვე. ეს იყო მძღოლობა ინდოეთის საელჩოში. თვით სამუშაოს ასრულება განსაკუთრებულად აღსანიშნავს არაფერს წარმოადგენს, მძღოლი ყველგან მძღოლია, მაგრამ ინდოელთა საელჩოში 7 წლის მუშაობამ ბევრი რამის ნახვის საშუალება მომცა, სახელდობრ, ინდოელთა გაცნობისა. ცხადია, იმიტომ, რომ ინდოეთი, როგორც ყველამ იცის, განსაკუთრებულად საინტერესო ნაწილს შეადგენს კაცობრიობისას. ჩემთვის ამ ხალხის გაცნობა მოულოდნელის ნახვას წარმოადგენდა, რადგან სულ სხვაგვარი წარმოდგენა მქონდა ამ ხალხზედ. ინდოელები შეუძლებელია, როგორც ერთი ერი, ისე აღიწეროს. აქ ყოველგვარი ხასიათია წარმოდგენილი. ზოგჯერ შეხედვები უპატიოსნეს ადამიანს, ზოგჯერ გაიძვერას, ხშირად ფულის მოყვარულს. უფრო ხშირად - ძუნწს და თუმცა, ეს თვისებები ყველა ერში არსებობს, ინდოელთა შორის ამა თუ იმ პიროვნებაში ესა თუ ის დადებითი თუ უარყოფითი თვისება დიდი ძალით არის წარმოდგენილი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, თუ კეთილ ინდოელს შეხედვები, ძნელია მასში ავის აღმოჩენა. ასევე ყველა სხვა თვისებების მიმართ.

ყველაზე უფრო თვალსაჩინო და მოულოდნელი ჩემთვის იყო ნახვა იმ საკვირველი იერარქიისა, რომელიც ინდოეთში არსებობს უფროსსა და უმცროსს შორის. ინდოეთში რაიმე თანამდებობის უფროსი კაცი თავის უშუალო უმცროს კოლეგასთან დამოკიდებულებაში ბევრად უფრო მაღლამდგომია, ვიდრე ეს არის ევროპელთა შორის. ევროპული შეხედულებით ასეთი ურთიერთდამოკიდებულება უფროს და უმცროსს შორის ყოვლად მიუღებელია, მტკივნეული და დამამცირებელი, მაგრამ ინდოელები ამას სრულებით ბუნებრივად მიიჩნევენ და დამცირებას უმცროსები თითქმის ვერ ამჩნევენ. ზემოთ ვახსენე პატიოსნების შესახებ. ისეთი შთაბეჭდილება დამრჩა, რომ სამხრეთელი ინდოელები, ე.ი. ისინი, რომელნიც შავ რასას ენათესავებიან, უფრო კეთილი და პატიოსანნი ჩანან, ვიდრე ჩრდილოელი, ნამდვილი თეთრი ინდოელები, მაგრამ იგივე თეთრები განებრივად უფრო მაღლა მდგომნი არიან, ვიდრე სამხრეთელები. ინდოეთში მიღებულია კვტა, ე.ი. პროპორციული განაწილების წესები სხვადასხვა თანამდებობებისათვის, განსაკუთრებით

მაჰმადიანთა და არამაჰმადიანთა შორის. აქვე უნდა ვთქვა, რომ მათში ვერც კი შეატყობ, ვინ მაჰმადიანია და ვინ არა, გარდა იმ ტომებისა, რომლებიც გარეგნულად გამოირჩევიან. მაგალითად წვეროსანი სიკვძი ან სამხრეთის ნეგროიდები და ა.შ. ამგვარ კლასიფიცირებას და აღწერას ამით ვამთავრებ, რადგან, მიუხედავად 7 წლის მათთან ერთად ცხოვრებისა, ჩემთვის ისინი კიდევ სრულად გაუგებარნი და უცნობნი დარჩნენ.

ასე რომ, მე შემიძლია მხოლოდ ზოგიერთი შემთხვევა ავიწეროთ ჩემი მათთან დამოკიდებულებისა და მეტ ნაკლებად საინტერესო საუბრის შემთხვევებისა.

მაგალითად, სამი წლის განმავლობაში პირველი მდივნის თანამდებობას ასრულებდა მუსლიმანი ინდოელი, გვარად ჰაშმი. ამ კაცმა, როდესაც ვკითხე, სადაური ხარ, რომელი მაჰმადიანი-მეთქი, მე გვარის მიხედვით, შთამომავლობით ჰამიდიდების დინასტიასთან ვარ დაკავშირებულიო. და ეს ჰამიდიდების დინასტიასთან დაკავშირების პრეტენდენტი საკვირველს მიმათის იჩენდა კომუნისტებისა და რუსებისადმი. მე გაკვირვებულმა ვკითხე, თქვენი თანამდებობის კაცი როგორ ამტკიცებთ ამგვარ მიდრეკილებებს-მეთქი. საკვირველი რამ მიპასუხა: მიშელ, მითხრა მან, 18 წლამდე მე გულისჯიბებში სტალინის სურათს ვატარებდო. ეს მაშინ გაეჩარდა იდეც, და თანაც გამიკვირდა. ეს ფაქტი დღესაც მოწმობს იმ უზარმაზარ პოპულარიზაციას და მაჰმადიანში, ძლიერებას, რასაც ამ კაცმა კაცობრიობაში თვალში მიადგინა. ამ საკითხზე ბევრი რამის თქმა შეიძლება ბევრი სადაუო საკითხი დაისვას მოსაუბრეთა შორის, მაგრამ "დადებითი" თუ "უარყოფითი" სტალინი რომ ერთი უდიდესი პიროვნებათაგანი იყო კაცობრიობაში, მგონი უდავოა.

მე საკმაოდ დაახლოებული ვიყავი ელჩის პირველ მრჩეველთან. იგი ბენგალიელი იყო, გვარად ბარი. ჩემთან საკმაოდ გულახდილად ლაპარაკობდა თავის თანამემამულეებზე. ხუმრობით სხვადასხვა ნაკლებ ამხელდა, თუმცა ადამიანური ნაკლი მასაც არ აკლდა. ერთ დღეს სადღაც მიმყავდა ახლად ჩამოსულ გილაც ინდოელთან ერთად. ამ ახალმა შემატყო, რომ ფრანგი არ ვიყავი, და მკითხა, სადაური ხარო. ვუთხარი, ქართველი რომ ვიყავი. მან თქვა, ვიცი, მხოლოდ ამ ქვეყანას მე არ ვიცნობო. მაშინ ეს მრჩეველი ჩაერია ლაპარაკში და უთხრა, იცით თქვენ, რა ხალხია ესენიო? მე როდესაც ოდესაში კონსულად ვმსახურობდი, საქართველოში ჩავდიო. ვიყავი თბილისში, მომწერდა და ერთ კაფეში მსხდომ ორ კაცს ვთხოვე, თუ შეიძლება თქვენს მაგიდასთან დაჯდომ-მეთქი. დიდი სიამოვნებითო, მიპასუხეს. იქ ყოფნისას ტელეგრაფში წავიდი, დაბრუნების შემდეგ მომტანს დაუძახე, განაგრძო თხრობა ინდოელმა. აქ უკვე მე ჩავერიე და ვუთხარი, ყველაფერი გადახდილი იყო-მეთქი, არა? სწორედ ასე იყო! აი, რა ხალხიაო! უთხრა მეორე ინდოელს. ეს ამბავი არც ისე გასაკვირია, რადგან ეს ინდოელი თვითონ ძალზე ძუნწი კაცი იყო.

ინდოელები ერთმანეთს შორის საქმეზე თუ საუბრობდნენ, უმეტესად ინგლისურს მიმართავდნენ, მაგრამ არის ხალხური დიალექტიც, რომელსაც ურდუს უწოდებენ. ეს არის ინდოელების ენა, მაგრამ მასზე ძალიან დიდი საპარსულისა თუ არაბულის გავლენა. ასე, მაგალითად, ერთ დღეს ინდოელთა ერთი ჯგუფი რაღაც უთანხმოებაზე ლაპარაკობდა, რომელიც საჭიროებდა ამ მრჩევლის თანხმობას ან ნებართვას. ერთმა სხვებს უჩიო, მიშელს დაგვალოთ, ჯა (წრჩეველი) მისი დოსტია, ნებას დაგვრთავსო. ამ სიტყვის მნიშვნელობა მაშინვე გავიგე და ვუთხარი, სრულიად არა ვარ მისი დოსტი-მეთქი. მათ გაუკვირდათ, მე ეს სიტყვა რომ გავიგე და აუხსენი, ეს თქვენი ენის სიტყვა კი არ არის, არამედ არაბულია ან სპარსული და მას ჩვენც ვხმარობთ-მეთქი.

სხვა დროს კიდევ საფრანგეთში ინგლისის დედოფალი იყო ჩამოსული. მან მიღება მოაწყო, არ ვიცი რატომ, პოლანდიელების საელჩოში. ჩვენი მრჩეველი უნდა წასულიყო ინდოელთა სახელით. როდესაც იმ უბანს მიუახლოვდით, მრჩეველმა მიიხრა, მიშელ, ჯერ კიდევ ადრეა, თამამა მხოლოდ ნახევარი საათის შემდეგ დაიწყება, ცოტა გამატარებამატარეო. თან დაუმატა, მაგრამ შენ რა იცი, რა არის თამამაო. მე ვუთხარი, ძალიან კარგად ვიცი-მეთქი. გაუკვირდა და ხუმრობით ისიც კი თქვა, თქვენი ენა ჩვენ ენას ჰკენებიაო.

იგივე მრჩეველი სხვა დროს აფრიკელების ერთ-ერთ საელჩოში მივიყვანე. იმ დღეს იმ სახელმწიფოს ეროვნული დღე იყო. ჩემი კლინტი თხოვნილობით წუთის შემდეგ საელჩოდან გამოვიდა და მიიხრა, ჩვენს საელჩოში დამაბრუნეთ, თან დაუმატა, მაგ მაკანანებს ისეთი მყრალი სუნი ასდით, ვერ ავიტანეო; თან ხუმრობით დაუმატა, მეც მაინც დამანაც თეთრი არა ვარ, მათსავეთ მაინც არ ვყარვარო.

სხვა დროს, ერთხელ თვითონ ჩვენს ელჩს ჰქონდა მიღების დღე. მე რატომღაც რაღაც საქმისათვის ელჩის სამხარეულოში შევედი, სამხარეულოს კაფელის იატაკი ჰქონდა. ვხედავ, ერთ-ერთი მხარეულს იატაკზე მოუკალათია, გვერდით შეკმაზული დაკეპილი ხორცის ჭურჭელი ედგა, დაახლოვებით კაკლის სიმსხო ხორცის პატარა ზურთებს აკეთებდა და იატაკზე გაბნეულ ორცხოზილას ფეხილში აგორვოლავდა. ეს კრძალი შეიძლება ინდოელთა ეროვნულ კერძად ჩაითვალოს. ხორცი შეკმაზულია ინდური ეროვნული საკმაზით, რომელსაც “კერი” ეწოდება. მხოლოდ ცხერის ხორცისაგან ამზადებენ, რადგან, ინდოელები, როგორც წესი, ძროხის ხორცს არ ჭამენ. რამდენიმე დღის შემდეგ, პირველი მდივანი, მაჰმადიანი, სადღაც უნდა წამეყვანა, სახლიდან გამოსვლისას ხელის გულზედ დაგროვილი სწორედ ეს ბურთები გამოიგანა. თვითონ ჭამდა და მეც გამომიწოდა. ელჩის სახლში ნანახი გამახსენდა და ვუამბე. თან დაეუმატე, შენი მხარეულიც ასე თუ ამზადებს -მეთქი. გაიცინა და თქვა, არა, ჩვენ, მაჰმადიანები უფრო სუფთანი ვართ ამ შემთხვევაშიო. ეს ის პიროვნება იყო, ვინც, როგორც ზეით ვთქვი ახალგაზრდობაში სტალინის თაყვანისმცემელი ყოფილა.

ჩვენს საელჩოშივე კანცელარიაში მსახურობდა ერთი ფრანგი გოგო, ეტყობა, ძლიერ ღარიბი ოჯახიდან გამოსულ, რომელიც საელჩოშივე მომსახურე ინდოელს ცოლად გაჰყვა. ამ გოგომ რათა სრულ ინდოელად ქცეულიყო, ევროპული ტანისამოსი ინდოელ ქალთა სამოსით შეიცვალა. ჩვენს, არაინდოელთა თვალში, ვინც მისი ვინაობა ვიცოდით, ამ გოგოს ინდოელ ქალის სამოსში ფართხუნი სასაცილოდ მიგვაჩნდა. ასე ეჩვენებოდა იგი ინდოელებსაც, მაგრამ, ცხადია ამ უცნაურობას მას არაფერი ახსენებდა. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მანქანაზე მბეჭდავები, როგორც წესი, სულ მამაკაცები იყვნენ, არასოდეს არც ერთი ქალი, ჩემი 7 წლის იქ ყოფნისას, მანქანაზე მომუშავე არ დამინახავს. აქვე უნდა დაეუმატო, რომ ინდოელი მბეჭდავები საკვირველად სწრაფად მუშაობდნენ და ევროპულ ქალ მემანქანეებს არა თუ ჩამოუვარდებოდნენ, არამედ ფეჟირობ, სჯობდნენ კიდევ.

საელჩოში ყოფნისას, როდესაც 65 წელი შემისრულდა, ოფიციალურად პენსიაზე გავდი, მაგრამ მუშაობა კვლავ განვაგრძე, ამის ნება მქონდა, რადგან საელჩო ფორმალურად უცხოეთის ტერიტორიას წარმოადგენდა. ამიტომ სამუშაო კანონები მათზე არ

ვრცელდებოდა. ამასთანავე ერთი ქართველი, რომელიც საელჩოში მუშაობდა და საელჩოს შესაყალ ჰოლში მაგიდას უჯდა, როგორც მომსვლელობა მიიღებოდა, აყად გახდა და სიბერისა და ავადმყოფობის გამოც, პენსიაში გავიდა. მე ამ შემთხვევით ვისარგებლე, ჩემ "დოსტად" მიჩნეულ მრჩეველს ვთხოვე, მძღოლობას თავი დავანებე და წასული ქართველის თანამდებობა დავიკავე.

უნდა აღვნიშნო, რომ საელჩოში ჩემს გარდა იმ დროს შვიდი-რვა ქართველი მუშაობდა. მინდა დავასახელო: ვიქტორ ბუზლაძე, ძმები თორნიკე და ჯუანშერ ლალიძეები ("ლალიძის წყლებს" პატრონის შვილები), თემო თაქთაქიშვილი (გიორგი გვაზაყას სიძე), ძმები მამულაშვილები, კობრიძე, ასათიანი, და წულაძე. ისინი, როგორც წესი, საელჩოს სხვადასხვა განყოფილებაში შიკრიკის თანამდებობას ასრულებდნენ. ერთ დღეს ჩემს მაგიდას მოადგა ერთი კაცი, რომელმაც დამტყვეველი ინგლისურით მითხრა, მადამ საგის ნახვა მსურსო. მადამ საგი, ელჩის მეორე მრჩეველი, ფერით ზანგს ჰგავდა, მხოლოდ სახეში რაღაც ევროპული იერი ჰქონდადა. მე ერთ ქართველ შიკრიკთაგანს მივმართე ქართულად, ეს კაცი მადამ საგისთან წაიყვანე-მეთქი. იმან მიპასუხა, ახლა ფოსტაში მივდივარ, ჯუანშერი ჩამოვა და ის წაიყვანსო. ეს რომ ამ კაცმა გაიგონა, სახეზე გაკვირვება და რაღაც შიშის მგავსი გამოექატა. რაღაც უცნაურად, ორივე ხელის შეტყუებული მტევანი ჩემი მაგიდისკენ გაიშვირა და საიდუმლო ნახევარტონით ქართულად მკითხა, აქ თანამშრომლობთო? და აქეთ-იქით გაიხედა. ცხადი იყო, რომ ყველანი რაღაც აგენტებად ჩაგვთვალა, რადგან რუსულ-საბჭოურ ნებისმიერ დაწესებულებაში წარმოუდგენელი რამ იყო, რომ ამდენ უცხოელს ასე თავისუფლად ემუშავნა. ის ქართველი მადამ საგისთან შევიდა, იქიდან პირდაპირ დატოვა საელჩო, და მე წარმოვდგენა არა მაქვს, რატომ, როგორ და რისთვის მიდიოდა იგი ინდოეთში.

როდესაც საელჩოს დატოვება გადაწყვიტე. მეორე მდივანმა სხვათა დასწრებით მითხრა, ხო, ქვეთარაძე მიდის, მაგრამ დილით დროზედ ადრე ქვეთარაძის მაგივრად ვილა მოვაო?. საქმე ისაა, რომ მაშინ ჩემს მიერ აშენებულ სახლში ვცხოვრობდი პარიზიდან 30-იოდე კილომეტრის დაშორებით და იქიდან ყოველ დილით ადრე მოსული მე ვათავისუფლებდი თავდაცვის გვარდიულს - ასე ერქვე ერთ-ერთ სამხედრო მსახურს საელჩოსას. იგი კვირაში ორჯერ საელჩოს ვადებამდე ტოვებდა თავის პოსტს, რადგან დიპლომატიური ფოსტა უნდა წაეღო აეროპორტში. ამგვარად, ჯერ კიდევ დაკეტილი საელჩო ჩემს ამარა რჩებოდა.

ახლა მსურს გავიხსენო ერთი შემთხვევა, ჯერ კიდევ მძღოლად მუშაობის დროინდელი. მე როგორც ყოველთვის, დილით ადრე მოვედი, რომ მცველი თავისი დიპლომატიური ფოსტით აეროდრომზე წამეყვანა. როდესაც საელჩოდან გავედით, პირველივე ბენზინის გამაყიდველთან გაჩერდი, რომ საწვავი ამეღო. მცველი ავტომობილიდან ჩამოვიდა და იქვე გარაჟის წინ გამოფენილ ვიტრინებს ათვალიერებდა. როდესაც საწვავის გამაყიდველმა თავისი საქმე გააკეთა, მე მანქანიდანვე გამაყიდველს საჭირო ფული გადავეცი, მაგრამ ეს ფული კი არ იყო, არამედ საპიცალური ტალანი, როგორებიც ყველა საელჩოს ეძლეოდა დაკლებულ ფასებში საწვავის ასაღებად. უკან არც მომიხედავს, ჩავჯდა თუ არა ჩემი მგზავრი, დავიძარი და წავედი. აეროდრომს რომ ვუახლოვდებოდი, უკან მოუხედავად ვკითხე, რომელ ადგილს გსურს გაჩერდე-მეთქი, რადგან სხვადასხვა პუნქტები იყო მისასვლელი. პასუხი რომ ვერ

მივიღე, უკან მოვიხედე, არავინ იყო, და ძლიერ შევმინდი, არ ვიცოდი რა მეფიქრა. საქმე ისაა, რომ დიპლომატიური ფოსტის მთავარი საიდუმლო პაქტი, რომელიც გადაუვალი წესისამებრ მას ხელიდან არასოდეს არ უნდა გაეშვა, აქ, საყარძელზე იღო. იმის დრო არა მქონდა, რომ საელჩოში დამერეკა. წავედი და ყველა სხვა ტომრეზი და ეს პაქტიც, იქ ჩავაბარე, სადაც ასეთი რამ ხდებოდა. ამის შემდეგ საელჩოში დავერეკე. იქიდან შემინებული მეკარის ხმა გავიგონე, რომელმაც მითხრა, სარუჰმა (ასე ერქვა იმ მცველს) დამიბარა, უთხარი მიშელს, ახლავე დაბრუნდნისო. მეც მაშინვე საელჩოში დავბრუნდი. საწყალი სარუჰი კარებში მიცდიდა. საელჩო ჯერ ვაღებულები არ იყო. ავუსხენი, რაც მოხდა, და უთხარი, ყველაფერი რიგზეა, ყველაფერი გავაგზავნე-მეთქი. მან მთხოვა, მიშელ, არ დამღუპო, არავის უთხრა ეს ამბავიო. მე უთხარი, ცხადია, მეც ასევე ვიზამდი-მეთქი. მოვლენას ახსნა სჭირდება: ადმინისტრაციას რომ გაეგო, ფოსტა რომ მე გადავეცი და არა მცველმა, ე.ი. მან საიდუმლო პაქტი მანქანაში დატოვა, არამცთუ მოხსნიდნენ, არამედ სასამართლოშიც მისცემდნენ.

ჩემი საელჩოში მუშაობის დროს 7 წლის მანძილზე სამი მცველი შეიცვალა. ამ სარუჰთან ძალიან დაახლოებული ვიყავი. ბევრად მეტად, ვიდრე სხვებთან: ერთ დღეს მოწყენა შევატყვე. ვკითხე, სარუჰ რაშია საქმე-მეთქი. მან მიპასუხა: ოჰ, ცუდი ამბავი გავიგე, ჩემი ერთი შვილი, გოგო მომკვდარაო. აღელვებულმა ვკითხე, როგორ, რა მოუვიდა ბავშვს-მეთქი. მან სრულიად მშვიდად და ბუნებრივად მიპასუხა, ალბათ ქოლერამ მოკლაო.

კიდევ ერთი შემთხვევა სარუჰთან სიახლოვისა: შობის წინა დღე იყო. საფრანგეთში ტელეფონის მუშა კთა გაფიცვა მიმდინარეობდა. მხოლოდ საელჩოებს ჰქონდათ ტელეფონით სარგებლობის საშუალება. მსურდა, ამერიკაში მყოფ ჩემს ქალიშვილთან და შვილიშვილებთან დამერეკა. ეს ღამით უნდა მომხდარიყო. სარუჰს უთხარი: ამაღამ მე და ჩემი მეუღლე მოვალთ, შობას ერთად შევხედეთ და მე ჩემს ქალიშვილს დავერეკე-მეთქი. ძალიან გაუხარდა, მოდი, რასაკვირველია, შევიძლია მოხვდეთო. სარუჰი საელჩოშივე ცხოვრობდა. მესამე სართულზე, სხვენზე ერთი პატარა ოთახი ჰქონდა. მე და ჩემი მეუღლე ნამცხვრებითა და საჭმელით დატვირთულები ღამით მასთან მივედი. 12 სთ-ზე ჩემს ქალიშვილს - ასინეთს დავერეკე და შობა მივულოცე. შემდეგ ერთად ვიჯამშეთ და საელჩო დავეტოვეთ. აქვე უნდა ვთქვა, რომ ამერიკაში ტელეფონით დარეკვა აღრიცხული იყო და ფული კანცელარიაში უნდა გადაემხადა. მეორე თუ მესამე დღეს მივედი ფულის გადასახდელად. მოლარემ ყოველგვარი შენიშვნის გარეშე ფული გადამახდევინა, მაგრამ მის გვერდით მჯდომმა სხვა ინდოელმა ინგლისურად უთხრა თავის თანამშრომლებს - ერთი ამას შეხედე, უბრალო შოფერია და ამერიკაში ტელეფონზე რეკავსო. ეს იმასაც ნიშნავდა, რომ თვით ინდოეთში ასეთი რამ შეუძლებელი მოვლენა უნდა ყოფილიყო

აქ აგრეთვე უნდა მოვიხსენიო ფრიად თავისებური პიროვნება, ინდოეთის სამხედრო ატაშე, გენერალი ნანარ დელჰან სინგპი. იგი როგორც მისი გვარი მიუთითებს, სიკვების კასტას ეკუთვნოდა. ჩაღმას ატარებდა და გაშვებული წვერი ძლივს შესამჩნევად ბადით ჰქონდა აკრული. იგი ჩვეულებრივ აპარტამენტში კი არა, საელჩოს მიერ კარგად დიდ ბაღში მდგომ ნაქირავებ სახლში ცხოვრობდა. მასთანვე ცხოვრობდნენ მეუღლე და სამოსწავლო ასაკის ორი გოგო. ამ კაცს სამხედრო კაცის იერი არ ჰქონდა. იგი ყოველთვის კარგ ხასიათზე იყო,

ყველასთან თავისუფლად მოსაუბრე და გარეგნულად გულუბრყვილო კაცის შთაბეჭდილებასაც კი სტოვებდა. როგორც უკვე ვთქვი, იგი სიკეპის კასტას ეკუთვნოდა, მაგრამ მისი მეუღლე სრულიად სხვა პრინციპიდან იყო, სახელდობრ კარადადან და მწერლობდა კიდევ ამ ტომის ენაზე. ამ ენას საკუთრივ ინდურ ენებთან, მგონი, არაფერი საერთო არ უნდა ჰქონდეს, რადგან მათი ანბანი ინდოსტანის ანბანისაგან სრულიად განსხვავებულია. ყოველთვის როდესაც მასთან გამოვეცხადებოდი, მეტყოდა ხოლმე, მიშელ, დალო, რამდენიც გინდა, ვისკო. ამ მიპატიჟებით არასოდეს მისარგებლია. მას მზარეულად ჰყავდა კიდევ სხვა ტომის ახალგაზრდა, გვარად გურაბა. ამ ბიჭს ძალიან ეუყვარდი და ჩემთან საუბარს ცდილობდა, მაგრამ არც მან და არც მე საკმარისი ინგლისური არ ვიცოდით. მიუხედავად ამისა, ჩვენ გრძელ საუბარს ვმართავდით ხოლმე.

ერთხელ, როდესაც პარიზში (ეს იყო პომპიდუს პრეზირობის დროს) დაიწყო ერთგვარი, თითქმის აჯანყება სტუდენტებისა. არავეინ იცოდა, რას მოითხოვდნენ ის სტუდენტები, მაგრამ მთელ საუნივერსიტეტო უბანში სან-მიშელის ბულვარის გარშემო, ქალაქი მათ ხელში იყო. ამტრევდნენ ვიტრინებს, აგრეთვე მანქანებს და მთელ უბანში ამოთხრილი იყო ქვაფენილის ქვები, რომელთაც სტუდენტები ჯარებთან საბრძოლველად იყენებდნენ. შეიარაღებულ რაზმებს იარაღის გამოყენების უფლება არა ჰქონდათ, მხოლოდ ფარებით იგერიებდნენ მათკენ გამოსროლილ ქვებს. ამ "ბრძოლის ველის" მონახულება განიზრახა ჩვენმა გენერალმა და ავტომობილში თავისი მეუღლე და ორი ქალიშვილიც ჩასვა. თავისი სურვილი გამიმტანა; მე ვუთხარი, ბატონო გენერალო, ამის ცდა დიდ სამიშროებას წარმოადგენს - მეთქი. რას ამბობ, დიპლომატიურ ავტომობილს ხელს ვინ ახლებსო? ვუპასუხე, კარგი, მივიდეთ, და იქ ენახათ-მეთქი. ძალიან ახლოს მისვლა არც კი დაგვჭირებია. როდესაც გენერალმა თავისი თვალთ ყველაფერი დაინახა, დარცხვენილმა მითხრა, ჰო, მართალი ყოფილხარ, მოაბრუნეო. წინდაწინ ვიცოდი, რომ ეს ასე დამთავრდებოდა, მაგრამ მისი ბრძანება რომ არ ამქსრულებინა, ვიცოდი, ძლიერ დამეძღუებოდა, და ასე ვამჯობინე, თვითონ ენახა მდგომარეობა.

სხვა დროს ამავე გენერალმა სადღაც წამიყვანა და იქ დანიშნულ დროს, ვიღაც პარიზელ ქალს შეხვდა და ავტომობილში ჩაისვა. მითხრა, ბულონის ტყეში წადიო. მე ავასრულე. გზაში მქსმოდა, რომ ამ ქალს ინგლისურად ელაპარაკებოდა, მაგრამ ქალს აქცენტზე მაშინვე შევატყვე, რომ არც ინგლისელი უნდა ყოფილიყო და არც ფრანგი. დაფიქრდი, ვინ უნდა იყოს-მეთქი. უცებ მივხვდი, რომ ეს ქალი რუსი იყო. ერთ ადგილას გენერალი ქალს რაღაცას უხსნიდა. საქმე შეეხებოდა ტურისტულ შენიშვნებს რაღაც ნაგებობაზე. გენერალმა ქალს ვერ გააგებინა, რადგან თვითონაც არ იცოდა, რას წარმოადგენდა ის შენობა, რომელზედაც ის ლაპარაკობდა. დღესაც არ ვიცი, როგორ მომივიდა, და ერთი სიტყვა რუსულად წარმოვთქვი იმ ქალის გასაგონად, რაც იმ შენობის ნამდვილ სახელს გამოხატავდა. ვფიქრობ და ვერ გამიხსენებია, რომელი სიტყვა იყო. სარკეში დავინახე, როგორ შეეცვალა სახე იმ ქალს გაკვირვებისაგან. რუსულად მკითხა, თქვენ რუსი ხართო? - რუსი. არა, ქართველი ვარ -მეთქი, ვუპასუხე. ემიგრანტი ხართო? დავეუდასტურე. სხვა არაფერი უკითხავს. არც გენერალს გააკვირვებია ჩვენი საუბარი. ალბათ, კარგად იცოდა, რომ ეს ქალი რუსი იყო, და ისიც, რომ მეც რუსული უნდა მცოდნოდა. ამის შემდეგ არც

ერთი სიტყვა არ წარმოძიებამს. მაშინაც დარწმუნებული ვიყავი და ახლაც, რომ ის ქალი რუსების აგენტი იყო. სხვა შემთხვევაში მას უსათუოდ უნდა ეკითხა, ვინ ვიყავი და რას წარმოვადგენდი, არც გენერლისთვის მიკითხავს არასოდეს, რა საქმე ჰქონდა ამ ქალს გენერალთან, ეს ჩემი საქმეც არ იყო, ხომ შეიძლებოდა ამ ქალთან მას ინტიმური, დამოკიდებულება? ჰქონოდა, თუმცა ეს შეუძლებლადაც კი მიმაჩნდა. ამავე გენერალმა ერთხელ მითხრა: მიშელ, მე ყველას მოეწონვარ და ეყვარებოდა. როგორ ბატონ-მეოტი? ყველა ქალი სურათს მიღებს და სიმპათიით მეპყრობინაო. არც ამაზედ ვუბასუხე რამე ამ უცნაურ კაცს, მაგრამ ხომ ცხადია, რომ სურათებს უღებდნენ ამ სხვაგვარი კოსტიუმისა და ჩაღმის მატარებელ კაცს და არა საყვარელ პიროვნებას. მაკირებდა მისი გულუბრყვილობა და ასეთ თანამდებობაზე მისი სამსახური, მაგრამ ისიც შესაძლებლად მიმაჩნდა, რომ იქნებ ჩემზედ უფრო ემბაიო იყო და ასეთ გულუბრყვილო კაცის როლს განგებ აძრულებდა. მაგრამ ერთი რამ მაინც საგარაუდოდ რჩება: ინდოელებსა და რუსებს შორის უფრო რუსთაგან უნდა მოველოდეთ ემბაკობასა და ინდოელთა რაიმე საიდუმლოების შეტყობის მცდელობას, ვიდრე ინდოელებისაგანგან ასეთსავეს ძებნას რუსებში.

ინდოეთის სალქოოდან უკვე კარგა ხნის წასული ვიყავი, როდესაც ინდირა განდის მკვლელობის გამო ტელევიზორში ენახე, თუ როგორ კომენტარებს იძლეოდა ჩემი მეგობარი გენერალი, ახლა ინდოეთში მყოფი, ამ მკვლელობის გარშემო. ეს საუბარი მით უმეტეს სანტიერესო იმით იყო, რომ, როგორც ცნობილია, ინდირა განდი სწორედ ამ გენერლის თანაკასტელმა სიკჰმა მოკლა.

ინდოელებთან მუშაობის ხანამ ერთი ჩემთვის დიდად მნიშვნელოვანი საქმის გაკეთებაც შემიძლებინა. საქმე ის არის, რომ პარიზში წესიერი ბინა არ გამაჩნდა. ერთი სახლის შენობაში ორი ერთმანეთისაგან განცალკევებული ოთახი მქონდა. სწორედ ინდოელებთან მუშაობის დაწყების დროს შევიძინე მიწის ნაკვეთი სოფელ ლევილთან, სადაც ცნობილი ქართული მამული იმყოფებოდა. გადაწყვიტე, ჩემივე ხელით სახლი ამეშენებინა. ამავე დროს, სწორედ საელოის პირდაპირ, იმავე ქუჩაზე დაიწყეს უზარმაზარი შენობის აგება, ნამდვილი სასახლისა. ეს იყო ევროპის ეკონომიკური განვითარების საზოგადოების მომავალი ბინა. ამის ამშენებლები იყვნენ ევროპის უმდიდრესი სახელმწიფოები, ე.ი. საფრანგეთი, ინგლისი, გერმანია, იტალია, შვეიცარია და კიდევ რამდენიმე ქვეყანა. ამ სასახლეს სამი სართული მიწისქვეშ და ხუთი - მიწის ზედაპირს ზევით უნდა ჰქონოდა. მშენებლობის დროს აუარებელი მცირედ დაზიანებული ფიცრები, რკინები, მარმარილოს გაბზარული ფირფიტები და სხვა ამგვარი, ჯერ კიდევ გამოსადეგარი მასალა რჩებოდა. ყოველდღე რამდენიმე სათაგსო გადასაყრელად წასაღები საქონლით ივსებოდა. მთელი დღის განმავლობაში ამ სათაგსოებიდან ამოქონდა ყველაფერი, რაც შეიძლებოდა გამოიმეყენებინა, და იქიდან მოტანილი მასალით აშენდა ჩემი სახლის ორი მესამედი. ყოველ საღამოს სამსახურიდან სახლში დაბრუნების დროს ჩემი პატარა ავტომობილით ამ დაწუნებულ საქონელს ვეზიდებოდი. ამიტომ არის, რომ ჩემი სახლის გარშემო მარმარილოთი დაგებული ბილიკებია ბაღში. ასევე მარმარილოსა სახლში შესასვლელი კიბე და თვით სახლის ოთახები შიგნითა მხრიდან, აგური შეღესვის ნაცვლად წითელი ხით არის დაფარული. იქიდან მოტანილი გადაყრილი რკინები მოხმარდა აგრეთვე სახლის კედელში დატანებული რკინა-

ბეტონის ბოძების ჩამოსხმას. ამ სახლის შენების განმელობაში შევუღლების გამო პარიზი არც ერთჯერ არ დამიტოვებია და ყველა მბათ-კვირა მარტოდმარტო სახლის შენება იყო ჩემი „დასვენება“.

მალროსთან შეხვედრა ინდოელთა საელჩოში მუშაობის წყალობით

ეს ამბავი შეეხება იმ დროს, როდესაც ბანგლადეში (ინდოეთის ყოფილი პროვინცია) პაკისტანს გამოეყო. ეს მოხდა ინდოეთის მფარველობისა და დახმარების წყალობით. ახლად გამოყოფილი ხალხის მდგომარეობა მძიმე, გაურკვეველი და საჭოჭმანო იყო. ინდოელებმა მორალური დახმარებისათვის მიმართეს დე გოლის კაბინეტის ყოფილ მინისტრს - ანდრე მალროს. იქამად მალრო მძიმედ იყო დაავადებული. თავისი პოსტი დატოვებული ჰქონდა. რადგან მისი ვინაობა ფართო ქართული მასისთვის თითქმის უცნობია, უნდა ავღნიშნო, რომ იგი, თანამედროვე საფრანგეთში, თითქმის ყველაზედ კულტურულ ადამიანად ითვლებოდა. ამ კაცს უცნაური წარსულიც ჰქონდა. რამდენიმე წლით ადრე შედარებით ახალგაზრდა მალრო ჩინეთში მოხალისედ იბრძოდა კომუნისტთა მხარეზე, ხოლო იმ ხანებში, რომლის შესახებ აქ მოვიხსნობთ, იგი ცხოვრობდა ქალბატონ ვილმორენის მამულში. ქალბატონი ვილმორენი იყო ყვავილებისა და ყოველგვარ დეკორატიულ მცენარეთა ყველაზედ ცნობილი ფირმა „ვილმორენის“ პატრონის ასული. მალრო ცხოვრობდა ვილმორენის უზარმაზარ მამულში, მის განკარგულებაში მყოფ ერთ პატარა შატოში. მამული მდებარეობდა ოციოდა კილომეტრზე პარიზის სამხრეთით დასახლებაში, რომელსაც ერქვა „la Haie des Roses“ (ჯარდების ხეივანი)

ბანგლადეშის გამოყოფა პაკისტანისაგან, შეიძლება ითქვას ინდოეთის დახმარებით მოხდა. იქამად ეს ქვეყანა დიდ განსაცდელში იყო ჩაგარდნილი. ინდოელებს სურდათ, რომ ფრანგულ პრესაში დაწყებულიყო ამ ქვეყნის სასარგებლო კამპანია. ამიტომ მიმართეს მალროს, რომელიც მშვენივრად იცნობდა შორეულ აღმოსავლეთის ქვეყნებს და იქაურ საკითხებს. ერთ დღეს საელჩოს კულტურის განყოფილების უფროსმა მითხრა, მალროსთან უნდა წახვიდე და ბანგლადეშის შესახებ შეპირებული წერილი უნდა გამოართვა და მოიტანო. დავალბა ავასრულე და ვილმორენის შატოში გამოვცხადდი. მალროს მდივანმა მითხრა, წერილი მზად არ არის, მალრო ბოდიშს იხდის და დამავალა გადმოცეცთ, რომ წერილის დამთავრებას თვითონ შეეატყობინებო. ამ პასუხით დაგზრუნდი. ათიოდე დღის შემდეგ კულტურის განყოფილებიდან შემატყობინეს, წერილი მზად არის, უნდა მიხვიდე და ჩამოიტანო. შატოში რომ გამოვცხადდი, ახალგაზრდა ქალმა, მდივანმა მითხრა, წერილი მზადაა, მხოლოდ დაბოლოება აკლია, აქ, სალონში დაიცადეთ, მგონი დიდხანს ცდა არ დაგჭირდებათ და იქვე ჩამოვეჯექი. ცოტა ხნის შემდეგ მომქმამ მალროს სამუშაო ოთახიდან უსიამოვნო ხმები. ეს იყო მალროს მძიმე მტკივნეული სუნთქვა და გამყინავი ხელება, რაც დროგამოშვებით აწყვეტინებდა ისედაც გაძლიერებულ კარნახს. ასეთი ძნელად მოსასმენი რამ მე არასოდეს შემხვედრია. არც ასეთი თანაგრძნობა განმიცდია ავადობით

შეწუხებული რომელიმე ადამიანისადმი. ბოლოს და ბოლოს, მალროს ტყველით და წამებით მომდინარე კარნახი შეწყდა. მეც ამოვისუნთქე. კარი გაიღო და მალრო გამოვიდა. წამსვე ფეხზე წამოვდექი და მივუხლოვდი. მან შემომხედა თუ არა, მითხრა, თქვენ ინდოელი არ უნდა იყოთო. არა, ბატონო, მე ისეთი ქვეყნიდანა ვარ, რომელიც ბანგლადეშზე მეტად საჭიროებს თქვენი სიდიდის კაცის დახმარებას-მეთქი. რომელი ქვეყნიდან ხართო, მკითხა. მე ქართველი ემიგრანტი ვარ-მეთქი, ვუთხარი. ვხედავდი, რომ მალროსთვის ეს მოულოდნელი იყო. მოულოდნელი და იქნებ უხერხულოც, რადგან მას ხომ კომუნისტების დამცველის წარსული ჰქონდა და საქართველო და რუსეთის ურთიერთობა შეიძლება რაღაცით დამკვანებოდა კომუნისტური ჩინეთის დამკვიდრების საქმეს. მალრომ მითხრა, ჰო, საქართველოს საკითხს მე ვიცნობ, მაგრამ ეხლა ჩემი მდგომარეობა ნებას არ მძლევს ასეთ საკითხებზე თუნდაც ფიქრისო. წერილი თავდახრილმა ჩამოვართვი. ასე პირისპირ შეხვედრა მელირსა მაშინდელი საფრანგეთის კულტურულ მწვერვალთა უმჯვენელ წარმომადგენელთან.

“ბერგმანის” მოკლე ისტორია

ასლა ისევ დავუბრუნდეთ ომის პერიოდის მოგონებებს.

ლასარეთიდან გამოსვლის შემდეგ მე სრულებით მოწყვეტილი ვიყავი “ბერგმანის” ბატალიონს, მხოლოდ ცნობა მოგვდიოდა, რომ გერმანელების მიერ ყირიმის დაცვის პერიოდში “ბერგმანის” ბატალიონი საზღვაო გზით ყირიმში გადაიყვანეს, რაც შეეძება ცხენოსან ესკადრონს, ისინიც ყირიმში გადაუყვანიათ თავიანთი ცხენების ამოხოცვის შემდეგ. ბატალიონის საბერძნეთში ყოფნის განმავლობაში, მე მხოლოდ ერთი სამწუხარო ეპიზოდის მოთხრობა შემიძლია: ადგილობრივ ანტიგერმანული ორგანიზაციების მიერ შემოჩენილ ერთ ასალგაზრდა ბერძენს მოუხერხებია სუთიოდ ქართველი ჯარისკაცის გაპრიყვება და ისინი თავიანთი თოფებიანად ვითომ ბერძენ პარტიზანთა ბანაკში წაუყვანია. ბერძენებს ისინი ჯერ თითქოს სხარაულით მიუღიათ, მაგრამ შემდეგ მოუთხოვიათ, რომ მათ იარაღ ჩაეპარებინათ. როდესაც ქართველებს უარი უთქვამთ, მათ ბრბო შემოხვევია და სუთივე ჩაუქოლია. გერმანელებმა ის ასალგაზრდა ბერძენი დაიჭირეს და დახვრიტეს, მაგრამ მის მიერ გასულელებული ქართველები ამ ამბავს შეეწირა. ცხადია, ამ ქართველთა საქციელის ახსნა მხოლოდ იმით შეიძლება, რომ ისინი ამით წითლების მიმართ ჩადენილი ღალატის პატივებს მოელოდნენ.

ეს დეტალები მიაბზო პარიზელმა აკაკი კიტიშვილმა, რომელიც წარსულში გვარდიის ბატალიონის უფროსი იყო საქართველოში, ხოლო შემდეგ “თამარ II-ის” IV ასეულის ერთ-ერთი ოცეულის მეთაური.

“ბერგმანის” ბატალიონი და ცხენოსანთა ესკადრონი რამდენიმე ხნის შემდეგ ტიტოს ტყვეობაში აღმოჩნდა და იქიდან საბჭოელებს გადასცეს, ხოლო იმ დროს იქ მყოფი ემიგრანტი

ქართველები - კვიტიშვილი, გოგლიც ვაჩნაძე, სამა ტარასაშვილი, აჩიკო დადიანი, ბიძინა ერისთავი და იქნებ ერთი და ორი კიდევ სხვა, ფრანგულმა სამხედრო მისიამ საფრანგეთში გადაგზავნა, სადაც ისინი ხანმოკლე პატიმრობის შემდეგ გაანთავისუფლეს.

განსაკუთრებული სამხედრო შენაერთის "ბერგმანის" დაარსება, გერმანული ჯარების მიერ უკრაინის დაკარგვისთანავე დაიწყო. ამდროინდელი დეტალების არაფერი ვიცი, რადგან, როდესაც ჩვენი ასეული "ბერგმანს" შეუერთდა, იგი ("ბერგმანი") ბავარიის პატარა ქალაქ მიტენალდის ზემოთ არსებული მაღალი მთის ყაზარმის შენობაში იყო დაბინავებული. ეს შენობა გერმანული ცნობილი სამთო დივიზია "ედელვაისის" სავარჯიშო ადგილს წარმოადგენდა. მაშინ ბატალიონი ოთხი ასეულისაგან შედგებოდა: ორი ქართულის, ერთი აზერბაიჯანულის და ერთი ჩრდილო-კავკასიურისაგან. იყო აგრეთვე სომხების ერთი ოცეულიც. ამ შემადგენლობაში მყოფ ბატალიონს ერთი წლის შემდეგ შეუერთდა ზემოთ მოხსენებული "თამარა II", რომელიც იმჟამად მხოლოდ პარიზულ ემიგრანტებიდან როდი შედგებოდა, არამედ ყოფილ ტყვეთაგან შედგენილ ასეულს წარმოადგენდა, რადგან პარიზული ქართველთაგან მხოლოდ ორმოციოდე კაცი მოვიდა ტყვეებთან ერთად "ბერგმანში".

"თამარა II"-ის არსებობის პირველი პერიოდის აღწერის შემდეგ, საჭიროდ მიმაჩნია, ამ ასეულის მდგომარეობის რადიკალურ შეცვლაზე რამდენიმე ცნობა მოვიტანო. როდესაც ახალგაზრდა ნატყვევრები "თამარა II"-ში მოვიყვანეთ, ემიგრანტთა ნახევარზე მეტი უკვე პარიზში იყო დაბრუნებული და ახალგაზრდების ჩამოსვლამ დარჩენილებზეც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. თითქმის ყველაფერი შეიცვალაო, რადგან დარჩენილთა უმეტესობა საშუალოდ ოცი წლით უფროსი იყო ახლად მოსულეებზე და პარიზელებმა ახლად მოსულები გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ შეილებივით მიიღეს. ძველების ერთმანეთთან დამოკიდებულებაც კი შეიცვალა. ჩვენ ვიქეცით მამებად, რომელნიც ცდილობდნენ თავიანთი შეილებისათვის კარგი მაგალითი ეჩვენებინათ, თუნდაც საკუთარი მანკიერებანი მაინც დაემაღათ. ახლად მოსულები გააკვირვებასაც კი გამოთქვამდნენ მათს მიმართ ჩვენი გადაჭარბებული ზრდილობითა და კეთილგანწყობით. ეს თავისთავად მოხდა, რადგან ყოველი ჩენგანი გრძნობდა, რომ მხოლოდ ჩვენი ამგვარი საქციელით შეიძლებოდა ჯერ ახალგაზრდათა ნდობის მოპოვება და შემდეგ მათი გარდაქმნა და საბჭოური მანკიერებისაგან განსაზღვრა. ამან მთლიანად გაგვიმართლდა. ახალგაზრდები, რომელნიც "ბერგმანში" მოვიყვანეთ, მორალურად საკვირველ ჯგუფს წარმოადგენდა. ეს იმდენად მართალია, რომ "ბერგმანთან" შეერთების პირველ ხანებში "ბერგმანში" ადრე მოსულ ჯარისკაცთა შორის იჭვიც კი გაჩნდა, ჩვენს მიერ მოყვანილ ზღაპრის ტყვეობაში ყოფნობის სიმართლეში. ძველები ახლებს ეუბნებოდნენ, თქვენ, ალბათ კომუნალს თამაშობთ, ემიგრანტების შეილები იქნებით, იმდენად განსხვავდებოდა მათი მსოფლმხედველობა დამხვედურ ჯარისკაცთა მსოფლმხედველობისაგან. ბოლოს და ბოლოს ახლებმა ძველებს კი დაუმტკიცეს, რომ ისინი პარიზელები არ არიან, მაგრამ ამ ორ ჯგუფს ეს ფსიქოლოგიური განსხვავება კიდევ დიდხანს შეერჩა.

დამხვედურთა შორის, შეიძლება ითქვას, მხოლოდ ორი კაცი იყო ყოფილ საბჭოელ ქართველთაგან, რომლებსაც ეს განსხვავება არ ეტყობოდა. ესენი იყვნენ გივი გაბლიანი

და, ნაწილობრივ რეზო გოგითქმე. ამ ორს შორის პირველი უფრო ადრე გაეცნა და მასთან მეტი კონტაქტი გვექონდა, ვიდრე გოგითქმესთან. კიდევ სხვა მიზეზიც არსებობდა. გაბლიანი თვითონაც ახლად მოსული იყო “ბერგმანში” და უკვე ცნობილი იყო გერმანულ უფროსებში, როგორც აქტიური ანტისაბჭოელი. შემდეგ გაბლიანის როლი კიდევ უფრო გაიზარდა იმდენად, რომ შენაერთის უფროსი ობერლენდერი, შეიძლება ითქვას, მას თავის მრჩეველადაც კი მიიჩნევდა.

მე აქ მსურს ჩემი მონათხრობის ერთი თავი გივი გაბლიანს დაუთმო.

გივი გაბლიანი

ერთ-ერთი ჩემი შეგულების დროს მიხეილ კედლას შეხვდი და მან მითხრა: “მიხეილ, შენ ხომ იცი, რომ მზადდება კავკასიური მაკავშირებელი შტაბის დაარსება, რაც ჩვენც და გერმანელებსაც ძალზე გამოგვადგება, რადგან ეს იქნება ჩვენი შეხვედრის ადგილი თითქმის თანაბარ მოკავშირეთა დონეზე”. კედლას მიერ მომავალი შტაბის დასასიათება ზედმიწევნით ზუსტია. საბჭოთა ტყვეების გამოცენების იდეა სულ სხვა პოლიტიკური მოსაზრებით დაიბადა, რაც ქართველთა შორის ნაკლებად ცნობილია. ასეთი ლეგიონების დაარსება გერმანელებს მარტო სამხედრო მოსაზრებით არ გადაუწყვეტიათ. ამ სატალიონებს მათს ოფიციალურ ქაღალდებში ერქვა “Die Türkische Legionen” - რაც ნიშნავს “თურქ ლეგიონებს”. ასეც დაიწყეს. პირველად აზიური წარმოშობის მაჰმადიანი ტყვეები შეადგენდნენ ამ ლეგიონებს. თუ რა განზრახვები უნდა ჰქონდათ გერმანელებს, როცა ამ ჯარებს “ტურკთა ლეგიონებს” ეძახდნენ, ამის შესახებ იქნეს გერმანულ საიდუმლო არქივებში მოიპოვებოდეს რაიმე ცნობები. ამაზედ თავის ტყვა ჩვენთვის უადგილო იქნებოდა. აქ მხოლოდ ის შემიძლია ვთქვა, რომ ყველაზედ ადრე, რაც ქართულ შეიარაღებულ ძალას შეეხება, გერმანელებმა “თამარა I-ის” რაზმის შექმნით დაიწყეს. ამისათვის მათ არც ემიგრანტული პოლიტიკური წრებისათვის მოუპარათ, არც ოფიციალურად სადმე გაუხმაურებიათ ეს საქმე. ქართველთა მხრიდან მხოლოდ მიხეილ კედლამ იმეზავა ამ საქმისათვის. კედლა, ნამდვილი სიტყვა უნდა ვისმაროთ, თავიდანვე გერმანული კონტრდაზვერვის აგენტი იყო. სხვანაირად არც შეიძლებოდა, რადგან აშკარად საბჭოელების წინააღმდეგ მოქმედებისათვის ამზადდნენ “თამარა I-ს” და ეს ხდებოდა საფრანგეთის ტერიტორიაზე. მხოლოდ უფრო გვიან, ომის დაწყებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ დაიწყეს “ბერგმანის” მზადება, ხოლო “თამარა II-ის” რუმინეთში დახანაკებულ ჯარისკაცებს ქალაქში ქართულად ლაპარაკი აკრძალული ჰქონდათ და თავი ფრანგებად უნდა გაეცალბინათ. უცხო ძალთაგან საომარი ერთეულების შექმნას გერმანელები იმდენად უფრო აძლიერებდნენ, რამდენადაც მათი ფრონტზე მოქმედება თანდათან ძნელდებოდა. მთელი ამ საქმის წარმოებას გერმანულ მიწერ-მოწერაში სახელად ერქვა “ბლუტ შპარე”, რაც ქართულად ნიშნავს “სისხლის გამოზოგვას”, რაც პირდაპირ გულისხმობს საკუთარი სისხლის ნაცვლად სხვისი სისხლის დახარჯვას საკუთარი საქმისათვის. როგორც ხედავთ, აქ ცივი პოლიტიკური აზრია გამოთქმული.

ასლა ისევ მიმა კედლისთან შეხვედრას დავეუბრუნდეთ. "მიხილ, ამ შტაბის სამხედრო განყოფილების უფროსად რამდენიმე კანდიდატია დასახელებული - მეუბნება კელია. მე გაბლიანზე ვფიქრობ, შენ იმიტომ მოგმართავ, რომ გაბლიანს ჩემზე უკეთ უნდა იცნობდე, რას მეტყვი ამაზე?". მე ვუპასუხე, სხვა კანდიდატების სახელი ჩემთვის არ გითქვამს და არც მე ვეკითხები, რადგანაც ის, რომლისთვისაც შენ უკვე მივიგნია, რომ არ გეუბოვნა, მსგავსი კაცი უნდა გეძებნა-მეთქი. ამ პოსტზედ თითქმის სასურველი იქნებოდა ემიგრანტი ყოფილიყო, მაგრამ ყველა პრაქტიკული მოსაზრებებით ასეთი რამ, თუმცა, ჩვენთვის სასურველია, გონიერებასა და ანგარიშსაც ხომ უნდა მოვუხმოთ-მეთქი. მაშასადამე, თუ ვიპოვიდით, ასეთი კაცი სწორედ ტყვეთაგან უნდა აგვეჩინა და იმაზე უკეთესს, რაც შენ უკვე აგირჩევია, ვერც ვინატრებდით-მეთქი. ოჰ! ძალიან გამახარეო, მიიხრა კელიამ. მე ვშიშობდი, რომ ემიგრანტებში მომხრეს ვერ ვიპოვიდი, შენზე უკეთესი მომხრე კი არც მჭირდებოდა. სხვა კანდიდატის სახელი მაშინვე არ გაუხსენია, მხოლოდ უფრო გვიან მიიხრა, მიმა დადიანს ასახელებენ ზოგიერთებიო. მე ვუპასუხე, მიმა დადიანი ალბათ კარგი ოფიცერია, თავისი პოსტი უკვე უკავია და, მეგონა, ამ პოსტს უფრო შეეფერება, ვიდრე იმას, რაზეც ასლა ვლაპარაკობთ-მეთქი. მოვლენებმა გვიჩვენა, რომ ორივე პიროვნება სწორედ იმას აკეთებდა, რასაც მათი ბუნება და შესაძლებლობა შეეფერებოდა.

გაბლიანი ოფიცერი არ იყო. მას სამედიცინო განათლება ჰქონდა მიღებული, მაგრამ არც ემიგრანტთა შორის, არც ტყვეთა შორის, რომელთაც მე შეხვედრივარ, არავინ მეგულება, რომელსაც ასე კარგად შეესრულებინოს თავისი მოვალეობა, როგორც გაბლიანმა შეძლო. მე მეგონა, რომ ეს მოხდა არც განათლების, არც დიდი სიზრდის, არც ამ საქმიანთვის საუკეთესო ცოდნის წყალობით, არამედ ეს იყო მხოლოდ გაბლიანის ბუნების, როგორც მთიელის, მისი გარეგნობის, სითამამის, პირდაპირობისა და ამგვარი თვისებათა შედეგი. გივი გაბლიანი არ ეკუთვნოდა იმ ხალხს, რომელთაც ფრანგები "ინტელექტუალს" უწოდებენ. არც რაიმე განსაკუთრებული ნიჭის პატრონი იყო, მაგრამ მას ჰქონდა რაღაც ვეფხვისმაგვარი გაბედულება, პირდაპირობა, სიცქიცით და სწრაფი მოსაზრების უნარი. იგი ოდნავ მსახიობიც იყო. მას შეეძლო ამაყი პოზის დაჭერა და ეს შეეწონა კიდეც. იგი ხელოვნურად, უფრო ბოხი ხმით ლაპარაკობდა, ვიდრე მისი ბუნებრივი ხმა იყო. შევნიშნა, რადგან ვერ ხვდებოდა, რომ ეს ხმა ხელოვნური იყო. მთელი ომის განმავლობაში ყოველდღე ვხვდებოდი იმ გერმანელებს, რომელნიც მის შესახებ ლაპარაკობდნენ. ყოველთვის გერმანელთა შორის ვაწყდებოდი გაბლიანისაგან მიღებული შთაბეჭდილებების მიერ გამოწვეულ შურს. მარტო ეს ფაქტები საკმარისია იმის ასახსენლად, თუ როგორ მოხდა, რომ ეს ნატყვევარი კაცი გერმანულ ფორმაში ახლად გადაცმული, მეორე ადგილზე აღმოჩნდა ისეთი შენაერთში, სადაც ორი ათას კაცზე მეტი ირიცხებოდა და გერმანული მხედრობის საუკეთესო ოფიცერები იყვნენ სხვადასხვა პოსტებზე. გაბლიანს ისიც ეხმარებოდა, რომ მან მხოლოდ საყველბურო გერმანული იცოდა, რის გამოც მისი განათლებულობის ან ინტელექტუალობის შემოწმებას გერმანულის ნაკლებად ცოდნაც შეელოდა.

ამგვარად ხდებოდა, რომ მთიელის ბუნებრივ ღირსებასთან ერთად მისი ზომიერი მსახიობობით დამატებული თვისებებიც გაბლიანს ყველას თვალში "ბერგმანის" სხვა ოფიცერებზე მაღლა აყენებდა.

ყოველივე ამას უნდა დაემატათ, რომ იგი გულწრფელი პატრიოტი იყო. არასოდეს ივიწყებდა იმ წმინდა მოვალეობას, რომელსაც ასრულებდა. ყველაფერ ამის დასადასტურებლად მინდა ერთი სურათი ავლენო: ერთხელ მთელი ბატალიონის წინაშე გაბლიანი შენაერთის უფროსს უახლოვდებოდა. ახლო მისულმა უფროსს სამხედრო სალაშქრო მისცა, მაგრამ როგორღაც თავისი მარჯვენა ხელის თითები ნახევრად გაფანტულად მოიტანა საფეხქელთან. ქართველი ამ შემთხვევას თავის აგღებას დაარქმევდა, რადგან უმცროსის მიერ უფროსისადმი სალამის ასეთი მიცემა ხელის ისეთ მღვმოპარეობით, სადაც არასაკმარისად გაშლილი ხელის ნეკი თითქმის ძირს იყო ჩამოვარდნილი, თუ მეტს არა, რაღაც დაუდევრობას მაინც ნიშნავდა. ამ დროს მე კარგა შორს ვიდექი და ჩემს უკან გერმანელი უნტეროფიცერები იდგნენ. შესხედეთ, შესხედეთ, ისე იქცევა, თითქმის გენერალი პასუხობდეს თავის ხელქვეითს სალამსეო. ეს უბრალო ღეტალია, მაგრამ ბევრი რამის მოქმედია ზოგი აუხსენელი მოვლენების ასახსენილად.

ეს ჩემი შესხედულება, მგონია დასტურდება იმით, რომ მწერალ გაბლიანს, ავტორს თავისი წიგნისა, აღარ შეუძლია სხვა ვინმედ წარმოვიდგეს, ვიდრე იგი სინამდვილეში იყო. გაბლიანმა შესანიშნავად შეასრულა თავისი მოვალეობა უკეთესად, ვიდრე ეს მოსალოდნელი და შესაძლებელიც იყო, და მთავარი ეს არის და არა ის, თუ რა იმალეზოდა მისი ნიღაბის ქვეშ.

“ბერგმანში” მოსელისთანავე ჩვენს მიერ მოყვანილ ახალგაზრდათა ასეული უკვე ადგილობრივ არსებულ ასეულებში გაანაწილეს და ეს ჩვენ ისე განვიცადეთ, თითქმის მამებისათვის შვილები წაერთმინო. ისინი ცალკე მეცადინეობდნენ, ხოლო ორმოციოდე ყოფილი ემიგრანტი ცალკე ოცეულად ჩამოაყალიბეს და ცალკე მეცადინეობდა. ამ ემიგრანტთაგან კიდევ ერთი ჯგუფი გამოყვეს, რომელთათვისაც ცალკე ოფიცერთა მოსამზადებელი ჯგუფი შექმნეს. ამათაგან ვეცდები ჩამოვთვალოთ, ვინც მახსენდება: მიხეილ დადიანი, ირაკლი კალანდარიშვილი, დავით ჭავჭავაძე, შოთა გედევანიშვილი, თემო თაქთაქიშვილი, მაღალაშვილი, იქნებ ორიოდ სხვაც. მე აქაც თარჯიმანდმოცემდი და ბატალიონის შტაბის განკარგულებაში ვიყავი.

“ბერგმანთან” ჩვენი შეერთების პირველსავე თვეში გვესტუმრა გერმანიის კონტრდაზვერვის უფროსი, -ადმირალი კანარისი. ჩვენი ერთეულის უფროსმა მას საპატიო მიღება მოუწყო. მისთვის გაიმართა “ბერგმანთან” არსებული განსაკუთრებული რაზმის მოქმედებათა და შესაძლებლობათა ჩვენება. კანარისის მიერ ჩვენი რაზმის მონახულება მეტად უნდა გაგვიკვირებოდა, როგორც მაშინ გავიკვირდა. მაშინ ისიც არ ვიცოდით, რომ “ბერგმანის” ერთეული მის მიერ იყო დაარსებული, და ჩვენ მთლიანად კონტრდაზვერვის განკარგულებაში ვიმყოფებოდით. უფრო დაწვრილებით ეს ამბავი ომის შემდეგ გავიცე, როდესაც კანარისის ბიოგრაფია წავიკითხე, სადაც ამკარად ნათქვამია, რომ კანარისი გერმანიაში გადარტყალების მოწყობას აპირებდა, რომლის დროსაც ბერლინის ნაცისტური გარნიზონი სწორედ მის განკარგულებაში მყოფ “ბერგმანს” უნდა შეეცვალა, მაგრამ ამასვე საუბარი ჩემს მოვალეობაში არ შედის.

ჩვენმა უფროსმა კანარისის ჩვენთან ყოფნის აღსანიშნავად გადაწყვიტა, რომ ადმირალის დასწრებით “ბერგმანის” მიერ ახლად შეერთებულ ყოფილ “თამარა II-ს” საქირო ფიცი

დადო. ტექსტი ფიცისა, რომელიც "თამარა II-ს" უნდა დაედო განსხვავებულია "ბერგმანის" აღრიწვლილი ფიცისაგან, მაგრამ უფრო კვიან, კავკასიაში ჩასვლის მერე, "ბერგმანის" ქართული ნაწილი ერთისამად რომ გაიზარდა, ყველანი ამ ახალ ფიცსა ღებდნენ. ტექსტი შედგენილია ობერლენდერის მიერ, მონაწილეობას ვიღებდით ვიქტორ ნოზაძე და მე. ჩვენ გვსურდა, ფიცში როგორმე აღნიშნულიყო, რომ ქართველები დამპყრობელი რუსეთისაგან განთავისუფლებისათვის ვიბრძოდით, ობერლენდერმა აგვიხსნა და დაგვარწმუნა, რომ ამის ასე აშკარად გამოთქმა შეუძლებელი იყო, რადგან ჰიტლერი თავისთავს კომუნისტური რეჟიმისაგან მთელი საბჭოთა კავშირის განამთავისუფლებლად თვლიდა. გერმანიის მიერ დაპყრობილი მთელი რუსეთის ტერიტორიაზე არიგებდნენ ჰიტლერის უზარმაზარ სურათს, რომელზედაც იყო წარწერა "Гитлер освободитель".

ფიცის გერმანული ტექსტის თარგმანი, რომელსაც ქართველები იმეორებდნენ, და რომელიც მე შევადგინე, შემდეგია:

"უწმინდეს ფიცსა ვღებ ღმერთისა წინაშე, რომ გერმანიის სამხედრო ძალების უზენაეს მბრძანებელ ადოლფ ჰიტლერს უპირობოდ ვვმორჩილები და ჩემი სამშობლოს კომუნისტური მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში სიცოცხლის გასაწირად მზადმყოფი შევდივარ"

ამ ფიცის შინაარსისათვის, ზოგადად უნდა ითქვას, ქართველ მეომრებს არ უღალატიათ ცხადია, იყო მაგალითები ამ ფიცის დარღვევისა, მაგრამ ყოველი ასეთი შემთხვევა ხდებოდა მტრის აგენტების პროპაგანდის შედეგად. ყველაზე ტრაგიკულს ამით შორის პოლანდოურ კუნძულ ტექსელზე მომხდარი ტრაგედია წარმოადგენს. სწორედ ამგვარი უბედურების თავიდან ასაცილებლად ვიყავი, როგორც ზევით აღვწერე ანგლო-ნორმანდულ კუნძულებზე. პირველი, რის მიღწევასაც მე მაშინ ვცდილობდი, იყო რომ ჯარისკაცებისათვის ამეხსნა ჯერ ღალატის სიმდაბლე და, მერე მისი თითქმის აუცილებელი დამარცხების გარდაუვალობა. მთელი ამ ეპოპეის შეფასების დროს უნდა ითქვას, რომ ქართველებს თავი არ შეურცხვენიათ და ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ყველა ქართულ ნაწილებს შორის "ბერგმანელთა" წარსული შეიძლება ერთდროულად გმირულად და გონივრულადაც ჩაითვალოს.

ფიქრობ ამგვარი წიგნისათვის ზედმეტი არ იქნება აქვე მოვიყვანო ზოგიერთი დოკუმენტი, სახელდობრ - სია "თამარა I-ისა" "თამარა II-სი" და "თამარ II-სთან" ჩარიცხული ჩერქეზებისა. "თამარა II-ს" სია შეადგინა აკაკი შავგულიძემ. როდესაც მან ეს სია გადმოცა, იფულისმბობდა, რომ ეს "თამარა II-ს" სია იყო, მაგრამ სინამდვილეში ეს არის სია პარიზიდან გერმანელების განკარგულებაში გადაზავნილი ხალხისა, რომელთა ოჯახებზე ზრუნვა შავგულიძეს ევალებოდა. ამ მხრივ იგი მიხეილ კედიას წარმომადგენელი იყო პარიზში. სიაში შეტანილია უკლებლივ ყველა, ვინც "თამარაში" იყო, მაგრამ არის რამდენიმე კაცი, რომელნიც სხვადასხვა ადგილზე იყვნენ გაგზავნილი, რაც შეეხება ჩრდილოკავკასიელების სიას, ისინი უკლებლივ "თამარა II-ში" იყვნენ.

მე ამ სიაში არა ვარ, რადგანაც მე ერთადერთი ვიყავი, რომელიც ბერლინიდან ვიყავი მოხალისედ ჩაწერილი.

“თამარა I”

1. ბასტაძე მიხეილ
2. ბართიაშვილი დიმიტრი
3. ბეგიაშვილი იროდიონ
4. ბერძენიშვილი გიორგი
5. ბურძეგელია მიხეილ
6. გოგორიშვილი მიხეილ
7. გრიგოლია მიხეილ
8. გაბუნია გიორგი
9. აბაშიძე ზურაბ

10. კაქულია ლეო
11. კანკავა ალექსანდრე
12. კერესელიძე მათე (თარჯიმანი)
13. ივანიძე გიორგი
14. მაღლაკელიძე შალვა
15. მიროტაძე გრიშა
16. მონიავა ვიქტორ
17. ხარისჭირაშვილი დათიკო

კავკასიელები

1. ბესლევეი კასიმ
2. ტრიანკოვი მუსალამ
3. ბერეტკო ჯაბაგ
4. ჯანაიევი გრიგოლ
5. აკულოვი კურგაკო

6. ხალილოვი რუვატ
7. უბაკოვი საიდ
8. მასლოვი მაკდუმ
9. ოტპანოვი პატიშ
10. ზასოხოვი (?)

“თამარა II”

1. აბაშიძე სიმონ
2. აბაშიძე ალექსანდრე
3. აბაშიძე ზურაბ
4. აბულაძე გრიგოლ
5. ასვლედიანი დიმიტრი
6. ამილახვარი ნიკოლოზ
7. ამირეჯიბი ნიკოლოზ
8. ასათიანი ივანე
9. ასვლედიანი გიორგი
10. ასათიანი როლანდ
11. ბარამიძე გერმანე
12. ბედელაძე ნიკოლოზ
13. ბეგიაშვილი დიმიტრი
14. ბექაური თომა
15. ბერაძე ალექსანდრე
16. ბერეჟიანი შოთა
17. ბერეჟიანი სიმონ
18. ბერიძე გიორგი
19. ბესელია ლონგინოზ
20. ბოკუჩავა ნიკოლოზ

21. ბოლქვაძე მათე
22. შკიაშვილი გიორგი
23. შალამბერიძე ვასილ
24. შანშიაშვილი გიორგი
25. შარაძე ფილიპე
27. შერვაშიძე ივანე
28. დადეშქელიანი ნიკოლოზ
29. დადიანი არჩილ
30. დადიანი მიხეილ
31. დათიაშვილი დიმიტრი
32. ჯაყელი კონსტანტინე
33. ჯაყელი ლევან
34. ჯაფარიძე ირაკლი
35. ჯავრიშვილი შალიკო
36. ჯიბლაძე ვალია
37. ჯიშყარიანი ზოსიმე
38. ჯორბენაძე ალექსანდრე
39. ღონდუა ალექსანდრე
40. ღონდუა ოთარ

41. ელიავე ბონდო
42. ელიავე იოსებ
43. ერისთავი ბიძინა
44. გაბუნია გიორგი
45. ლლონტი ვალიკო
46. გოდერიძე მიხეილ
47. გოცირიძე ნიკოლოზ
48. ლუღუშიძე დავით
49. დონდუა ლევან
50. გედედვანიშვილი შოთა
51. გიორგაძე შალვა
52. გიგაური შალვა
53. გიგაური ივანე
54. გვაზაეა ჯემალ
55. გვეტაძე გრიგოლ
56. გვეტაძე ვალერიან
57. ხომერიკი ვიქტორ
58. ინჯია შალვა
59. ინჯია გიორგი
60. ინწკირველი ვალიკო
61. ჟორდანია გიორგი
62. კალანდაძე შალვა
63. კალანდარიშვილი ირაკლი
64. კახაბერი გიორგი
65. ყაჩელი ჯიბო
66. ყაზიშვილი ლუკა
67. ხიზანიშვილი სალვა
68. ქორატიძე ხუზა
69. ხვედელიანი აფრასიონ
70. კორტავე ვიქტორ
71. ხუჩუკიძე ვლადიმერ
72. კილურაძე ალექსანდრე
73. კალანდარიშვილი დიმიტრი
74. კოსტავე ალექსანდრე
75. ხოჭოლავეა კობა
76. კვარცხავე ნესტორ
77. კეიტაიშვილი აკაკი
78. ლალიძე თორნიკე
80. ლომთათიძე დავით
81. ლორთქიფანიძე გრიგოლ

82. მაღალაშვილი სიკო
83. მაღამლაშვილი გრიგოლ
84. მაყაშვილი ელიზბარ
85. მაყაშვილი ედვარდი
87. მამულაიშვილი სტანისლავ
88. მაჭავარიანი ერასტი
89. მეღვინე ალექსანდრე
90. მეღვინე ნიკიფორე
91. მეღვინე კონსტანტინე
92. მონიავე ვიქტორ
93. მჭედლიშვილი აბრამ
94. ნადირაძე ირაკლი
95. ნოზაძე ვიქტორ
96. ნოზაძე გიორგი
97. ოდიშარია პეტრე
98. უგრეხელიძე დიმიტრი
99. ურუშაძე ავთანდილ
100. ფალიაშვილი ივანე
101. პაპუაშვილი ნესტორ
102. ფირცხალაიშვილი დავით
103. რუხაძე პოლიკარპე
104. საბაშვილი მიხეილ
105. სანთელაძე გიორგი
106. სარჯველაძე პავლე
107. სხირტლაძე დიმიტრი
125. ტიტევიძე ლევან
126. ციქვაძე გიორგი
127. წილოსანი ვალიკო
128. ციციშვილი ზურაბ
129. წიფიშვილი გერმანე
130. ცომაია ალექსანდრე
131. წულაძე ბაგრატ
132. წულაძე ტარასი
133. ვამაძე კოტე
134. ვამაძე დათიკო
135. ვამაძე პავლე
136. ვახტანგაძე პიმენ
137. ვანაძე გიორგი
139. ზედგენიძე ირაკლი
140. ზაღალაშვილი ირაკლი

ომის დამთავრებიდან ათი წლის, თუ მეტის შემდეგ გაბლიანი საფრანგეთში ჩამოვიდა. მაშინ კიდევ ცოცხლები იყვნენ მრავალნი “ბერგმანის” შემადგენლობიდან. შევეცდეთ ჩამოვთვალო: ზიჭიკო და ღუტული ასვლენიანები (ძმები), ვიქტორ ზომერიკი, ირაკლი ჯაფარიძე, გოგი ჩხეიძე, პავლე ვაშაძე, გიორგი ნოზაძე (ვიქტორი, მისი ძმა მაშინ არგენტინაში იყო), ვანო ასათიანი, რეზო გოგიტიძე, გოგია ბერიძე, თემო თაქთაქიშვილი, ბიძინა ერისთავი და კიდევ რამდენიმე კაცი, რომელთაც ვეღარ ვივარებ.

ყოფილმა თანამებრძოლებმა სადილი გავმართეთ. გაბლიანს სიტყვები უთხრეს. მე გრძლად მოლაპარაკე არასოდეს ვყოფილვარ და მოკლედ ვუთხარი, გივი, როგორც შენ შენი მოვალეობა ღირსეულად ასრულებ, ღმერთმა ქნას, იმ დროს, როდესაც საქართველოს პასუხისმგებელი შეილი დასჭირდება, იმ ქართველს, რომელიც ამ ადგილზე აღმოჩნდება, ისე აესრულებინოს თავისი მოვალეობა, როგორც შენი მოვალეობა ასრულებუბო.

ამ სიტყვების დაწერის შემდეგ ზედმეტი არ არის დაემატო თუ რამდენად შორსა ვართ ჩემი მაშინდელი ნატურის ასრულებისაგან. კაცი, რომელიც დღეს საქართველოს სათავეში უდგას, მოკლებული არ არის უნარს და ნიჭიერებას ისეთი ქართველის როლი შესრულოს, რომელსაც მე მაშინ ვნატრობდი, მაგრამ ამ კაცს ჯერ აკლია ნამდვილი ქართველობა, შემდეგ ნამუსი, და არამცთუ შორს დგას იოტისოდენა მსხვერპლის გაღებისაგან, არამედ უზომოდ შეპყრობილია ხარბი ეგოიზმითა და გაბედურობის სურვილით. ამასვე უნდა დაემატო, რომ არც ის კაცი, ვინც შევარდნაძეზე ადრე იკისრა საქართველოს მეთაურობა, ჩვენდა საუბედუროდ სრულებით არ იყო აღჭურვილი იმ თვისებებით, რომელიც მაშინდელ მეთაურს მოეთხოვებოდა. ამის თქმის შემდეგ საჭიროა, ის სიკეთე მაინც არ დაუჟეარგოთ, რაც ჰქონდა: ზვიადს საქართველო ნამდვილად უყვარდა.

“ბერგმანი” ყირიმში.

“ბერგმანის” შენაერთი კავკასიაში ჩასვლის დროს მხოლოდ ერთი ბატალიონისაგან შედგებოდა. იყო ერთი ნახევარი ასეული ქართული, ერთი ასეული აზერბაიჯანული და ერთიც ჩრდილოკავკასიური. ბატალიონის უფროსი ობერლენდერი შეუდგა ბატალიონის გაზრდას. ამან ისეთი ხასიათი მიიღო, რომ სტალინგრადის დაცემის შემდეგ ყირიმში გადასული “ბერგმანი” სამი ბატალიონისაგან და ორი ცხენოსანი ესკადრონისაგან შედგებოდა. ამას ემატებოდა განსაკუთრებული რაზმი, რომელსაც სამთო მოქმედების სკოლა ჰქონდა გავლილი. ბატალიონის შტაბი იმყოფებოდა ყირიმის ყოფილ მფლობელთა, იუსუპოვთა სასახლეში. ეს იყო საკმაოდ მოზრდილი შენობა, მაგრამ მთლიანად ზისაგან აგებული. ბატალიონები კი ყირიმის სამხრეთი ნაწილის სხვადასხვა სოფლებში იყვნენ დაბინავებული. ჩემი ასეული იდგა სოფელ ფოტისალაში, ზუთიოდე კილომეტრზე ბატალიონის ბინიდან, რომელსაც ერქვა კუკულისი. ორ ესკადრონთაგან, არ მახსოვს

ჩრდილოეთ კავკასიური სად იდგა, მაგრამ ქართული ასეული სევესტოპოლის მახლობლად ბინადრობდა. ამ დროს "ბერგმანს" ესტუმრა მოხალისე ჯარების გენერალი. ერთ დღეს ბრძანება მომივიდა ბატალიონის შტაბში გამოვცხადებულიყავი, თან უნდა მქონოდა ჩემი მუშარადი. ეს იმას ნიშნავდა, რომ რალაც ოფიციალური ცერემონია უნდა ჩატარებულიყო. ბატალიონში რომ გამოვცხადდი, მაშინ გავიგე გენერლის ჩამოსვლა. მას სამხედრო ჯილდოები უნდა დაერიგებინა. მოედანზე ჩამწკრივეს ყველანი, ვისაც ჯილდო უნდა მიეღო. გავიგე, რომ გაბლიანი ძლიერ იყო შეწუხებული, რადგან ესკადრონიდან დაბარებულიები ჯერ არა სჩანდნენ, შედგენილი გვემა კი ვერ დაირღვეოდა, რადგან გენერალი დანიშნულ დროს უნდა წასულიყო. ასე იყო თუ ისე, ჯილდოები დაარიგეს და ქართველთაგან ერთადერთი ვიყავი, რომელსაც გენერალმა ორი - პირველ და მეორე ხარისხის ჯილდოდან - პირველი ხარისხისა დამიბნია მკერდზე. აქვე უნდა ვთქვა, რომ ეს იყო სპეციალურად კავკასიელთათვის შექმნილი ჯილდო. ზოგიერთ შემთხვევაში ამას გერმანელებსაც აძლევდნენ, მაგრამ მხოლოდ იმით, ვინც კავკასიელებისაგან შემდგარ ერთეულში მსახურობდა. ამ დროს შევიტყვე, რომ ესკადრონიდან მოსასვლელ ქართველებს კიდევ უცდიდნენ, მაგრამ ცერემონია დასრულდა. ამის შემდეგ ჩემს ასეულში გზად მიმავალმა დავინახე, რომ ჩემსკენ ცხენებს მოაგელებდა სამი მხედარი. ესენი იყვნენ მიხეილ დადიანი, დავით ჭავჭავაძე და კალანდარიშვილი, სამივე ქართული ესკადრონიდან. რომ მომიახლოვდნენ, მათ ვუთხარი, ცერემონია დასრულდა, მაგრამ თქვენ მაინც უნდა მიხვიდეთ, რადგან დაბარებული ხართ-მეთქი. ასეც არ ვიცი, მიიღეს თუ არა მათ თავიანთი ჯილდოები. რაკი ჯილდოებზე ვლამარაკობ, უნდა ვთქვა, რომ სხვა ჯილდოც მივიღე, მაგრამ ეს იყო მესამე ხარისხის რკინის ჯვარი, თანაც არა ფორნტზე ყოფნისათვის, არამედ საერთო დამსახურებისათვის.

ამ ამბიდან რამდენიმე თვის შემდეგ მოხდა ის, რომ "ბერგმანის" შენაერთი ასე ვთქვათ, დაიშალა ცალ-ცალკე ბატალიონებად. ობერლენდერი ბერლინში გაიწვიეს, რადგან მისი თანამდებობა უკვე აღარ არსებობდა. ეს მომხდარა იმიტომ, რომ მას ჰიტლერისთვის გაუეზავნია მოხსენება, სადაც იგი ჰიტლერის პოლიტიკას აკრიტიკებდა, და ის აზრი იყო გამოთქმული, რომ აღმოსავლეთის სლავები რუსეთის ჩათვლით, კულტურული ხალხია და მათი კოლონიებად გადაქცევა გაუმართლებელიაო. შემდეგ გავიგეთ, რომ ობერლენდერი საერთოდ ჯარიდანაც გარიცხეს.

ერთი განსაკუთრებული რამ შეეხო ჩვენს ასეულს. ეს ასეული განსაკუთრებულად მომზადებული იყო და იგი ეკუთვნოდა იმ კატეგორიას, რომელსაც "მძიმე ასეულს" უწოდებდნენ. მან მიიღო ბრძანება გაეცლო სპეციალური წვრთნა, რომ ფრონტზე გასვლისათვის მომზადებულიყო. ამგვარად, ჩვენ გავიარეთ სპეციალური წვრთნა სამხრეთ ყირიმში იმ მაღლობებზე, რომლებიც იალტას გადაჰყურებს. ამ წვრთნის გავლის შემდეგ ასეული მზად იყო ფრონტზე წასასვლელად და როდესაც ჩვენ ჩრდილოეთისაკენ გავშურეთ, სწორედ მაშინ მოხდა რუსეთის დესანტი, რომლის მოგერიებაშიც მთელმე "ბერგმანმა" დიდი მონაწილეობა მიიღო, ამ ბრძოლებში კი მე დავიჭერი.

ყირიმზე საუბრის დროს გამაძახნდა ერთი ეპიზოდი, რომელიც ღირსია მოხსენიებისა. კავკასიიდან ქერჩამდე მოსული ჩვენი ბატალიონი სრუტეზე გადასვლას ელოდებოდა. მე ლამეს ვათენებდი ერთ სახლში, სადაც ერთი მოხუცი ქალი ცხოვრობდა. იგი განსაკუთრებული

სიყვარულით და სიმბაითით მეპყრობოდა. ამის მიზეზმა დამაინტერესა და ვკითხე, თუ რატომ იჩენდა ის ჩემს მიმართ ასეთ ზრუნვას. მან მიპასუხა, შეილო, შენი ხნის შეილი მყავს ჯვარში და იმედი მაქვს, რომ იმასაც სხვა დედები ისე მოეპყრობიან, როგორც მე გეპყრობიო. მისმა სიტყვეებმა საშინლად ამაღელვა, მაგრამ არ ვიცი რატომ, თავი შევიკავე და ჩემი აღელვება მისთვის არ გამომხვლია.

ლეიტენანტი შუტტე

ამ ოფიცერს მე განსაკუთრებული თავი უნდა ვუძღვნა, რადგან მასთან თითქმის ფრონტზე ყოფნის მთელი დრო გავატარე. ფრონტზედაც ერთ და იმავე დღეს, ერთ და იმავე საათს დავიჭერით - იგი ასიკვდილოდ, მე - საკმაოდ მძიმედ, მაგრამ სიკდილს კი გადაურჩი.

ჩვენი ურთიერთობა კავკასიის ფრონტზე გასვლისთანავე ლაიწო. რადგან მას დაველა ქართული ბატალიონისათვის მეოთხე ასეულის შედგენა ადგილზეც ბანაკიდან გამოყვანილ ტყვეებისაგან. ეს მოხდა რამდენიმე კვირის შემდეგ, რაც მარტო დავრჩი ნოზაძისა და ვაშაძის სხვაგან გადაყვანის შემდეგ. ჩვენი მომავალი ასეულის შედგენის ადგილი წარმოადგენდა ფრონტის ზურგში რამდენიმე კილომეტრით დამორბეულ ყოფილი სოფლის რამდენიმე შენობას. ადგილი უწყლო იყო. გვერდით მხოლოდ ერთადერთი ჭა, რომელშიც წყალი ოც მეტრი სიღრმიდან უნდა ამოგვეღო. ასეულისათვის ამოსარჩევ ტყვეთა რიცხვი 150 კაცით უნდა განსაზღვრულიყო. ჩვენს განკარგულებაში კი 400 ტყვე იმყოფებოდა. ისინი, ვინც ჩვენ არ დაგვჭირდებოდა, სამუშაო ბატალიონების შესადგენად უნდა გაგზავნილიყვნენ. ამ მუშაობის დაწყებისას მე, უბრალო ჯარისკაცი, ასეულის უფროსის ოფიციალურ თარჯიმნად და მრჩეველად გადავიქციე. ჩემს გარდა ჩემთან ერთად იმყოფებოდნენ ემიგრანტები - თემო თაქთაქიშვილი, საშა ტარასაშვილი, პავლე ვაშაძე, გოგია ბერიძე და კიდევ ერთი-ორი კაცი, რომელთა გვარი აღარ მახსენდება. ამ ასეულის შედგენა შინაურულად და თითქმის არაოფიციალურად მიმდინარეობდა და მათ გერმანული ფორმა მხოლოდ ორი თუ სამი თვის შემდეგ ჩააცვეს, მაშინ, როდესაც ჩვენ ფრონტის აღმოსავლეთ ნაწილში გადავინაცვლეთ სოფელში, რომელიც ყალბ-უსთა სტეპის მახლობლად მდებარეობდა. ადგილი აქაც უწყლო იყო, მაგრამ ერთ ადგილას არტეზიული ჭა იყო, საიდანაც მიღებით მუდმივად დიოდა მშენიერი წყალი. ჩვენ მოვთავსდით სკოლის ყოფილ შენობაში, სოფელში ნაშთიერი ფიცრებისაგან საწილები გაუმართეთ. სკოლას გვერდზე ედგა სამზარეულო შენობაც, მაგრამ სახურავი და ჭერი რატომღაც აეყარათათ, ხოლო შიგნით ყველაფერი მზად იყო სამზარეულოს მოსაწყობად. აზრად მომივიდა, რომ მეზობლად მდებარე რაღაც მსგავსი შენობის კრამიტოვანი სახურავი აქ გადმოიმეტანა. ორიგინალურად ჩაეთფიქრე: ორივე შენობის ზომა ავიღე და აღმოჩნდა, რომ სიგრძე ამ შენობებისა თანაბარი იყო, მხოლოდ სიგანე 50 სმ-ით განსხვავდებოდა. კარგად დავათვალიერე, კიდევ გავზომე

და მიუხედავად, რომ გადატანა შესაძლებელი იყო. გადავიყვანე მთელი ასეული და ერთ საათსაც არ გაუგლია, მთელი კრამიტი ერთი ცალის გაუტეხავადაც, შენობის გვერდით დავალაგეთ. ამის შემდეგ ხის ღირეები, რომლითაც სახურავი კედელთან იყო დამაგრებული, ლომებით მალლა აეწიეთ და გავათავისუფლეთ. მთელი ხის სახურავი დაუშლელად მალლიდან ჩამოვიღეთ, ასეულის მთელმა შემადგენლობამ მხარზე შეიღო და გადაუსურავ სამზარეულოს ზევიდან მოვარგეთ. ნახევარ საათში ასეულმა შორს დატოვებული კრამიტები ისევ უვნებლად ახალ ადგილზე მოვიტანეთ. მეორე დღეს ეს კრამიტები ძველ სახურავს კვლავ ზედ მოვარგეთ და ასეულის მეცედნიეობაც თავიდან დაიწყო.

აქ ყოფნისას ზოლოს და ზოლოს მივიღეთ გერმანული ფორმის გადაცმის საშუალებაც. სოფელში ერთი აბანო არსებულა. იგი უკვე კარგა ხანია უმოქმედოდ იდგა. აღმოჩნდა, რომ აბანოს საკმაო საწვავიც ჰქონდა თავის საწყობში და მე გერმანელებთან ერთად გამიკვირდა, რომ ეს საწვავი ზეთის გამოხდის შემდეგ დარჩენილ მსესსუმიზრას ჩენჩოს წარმოადგენდა. ამ ჩენჩოს ძაბრის მსგავს მოწყობილობაში ნიჩხითა ყრიდნენ და ვიწრო ღარით ლუმელში იყრებოდა. ცეცხლს ისეთი გუგუნე გაჰქონდა, იფიქრებდი, მაზუთის ლუმელიაო. აქ უნდა წაგვეყვანა ასეული. იქ თავიანთი რუსული ფორმა და ფეხსაცმელები უნდა გავხადათ, ტანი დაეანათ და ტიტვლები ჩვენს ზინაზედ წამოსულიყვნენ სირბილით, ხოლო დატოვებული ტანისამოსი სამხედრო უწყებისათვის უნდა დაგვებრუნებინა.

ყველაფერმა კარგად ჩაიარა, მაგრამ მეორე თუ მესამე დღეს უსიამოვნო რამ აღმოვაჩინეთ: ჯარისკაცებს, რომელთაც იცოდნენ, თუ რა უნდა მომხდარიყო, თავიანთი, შედარებით კარგ მდგომარეობაში მყოფი ფეხსაცმელები სოფელში გაუყიდიათ და მათ ნაცვლად სოფელელების ჯდანები დაუტოვებიათ. ჩვენი ფელდფეხელი სამინლად ბრახობდა და ღრიალებდა, მაგრამ შუტტემ ეს ამბავი სიცილით მიიღო და ისიც დაუმატა, ამის გაკეთებასაც ზომ ჭკუა უნდა, ამას გერმანელები როგორ მოიფიქრებდნენო.

ჩვენ აქ საძიადე თვე დაგრჩით. აქედან ნაღჩიკში გადავინაცვლეთ. აქ ასეული ყაზარდო-ბალკარეთის უნივერსიტეტის შენობაში მოთავსდა. ასეულის პირველი სართულის ნახევარი ნაწილი ეჭირა, ხოლო ასეულის უფროსს მეორე სართულზე ჰქონდა ერთი დიდი ოთახი. ამ დღიდან დაიწყო ჩემი დაახლოება ლეიტენანტ შუტტესთან, რადგან მთელ თავისუფალ დროს მის ოთახში ვატარებდით.

შუტტე მაშინ 27 წლის იყო, მე კი 36-ისა.

მიუხედავად თანამდებობით დიდი განსხვავებისა, ჩვენი დამოკიდებულება ისეთი იყო, თითქმის მე მისი დამრიგებელი ყოფილიყავი. ქართველები ძალიან შეუყვარდა. ეს სრულებით არ იყო მოჩვენებითი სიყვარული, რადგან მართლა მოხიბლული იყო ქართველების გარეგნობით, ნიჭიერებით და სიცოცხლის ხალისით. იგი ჩემს გასაგონად მათ გერმანელებს ადარებდა და ზევრ რამეში ქართველებს მოუფრიდებლად აძლევდა უპირატესობას. ამავე დროს მშვენიერად ხედავდა ქართველების ნაკლსაც, მაგომ ამბობდა, ასეთ ნიჭიერ, სიმპათიურ და მრავალი სიკეთის მქონე ხალხს თავისი ნაკლიც ეპატიებაო. ნაკლად იგი მაშინ მხოლოდ დაუდევრობასა და თვითნებობას ხედავდა. თან უმატებდა ხოლმე, თვითნებობაც ვაჟაკობის ნიშანიაო.

იმ პერიოდშივე ნაწილში გადმოვიდა ბატალიონის შტაბიც, რომელიც ზემოთ ნახსენებ იუსუპოვის სასახლეში ბინადრობდა.

აქ უნდა მოვიხსენიო, თუ რამდენად გულახდილი იყო შუტტე ჩემთან საუბარში. იგი სრულებითაც არ მალავდა თავის ანტიპიტლერულ განწყობილებას. პირიქით, სასტიკად აკრიტიკებდა პიტლერის პოლიტიკას და მიყვებოდა მის დამამცირებელ ანეკდოტებს, რომელთა არსებობა არც კი ვიცოდი, რადგან ისინი მხოლოდ იმ გერმანელთა შორის იყო გავრცელებული, რომელნიც ნაციზმს სრულებითაც ვერ ურიგდებოდნენ და მე, როგორც უცხოელს, საიდან მეცოდინებოდა მათი არსებობა? მაგრამ, ისეც ხდებოდა, რომ მე ვაკრიტიკებდი გერმანელებს, იგი კი თუმცა არ მამტყუნებდა, მაგრამ ომთან დაკავშირებულ გერმანულ პოლიტიკას იცავდა ხოლმე. ჩვენი სადავო თემა იყო მათი ტყვეებისადმი დამოკიდებულება. ამ დავაში ზოგჯერ ორივენი მართალნი ვიყავით. მასსოეს, ერთხელ, როდესაც ვლაპარაკობდი გერმანული და ტყვეთაგან შემდგარი ჯარის წესების სხვადასხვაობაზე, შუტტემ შემნიშნა, ქეთარაძე, გერმანულ წესებსა რომ მივდიოთ, ერთი კვირაში მთელი ასეული სატესტლოში აღმოჩნდებოდა. ეს სიმართლე იყო, რადგან გერმანელი ჯარისკაცები თუმც უმეტეს შემთხვევაში აბსოლუტურად თანაბარნი იყვნენ, მაგალითად საკვების საკითხში, ზოგადი გერმანული დისციპლინა ისეთი მკაცრი იყო, რომ ქართველები მას ძნელად აიტანდნენ. ყველაზე მძიმე საკითხი ჩვენს შორის გერმანული პოლიტიკა იყო. მე ფუსაყვედურებდი, რომ გერმანელები ჩვენგან სიცოცხლის გაწირვასაც მოითხოვდნენ, მაგრამ არაფერს გვეუბნებოდნენ, თუ რას ფიქრობდნენ საქართველოს მომავალზე. გერმანელი პროპაგანდისტები, რომელნიც დროდადრო ლექციებს გვიკითხავდნენ მოხალისეთა ნაწილებში, ასასოდეს ეხებოდნენ ეროვნულ საკითხს, და მე შუტტეს ვეუბნებოდი, თუნდაც სხვა რამეს აპირებდეთ, ჯოხს მოატყუოთ ხალხი და იმას შეპირდეთ, რასაც ქართველები ნატრობენ, ვიდრე მათ მედგარი ბრძოლისა ცნ მოუწოდებდეთ, სრულიად უცოდინარებს იმისა, თუ რისთვის იბრძვიან. თქვენი ანტიკომუნისტური პოზიცია მათ არაფერს ეუბნება-მეთქი; რაც შეეხება ქართველებს, ჩვენ აქ კომუნიზმის დასაშლად კი არ მოვსულვართ, არამედ ჩვენი ქვეყნის თავისუფლებისათვის ვიბრძვით-მეთქი. ეს მქმნიო, მიპასუხებდა ხოლმე შუტტე, მაგრამ თქვენ ხომ იცით, რომ არც მე მომწონს პიტლერის პოლიტიკა და ომის წარმოების დროს ამ საკითხზე ლაპარაკი პიტლერთან ვის შეუძლია?

ქართულ-გერმანული კავშირგაბმულობის შტაბი ბერლინში

ამ შტაბის დაარსება დასაწყისში მხოლოდ სამხედრო უწყებას მიეწერება, მაგრამ მისი ორგანიზების პერიოდში აღმოჩნდა, რომ ეს შტაბი მხოლოდ სამხედრო საქმეებით არ უნდა დასაქმებულიყო. ქართულ მხარეს, მყოფს ამ საქმეების კერძო, უნდოდა, რომ შტაბი სხვა ხასიათის პრობლემებსაც შეეხებოდა. ამის მისაღწევად გრძელი მოლაპარაკებები ხდებოდა ერთი მხრივ მიშა კელიას და მეორე მხრივ, გერმანიის სხვადასხვა უწყებათა შორის. აქვე უნდა ითქვას, რომ მიხეილ კელიას დიდი ნდობა ჰქონდა მინიჭებული გერმანელთა მიერ. ეს

გასაგებიცა, რამდენადაც საერთოდ გერმანელებთან საქმიან დამოკიდებულება ადრევე და ომის დამთავრებამდე მიმა კედისაჲ ჰქონდ. მიხეილ კედის თაუდაპირველი დამოკიდებულება გერმანელებთან იმით დაიწყო, რომ მან გერმანული კონტრდაზვერვის დაჯალბით შეადგინა სადესანტრო-საოპსტრუქციო სექციაში "თამარა I" ეს ხლებოდა, რამდენიმე თვით ადრე სანამ გერმანია რუსეთს შეუტევდა. ეს რაშიმ ომის დაწყებამდე სამი დღით ადრე ჩავიდა ვენაში, ზოლო ომის გამოცხადებლიდან რამდენიმე დღის შემდეგ კვლავ მიმა კედისაჲ ინიციატივით და ხელმძღვანელობით პარიზიდან დაიძრა ორი ჯგუფი ქართველ მოხალისეთა, საერთო რიცხვით 140 კაცამდე. აქედან ჩანს, თუ ომის დაწყებამდე რამდენად ადრე ყოფილა დაკავშირებული მიხეილ კედია გერმანულთა კონტრდაზვერვასთან. ამ კავშირების წყალობით შეძლო მიმა კედია, რომ ამ შტაბში თითქმის ქართული დროებით მთავრობის სახე მიიღო, თუმცა ძლიერ შეკეცილი უფლებებით. შტაბს ჰქონდა შემდეგი განყოფილებები: 1. წმინდა მხედროული განყოფილება; 2. პროპაგანდის; 3. სამოქალაქო; 4. საქველმოქმედო. შტაბში შედიოდნენ მიხეილ კედია, გივი გაბლიანი, გიორგი მაღალაშვილი, მიხეილ აღმაშაია. მიხეილ კედისაჲ კავშირი ჰქონდა არა მარტო ვერმანსტის, ე.ი. კანარისის კონტრდაზვერვასთან, ასევე ესესის დაზვერვასთანაც. მაღალაშვილი ოფიციალურად პროპაგანდის განყოფილებას უწვლიდა. გაბლიანს სამხედრო განყოფილების ხელმძღვანელობა ევალებოდა, ზოლო აღმაშაია ყოველ დასახელებულ განყოფილებასთან იყო დაკავშირებული. მიმა კედისაჲ დიდი ნდობა ჰქონდა მოპოვებული გერმანულ მაღალ საზოგადოებაში. სამოქალაქო განყოფილებას, რომელიც მე ვახსენე, ქებოდა გერმანიის ტერიტორიაზე მყოფ ქართველ ემიგრანტთა და ჯარის გარეშე მყოფ ყოფილ ტყვეთა ყოველგვარი საქმეები. ოფიციალური ქალაქების, სამეზავრო ნებართვათა გაცემის გარდა, არსებობდა აგრეთვე სხვა საზრუნავი, უმეტესად საქველმოქმედო ხასიათისა, რომელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო მონახულება და ზრუნვა სხვადასხვა ლაზარეთებში მოთავსებულ ქართველებისა. ეს რაც შეეხება ოფიციალურ მხარეს, მაგრამ შტაბი ცდილობდა და ნაწილობრივ ახერხებდა პოლიტიკური ნაბიჯების გადადგმასაც. ეს უკანასკნელი საუბედუროდ მარცხით რომ არ დამთავრებულიყო, ამ შტაბის დამსახურება ბევრად უფრო დიდ მოვლენად ჩაითვლებოდა, რადგან არსებობდა გარდა ქართული შტაბისა, შტაბები აზერბაიჯანული და ჩრდილოკავკასიურიც, ზოლო ფაქტიურად ყოველივე ამას მაინც ქართველები მეთაურობდნენ. მე ამ შტაბში ვმუშაობდი, მაგრამ ჩემი სამუშაო სამხედრო საქმეს არ გასცილებია, ამიტომ ამ შტაბის მუშაობის შესახებ დეტალებზე ვერ ვილაპარაკებ.

რამდენიმე ეპიზოდი ჩემი ტაქსიზე მუშაობის პერიოდიდან.

შეხვედრა გეგეჭკორის ნაცნობ ვეჟილთან.

პარიზის უზენაეს სასამართლოში მივიყვანე მეზავრი. იქვე ვილაც ვეჟილი ჩამიჯდა ტაქსიში. ვეჟილს იმიტომ ვამბობ, რომ თავისი ტოვა მკლავზე ჰქონდა გადაკიდებული.

გზაში გამოძევაპარა, შემატყო უცხოელებს და ეროვნება მკითხა. როცა ვუთხარი, ქართველი ვარ-მეთქი, დაინტერესდა. მკითხა, ილამაზ დადემქელიანს თუ იცნობო. მაინცდამაინც არ მესიამოვნა: ილამაზ დადემქელიანი განათლებული კაცი იყო. პარიზში ვექილობდა, მაგრამ სამარცხვინო ზნე სჭირდა - ჰომოსექსუალი იყო. ამბობდნენ, ვიღაც ლიბანოელ ვექილთან მრუშობსო. მიეჭვდი, რომ ჩემს მუშტარს თავისი კოლეგის ავანაწიანი ეცოდინებოდა. ვუპასუხე, ვიცნობ, როგორ არა, ჩვენი კვლასის სამწყსოს გამგეობის წევრია. დიდი არსიტოკრატული ოჯახის ჩამომავალია. მის წინაპართა დინასტიის სათავე შირეულ წარსულში იკარგება. მაგრამ, როგორც ეს სმირად ხდება, დღეს ისინი ვადაგვარების დონეზე არიან: მის ახლო ნათესავებში ერთი მუზეუმა, ერთი ქალი იმდენად მამაკაცოს, რომ პირველ მსოფლიო ომში კავკასიურ ცხენოსანთა დივიზიაში მოახერხა ჩარიცხვა, ხოლო ქალის ძმა, ფრიად კულტურული, უაღრესად თავზიანი და სიმპათიური, პეტა კორაჟიდან გამოსული საიმპერატორო ჯარის ოფიცერი, გარეგნულად ულამაზესი მამაკაცი, ტანით და ღონით ნამდვილი დევემირი, ისეთი ქალაჩუნაა, რომ კაცს, რომელმაც სხვისი ხელით მამა მოუკლა და დედა ცოლად შეირთო, ყველაფერი შეარჩინა და როდესაც გასაშფოების შემდეგ მამამისის მკვლეელი და დედამისი უცხოეთში გაიხიზნენ, იგი მათ თან გამოჰყვა და ერთხანს მათთან ცხოვრობდა სტამბოლში.

ილამაზ დადემქელიანს ასეთი რამ არ ჩაუდენია, მაგრამ მასაც, მკონი საკმარისი ნიშები აქვს დევენერაციის. და ყოველივე ამას იმისთვის გაიმზობთ, რომ ამ ფრიად სიმპათიური ადამიანის სუსტი მხარის გამართლება თუ არ შემოიძლია, მიზეზი მაინც აგისხნათ-მეთქი.

ვექილი ცოტა ხანს ღუმდა, შემდეგ თქვა: პო, რაც თქვენ გამაგებინეთ, ძლიერ სანტერესოა, მაგრამ ალბათ დამეთანხმებით, რომ ადამიანის ინტიმური მხარე "delicat" (ფაქიზი) რამ არის და მისი მოწონება-არმოწონება მხოლოდ თვით მისი საქმეაო. ამ სიტყვებზე ქსენოფონტე მომაგონდა, რომელიც დაახლოებით ასეთივე აზრს გამოთქვამს.

ცოტა ხნის ღუმილის შემდეგ მკითხა, გეგეტკორს თუ იცნობთო.

ახლა კი ამოვისუნთქე. ვიფიქრე, ახლა უფრო მყარ ნიადაგზე ვდგავარ-მეთქი. "ვიცნობ, როგორ არა, იშვიათად მომხიზვლელი კაცია, ჩვენ ორივენი საქართველოს იმ პროვინციიდან ვართ, რომელიც თავისი განსაკუთრებულობით და წარსულით საქართველოსთან დაახლოებით იმ მიმართებაშია, როგორც პროვანსი საფრანგეთთან. მეგრული დიალექტიც ქართულის მიმართ ისეთ პოზიციაშია, როგორც პროვანსულია ფრანგულთან, მხოლოდ მეგრელებს თავიანთი ენაზე არასოდეს უწერიათ, გარდა იშვიათი ფოლკლორული ლექსებისა და ისიც მხოლოდ სასიმღერო ტექსტებია.

მამაჩემის სახლ-კარი და მამული, სადაც მე დავიზადე, მხოლოდ თხოუმეტრიოდ კილომეტრზეა იმ ადგილიდან, სადაც გეგეტკორი დაიბადა. იგი ახალგაზრდობისას რამდენჯერმე ყოფილა ჩვენს ოჯახში. მაშინ, ორი თუ სამი წლის ვიყავი. უფრო გვიან, მისი მინისტრობის ხანაში, როცა 14 წლის ვიყავი, იგი რამდენჯერმე იყო ტფილისში ჩვენს სახლში სხვა სტუმრებთან ერთად, მაგრამ აქ, ემიგრაციაში მასთან შეხვედრას მოვერიდე და თუმცა ქართულ კრებებზე სმირად ვხვდებოდი, არასოდეს მითქვამს, თუ ვინ ვიყავი. ამის მიზეზი ის არის, რომ მე იმ პოლიტიკურ მიმართულებას ვეკუთვნი, რომელსაც მიანია, რომ გეგეტკორი და მისი ამქარი სოციალისტები ჩვენი ქვეყნის დამღუპელები არიანო".

შემდეგ მკითხრა: მართალია, რომ იგი გეგეჭკორი კი არა, დადიანია, რადგან ეპისკოპოსის შვილიაო? ელდა მეცა. ვუთხარი, ბატონო, თქვენ ისეთ რამეს მეკითხებით, რომ თავს ნებას ვაძლევ კითხვა დაგისვით, საიდან გაქვთ ეს ცნობა. თვითონ მითხრაო, მიპასუხა. სულ გავში და ვუთხარი, ჩემს ბავშვობის დროს ამგვარი რამ გამიგონია ქალების საუბარში და ეს ჭორიკანობა მეგონა. შემდეგ ამაზე არასოდეს მიფიქრია, ხოლო რაკი ამგვარ რამეს თვითონვე ლაპარაკოს, უნდა დავიჯერო-მეთქი.

მის ბინას ვუახლოვდებოდი. "დიდად ვწუხვარ, რომ უსიამოვნება მოგაყენეთ ჩემდა უნებურადო" - არა, ბატონო, თქვენ რა გაქვთ საწუხარი, ან საბოდიშო -მეთქი, ვუპასუხე ვეჩილს.

“ზ რ უ გ ი”

პარიზში, ლიონის სადგურთან, ორი ადგილია, სადაც მატარებლით ჩამოსული მგზავრები ტაქსებს იღებენ. პირველი და მთავარი თვით სადგურის უკან მდებარე მოედანზეა, ხოლო მეორე, უფრო მცირე, ცოტა მოშორებით, დიდროს ბუღვარზეა, კაფე “Europeen-ის” (ევროპული) პირდაპირ. როცა რომელიმე მგზავრი თავს ლიონის სადგურზე მიმაყვანიბდა, თუ სწორედ მატარებლის ჩამოსვლის დრო არ იყო, ე.ი. თუ დაუყოვნებლივ იქვე ვერ ვიშოვიდი მგზავრს, მუშტრის მოლოდინში ამ კაფესთან დავდგებოდი ხოლმე. ამ საქციელის მთავარი მიზეზი ჩვეულებათა - ხოლო სხვა პრაქტიკული ხასიათის საბაბიც არის: კაფესთან გაზეთების კიოსკია, თუ მწყურია, დასალევაც იქვეა, თან ხუთი-ექვსი მანქანის ადგილია. ასე რომ, მხოლოდ რამდენჯერმე მისდება მანქანის ამუშავება და წინ გაწევა მაშინ, როდესაც სადგურთან ასზე მეტი მანქანა იცდის და მამასადამე, სანამ თავში მოვექცეოდე, ასჯერ წინ უნდა წაეიწიო. სხვა მიზეზებიც არის, მაგრამ ყველას ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა.

იმ დღესაც ვიღაც მგზავრები მივიყვანე ლიონის სადგურზე და როდესაც ისინი გადმოვსხი, მანქანა კაფეს წინ დაგაყენე. ნაშუადღევ იყო, სამი საათი იქნებოდა. გაზეთ “მონდ-ის” ახალი გამოცემა ის იყო მოტოციკლისტმა კიოსკში მოიტანა. მეც მივედი და როგორც კი გამყიდველმა დასტა გადათვალა, ერთი ცალი შუიდან გამოვიღე, რომ თრევისკან გაცრეცილი გაზეთი არ შემხედროდა და საჩქაროდ ჩემს მანქანას მივაშურე, რადგან წინმდგომმა შოფრებმა თავიანთი მანქანები წასწიეს და ჩემს უკან უკვე ორი შოფერი ადგილს უცდიდა. გაზეთში მხოლოდ სათაურების ვადაკითხვა მოვასწარი, როდესაც ორი კაცი მანქანას მოუახლოვდა. საქციელზე და მიზეზ-მოხერხება ეტყობოდა, ფრანგები არ უნდა ყოფილიყვნენ. მანქანაში ისე უხერხულად ჩასდნენ, რომ შოფრობაში გამოცდილი თვლით მაშინვე შეგატყვე, მათ სამაძის გამოცდილება არ ჰქონდათ.

“Champs Elysées” (ელიზეს მინდვრები) - მოკლედ მითხრა ერთმა, რომელიც უფრო შავგერემანი, დაბალი და ჩაფსკენილი იყო. ესლა კი მისმა ფრანგულმა გამოთქმამ დამარწმუნა, რომ არც ფრანგები იყვნენ და არც დასავლეთ ევროპელები, მაგრამ ფიქრის

დროც არ დამცალდა, ერთმანეთს საკმაოდ ცუდი რუსულით დაუწყეს საუბარი და რა ახსნა უნდა, ჩემს ყურს ერთ-ერთი მოსაუბრის მშობლიური ლბილი მეგრული კილო როგორ გამოეპარებოდა. მაგრამ მეორე ვილა, ნუთუ ვერ მიხვდები? ამაზე ფიქრში წასულს ახლა სხვა ენა მომესმა, მეონი, არაბულია, ამ ენაზეც ტაატით ლაპარაკობენ. ეტყობა, ეს ენაც ორივესთვის უცხოა. მე ჯერ ორივე საბჭოელი მეგონა, ამ არაბულმა გზა ამირია, თან ინგლისურ ტერმინებს ხმარობენ შიგადაშიგ საუბარში. ღმერთო, საიდან მოხვდა პარიზში ეს მეგრული კაცი, ან მისი თანამგზავრი ვინ არის?

საჭირო საქმეებზე საუბრობენ. ინვალიდების ხიდზე გადვივართ, იმ უბანს ვუხლოვდებით, სადაც ისინი უნდა მივიყვანო. ხელსაყრელ შემთხვევას ვეცდი, რომ საუბარში ჩავერთო. თითქოს ჩემს სურვილს მიმიხვდაო, ჩემმა მეგრელიმა, დამმტკრუნელ ფრანგულ-ინგლისურით მოხოცა, რომ "ნიუ-იორკ სიტი ბანკში" მივიყვანო, რომელიც სწორედ ელიზეს მინდვრებზე მდებარეობს.

მომავლია, რომ შაბათია და პარიზში ამ დღეს ყველა ბანკი დაკეტილია. არც ვაჭი, არც ვაცხელე და მეგრულად ვუპასუხე: „საბატონს ირი ბანკი კილე რორე, პატენი“ (შაბათს ყველა ბანკი დაკეტილია, ბატონო). ამით გამოწვეული რეაქციით რომ დავსტკე, რეტროვიზორში ჩემი მოსაუბრის სასესე შეეცქერი, თითქოს ცხელი ღომი ყელში გადასცდაო, ჩაყლაპული ნერწყვი ყელში გაუჩერდა და პირი დააღო. კიდევ კარგი, რომ მეორე მგზავრიც მეგრელი არ იყო, თორემ პოლიციელს გაეჭვლებოდა, რომელსაც ვიდრე მე სარკეში ვიხედებოდი, მკლავები გაეშალა და ჩემსკენ ზურგმუხრუნიებით მდგომს გზა გადაეღო. უცნობმა დაბალმა მგზავრმა მიმისაგან ხელები თვალზე მიიფარა, მიხვდი, რაც ხდებოდა და დავამუხრუჭე. პოლიციელი მუხრუჭის ხმაზე მოხრუნდა. აბა, როგორ წარმოიდგენდა, რომ ამ ინციდენტმა ჩემს თანამემამულეს სულის მოთქმის დრო მისცა.

- დედაია, საიდან იცოდი, ბიჭო, მე რომ მეგრელი ვარ?

- ფეხებზე შეგატყვეთ, ნამდვილი ცხენოსნის ფეხები გაქეთ, - ვუპასუხე.

- რაღა გეკადრებათ, ბატონო, ჩემი ფეხები თქვენი ზრუგის უკანა და რაფერ ღვინაზე? (ცხენოსნობა კი შეიფერა).

- არა, ის ვისუმრე, მაგრამ იცით, მარტო „ზრუგი“ საქმარისია. ამ სიტყვას ასე მეგრელის გარდა ვერავინ იტყვის საქართველოში კი არა, მთელ დედამიწაზე.

- ღმერთო, მომკალი ახლა, რაღა ეს სიტყვა ქართული არაა? მეგრულად ზრუგს ხუეჯი ქვია, ბატონო...

აღმოჩნდა, რომ ეს ჩემი მგზავრები ბოროტიდან იყვნენ ჩამოსული, სადაც მათ ექსპორტი-იმპორტის საზოგადოება ჰქონიათ საამხანაგოდ. ის მეორე ჩაფსკნილი მგზავრი ტფილისელი სომეხი ყოფილა. მის მშობლებს ჯერ კიდევ ბავშვი გამოჰყოლია და ამიტომ რუსული ცუდად იცოდა. ვიფიქრე: ვაჭრობაში შეამხანაგებული სომეხი და მეგრელი! ამათ რა გაუძლებს, ალბათ სულ მალე მათი ფირმა უდიდეს წარმატებას მიაღწევს - მეთქი. ამიტომ გახეთქს გულდასმით ვათვალისწინებდი ხოლმე. მათ შესახებ ვერაფერს წაგაწყდი ვერასოდეს.

იქნებ კარგი ამხანაგობა ვერ გასწიეს, ერთმანეთს „ზრუგიდან“ კომბინაციები უყვეს და ერთიცა და მეორეც მესამე კონკურენტმა გაანადგურა.

აი, თუ გსურთ ცხოველი დამამტკიცებელი საბუთი იმისა, რომ არათუ “სცდების და სცდების, სიკვდილსა ვინც არ მოულის წამისად”, არამედ ეს სიკვდილი შეიძლება ზევრად უფრო მოულოდნელმა მიზეზმა გამოიწვიოს, ვიდრე, ვთქვათ ოლეგისათვის მისი ცხენი იყო. აბა, სად ვინმე მეგრელის პარიზში ჩამოსვლა და სად ფრანგი პოლიციულის სიკვდილი, რადგან

ცოტაც რომ დამგვიანებოდა ჩემი, ლინგვისტური ვარჯიშობა, მას საიქიოს გააგზავნიდა.

ომის შემდგომი ხანა საფრანგეთში

ომის შემდეგ მე წელიწადნახევარი იტალიაში დავყავი. ეს უმთავრესად იმის მიზეზით იყო, რომ საფრანგეთში განუკითხავად გერმანელების ყოფილ თანამშრომლებსა. ეჭვმიტანილ ხალხს წარამარა იჭერდნენ და ზოგჯერ პირდაპირ დასახვრეტად მიყავდათ. საყურადღებოა, რომ არსად და არასოდეს უცდია ახალ ხელისუფლებას, იმდროინდელ უდანაშაულო მსხვერპლთა რიცხვი დაახლოებით მაინც დადგენილიყო. ლაპარაკობდნენ კი ათასობით ადამიანზე. როცა მე დავბრუნდი, მდგომარეობა უკვე დაწყენარებული იყო. ისე, რომ ამ მხრივ მე არავითარი უსიამოვნება არ შემხვედრია. ჯერ დავიწყე დროებით მუშაობა, ხოლო რამდენიმე თვის შემდეგ ერთ ფრანგ მერძვეესთან დავიწყე მაწენის დამზადება. ამ ხელობაზე დავრჩი ათიოდე წელი.

პარიზის ქართულ სათვისტომოში ნელ-ნელა გაღვივდა ნორმალური ცხოვრება. მხედველობაში მაქვს ჟურნალების გამოცემა, ეროვნული ღღესასწაულების ზეიმობა და ა.შ. ამ პერიოდში თვით საფრანგეთში ძლიერი აღმშენებლობითი მუშაობა დაიწყო. საფრანგეთი თანდათან სახეს იცვლიდა და ამერიკას ემსგავსებოდა. იმათთვის, ვინც ამერიკაში მოგზაურობდა ხოლმე, მაგალითად ჩემთვის, თვალნათლივ დასანახი იყო, საფრანგეთის ცხოვრების იერი რა ტემპით იცვლებოდა. შეიძლება ითქვას, რომ ამერიკაში დაბადებული სიახლენი ათი წლის შემდეგ საფრანგეთშიც ვრცელდებოდა. თუმცა ეს პროცესი ღღესაც გრძელდება, მაგრამ ზევრად უფრო ნელი ტემპით, რადგან საფრანგეთის მოსახლეობის ცხოვრების დონე ამერიკისას თითქმის გაუსწორდა, თუმცა სიახლეთა უმეტესობა ღღესაც იქიდან მოდის.

ზემოთ ნახსენები ჩემი მოგზაურობა ამერიკაში იმით აიხსნება, რომ ჩემი ერთადერთი ქალიშვილი ამერიკაში გათხოვდა და მე რვაჯერ გადავჭერი იქით და აქეთ ატლანტიკის ოკეანე. ეს ხდებოდა ზოგჯერ ყოველწლივ, ზოგჯერ წელ-გამოშვებით. ამიტომ იყო, რომ მე თვალნათლივ ვხედავდი საფრანგეთში ამერიკანიზმის შემოსვლას და შემძლო მისი ტემპის შეფასება.

დაახლოებით 60-65 წლის ასაკში მე შემთხვევით და თითქმის მოვალეობის გამო შევუდექი ჟურნალისტობას. საქმე ისაა, რომ ჟურნალ „ივერის“ რედაქტორი ელისე პატარიძე დაავადმყოფდა, შემცველი არაფერ იყო და თანდათანობით ჟურნალის ხელმძღვანელობა პირადად მე დამეკისრა.

ამ საქმიანობას ვუძღვებოდი, ვიდრე ძალი შეწყვედა. 1991 წელს გამოცა ჟურნალის უკანასკნელი ნომერი, ხოლო მის გაგრძელებას ხელო მოჰყდა ჯანრი კაშამ.

აქ ცოტა რამ უნდა აღვნიშნო ჟურნალის გამოცემის პირობებზე. იმ დროისათვის ქართული ემიგრაცია, რაც შეეხება უფროსი თაობის წარმომადგენლებს, ძლიერ შემცირებული იყო. ჟურნალის ჩვეულებრივი გზით დასტამბვისათვის საჭირო თანხები ჩვენ არა გვქონდა. სიძნელები იმით გადავლახე, რომ ამერიკიდან ჩამოვიტანე „ვარი ტაიერის“ სისტემის, ამერიკაში უკვე მოძველებული საბეჭდი მანქანა. იგი სტამბაში ნაბეჭდი ასოების მსგავს ასოებს ბეჭდავდა. ამ მანქანაზედ ვბეჭდავდი მე თვითონ თანამშრომელთა და ჩემს საკუთარ დასაბეჭდ მასალას. ხოლო გასამრავლებლად და ასაკინძად შესაფერ სახელოსნოებს მივმართავდი. რამდენიმე წლის შემდეგ ოთარ პატარიძის შემწყობით და მისი დის, გულნარას ფინანსური დახმარებით შევიძინეთ ქსერომანქანა. ამის შემდეგ ჟურნალის გამოცემა გაგვიადვილდა. ცოტა გვიან ჯანრი კაშიამ, რომელიც ახლად ჩამოსული იყო ევროპაში, კომპიუტერი შეიძინა, რის გამოც ჟურნალის გამოცემა ძლიერ გაგვიადვილდა, მაგრამ ეს არ გავრცელებულა ჩემს ჯანმრთელობაზე და ხანდაზმულობაზე.

პეილოზის სანაცვლოდ

მე პოლიტიკოსობა არც არასდროს მსურებია, არც არასდროს ვცდილვარ, პოლიტიკური გზით მეგლო. ამის გამო, მიუხედავად იმისა, რომ თავს მუდამ ეროვნულ-დემოკრატიულ ვითარებაში, ორგანიზაციის წევრად ვითვლებოდი და კრებებზედაც დავდიოდი, არასოდეს არცერთი კომიტეტის წევრი არ ვყოფილვარ, არც რამე თანამდებობა დამკისრებია. ამიტომ არა თუ ჩემს მოვალეობად არ მიმაჩნდა ამ საგანზე ვრცლად რაიმე მოწმობის დატოვება, არამედ ვფიქრობ, რომ უფლებაც არა მაქვს პრეტენზია განვაცხადო ამ პარტიის წარსულზე საპასუხისმგებლო ცნობებისა და მოგონებების დატოვებისა. კიდევ რომ მსურდეს, მე არასოდეს ახლო არ ვყოფილვარ პარტიის მუშაობასთან. მაშასადამე ლოლიკურია, რომ ამ საკითხებზე მდიდარი ცნობები არც მომეპოვებოდა.

1948 წელს სპირიდონ კელიას გარდაცვალების შემდეგ, ეროვნულ - დემოკრატიულ პარტიის ორგანიზაცია თითქოს არსებობდა, მაგრამ ორგანიზაციის სახელს იგი მხოლოდ ფიქტიურად ატარებდა. იმ ფაქტმა, რომ იმ ხანებში დაარსდა "ახალი ივერია", რაც ორგანიზაციის მუშაობას შეესება, გერაფერი შეცვალა. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ "ივერიის" დაარსება უმნიშვნელო რამ იყო, ან ზედმეტ მოვლენას წარმოადგენდა. პირიქით, ეს იყო ჩვენება იმისა, რომ ომის დამთავრებამ ყველა ჩენი ძველი იმედები გაანადგურა. "ივერიის" ასეთ პირობებში გამოცემა ახალი იმედების დაბადების ნიშანსაც წარმოადგენდა. ეს შეხედულება იმითაც გამართლდა, რომ "ივერიის" გამოცემა საბჭოთა კავშირის დანგრევამდე გაგრძელდა. ე.ი. ის, რაც ჩვენ გვწამდა - საბჭოთა კავშირის დანგრევის აუცილებლობა, მართალი აღმოჩნდა.

ჩემი არაპოლიტიკოსობის შესახებ აქვე თქმულის მიუხედავად თუ ისე მოხდა, რომ "ივერიის" გაძლიერება მე დამეკისრა, ამ მოვლენის შესახებ მე მრავალჯერ დავწერე. ახლა ვიმეორებ, რომ ეს მხოლოდ გარემოებამ მოიტანა. ჩემს მიერ "ივერიისათვის" ახალი მიმართულების მიცემა შესაძლებელია პოლიტიკური აქტი იყო, მაგრამ თუ "ივერიის" ხელმძღვანელობა მე გარემოებამ მაიძულა, პატიოსნება მოითხოვდა, რომ ჟურნალისთვის ის სტილი და პირდაპირობა მიმენიჭებინა, როგორიც მევე საჭიროდ მიმაჩნდა. "ივერიის" მიერ აღებული რადიკალიზმის შეხედულებამ მენშევიკების საქმიანობისადმი ქართულ ემიგრაციაში საკმაოდ არასასურველი განწყობილება დაბადა. ეს მე არც მაშინ მინანია, და არც დღესა ვნანობ, რადგან მენშევიკების, როგორც იდეოლოგიამ, ისე საქმიანობამ, წარსულში ჩადენილ უკუღმართად წარმართულმა საქმეებმა და მომავლისათვის ყოვლად უსაფუძვლო იმედმა მათი კვლავ დაბრუნებისა, მე იძულებული გამხადა, ყოვლად

მოურიდებელი კრიტიკული შეფასება გამეკეთებინა მათი წარსულისა და მომავლისათვის, რაც თუნდაც იმიტაც გამართლდა, რომ დღევანდელ საქართველოში მენშევიკთა მოტრფიალედ მხოლოდ ერთი მუჩაიძე აღმოჩნდა.

სხვა დროსაც აღმინიშნავს და დღესაც ვიმეორებ, რომ ჩემი თავი პოლიტიკოსად არ მიმიჩნია და "ივერიის" ხელმძღვანელობის განმავლობაშიც არასოდეს მიფიქრია, რომ პოლიტიკოსის როლს ვასრულებდი. მე ვკმაყოფილდებოდი იმით, რომ მხოლოდ პუბლიცისტის სახელით და უფლებით გამომეთქვა ყოვლად მოურიდებლად ჩემი შეხედულებები, რომლებსაც მრავალი ემიგრანტი იზიარებდა, მაგრამ ჩემსავით გულახდილად და პირდაპირად ჩემს აზრებს იშვიათად თუ უახლოვდებოდნენ თავიანთ საკუთარი აზრების გამოთქმის დროს. "პერესტროიკის", ანუ გარდაქმნის დასაწყისში მეც, ისე როგორც სხვებს დიდი იმედი მქონდა, რომ ქართველები ამ მიმართულებას გონიერად გამოიყენებდნენ და საჭირო დროს უწინარეს საქართველოზე იფიქრებდნენ, ვიდრე თავიანთი მმართველი ადგილების დაკავებაზე. საუბედუროდ, ეს ასე არ აღმოჩნდა.

საქართველოს მიერ თავისუფლების მოპოვების პირველ თვეებიდანვე, (რაც მე სხვებთან ერთად მახარებდა), შევამჩნიე, რომ ამ საქმეში წინარეგში მომხვდარი პიროვნებები და უპირველესად, ზვიად გამსახურდია არასაკმარისი მოფიქრებით და ნაბოვების გაანგარიშებით მოქმედებდნენ. მრავალ აქაურ ჩემს თანამემამულეს აკვირვებდა ჩემს მიერ საქმის ასეთი შეფასება. ზოგი მეკითხებოდა, ასე კარდინალურად რამ შევაცვლევინა აზრი გამსახურდიასზე. მე ვუბნებოდი, გამსახურდიასადმი მე ფრიად დიდი სიმპათიითა ვარ განწყობილი, მაგრამ მის საქციელში საქართველოსთვის გონიერად მზრუნველ ადამიანს ვერ ვხედავ - მეთქი.

მამხინდელ დროს მიეკუთვნება ჩემი ერთ-ერთი უკანასკნელი წერილი ქურნალ "ივერიაში" შაბრილის ტრაგედიის გამო, - სოლო რაც მას შემდეგ მოხდა, მე იმ მოვლენებზე უკვე არაფერი დამიწერია, რადგან "ივერიის" გამოცემა შეწყდა. ახლა მე შემძილია მხოლოდ ვთქვა, წინასწარმეტყველებას რომ თავი დავანებოთ, ის მაინც უწყველია, რომ საქართველოსთვის ძლიერ სამწუხარო მოვლენების თავიდან აცდენა, ნაწილობრივ მაინც, შესაძლებელი იყო.

ის მოვლენა, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლამ მთელი სახელმწიფოს ეკონომიკა შეარყია, არივ-დარია და ქვეყანა ეკონომიკურ სიძნელეში აღმოჩნდა, მრავალთათვის იყო და არის გასაგები, რადგან 70 წლის განმავლობაში დამკვიდრებული ეკონომიკური სისტემის დანგრევა და ახალი თაობისათვის საბაზრო ეკონომიკის აღდგენის სიძნელეც სრულიად გასაგებია, მაგრამ გაუგებარია, იმ პატარა საქართველომ თავის არცთუ ისე რთულ სახელმწიფო ქონებას რომ ვერ მოუარა და ქვეყნის ინდუსტრიალური შესაძლებლობები შავ ბაზარზე გაყიდეს კერძო პირებმა. ამ გაფანტულ სახელმწიფო ქონებაში მე ვუელისხმოზ ელექტრონულ მანქანა- ხელსაწყოთა და სხვა ნაწარმთა თურქეთში გატანას ცალკე შემსყიდველების მიერ. იქ ჩალის ფასად ამის გაყიდვას და იქიდან მათი ახლობლებისათვის არც ისე აუცილებელი საჩუქრების ჩამოტანას. სახელმწიფოში არსებულ სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის მდიდარი პარკის ჩალის ფასებში განიცეხას - ეს იყო სრული გაოცრება სახელმწიფოსი. გამოდის, თითქმის პრივატიზაცია ყველამ ისე გაიგო, ყველაფერი, რაც სახელმწიფოს ეკუთვნოდა, ყოველ პიროვნებას შეეძლო თავისად მიეჩნია და სახლში წაეღო.

ეროვნული ქონების ამ სამხნელი განადგურების წინააღმდეგ თითქმის ხმაც არავის ამოუღია. ამ მოვლენამ კიდევ უფრო აუტანელი და ძნელი გახადა ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობა.

ბევრი, ბევრი რამის თქმა მსურს და შემძლო მეთქვა კიდევაც, მაგრამ ეს ვერ იქნება ჩემი წარსულის მოთხრობის თემა. ამიტომ მე ვეცდები მხოლოდ ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი ეპიზოდები გავიხსენო და ის მოვლენები აღვნიშნო და აღვწერო, სადაც, მეტად თუ ნაკლებად მე რაიმე მონაწილეობა მქონია. ეს ნაწყვეტები იქნება ქრონოლოგიურად არც იყოს დალაგებული, მაგრამ ამას დიდი მნიშვნელობა არცა აქვს. ამნაირი წესით მემუარების მკავეს დოკუმენტის შედგენა მეპატიება, რადგან ეს სტრიქონები, რომელთაც ახლა ვკარნახობ ჩემს ძმისშვილ ნანას, დაბრმავებული, ოთხმოცდამეთოთხმეტე წელში გადამდგარი კაცის ნააზრებია.

საქართველოს რესპუბლიკის დამსხვრევის ერთი მთავარი მიზეზთაგანი

როგორც ვიცით საქართველოს შინაური მდგომარეობა თითქმის ნორმალური იყო. ყოველ შემთხვევაში მას შიგნიდან არავითარი საშიშროება არ მოელოდა. საშიშროება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ქვეყნის თავდაცვის საქმე სრულიად მოუწყობელი გვქონდა. ეს უმთავრესად იმაში გამოიხატებოდა, რომ ქვეყანას, ასე ვთქვათ, ორგვარი ჯარი ჰყავდა: ჩვეულებრივი და სახალხო გვარდიად ახლადწოდებული ყოფილი წითელი გვარდია, რომელსაც ვალიკო ჯუღელი განაგებდა. იგი პირდაპირი მორჩილი იყო სახელმწიფო მეთაურის - ნოე ჟორდანისას. ვალიკო ჯუღელი კომუნისტი იყო, თანაც რუსეთის მოტრფიალე. ჟორდანის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კრებაზე მხარი დაუჭირა. აქედან დაიწყო მათი მეგობრობა და მაშინ დაიწყო ჯუღელი წითელი გვარდიის მეთაურად. ჩვენი რუსეთთან ომის დროს, საქართველოს სულ 20 000-მდე მეომარი აღმოაჩნდა. ამ რიცხვის თითქმის 2/3-ს გვარდიელები წარმოადგენენ. ეს ჯარი მილიციის წესით იყო შედგენილი, ჯარისკაცებს იარაღი და ჩასაცემელი სახლში ჰქონდათ და საჭიროების დროს მათ რაიონული ცენტრის უფროსი შეკრება ხოლმე. ეს გვარდიელები უკლებლივ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრებიც იყვნენ. საომარ მდგომარეობაში მყოფს, მხოლოდ ნაწილობრივ ჰყავდათ პროფესიული ჯარის ოფიცრები, დანარჩენი კი ახალგაფიცებული პარტიისთვის სანდო მოქალაქეები იყვნენ. ყოველი სახიფათო ამოცანის მიღების შემდეგ პატალიონთან არსებული პარტიული უფროსი სწვევებდა, დაემორჩილებოდა თუ არა იგი მიღებულ ბრძანებას.

ახლა ცოტა უკან დავიხიოთ. საქართველოს პარლამენტში როდესაც წყდებოდა საკითხი ორმაგი ჯარის უზერხულობის გამოსწორებისა, პარლამენტმა გადაწყვიტა, რომ ჯარი და გვარდია, ორივე სამხედრო მინისტრისათვის დაემორჩილებინათ. ეს ამბავი რომ ვალიკო ჯუღელმა გაიგო, სამინლად აღელდა. ახლა მე გადავიფიქრე თვით ვალიკო ჯუღელის მიერ გამოქვეყნებულ დოკუმენტზე. ეს არის საქართველოში რუსულ ენაზე გამოცემული მცირე

ტანიანი წიგნი, სათაურით "მძიმე ჯვარი". ეს წიგნი შეადგენს ვალიკო ჯუღელის დღიურებს, რომელიც რუსულენოვან მენშევიკურ გაზეთში იბეჭდებოდა, როგორც ფრონტიდან მოწერილი დღიურები. იგი იწყება იმ ეპოქით, როდესაც რუსი თეთრგვარდიელები უკვე მარცხდებოდნენ და მათი ზოგიერთი გადარჩენილი ნაწილი საქართველოში იხიზნებოდა განიარაღების შედეგად. ამ დროს ჯუღელი თავისი გვარდიელებით აფხაზეთში იმყოფებოდა, გაგრის მახლობლად. იქიდან ფოთში ჩამოსული, ლაპარაკობს ფოთში მისვლისას ნახულ სურათზე. მას შორიდანვე შეუნიშნავს, რომ ფოთის ნავსადგურში იდგნენ გერმანული სამხედრო გემები, რომელთა ანძებზე გერმანული დროშები ფრიალებდა. ამის გამო იგი გამოხატავს თავის საშინელ აღშფოთებას, ზოლო ნაპირზე გადმოსვლისას გაუგია, მისი სიტყვებით შემადრწუნებელი ამბავი, რომ საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადაო. და უმატებს, ეს აუცილებლობა იყო თუ გამარჯვება წყეული ქართული ნაციონალიზმისა? "საწყალი საქართველო" - ამთავრებს ფრაზას ჯუღელი. არ დაგავიწყდეთ, რომ ეს სიტყვები თბილისში იბეჭდებოდა დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ. უფრო გვიან თავის დღიურებში იგი ზედს უჩივის, რომ ნატრობს მოსკოვში იყოს, იქ, სადაც იღუპება რუსეთი, რომელიც ჩვენ გვზრდიდა და გვატრონობდაო.

ახლა კვლავ პარლამენტის გადაწყვეტილებას დაუბრუნდეთ. როდესაც ჯუღელმა გაიგო პარლამენტის დადგენილება, იგი საშინლად აღელდა და ჩივის: ეს ნიშნავს, რომ გვარდია გენერალიტეტს უნდა დაემორჩილოსო. არა, ეს არ მოხდება. მე თანამდებობას თავი უნდა დავანებო, დღეიდან თავისუფალი ვარ და შემდეგ ენახოთო. მეორე თუ მესამე დღით დათარიღებულ დღიურში ნათქვამია, რომ დადგენილება უარყოფილ იქნა და ჯუღელი თავის ადგილზე დარჩა.

ამ ამბის მიმდინარეობა და მათი ზოლო მშენიერადაა აღწერილი გენერალ კვინიტაძის წიგნში და თვეზაძის მოგონებებში, რომელიც მე გამოვაქვეყნე ჟურნალ „ივერიის“ 32-ე ნომერში 1988 წელს, აგრეთვე მათიკაშვილისა და კვალიაშვილის მოგონებებში, რომლებიც ასევე დაბეჭდილია ზემოხსენებულ „ივერიაში“.

ახლა რაღა ვქნათ

წერილი დაიწერა 1989 წელს, აპრილის მოვლენებთან დაკავშირებით.

გამოქვეყნდა ჟურნალ

„ივერიაში“ No.33, 1989. იბეჭდება მცირედენი შემოკლებით

ჩონგურო, ჩემო ჩონგურო,
ამოიღე ხმაო.

ვინც მიყვარდა გამითხოვდა,
ახლა რაღა ვქნაო.

ჩვენ სატრფო კი არ გავითხოვდა – დედა დაგვიჩესეს. ვტირით. ტირილსაც ხომ ბოლო უნდა ჰქონდეს. მემრე? მტრის სიძულვილი გულში ჩავიმარხოთ? ამით მტერს ვერას დაეკლებთ. ბოლშას კი შეიძლება ჩვენც თან გადავყვეთ. უმჯობესია დაჭრილი დედის მოვლაზე ვფიქროთ. გულში კი იმის სსოვნა ჩავიმარხოთ, რითაც დედისა წინაშე შევცოდეთ, რომ კარგად ვერ მოვეუარეთ: რაც მოხდა, ფატალური არ იყო...

ყოველივეს მტერს ნუ ვაბრალებთ. "სვავს ვინ ჰკითხავს მძორს რად სჭამ, სვავო, რადა ხარ სვავიო". არ მოველოდით? ოცდაათი წელიწადი საუკუნეები ხომ არ არის, რომ მაშინდელი ჟღერა დაგვიწყებოდა? განა იმავე ხალხის ტყვეობაში არ ვიმყოფებით?

ვისი და რისი იმედით ვეჭიდებით ურჩხულს, რომელსაც ვერ მოვერევით.

აღსანიშნავი მაგალითი ჩვენთვის არ გამოდგება. ამერიკა აღსანიშნავი არც სიყვარულისათვის, არც პრინციპთა ერთგულებისათვის, არც სამართლიანობისათვის დასმარებია. არამედ – იმიტომ, რომ აღსანიშნავი რუსთა ფეხის მოკიდება რუსეთის მხარეზე გადახდრიდა მსოფლიო ძალთა წონასწორობას. ხოლო რუსეთმა ამერიკის მიერ ომის გამოცხადების შიშით კი არ დაიხია, არამედ იმიტომ, რომ ამერიკელთა დახმარების გზების გადასაჭრელად პაკისტანიც უნდა დაეკავებია. ასეთი რამ კი, ჩინეთსა და ინდოეთს ამერიკის მხარეზე ღარაზმავდა.

სულ სხვაგვარია ჩვენი მდგომარეობა: უპირველესად, დიდი ხნის განმავლობაში დამკვიდრებული "status quo", გეოგრაფია, შინაური ეთნოური პრობლემა, რიცხოვრივი სისუსტე და ურჩხულის კლანჭებში იმეგვრად ყოფნა, როდესაც გაპარვოლება კი არა, ყოველი ნებადაურთველი მოძრაობაც, მტრისა კლანჭების უფრო ღრმად ჩასობას იწვევს ქვეყნის მიშველ სხეულში.

ამ მდგომარეობამ უნდა შეგვაძენიოს უნარი ზოგ იმ თვისებათა გამოყენებისა, რომელნიც ჩვენს ხასიათში სუსტად არიან წარმოდგენილნი: მოთმინება, სიფრთხილე, წინგაჭერება, ანგარიშიანობა და გარჩევის უნარი ჩვენ თანამემუღელთა შორის გონიერ მრჩეველებისა – მჩხავნა კატებისაგან.

ეს მჩხავნები გაიძახან: მე პირველმა დავიწყე და მე უნდა დამიჯეროთ და გამომყვეთო. ის ბავშვიც პირველი არ იყო, რომელმაც თავისი გულუბრყვილო უშიშრობით პირველმა თქვა: მეფე შიშველიაო? განა იგი ყრმა უნდა დაესვათ სამეფო ტახტზე? მენალარენი, მეზუკენი, ალიტატორები თავიანთ ადგილზე საჭირო ხალხია, მაგრამ ვაი მათ, ვინც ამ ხალხს წინამძღოლად მიიღებს და გაჰყვება.

რა მოჰყვა საერთაშორისო მასშტაბით 9 აპრილის ჭლებს, რომელმაც თემურ-ლენგის სსოვნა გააცოცხლა? ჟურნალისტებმა სენსაციური "საკენკი" იპოვეს და ორიოდ დღე მას ჰკენკადნენ, ახალის მოლოდინში. და აი, ინგლისში ფეხსურთის მოედანზე მომხდარმა ამბავმა შეცვალა ტფილისის ტრაგედია – ინგლისში მსხვერპლთა უფრო დიდი რიცხვი გამოქვეყნდა ვიდრე ტფილისში. ცოტათი უფრო გვიან, ამჟამად სენსაციის ძებნის გარეშე, აღმოუჩინეს, თანაგრძნობისა და მომხდარის ახსნის მცდელობის შემცველი კომენტარები დაიწერა. ამერიკის ადმინისტრაციამ კი "დაიჯერა" და მიიღო რუსული ვერსია: დემონსტრანტთა შემოტევისაგან დაიცვა თავი ჯარმაო. ანუ – ცხვრებმა მგლები დაკბინეს და მგლებმა თავი დაიკვესო. იქნებ ამერიკელები კიდევ მოუბრუნდნენ ამ საკითხს – სხვადასხვა სიტყვიერი კინკლაობისას, რუსთა "არაღიიალობის" სამხილებლად. ეს არც ჩვენს ჭრილობებს განკურნავს, არც ჩვენი განთავისუფლების საქმეს წასწყეს წინ, და კიდევაც

საქმის წინამძღუდი იყოს ასეთი მოქმედება, იგი საბჭოთა საპრობლემატო მყოფ ერებს გამოადგება ერთად აღებული და არა კერძოთ ჩვენ.

გვაქვს ჩვენ ასეთი "სიუზენი" გამოჩენის უფლება? ნუთუ ყველაზე მრავალრიცხოვანი ვართ, რომ პირველებმა გავიღოთ სისხლი საერთო საქმისათვის. ან იქნებ ქართული სისხლი უფრო იაფია? უცნაური რამა გვჭირს ქართველებს: პროვინულად საქმაოზე მეტად ეგოისტები ვართ, ეროვნულად კი, ეგოიზმის ნატამალიც არ გავკანია. არაღე ვარკვეული დროით ეგოიზმიც აუცილებელია – თუნდაც გადარჩენისათვის.

რუსეთის იმპერიის დანგრევა ჩვენ არ შეგვიძლია, ზოლო საბჭოთა ერებმა ასეთი რამის გაკეთება რომ ერთად მოინდომონ, ჩვენ ნება არა გვაქვს წინაპოსტზე გავიყვანოთ ჩვენი ქვეყანა.

დღეს კი ჯერ-ჯერობით ის უნდა ვაკეთოთ, რის გაკეთებაც შეიძლება და შეგვიძლია. უნდა ვიმოქმედოთ იმ მიმართულებით, საითქნაც სვლა და მოქმედება შეიძლება. არც უძრავობა, არც ციხის კედელზე მიხლა თავისა. უნდა გამოვიყენოთ ყოველი სასარგებლო შესაძლებლობა და ასეთი რამ უეჭველად არსებობს, დანარჩენს კი მომავალი გვიჩვენებს. ჯერ კი მოთმინება უნდა მოვიკრიბოთ და თანაც მიმოვიხედოთ. ჩვენი თავი სხვისაზე უფრო ჭკიანი ნუ გვგონია –

მითუმეტეს პოლიტიკაში. ბალტიისპირეთის ქვეყნების საქციელსაც დაუეკირდეთ, რა დიდი განსხვავებაა. იქ პარტიულები, მთავრობა, არაფორმალური ჯგუფები და ხალხი ერთი პირით ლაპარაკობს, საკუთარ კანონთა გამომუშავებით იბრძვიან. ჩვენ კი თითქმის სამოქალაქო ომისათვის ვემზადებით და არა შინაური შერიგებისა და გაერთიანებისათვის.

საქართველოს ორ სამტრო ბანაკად გაყოფამ გადაუტეხა სერსემალი თერგდალეულთა მოღვაწეობით მიღწეულ ეროვნულ აღორძინებას – როცა მესამე დასმა (სწორედ ასი წლის წინედ) ქართულ თავადაზნაურობასთან ბრძოლა დაისაბა თავის უპირველეს მიზნად, რითაც პრაქტიკულად მაშინდელ ქართულ ინტელიგენციას ხალხი მოამორა. ნუთუ მაშინდელი საბედისწერო შეცდომა უნდა გავიმეოროთ.

ქართული საზოგადოება, კარჩაკეტილად ცხოვრებისა გამო, ბევრ რამეში ცდება ჩვენი მდგომარეობის შეფასებაში. ერთი ასეთი შეცდომათაგანია, როცა გვეონია, რომ განათლებით მოწინავე ქვეყნებს გავუტოლოდით. განათლებულთა რიცხვით ვამაყობთ, ხარისხი კი ნაკლებად გვაინტერესებს. საკითხი რომ გავამიშვლოთ, აი რა სურათია: ჩვენი უმაღლესი სასწავლებლები რუსეთისაზე უფრო დაპალხარისხოვანია, რუსეთისა კი თავის მხრივ, ბევრად ჩამორჩება დასავლეთისას. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მომავალ ქართულ სახელმწიფოს მხოლოდ "წუნდებული" კადრები-ლა ჰყავს – განსაკუთრებით ეკონომიკასა და წარმოებაში. ეს ჩამორჩენილობა საშინელ პრობლემებს შეგვიქმნის თუ ერთ დღეს ჩვენი თავის ამარა დავრჩებით. იმ ეკონომოსტებისა და ტექნიკოსების მეშვეობით რაც ჩვენ დღესა გვყავს, ცხოვრების იმ დონესაც ვერ შევინარჩუნებთ, რომელიცა გვაქვს, წინსვლა ხომ სრულიად გამორიცხულია.

დღეს ჩვენს რესპუბლიკას უფლებრივი და მატერიალური საშუალება აქვს ან სულ მალე ექნება ამ საქმის გამოსწორებისა. ახლავე უნდა ვიზრუნოთ და შერჩეული სტუდენტები და დიპლომებიანებიც დასავლურ მაღალი რეპუტაციის სასწავლებლებში გავავაზავოთ.

დრო კიდევ არის. იქნებ კარგიც იყოს, რომ დრო კიდევ არის, მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში თუ დროს გამოვიყენებთ.

სხვა განსაკუთრებულ საკმეთა ჩამოთვლაც შეიძლება. მაგრამ მათ შესახებ ჩვენშიაც საკმაოდ იწერება, საკმეს კი ჯერჯერობით პირი არ უჩანს. არც ჩვენი ინტელიგენციის გონიერ წარმომადგენელთა ბრძნული დარიგება არ ესმით საკმაოდ მათ, ვისაც უნდა ესმოდეს. ხალხი სხვა ციებ-ცხელებით არის შეპყრობილი. გულუბრყვილო ენთუზიასტებს ჰგონიათ – საკმეს მერე გაეცალებოთ, ახლა კი თავისუფლების მოპოვების დღე დადგაო. ოცნება უფრო ადვილია, ვიდრე საოცნებოს განხორციელება.

თავისუფლება, როგორც ფილოსოფიურ-მორალური ცნება ერთი რამ არის, ხოლო როგორც ყოფიერება სულ სხვა რამეა. ზოგს იგი ისე აქვს, რომ არც კი იცის (მაგალითად ამაზონიის ტყეებში გაბნეულ პაწაწინა ტომებს, რომლებსაც დრო და დრო პოულობენ). ცივილიზებულ ხალხთა, ერთა და სახელმწიფოთათვის კი, თავისუფლება, პირობითი, სხვადასხვახარისხიანი და სხვადასხვა საჭიროების ან გამოყენების საგანია, სხვადასხვა გეოგრაფიის, ეკონომიკის, ისტორიის და კულტურული განვითარების დონეთა მიხედვით. იქ, სადაც თავისუფლებით სარგებლობას დაბრკოლებები ელობება, მისი მოპოვება თუ შენარჩუნება იმავე კანონებს ემორჩილება, როგორც უმარტივესი მეურნეობა: ხენა, თესვა, ლეწვა, ჭირნახულის დაბინავება, მისი ხარჯვის დაგეგმვა, თესლის შემონახვა და ყოველივე ამის დაცვა ყველა ჯურის საშიშროებისაგან და სხვა... ვინც ამ ყოველი ადამიანის მიერ ცნობილ კანონს ივიწყებს და თავისი მოქმედების საფუძველად არ დაიდებს, იგი თავისუფლებას ჰკარგავს ან ვერ დაიბრუნებს, თუ ადრე ჰქონდა და დაკარგა.

ფილოსოფია ამბობს: ყოველი ერთი თავისუფლების ღირსიაო, ცხოვრება კი ზემოთ ნახსენებ კანონის არმიმდევრებს თავისუფლებას ართმევს და მათ შესახებ ამბობენ საშინელ სიტყვას: თავისუფლების ღირსი არ არისო.

ჩვენ მხოლოდ ორი შესაძლებლობა გვაქვს. პირველი: გავყვეთ გარდაქმნის ("პერესტროიკის") პროცესს. თავი ისე დავიჭიროთ, თითქო მისი მთლიანად გვეჯეროდეს და რუსებს შიში გავუქროთ, რომ ასე თუ ისე ჩვენ რუსსთთან ყოფნა არა გვწყამს.

მეორე შესაძლებლობა იქნება – განვაგრძოთ წინააღმდეგობა და ობსტრუქცია, რაც ნამდვილი სიგიჟე იქნება.

ქართველები, ჩვენი მოუთმენლობისა გამო, იმდენად ვიზიბლებით ადვილი და მოკლე გზის არჩევით, რომ თავსაც არ ვიწუხებთ ანალიზი გავუკეთოთ ჩვენს მოქმედებას, რასაც ჩვენს ისტორიაში მრავალი მარცხი და ტკივილი მოუტანია ქვეყნისთვის.

დღესაც იგივე გრძელდება, მდგომარეობა კი საბოლოო კატასტროფას გვიქადის თუ გონზე არ მოვედით. საქართველო არასოდეს ასე უძლური, დამცირებული და თავდაცვის უნარს მოკლებული არ ყოფილა თავის ისტორიაში. არასოდეს იგი თავის მეზობლებთან პროპორციულად ასე მცირერიცხოვანი არ ყოფილა. ყოველი ახალი მცდარი ნაბიჯი ახალი დასუსტების გამოიწვევია. მხოლოდ დიდი სიფრთხილე, გონიერების მოხმობა და სერიოზულად მოფიქრებული პოლიტიკის მიღება გადაგვარჩენს. ჩვენ კი ისეთივენი ვრჩებით, როგორნიც ვიყავით. შევივნოთ, რომ ჩვენს სასიათში მრავალი საშიში თვისება გვაქვს, რომელთა დანახვის დრო საშურია.

ცივ და ლაკონიურ, თითქმის მკვასვე სტილით დაწერილ ამ წერილის ოთხმოცდასამი წლის ავტორს შეეძლო, ეს წერილი სხვა სტილით და უფრო დალაგებულადაც დაეწერა. მაგრამ დამალა ევზომ უზომო და უდროო პოეტიზმმა და არტიზტიზმმა. დამალა ცქერამ იმისა, თუ როგორ იღებს ჩემი ქვეყანა სახეს ერთი დიდი თეატრისა, რომლის სცენაზეც შერეკილები რეჟისორებენ დადგმას საქართველოს ტრაგედიისა. დამალა და ნაღვლიანი სასოწარკვეთის გამომწვევია, რომ ილიას "აღდგომა" მხოლოდ გულში და არა გონებაში ხდება იმ ახალგაზრდობისა, რომელსაც პატრიოტიზმის ნაქლებობას ვერ უსაყვედურებთ. გარნა თეატრალური და სპექტაკლური იერილა რჩება ილიას თაყვანისა — როცა არაერთარ ცდას ადგილი არა აქვს ილიას სწავლის შეგნებისა და მისი მეთოდის მიზანძვისა თანამედროვე ახალგაზრდობის უმრავლესობაში.

ალარც ტირილი ძალბძის. მთელი ჩემი, ან უკეთ ხანგრძლივი ცხოვრების განმავლობაში, ჩემი სამშობლოს უხედურების ცქერამ ტირილის უნარიც წამართვა. ჩემს პასაქს მიღწეულს უკვე იმედის შენარჩუნების საფუძველიც არა მაქვს სამშობლოს თავისუფლების ხილვისა. მაგრამ თვით სასიკვდილო სარეცელზე მწოლსაც ღმრთისა იმედი მექნება — რომ ღმერთი,

ვიზედაც ამბობენ — გიჟების მფარველიაო, კვლავ გადაგვარჩენს, კვლავ გვიშველის, მოუხედავად ქართველთა მიერ მრავალგზის გამეორებულ თვითმკვლელობის ცდისა. იმედი გამეყება, რომ იგი კვლავ გადაარჩენს საქართველოს, ვით მრავალჯერ გადაურჩენია.

გამომცემლებისათვის	3
წინათქმა	4
შესავალი	6
I. ბავშვობისა და ყრმობის წლები	8
ძველესაქელი ქაეთარაძისი	22
"შეხვედრები იმდროინდელი საქართველოს (ქობილ) პიროვნებებთან	24
დიდ ომთან დაკავშირებული ორი მოვლენა	29
ძველი სესაქი რევოლუციამდელ ხანაში	32
სკოლა	36
გიმნაზიაში	51
აგვისტოს აჯანყება	61
თამარ დადიანის სიკვდილსდ	63
II. უცხოეთისაქან	65
გრენობლი	78
სოშო და ვალენტიე	81
პარისი	82
გერმანია	88
III. მეორე მსოფლიო ომი	90
ტყვეთა ბაქაქში	103
მგზავრობა კავკასიისკეს	114
მუშაობა შტაბში	130
იტალიაში	139
IV. ომის შემდეგ	154
მუშაობა ინდოეთის საელჩოში	154
"ბერგმანის" მოკლე ისტორია	163
ლეიტენანტი "მუტტე"	173
რამდენიმე კმოსოლი წემი ტაქსისე მუშაობის პერიოდისდ	176
ომის "შემდგომი ხანა საფრანგეთში	180
ეპილოგის სახაჯლოდ	182

ტირაჟი 300;

შეკვეთა №93

საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება
„მეცნიერება“
თბილისი, 380060, დ.გამრეკელის 19